

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ**

**ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: Κοινωνικές Συνιστώσες & Πολεοδομική
Πραγματικότητα Στους Μειονοτικούς Οικισμούς Της Θράκης**

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Λαλένης Κωνσταντίνος

**ΦΟΙΤΗΤΕΣ: Κηπουρός Στέφανος
Κιοσσές Ιωάννης**

ΒΟΛΟΣ, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2003

στους γονείς μας

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 2511/1
Ημερ. Εισ.: 23-03-2004
Δωρεά:
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΜΧΠΠΑ
2003
ΚΗΠ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000072515

Ευχαριστίες

Η εργασία μας Κοινωνικές Συνιστώσες & Πολεοδομική Πραγματικότητα στους Μειονοτικούς Οικισμούς της Θράκης ήταν ένα εγχείρημα αρκετά δύσκολο, το οποίο δεν θα μπορούσαμε να φέρουμε εις πέρας χωρίς την σημαντική συμβολή του επιβλέποντα Καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Λαλένη. Επίσης θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον Καθηγητή κ. Παντολέον Σκάγιαννη, για το πλούσιο βιβλιογραφικό υλικό που μας παρείχε μέσω του Εργαστηρίου του (ΕΥΤΕΠΟΑ), καθώς και για τις σημαντικές παρατηρήσεις του για το σύνολο της εργασίας μας. Επιπλέον ευχαριστούμε τον Καθηγητή κ. Γιάννη Φραγκόπουλο, για τον τρόπο με τον οποίο μας βοήθησε να προσεγγίσουμε το θέμα καθώς και για κάποιες σημαντικές πληροφορίες που μας έδωσε για τους μειονοτικούς οικισμούς. Παράλληλα θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε μια σειρά ανθρώπων που μας βοήθησαν στην συλλογή στοιχείων που αφορούσαν την εργασία μας και είναι οι, Κυριακή Ευστρατιάδου, Απόστολος Μαλαμίδης, Φώτης Μελέγκος, Χρήστος Στεφανίδης και Άννα Στεφανίδου.

Τέλος θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τους γονείς μας που πέρα από την βοήθεια στην συλλογή στοιχείων, όλα αυτά τα χρόνια στάθηκαν αρωγοί στην προσπάθεια μας να ολοκληρώσουμε τις σπουδές μας και μας στήριξαν συνολικά σε ότι μας απασχολούσε.

Περίληψη

Η Θράκη αποτελεί έναν τόπο στον οποίο συνυπάρχουν και συμβιώνουν χριστιανοί και μουσουλμάνοι εδώ και πολλούς αιώνες. Σε αυτή την μακροχρόνια περίοδο οι πολιτισμικές ετερότητες που εντοπίζονται στην περιοχή, οδήγησαν σε πολεοδομικές διαφοροποιήσεις, δημιουργώντας οικιστικά σύνολα που δεν συναντώνται σε κανένα άλλο μέρος της Ελλάδας. Η εργασία αυτή προσπαθεί να αναδείξει την διαφορετικότητα των πολεοδομικών και οικιστικών χαρακτηριστικών, στο εσωτερικό των οικισμών κάθε εθνοτικής ομάδας της μειονότητας (πομάκοι, τουρκογενείς, αθίγγανοι), ενώ παράλληλα τονίζει μέσα από παραδείγματα πολυπολιτισμικών οικισμών, τις διαφορές που παρουσιάζονται στον πολεοδομικό ιστό και την αρχιτεκτονική, ανάμεσα σε χριστιανικές και μουσουλμανικές συνοικίες. Τέλος γίνεται προσπάθεια να προσδιοριστούν τα σημαντικά πολεοδομικά προβλήματα που εμφανίζονται σε πλήθος μειονοτικών οικισμών και να παρουσιαστούν οι τάσεις ανάπτυξης κάθε περιοχής, σε συνάρτηση με τα νέα οικονομικά δεδομένα που δημιουργούνται.

Abstract

Thrace is a place where christians and muslims have coexisted and lived together for a lot of centuries. In this long lasting period the cultural variants that are located in the region, led to urban diversifications, by creating built up totals that are not converged in any other part of Greece. This paper is trying to reveal the uniqueness of urban and residential characteristics, in the interior of settlements of every ethnic group of the minority (Pomaks, Tourkogeneis, Rom), while at the same time stresses through examples of multicultural settlements, the differences which appear at the urban web and the architecture, between christian and muslim districts. Finally there is an attempt to define the main urban problems which can be seen in some minority settlements and a presentation of the development tendencies of every region, in parallel with the new economical conditions which are being generated.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο : Εισαγωγή.....	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο : Ιστορικά στοιχεία.....	4
2.1. Ιστορική Αναδρομή.....	4
2.2. Η Μειονότητα της Θράκης.....	10
2.2.1 Τουρκογενείς Μουσουλμάνοι.....	11
2.2.2 Πομάκοι.....	11
2.2.3. Ρώμα (Αθίγγανοι).....	14
2.3. Η Πολιτισμική Ιδιαιτερότητα της Μουσουλμανικής Μειονότητας της Δυτικής Θράκης.....	16
2.4. Η Στάση της Μειονότητας Απέναντι στο Ελληνικό Κράτος.....	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο : Δημογραφικά στοιχεία.....	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο : Κοινωνικοοικονομικά Στοιχεία.....	32
4.1. Οικογένεια.....	32
4.2. Θρησκεία.....	34
4.2.1. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις της μειονότητας.....	34
4.2.2. Η στάση του Ελληνικού Κράτους, Μουφτής.....	35
4.2.3. Τεμένη.....	36
4.3. Εκπαίδευση.....	37
4.3.1. Ελληνική διοίκηση και μειονοτική εκπαίδευση στη Δυτική Θράκη.....	37
4.3.2. Νομικές ρυθμίσεις.....	39
4.3.3. Μαθητικό και διδακτικό δυναμικό πρωτοβάθμιας- δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.....	41
4.3.4. Τριτοβάθμια εκπαίδευση - Επαγγελματική κατάρτιση.....	45
4.3.5. Ιδιαιτερότητες- Προβλήματα της Μειονοτικής Εκπαίδευσης.....	47
4.3.6 Συμπεράσματα.....	50
4.4. Οικονομικά χαρακτηριστικά της μουσουλμανικής μειονότητας.....	51
4.5. Διαφοροποίηση και ιδιαιτερότητες των εθνοτικών ομάδων της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης.....	59
4.6. Συμπεράσματα – Σύνδεση κοινωνικών συνιστωσών με την πολεοδομική πραγματικότητα.....	61
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο : Πολεοδομική - Αρχιτεκτονική πραγματικότητα στους μειονοτικούς οικισμούς της Θράκης.....	63
5.1 Γενικά για την Δυτική Θράκη.....	63
5.2 Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά Πομάκικων οικισμών.....	69
5.2.1 Πολεοδομικός Ιστός.....	69
5.2.2. Η Κατοικία.....	73
5.3 Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά οικισμών τουρκογενών μουσουλμάνων.....	79
5.3.1 Πολεοδομικός Ιστός.....	79
5.3.2. Η Κατοικία.....	80
5.4 Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά Τσιγγάνικων οικισμών.....	83
5.4.1 Πολεοδομικός Ιστός.....	83
5.4.2 Η Κατοικία.....	83
5.5 Συμπεράσματα και σύγκριση μεταξύ των μειονοτικών οικισμών.....	84
5.5.1 Πολεοδομικός Ιστός.....	84
5.5.2. Η Κατοικία.....	88
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο : Παραδείγματα μειονοτικών οικισμών.....	91

6.1. Κριτήρια επιλογής των οικισμών	91
6.2. Το παράδειγμα της Οργάνης.....	93
6.2.1. Η δομή του πληθυσμού.....	94
6.2.2. Οικονομία της Οργάνης.....	95
6.2.3. Εκπαίδευση	96
6.2.4. Οι δημόσιες αρχές.....	97
6.2.5. Ο οικισμός της Οργάνης, η οργάνωση και η δομή του	97
6.2.6. Ομαδοποίηση δημόσιων και κοινόχρηστων λειτουργιών	99
6.2.7. Μαχαλάδες.....	100
6.2.8. Κατοικία.....	102
6.2.9. Η εσωστρέφια της κατοικίας στην Οργάνη.....	109
6.3. Το παράδειγμα του Μίσχου Ροδόπης	111
6.3.1. Η δομή του πληθυσμού.....	111
6.3.2. Εκπαίδευση	112
6.3.3. Ο οικισμός του Μίσχου, η οργάνωση και η δομή του.....	112
6.3.4. Κοινωνικές – Τεχνικές Υποδομές.....	113
6.3.5. Κατοικία.....	114
6.4. Το παράδειγμα του Ηφαίστου	114
6.4.1. Γενικά χαρακτηριστικά του οικισμού - Δομή του πληθυσμού.....	115
6.4.2. Εκπαίδευση	116
6.4.3. Δημόσιες Αρχές	117
6.4.4. Ο οικισμός του Ηφαίστου, η οργάνωση και η δομή του	117
6.4.5. Ομαδοποίηση δημόσιων και κοινόχρηστων λειτουργιών	120
6.4.6. Κατοικία.....	121
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 ^ο : Παραδείγματα πολυπολιτισμικών οικισμών – πόλεων	123
7.1. Το παράδειγμα της Κομοτηνής.....	123
7.1.1. Ιστορική αναδρομή – Δομή του πληθυσμού	123
7.1.2. Το μορφωτικό επίπεδο – Εκπαίδευση	124
7.1.3. Η οργάνωση του χώρου της Κομοτηνής.....	124
7.1.4. Κοινωνικός εξοπλισμός	128
7.1.5. Τεχνικές υποδομές	129
7.1.6. Πολεοδομική Περιγραφή – Η δομή της Κομοτηνής και ενδεδειγμένες πολιτικές	132
7.1.7. Συμπεράσματα	135
7.2. Το παράδειγμα του Ιάσμου.....	135
7.2.1. Ιστορική Αναδρομή - Δομή του πληθυσμού	135
7.2.2. Το μορφωτικό επίπεδο – Εκπαίδευση	137
7.2.3. Η οργάνωση του χώρου του Ιάσμου.....	138
7.2.4. Κοινωνικός εξοπλισμός	139
7.2.5. Τεχνικές υποδομές	140
7.2.6. Πολεοδομική Περιγραφή – Η δομή του Ιάσμου και ενδεδειγμένες πολιτικές	142
7.2.7. Συμπεράσματα	144
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 ^ο : Αξιολόγηση και Συμπεράσματα – Τάσεις ανάπτυξης και προτάσεις.....	145
8.1. Αξιολόγηση και Συμπεράσματα	145
8.2. Τάσεις ανάπτυξης και προτάσεις.....	149
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	154
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	160

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο : Εισαγωγή

Η εργασία αυτή αφορά την πολεοδομική πραγματικότητα της Δυτικής Θράκης και το πώς οι κοινωνικές συνιστώσες της περιοχής επηρέασαν αυτήν. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίστηκαν κατά την εκπόνησή της ήταν αρκετές, διότι δεν υπήρχε επαρκής σχετική βιβλιογραφία. Η ανάλυση που έγινε στηρίχθηκε σε σημαντικό βαθμό σε περιηγήσεις σε πολλούς μειονοτικούς οικισμούς, δεδομένου ότι η καταγωγή μας είναι από την Κομοτηνή, στην επιτόπια έρευνα καθώς και σε συνεντεύξεις με τους κατοίκους των περιοχών αυτών.

Καταρχήν θεωρήθηκε σκόπιμο να καταγραφούν στην αρχή ιστορικά στοιχεία, έτσι ώστε να γίνει καλύτερα αντιληπτή η εικόνα της περιοχής μελέτης, που διαθέτει έντονο το πολυπολιτισμικό στοιχείο. Στην συνέχεια τίθενται δημογραφικά στοιχεία για την μειονότητα αλλά και για το σύνολο του πληθυσμού της περιοχής, προκειμένου ο αναγνώστης να διαπιστώσει την παρουσία και την σημασία που έχει ο πληθυσμός της μειονότητας για το σύνολο του θρακικού χώρου. Μετέπειτα γίνεται αναφορά σε εκείνες τις κοινωνικές συνιστώσες αλλά και στην πολιτική του ελληνικού κράτους, που σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, επηρέασαν και επηρεάζουν την πολεοδομική και οικιστική ανάπτυξη των μειονοτικών οικισμών της Θράκης. Μετά από την ανάλυση των παραπάνω στοιχείων και την διασύνδεση με τα πολεοδομικά χαρακτηριστικά των οικισμών, γίνεται εκτενής ανάλυση στην πολεοδομική εξέλιξη, στα ισχύοντα πολεοδομικά θεσμικά πλαίσια καθώς και στην πολεοδομική σύγκριση μεταξύ των οικισμών των διακριτών ομάδων της μειονότητας. Στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο θεωρήθηκε σκόπιμη η παράθεση ορισμένων συγκεκριμένων παραδειγμάτων μειονοτικών οικισμών ανά εθνοτική ομάδα (Οργάνη, Μίσχος και Ήφαιστος), των οποίων η επιλογή έγινε ύστερα από εκτενή μελέτη κυρίως του Νομού Ροδόπης. Στο προτελευταίο κεφάλαιο αναφέρονται δύο παραδείγματα πολυπολιτισμικών περιοχών (Κομοτηνή, Ίασμος) έτσι ώστε να αναδειχθούν οι διαφορές στον πολεοδομικό ιστό, ανάλογα με το αν κατοικείται από χριστιανούς ή μουσουλμάνους και έτσι να διαπιστώσει καλύτερα ο αναγνώστης τις ιδιαιτερότητες που αναδεικνύονται. Τέλος έγινε μια προσπάθεια αξιολόγησης όλων των παραπάνω, προκειμένου να αναδειχθούν οι τάσεις και τι εικόνα θα μπορούν να παρουσιάζουν οι μειονοτικοί οικισμοί της Θράκης στο μέλλον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο : Ιστορικά στοιχεία

2.1. Ιστορική Αναδρομή

Η Δυτική Θράκη που αποτελεί σήμερα το βόρειο τμήμα της χώρας, είναι μια περιοχή όπου κατοικούν Έλληνες Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι, όπως έχει συμφωνηθεί ύστερα από την συνθήκη της Λωζάνης το 1923 (Παράρτημα: Χάρτης 1). Ωστόσο μέχρι το 1920 η ευρύτερη περιοχή της Θράκης αποτελούσε έντονο σημείο αντιπαραθέσεων μεταξύ τριών κυρίως πληθυσμιακών εθνοτήτων, Ελλήνων, Τούρκων και Βουλγάρων, αλλά και πεδίο διπλωματικών συγκρούσεων και συμφερόντων των Μεγάλων, τα οποία μεταβάλλονταν υπέρ της μιας ή της άλλης πλευράς.

Ξεκινώντας την ιστορική αναδρομή θα μπορούσαμε να αναφέρουμε καταρχήν τους τελευταίους αιώνες του Βυζαντίου, όπου διαμορφώθηκαν νέες ιστορικές συνθήκες, άρχισε να δημιουργείται ο νέος ελληνισμός και να παγιώνεται η εθνική συνείδηση των Ελλήνων, παρόλη τη συνεχή εξάπλωση των Οθωμανών και την συμπίεση του Βυζαντινού κράτους προς τα δυτικά παράλια (περιοχή Ελλησπόντου, Κωνσταντινούπολη κλπ.). Αυτό συνέβη διότι ο ελληνικός πληθυσμός κατά τα τέλη της Βυζαντινής περιόδου, λόγω του εξωτερικού κινδύνου, ήταν αναγκασμένος να συσπειρωθεί και να τονωθεί το εθνικό του φρόνημα. Ο εποικισμός των Τούρκων στη Θράκη ξεκινά στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, επί Σουλεϊμάν, με την μεταφορά νομάδων Αράβων από το Καρέσι της Μ. Ασίας και την εγκατάστασή τους στην Καλλίπολη. Από τότε οι Τούρκοι είχαν ξεκινήσει προσπάθειες για την εθνολογική αλλοίωση της περιοχής με εξισλαμισμούς και υποχρεωτικές μετακινήσεις πληθυσμών και έτσι μετά την κατάληψη της Καλλίπολης και του εσωτερικού της ανατολικής Θράκης κατέλαβαν και το Διδυμότειχο (1361). Στη συνέχεια κατάλαβαν την Κομοτηνή, στα μέσα της δεκαετίας του 1360- 1370, και αργότερα την Ξάνθη (1385- 1386), γεγονός που συνοδεύτηκε με την συστηματική μετεγκατάσταση Γιουρούκων (Karagoz) από τα βόρεια της Τουρκίας στην περιοχή της Θράκης (Βακαλόπουλος Κ., 1996).

Στην χαρραυγή του 15^{ου} αιώνα και όταν πλέον τα όρια του Βυζαντινού κράτους περιλάμβαναν εκτός από την Κωνσταντινούπολη, μερικές ακόμη κωμοπόλεις (Αγ Στέφανος, Επιβάτες, Σηλυβρία, Μηδέια Αγαθούπολη, Αγχίαλος κ.α.), εντάθηκε ακόμη περισσότερο το φαινόμενο της ομαδικής εγκατάστασης τουρκομανικών φυλών, που

συνοδεύτηκε και από μαζικούς εξισλαμισμούς. Αυτή η συνεχόμενη διείσδυση Τούρκων εποίκων στο θρακικό χώρο, οδήγησε στην μείωση του χριστιανικού στοιχείου της περιοχής και συνεπώς στον οικονομικό μααρασμό των εκκλησιαστικών επαρχιών του οικουμενικού πατριαρχείου. Γενικότερα στα χρόνια που ακολούθησαν με την επισφράγιση της τουρκικής κυριαρχίας στο σύνολο του ελλαδικού χώρου, παρατηρήθηκαν φαινόμενα μαζικών εξισλαμισμών και καταπίεσεων εναντίον του χριστιανικού πληθυσμού. Η Θράκη παρέμεινε στα χέρια ξένων κατακτητών (Τούρκων και Βουλγάρων) ως της 14 Μαΐου του 1920, ωστόσο αργότερα όπως αναλύεται και παρακάτω μόνο το δυτικό τμήμα αυτής περνά τελικά στα χέρια των Ελλήνων (Βακαλόπουλος Κ., 1996).

Κατά την περίοδο του Α' Βαλκανικού Πολέμου η Θράκη περνά από τα χέρια των Τούρκων στα χέρια των Βουλγάρων. Κατά την συγκεκριμένη χρονική περίοδο η Βούλγαροι επιδιώκουν την «κάθαρση» της περιοχής από οποιοδήποτε ελληνικό ή και μουσουλμανικό πολιτιστικό στοιχείο, με στόχο την παγίωσή τους στην περιοχή, γεγονός που θα τους εξασφάλιζε δίοδο και λιμάνια στο Αιγαίο. Έτσι οδηγήθηκαν σε βανδαλισμούς και συλήσεις βιβλιοθηκών, σε καταστροφές μουσουλμανικών μνημείων και τεμενών και γενικότερα σε πράξεις που απέβλεπαν στην παγίωση της Βουλγαρικής κατοχής (Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000). Κατά την διάρκεια του Β' Βαλκανικού πολέμου, οι Τούρκοι ανακαταλαμβάνουν την Ανατολική Θράκη και αναγκάζουν πολλούς Έλληνες που ζούσαν στην περιοχή, να μεταναστεύσουν προς την Κωνσταντινούπολη, την Μακεδονία και την Μ. Ασία, εφαρμόζοντας μέτρα καταπίεσης, όπως άλλωστε και οι Βούλγαροι τα προηγούμενα χρόνια. Κατά την ίδια περίοδο, οι ελληνικές δυνάμεις που βρίσκονται στην δυτική Θράκη έχουν ανακαταλάβει όλες τις μεγάλες πόλεις. Ωστόσο τον Αύγουστο του 1913 υπογράφηκε η συνθήκη του Βουκουρεστίου, όπου ο ηττημένος βουλγαρικός στρατός ανακαταλαμβάνει την Δυτική Θράκη. Ανώφελος στάθηκαν οι πολυάριθμες διαμαρτυρίες των χριστιανικών και μουσουλμανικών πληθυσμών της Δυτικής Θράκης προς τις μεγάλες δυνάμεις. Η τελική επιδίκαση της Δυτικής Θράκης στους Βούλγαρους, πραγματοποιήθηκε με την υπογραφή της συνθήκης της Κωνσταντινούπολης (1/14/1913) η οποία μεταξύ των άλλων προέβλεπε ότι η Ανατολική Θράκη και ένα τμήμα της Δυτικής, θα περνούσε στα χέρια των Τούρκων. Στη συνέχεια έρχεται ο 1^{ος} Παγκόσμιος Πόλεμος, του οποίου η επιτυχής έκβαση μέχρι την Ανακωχή του Μούδρου το 1918, επαναφέρει το ζήτημα της

διευθέτησης των συνόρων (Βακαλόπουλος Κ., 1996, Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000).

Μετά την λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, συγκαλείται η Συνδιάσκεψη του Παρισιού για την διευθέτηση των συνόρων μεταξύ των κρατών της Ελλάδας, της Τουρκίας και της Βουλγαρίας. (η Ελλάδα εκπροσωπείται από τον Ελευθέριο Βενιζέλο). Η ελληνική κυβέρνηση στην προσπάθειά της να εξασφαλίσει τα συμφέροντα της στην περιοχή, συνεργάζεται με τους μουσουλμάνους της Θράκης και ως ένα βαθμό καταφέρνει να άρει τις διεκδικήσεις των Βουλγάρων. Ωστόσο οι διαβουλεύσεις καταλήγουν σε αδιέξοδο και με την συνθήκη του Νεϊγί (14-27/11/1919), η Συνδιάσκεψη καταλήγει να τεθεί η περιοχή της Θράκης ως την Ορεστιάδα, υπό καθεστώς διασυμμαχικής διοίκησης μεταξύ Ελλήνων και Γάλλων.(Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000, <http://users.otenet.gr/%7Evambaki/istoria.htm>). Εκείνη την χρονική περίοδο και λίγο πριν την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης, η σύνθεση της μουσουλμανικής μειονότητας στην Θράκη ήταν η εξής: στον Νομό Ξάνθης ζούσαν 30.328 Τούρκοι, 14.824 Πομάκοι και 500 Τσιγγάνοι, στο Νομό Ροδόπης 50.000 Τούρκοι, 8.000 Πομάκοι 1.500 Τσιγγάνοι και 2000 Κιρκάσιοι και τέλος στο Νομό Έβρου ζούσαν 10.571 Τούρκοι 675 Πομάκοι και 505 Αθίγγανοι. Συνολικά μνημονεύονταν 90.899 Τούρκοι, 23.499 Πομάκοι, 2.505 Τσιγγάνοι και 2.000 Κιρκάσιοι, ενώ ο χριστιανικός πληθυσμός ανέρχονταν περίπου στο 35% του συνολικού πληθυσμού της Δυτικής Θράκης (περίπου 63.000 κάτοικοι). Μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης τα εν λόγω ποσοστά άλλαξαν αρκετά. Περισσότερες λεπτομέρειες αναφέρονται στο επόμενο κεφάλαιο των δημογραφικών (Βακαλόπουλος Κ., 1996).

Το χρονικό διάστημα όπου η διοίκηση της Θράκης βρίσκεται υπό το καθεστώς διασυμμαχικής συνεργασίας, σημαντική είναι η συμβολή του Έλληνα εκπροσώπου στην περιοχή Χαρίσιου Βαμβακά, ο οποίος αναλαμβάνει να αποκαταστήσει τις ισορροπίες μεταξύ Ελλήνων, Βουλγάρων και Τούρκων. Έτσι επιτυγχάνει τον προσεταιρισμό του μουσουλμανικού πληθυσμού, με την χορήγηση τροφίμων και φαρμάκων από τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό και την επάνδρωση των ιατρείων και νοσοκομείων για το σύνολο του πληθυσμού. Επιπλέον αποφασίζει την αποφυλάκιση όλων των μουσουλμάνων κατοίκων που βρίσκονται στις φυλακές για χρέη από την

εποχή της Βουλγαρικής κατοχής και συστήνει το Ανώτερο Διοικητικό Συμβούλιο από τα σύνοικα στοιχεία, για τις ελληνικές θέσεις και επιδιώξεις, στο οποίο εκπροσωπούνται όλες οι εθνότητες της Θράκης. Έτσι επιτυγχάνεται η προσέγγιση των μουσουλμάνων της Θράκης και η σταθερή υπέρ των ελληνικών θέσεων στάση τους, δεδομένων άλλωστε των πρότερων βουλγαρικών καταπιέσεων εναντίον τους και όχι μόνο (Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000).

Ενώ η Ελλάδα βρίσκεται σε πόλεμο με την Τουρκία και ο ελληνικός στρατός κατευθύνεται προς την Άγκυρα, οι συμμαχικές δυνάμεις αποσύρονται από την Θράκη (Μάιος 1920) και το Αύγουστο του ίδιου χρόνου υπογράφεται η συνθήκη των Σεβρών, η οποία επικυρώνει τις ελληνικές κτήσεις παραχωρώντας και την Ανατολική Θράκη στην Ελλάδα. Παράλληλα αυτό το χρονικό διάστημα παλιννοστούν στην Θράκη 7665 μουσουλμανικές οικογένειες και στις πρώτες εκλογές που γίνονται οι Έλληνες καταλαμβάνουν 30 έδρες, οι Μουσουλμάνοι 20 και οι Εβραίοι και οι Αρμένιοι από 1 (Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000).

Στη συνέχεια και μετά τους ανεπιτυχείς αγώνες του Ελληνικού στρατού στην Μικρά Ασία, μεγάλο τμήμα του ελληνισμού, καταδιώκεται και σκοτώνεται και έτσι τον Οκτώβριο του 1922 υπογράφεται το Πρωτόκολλο των Μουδανιών και η Ανατολική Θράκη περνά για ακόμα μια φορά στα χέρια των Τούρκων (Βακαλόπουλος Κ., 1996).

Έπειτα από έναν χρόνο στην διάσκεψη της Λωζάνης οριστικοποιήθηκε η ρευστότητα που επικρατούσε ανάμεσα στην ελληνική και την Τουρκική πλευρά, όσο και ανάμεσα στις σχέσεις τις Τουρκίας με την Entente (Συμμαχικές Δυνάμεις). Έτσι με την υπογραφή της συνθήκης η Ελλάδα υποχρεώθηκε να εκκενώσει την Σμύρνη και την Ανατολική Θράκη, ενώ η Τουρκία αναγνώρισε ρητά την ελληνική κυριότητα στη Λήμνο, στη Σαμοθράκη, στη Μυτιλήνη, στη Χίο, στη Σάμο και την Ικαρία. Ωστόσο η Τουρκία διατήρησε την κυριαρχία στα νησιά της Ίμβρου και της Τενέδου, των οποίων όμως οι κάτοικοι εξαιρέθηκαν από την υποχρεωτική ανταλλαγή (Βακαλόπουλος Κ., 1996).

Επίσης με χωριστή ελληνοτουρκική σύμβαση που συμφωνήθηκε απευθείας μεταξύ Βενιζέλου και του Ινονού στις 30.1.1923, προβλέφτηκε η υποχρεωτική ανταλλαγή

πληθυσμών, των Ελλήνων Ορθόδοξων (Τούρκων υπηκόων) που ήταν εγκατεστημένοι στην Οθωμανική αυτοκρατορία και των μουσουλμάνων στο θρήσκευμα (Ελλήνων υπηκόων) που βρίσκονταν εντός των συνόρων του Ελληνικού κράτους. Εδώ ίσως θα πρέπει να σημειωθεί ότι όταν αναφερόμαστε σε μουσουλμάνους πολίτες, περιλαμβάνουμε τόσο τους Τούρκους όσο και τους Πομάκους και Αθίγγανούς που κατοικούσαν στην περιοχή και είχαν κοινή θρησκεία. Βέβαια από την συμφωνία αυτή εξαιρέθηκαν όπως προείπαμε οι κάτοικοι των νησιών Ίμβρου και Τενέδου καθώς και οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης και οι Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης, όπου και αναγνωρίστηκαν ως θρησκευτικές μειονότητες. Έτσι περίπου 1.220.000 Έλληνες εγκατέλειψαν την Τουρκία και άλλοι 500.000 περίπου Τούρκοι πέρασαν στο Τουρκικό έδαφος (Βακαλόπουλος Κ., 1996).

Τα άρθρα της συνθήκης της Λωζάνης που αφορούν το μειονοτικό ζήτημα αλλά και τα προβλεπόμενα που αφορούν την ανταλλαγή των πληθυσμών παρατίθενται στο παράρτημα, επιγραμματικά όμως μπορούμε να αναφέρουμε τα εξής:

- Για τις περιοχές που δεν ίσχυσε η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών, καθιερώθηκε η αρχή της αμοιβαιότητας και σε πιθανές μετακινήσεις τους από τη μία ή την άλλη πλευρά, θα έπαιρναν υποχρεωτικά την υπηκοότητα του χώρου μόνιμης διαμονής τους, ενώ θα τους παρέχονταν παράλληλα θρησκευτικά και εκπαιδευτικά δικαιώματα.
- Για τις περιοχές της Δυτικής Θράκης η μετακίνηση των μουσουλμάνων κατοίκων ήταν προαιρετική, πλην της περιοχής όπου βρίσκεται σήμερα ο νομός Έβρου, προκειμένου να δημιουργηθεί μια ζώνη εθνικής καθαρότητας με την γείτονα χώρα.
- Ομοίως για το σύνολο της Ανατολικής Θράκης (εκτός της Κωνσταντινούπολης) η μετακίνηση ήταν υποχρεωτική για τον ίδιο λόγο ακριβώς (Δαμουλάκη Ε., Δούνια Ι., Πούλου Μ. & Ταμουρίδου Ε., 1998, Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000).

Ωστόσο αυτή η σταθερότητα στην περιοχή δεν κράτησε για πολύ και έτσι ύστερα από 16 περίπου χρόνια ξεκινά ο 2^{ος} Παγκόσμιος πόλεμος και η Θράκη για μια ακόμη φορά αλλάζει χέρια και περνά στην δικαιοδοσία των συμμάχων του Άξονα και ειδικότερα των Βουλγάρων. Τα χρόνια που έρχονται οι εισβολείς θέτουν σε εφαρμογή ένα σχέδιο συστηματικού εκβουλγαρισμού του πληθυσμού, σημαντικό μέρος του οποίου αναζητά καταφύγιο σε περιοχές που βρίσκονται υπό γερμανική ή ιταλική κατοχή. Αυτό το

γεγονός πέραν των υλικών είχε και πολύ σημαντικές ψυχολογικές συνέπειες, γιατί καταγράφηκε στη μνήμη των πολιτών, ως μόνιμη αμφισβήτηση της ελληνικής κυριαρχίας και απειλή αλλοίωσης των εθνικών και δημογραφικών χαρακτηριστικών της περιοχής (Ακαδημία Αθηνών, 1994).

Χαρακτηριστικά μπορεί να αναφερθεί ότι οι Βούλγαροι εφάρμοζαν ένα σχέδιο, το οποίο παρέλυε ουσιαστικά όλες τις οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες της περιοχής. Έτσι κάθε έλληνας ελεύθερος επαγγελματίας, αναγκαζόταν να έχει ως «διευθυντή» στην δουλειά του έναν βούλγαρο, ο οποίος χριζόταν ως ο απόλυτος διαχειριστής της επιχείρησης γνωστός ως *Κομίταζτης*. Κομίταζτης ειδικότερα, ήταν αυτός ο οποίος είχε κάποια διοικητική αρμοδιότητα, ωστόσο ο όρος αυτός συνηθιζόταν να αποδίδεται από τους ντόπιους σε όλους όσους είχαν κάποια «διευθυντική» θέση. Διέμενε στην κατοικία αυτής της οικογένειας, η οποία αναγκαζόταν να υποστεί όλα τα δεινά που αυτό συνεπαγόταν. Επιπλέον μπορούμε να αναφέρουμε ότι υπήρχαν έλληνες πολίτες που εγγράφονταν στα δημοτολόγια ως βούλγαροι για να τύχουν καλύτερης μεταχείρισης, ενώ στους υπόλοιπους ασκούσαν μεγάλες πιέσεις για να πράξουν το ίδιο. Αυτός ίσως ήταν και ο λόγος που ώθησε πολλούς κατοίκους της Θράκης, να φύγουν προς τα νότια και να αρχίσει έτσι η αμφισβήτηση της ελληνικής κυριαρχίας στην περιοχή (Συνέντευξη Κηπουρού Α.).

Έπειτα από την λήξη του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου ήρθε η απελευθέρωση της Θράκης, η οποία όμως δεν ήταν αρκετή για να εξαλείψει της πρόσφατες μνήμες και να εδραιώσει ένα αίσθημα ασφάλειας και μονιμότητας για το μέλλον της περιοχής. Σε όλα αυτά ήρθε να προστεθεί και ο εμφύλιος πόλεμος, ο οποίος ανατροφοδότησε το αίσθημα ανασφάλειας με ότι αυτό συνεπάγεται. Με την λήξη του εμφύλιου πολέμου και ειδικότερα από τα μέσα της δεκαετίας του 50 και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 70, παρατηρείται μια σταδιακή μετατόπιση της «εξωτερικής απειλής» από βορρά, προς ανατολάς. Η μετατόπιση αυτή έχει να κάνει με την αδιάλλακτη εξωτερική πολιτική της Τουρκίας για το θέμα της Θράκης, που έχει αμφίδρομη σχέση με την ύπαρξη της μουσουλμανικής μειονότητας στην περιοχή, αλλά και παράλληλα με την στάση της Βουλγαρίας που έδωσε δείγματα ευμενούς ουδετερότητας, δεδομένης της μονομερούς απόσυρσης των βουλγαρικών στρατευμάτων προκάλυψης σε μεγάλο βάθος από τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα (Ακαδημία Αθηνών, 1994). Παρακάτω γίνεται αναλυτική

αναφορά τόσο στην πολιτική της Ελλάδας όσο και των γειτονικών χωρών που αφορά στο μειονοτικό ζήτημα στη Δυτική Θράκη και πως αυτές επηρέασαν την πολεοδομική και κοινωνική εξέλιξη της μειονότητας.

2.2. Η Μειονότητα της Θράκης

Η παρουσία της μουσουλμανικής μειονότητας στην ελληνική Θράκη, στηρίζεται στη Σύμβαση που αφορούσε την ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και υπεγράφη τον Ιανουάριο του 1923 στη Λωζάνη, λίγους μήνες πριν την υπογραφή της οριστικής Συνθήκης Ειρήνης. Ο λόγος για τον οποίο η Ελλάδα προέβη σ' αυτήν την ασύμφορη, από πολιτική άποψη, ρύθμιση ήταν γιατί ήθελε να διασφαλίσει τα ανθρώπινα δικαιώματα της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη και στα νησιά του ΒΑ Αιγαίου, Ίμβρο και Τένεδο. Βέβαια όπως εκ των υστέρων αποδείχτηκε, η απόφαση αυτή ίσως ήταν λανθασμένη, διότι η Τουρκία από τότε είχε αρχίσει να προβαίνει σε ενέργειες εναντίον της ελληνικής μειονότητας, με διωγμούς πιέσεις κ.α., παρόλο που κάτι τέτοιο ενδεχομένως να οδηγούσε και την Ελλάδα από την πλευρά της, να πράξει τα ίδια εναντίον της μουσουλμανικής μειονότητας στην δυτική Θράκη (Λιάπη Α., 1995α).

Καθώς περνούσαν τα χρόνια, γινόταν όλο και πιο φανερό ότι οι εγγυήσεις που ελήφθησαν για την κατοχύρωση των δικαιωμάτων της αυτόχθονης ελληνικής μειονότητας, ήταν ανεπαρκείς και έτσι επιβεβαιώθηκαν οι φόβοι όλων για την πολιτική που θα εφάρμοζε η Τουρκία και τον συστηματικό διωγμό των χριστιανών κατοίκων του τουρκικού κράτους. Μάρτυρας για την ανατροπή της πληθυσμιακής ισορροπίας των δυο μειονοτήτων είναι η αριθμητική εξέλιξη των μελών τους και πιο συγκεκριμένα το 1923 στην Κωνσταντινούπολη, Ίμβρο και Τένεδο ζούσαν, 111.200 Έλληνες και στη Θράκη 106.000 μουσουλμάνοι, ενώ το 1991 ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη και τα νησιά 2.700 Έλληνες και στη Θράκη 113.000 μουσουλμάνοι. Έτσι παρόλα τα δεινά και τους διωγμούς που υπέστησαν οι Έλληνες της Τουρκίας, οι μουσουλμάνοι της Θράκης απολάμβαναν σχεδόν πάντα όλα τα δικαιώματα που απέρρεαν από τη Συνθήκη της Λωζάνης αλλά και από νεότερες Διεθνείς Συμβάσεις που υπέγραψε η Ελλάδα (Λιάπη Α., 1995α).

Βέβαια το ελληνικό κράτος επέβαλε κάποιους περιορισμούς στους κατοίκους της μειονότητας (απαγόρευση οικοδομικών αδειών, διορισμός στο δημόσιο κλπ.) που επηρέασαν την φυσιογνωμία των οικισμών τους, κάτι το οποίο αναφέρεται αναλυτικότερα στα κεφάλαια 4 και 5.

Παράλληλα ίσως θα ήταν σκόπιμο να αναφέρουμε ότι μια ομάδα Ελλήνων εθνικιστών το 1995, προέβει σε καταστροφές στην κεντρική αγορά της Κομοτηνής, γεγονός άκρως καταδικαστέο, που διατάραξε την ειρηνική συμβίωση Ελλήνων, χριστιανών και μουσουλμάνων. Βέβαια αυτό ίσως είχε υποκινηθεί και από τις φήμες που διέδιδαν οι Τούρκοι της Κωνσταντινούπολης εκείνη την περίοδο, ότι η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης βρισκόταν υπό καταπίεση (Κοττάκης Μ., 2000). Ωστόσο το ελληνικό δημόσιο καταδίκασε αυτές τις ενέργειες και φρόντισε να αποζημιώσει όλους τους μουσουλμάνους καταστηματαρχές που υπέστησαν καταστροφές.

Περνώντας έτσι στην μουσουλμανική μειονότητα της δυτικής Θράκης μπορούμε να αναφέρουμε ότι από εθνολογική άποψη ο μειονοτικός πληθυσμός διαιρείται σε τρεις μεγάλες ομάδες.

2.2.1 Τουρκογενείς Μουσουλμάνοι

Οι τουρκογενείς μουσουλμάνοι χρησιμοποιούν την τουρκική γλώσσα και είναι εγκατεστημένοι στις πεδινές περιοχές. Τα ανθρωπολογικά τους γνωρίσματα διαφέρουν εμφανώς από αυτά των κατοίκων της Τουρκίας, δεδομένου ότι είναι απόγονοι ποικίλων πληθυσμών: εποίκων Γιουρούκων, εξισλαμισμένων Ελλήνων, αιρετικών μουσουλμάνων μη τουρκικής καταγωγής που εκτοπίστηκαν από τους σουλτάνους στη Θράκη, Κούρδων, Οθωμανών, Βορειοαφρικανών κ.ά (Λιάπη Α., 1995α).

2.2.2 Πομάκοι

Οι Πομάκοι ήταν παραδοσιακά εγκατεστημένοι στην οροσειρά της Ροδόπης, ωστόσο τις τελευταίες δεκαετίες αρκετοί μετανάστευσαν στα πεδινά, όπου ήρθαν για πρώτη φορά στην ιστορία τους, σε ευρύτετες επιμιξίες με τους τουρκογενείς (Frangoroylos Y., 1996). Η Ελληνική προσέγγιση στο ζήτημα της καταγωγής των Πομάκων θα μπορούσε να καταγραφεί ως προσπάθεια αντίκρουσης των τουρκικών και βουλγαρικών θέσεων, οι οποίες είναι ενταγμένες στο πλαίσιο των εδαφικών διεκδικήσεων των εν

λόγω χωρών κατά το 19^ο και των αρχών του 20^{ου} αιώνα (Λιάπης Α., 1995β). Έτσι την καταγωγή τους τη διεκδικούν όλα τα κράτη της περιοχής, ενώ ταυτόχρονα διατυπώνεται και η άποψη ότι πρόκειται για αυτόχθονα πληθυσμό με ρίζες στην ελληνική αρχαιότητα. Σύμφωνα με τις ιστορικές μαρτυρίες εκσλαβίστηκαν περί το 1100 μ.Χ. και εξισλαμίστηκαν τον 16ο και 17ο αιώνα μ.Χ. ενώ κάποιιοι αναφέρουν ότι εξισλαμίστηκαν ακόμη παλαιότερα (Λιάπη, Α., 1995, Σγουρίδης Π., 2000). Αρχικά (βυζαντινή περίοδος) ήταν χριστιανοί και μετά την πτώση της βυζαντινής αυτοκρατορίας αναγκάστηκαν να αλλαξοπιστήσουν, κάτω από την απειλή των σφαγών και της τουρκικής καταπίεσης. Ο Πολύδωρος Παπαχριστοδούλου αναφέρει (Παπαχριστοδούλου, 1958) επικαλούμενος και την βουλγαρική ιστορία του Jirecek-Slavtschew, ότι οι Πομάκοι εξισλαμίστηκαν ομαδικά στην περίοδο 1656-1661 επί Μωάμεθ Δ' και μητροπολίτη Φιλίππουπόλεως του Γαβριήλ οπότε και κατεδαφίστηκαν 218 εκκλησίες και 336 παρεκκλήσια. Το στοιχείο αυτό πρέπει να θεωρηθεί ακριβές, διότι η ορεινή Ροδόπη είναι γεμάτη από λείψανα εκκλησιών, χριστιανικών νεκροταφείων και αντικειμένων (Κερασιά, Μελίταινα, Πόα, Γενετή, Εσοχή, Μοναστήρι, Κρυστάλλη). Οι κάτοικοι στην πλειοψηφία τους ήταν Πομάκοι, άρα χρησιμοποιούσαν οι ίδιοι τους ναούς πριν αλλαξοπιστήσουν. Εδώ είναι σκόπιμο να αναφέρουμε ότι ένα μέρος των Πομάκων παρ' όλες τις πιέσεις που δέχτηκε διατήρησε την θρησκεία του ως κρυπτοχριστιανικό, αποτελώντας ζωντανή απόδειξη της ιστορικής πραγματικότητας, που σταδιακά χάθηκε στο πέρασμα του χρόνου (Φωτέας Π., 1977). Αυτό που έχει παραμείνει σήμερα και αποδεικνύει του λόγου το αληθές, είναι οι ονομασίες πολλών συνοικισμών και τοπωνυμίων που έχουν χριστιανική προέλευση. Έτσι στην περιοχή του Κέχρου υπάρχει η ονομασία Μερκόζ που σημαίνει καρυδιά (κοζ) της Μαρίας (Μερ - Παναγία). Κατά την παράδοση υπήρχε καρυδιά απ' όπου ανάβλυζε αγίασμα. Παράλληλα η τουρκική ονομασία του οικισμού Νυμφαία είναι Γιάνκιοϊ (χωριό του Γιάννη) (Φωτέας Π., 1977, Λιάπης Α., 1983) ενώ στην κοινότητα Ωραίου Ξάνθης απαντώνται οι ονομασίες Τεοτόκα (Θεοτόκιον) και Σταματέσκο (Σταμάτιον) κλπ. (Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη, 2000). Σήμερα οι Πομάκοι είναι φανατικοί μουσουλμάνοι και ελέγχονται σχεδόν απόλυτα από τους ιμάμηδες των χωριών τους.

Πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν πως οι Πομάκοι λέγονται και Αχριάν και είναι απόγονοι του αρχαίου θρακικού φύλου των Αγριάνων. Πολλά τοπωνύμια στην περιοχή

Ξάνθης, όπου βρίσκονται και οι περισσότεροι Πομάκοι, διασώζουν τους Αγριάνες. Έτσι σημειώνουμε τη συνοικία της Ξάνθης Αχριάν μαχαλεσή = γειτονιά των Αχριανών, όπου και οι Πομάκοι κάτοικοί της αυτοαποκαλούνται Αγριάνες. Στην περιοχή του Έβρου υπάρχει ο συνοικισμός Αχριάν Πουναρή που σημαίνει πηγή των Αγριάνων, ενώ το χωριό της περιοχής ονομάζεται Αγριανή. Η λέξη Πομάκος κατά μεν τους Βούλγαρους προέρχεται από τη βουλγαρική λέξη romagam που σημαίνει βοηθός, εξαιτίας της βοήθειας προς τους Τούρκους κατά των Βουλγάρων το 1876. Κατά τους Έλληνες πιθανόν να προέρχεται από τη λέξη πομάξ που σημαίνει πότης και συμπορεύεται με την παλαιά συνήθεια των Θρακών να πίνουν (<http://www.kapatel.gr/matrix/users/gaia/pomak.htm>).

Άλλοι λένε πως οι Πομάκοι - Κιζηλμπάσηδες (Κοκκινοσκούφηδες) έχουν σχέση με τους Ερεθρίνους και κατοικούν στην ορεινή περιοχή Ρούσας του Έβρου. Το χαρακτηριστικό αυτό όνομα τους δόθηκε γιατί είναι αιρετικοί μουσουλμάνοι (πιστεύουν στον ανιψιό του Μωάμεθ, Αλί Μπαμπά) και υποχρεώθηκαν μετά τον εξισλαμισμό τους να φορούν κόκκινο σκούφο. Η αίρεση αυτή είναι μπεκτασική και η περιοχή που κατοικούν περιλαμβάνει τα χωριά: Κόρυμβος, Σιδηρώ, Σιδηροχώρι, Μικρό και Μεγάλο Δέριο, Ρούσσα, Άνω και Κάτω Μικράκιο, Κισσός, Μεσημέρι και Ουράνιο. (Κυρκούδη Θ., 1995, Λιάπη Α., 1995α).

Η γλώσσα των Πομάκων γενικότερα, είναι ένα νοτιοσλαβικό ιδίωμα που περιλαμβάνει επιπρόσθετες βουλγαρικές λέξεις (άνω του 50% των λέξεων που χρησιμοποιούν). Επιπλέον έχει προσμίξεις ελληνικών και τουρκικών λέξεων, συχνά παραφρασμένων, και κατά πολλούς είναι προφορική, δεδομένου ότι μέχρι πρόσφατα δεδομένου ότι δεν υπάρχουν γραπτά μνημεία της γλώσσας των Πομάκων (<http://www.kapatel.gr/matrix/users/gaia/pomak.htm>). Βέβαια στα σχολεία τα παιδιά των Πομάκων διδάσκονται την ελληνική γλώσσα, ως επίσημη γλώσσα του κράτους στο οποίο βρίσκονται, ενώ επιπλέον διδάσκονται την τουρκική και την αραβική. Αυτό το φαινόμενο ίσως προκαλεί σύγχυση στους κόλπους της κοινωνίας αυτής δεδομένου ότι η μητρική γλώσσα τους, η πομακική δεν διδάσκεται και συνεπώς μπαίνει στο περιθώριο. Ίσως λοιπόν πρέπει να επαναπροσδιοριστεί η ελληνική εκπαιδευτική πολιτική και να φέρει τους Έλληνες Πομάκους εγγύτερα στους Έλληνες χριστιανούς και να μην τους ταυτίζει με τους τουρκόφωνους (τουρκογενείς) Έλληνες της Θράκης (Γεωργούλα Γ. &

Γρυλλάκη Σ., 2000). Εξάλλου, μεταξύ Διδυμοτείχου και Ορτακίου υπήρχαν αποκλειστικά ελληνόφωνοι Πομάκοι γνωστοί με την ονομασία Μάρηδες και Γραβανίτες (<http://www.kapatel.gr/matrix/users/gaia/pomak.htm>).

Όσον αφορά τους οικισμούς τους μπορούμε να αναφέρουμε ότι έχουν ως επίκεντρο θρησκευτικής λατρείας το τζαμί, και παρουσιάζουν ιδιαίτερα πυκνή δόμηση. Για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των οικισμών αυτών γίνεται εκτενής αναφορά στο 5^ο κεφάλαιο.

Σχετικά με τους Κιζηλμπάσηδες Πομάκους, μπορούμε να πούμε ότι παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επειδή η αίρεση τους εμφανίζει κοινά χαρακτηριστικά τόσο προς τη χριστιανική πίστη, όσο και προς τις αρχαίες μυστηριακές τελετές. Βέβαια οι Κιζηλμπάσηδες, χιλιάδες χρόνια, κρατούν μυστικότητα σχετικά με τη μυστηριακή λατρεία τους, ωστόσο γνωρίζουμε ότι σταυρώνουν το ψωμί όταν το κόβουν, κεντάνε σταυρούς στους πάτους από τις κάλτσες τους, πίνουν νερό από τα αγιάσματα και επισκέπτονται χριστιανικά ξωκλήσια, τρώνε χοιρινό και πίνουν οινοπνευματώδη σε αντίθεση με τους ομόθρησκούς τους (Κυρκούδη Θ., 1995).

2.2.3. Ρώμα (Αθίγγανοι)

Όσον αφορά στους Αθίγγανους της Θράκης γνωρίζουμε ότι βρίσκονται στην περιοχή από τα βυζαντινά χρόνια και αποτελούν το μικρότερο πληθυσμιακά ποσοστό της μειονότητας. Αυτό ίσως και γιατί πολλοί χριστιανοί Αθίγγανοι αναγκάστηκαν ή θέλησαν να μετεγκατασταθούν σε άλλες περιοχές, όταν η Θράκη έπεσε στα χέρια των τούρκων το 15^ο αιώνα. Από αυτούς που παρέμειναν στην περιοχή πολλοί κράτησαν την θρησκεία τους, ωστόσο μερικοί δεν άντεξαν τα πιεστικά μέτρα της Τουρκικής διοίκησης και εξισλαμίστηκαν. Πολλά χρόνια αργότερα και κατά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης, οι εξισλαμισμένοι Αθίγγανοι θεωρήθηκαν ότι αποτελούν μέλος της μειονότητας και έτσι η μετακίνηση τους από τους νομούς Ροδόπης και Ξάνθης θεωρήθηκε προαιρετική. Εδώ ίσως είναι άξιο αναφοράς το γεγονός ότι η εξισλαμισμένοι Αθίγγανοι της Δυτικής Θράκης αποτελούν μόλις το 15 με 18% των Αθίγγανων της Ελλάδας, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους είναι Χριστιανοί (Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000, Λιάπη Α., 1995α).

Η πιο συνήθης γλώσσα στις τάξεις τους είναι η τουρκική ενώ η πανάρχαια Ινδοευρωπαϊκής προέλευσης γλώσσα τους (Ρωμανές) υποχωρεί ραγδαία. Πιο συγκεκριμένα πρόκειται για μια διάλεκτο που περιλαμβάνει κράμα ελληνικών, τουρκικών και ρουμανικών λέξεων και σε μικρότερο βαθμό αρμενικών και περσικών. Από τη φύση της μπορούμε να καταλάβουμε ότι πρόκειται για μια γλώσσα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και δεδομένου ότι είναι προφορική, εφόσον δεν υπάρχουν γραπτά αθιγγανικά κείμενα, είναι ίσως δύσκολο να διατηρηθεί καθώς είναι υποχρεωμένοι να διδάσκονται, πέραν της επίσημου ελληνικής και την ξένη προς τις παραδόσεις τους τουρκική γλώσσα (Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000, Λιάπη Α., 1995α).

Σχετικά με την θρησκευτική τους πίστη μπορούμε να αναφέρουμε ότι «οι Αθίγγανοι της Ανατολικής Θράκης, λόγω και της ιδιοσυγκρασίας, τους δεν ήταν δυνατό να ακολουθήσουν το αυστηρό λατρευτικό τυπικό του σουννιτικού Ισλάμ και γι' αυτό παρέμειναν ως μουσουλμανίζοντες, ακολουθώντας το δερβισικό τάγμα των Μπεκτασίδων» (Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000). Με δεδομένο την χαλαρή σχέση τους με τα αυστηρά θρησκευτικά ήθη και έθιμα των τουρκογενών μουσουλμάνων, οι Αθίγγανοι της περιοχής θεωρούνταν από τους τουρκογενείς, υποδεέστεροι και γενικότερα η στάση των δευτέρων απέναντί τους ήταν περιφρονητική. Πολλές φορές μάλιστα τους συμπεριφέρονταν ρατσιστικά και τους αποκαλούσαν περιπαικτικά «Τσιγγάνε». Αυτή η στάση βέβαια τα τελευταία χρόνια άρχισε να αντιστρέφεται, ίσως ύστερα από πιέσεις Τουρκίας προς τους τουρκογενείς μουσουλμάνους, προκειμένου να προσαρτηθεί το σύνολο της μειονότητας υπό το κοινό χαρακτηριστικό που είναι η θρησκεία, χωρίς όμως να κερδίσουν την συνείδηση των Αθίγγανων (Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000, Κοττάκης Μ., 2000).

Όσον αφορά τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες, αυτές αφορούν κυρίως το εμπόριο, ενώ πολλοί από αυτούς εργάζονται ως αχθοφόροι και ως εργάτες σε εποχιακές δουλείες. Επιπλέον αρκετοί είναι οργανοπαίχτες και τραγουδιστές, όπου συνηθίζουν να γυρνούν σε γειτονιές κατά τις ημέρες εορτών και να διασκεδάζουν όποιον το θελήσει. Τέλος λίγοι εξακολουθούν να ασχολούνται με την καλαθοπλεκτική, που αποτελεί και το παραδοσιακό τους επάγγελμα και έτσι σε προσπάθεια αναγνώρισης της εν λόγω

δραστηριότητας, ιδρύθηκε στην Κομοτηνή το Μουσείο καλαθοπλεκτικής το 1995 (Ζεγκίνης Ε., 1994, Κοττάκης Μ., 2000).

Σχετικά με την κατοικία τους και τους τόπους διαμονής τους μπορούμε να αναφέρουμε ότι προτιμούν τα χωριά και περιοχές στις παρυφές των μεγάλων πόλεων. Παρατηρείται ακόμη ότι οι γειτονιές ή οι συνοικίες στις οποίες διαμένουν, κατοικούνται αμιγώς από αυτούς (Ζεγκίνης Ε., 1994). Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφέρουμε τον οικισμό του Ηφαίστου κοντά στην Κομοτηνή καθώς και την συνοικία Αλάν-Κουγιού, στο εσωτερικό της πόλης όπου όμως οι συνθήκες διαβίωσης είναι εξαιρετικά άσχημες. Γι' αυτό ίσως το λόγο, όπως επίσης και γιατί το σύνολο της συνοικίας έχει κριθεί αυθαίρετο, έχει προβλεφθεί η μετεγκατάστασή της, εκτός των ορίων του Δήμου Κομοτηνής και πιο συγκεκριμένα ανατολικά της πόλης κοντά στον ποταμό τρελοχειμάρρο. Σε επόμενο κεφάλαιο γίνεται εκτενής αναφορά στα πολεοδομικά χαρακτηριστικά των οικισμών των Αθίγγανων.

2.3. Η Πολιτισμική Ιδιαιτερότητα της Μουσουλμανικής Μειονότητας της Δυτικής Θράκης

Όσον αφορά στον ορισμό της μειονότητας, γνωρίζουμε ότι τα μέλη της πρέπει να έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά τα οποία να συνδέονται με την θέση και τον βαθμό ενσωμάτωσής τους στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο όπου ζουν. Όταν αυτά τα χαρακτηριστικά δεν συνδέονται με τις φυσικές ιδιαιτερότητες που μπορεί να έχουν, όπως το χρώμα του δέρματος, τότε το κριτήριο διαφοροποίησης είναι κυρίως το κοινό πολιτιστικό τους υπόβαθρο. Το κοινό υπόβαθρο σ' αυτή την περίπτωση είναι τόσο η γλώσσα και η θρησκεία, όσο και ο τρόπος διαβίωσης, τα ήθη και έθιμα αυτού του συνόλου (Κανακίδου Ε., 1994).

Όταν ορισμένα χαρακτηριστικά της μειονότητας είναι έντονα διαφοροποιημένα, όπως η ομιλία και το ντύσιμο, τότε η διάκριση είναι μεγάλη. Αν επίσης πρόκειται για θρησκευτική μειονότητα, που η θρησκεία ρυθμίζει σε μεγάλο βαθμό και τις δραστηριότητες κάθε ατόμου, τότε η διαφοροποίηση είναι ακόμη μεγαλύτερη. Στην περίπτωση που τα παραπάνω χαρακτηριστικά συνυπάρχουν τότε η διαφοροποίηση είναι ακόμη πιο έντονη. Συνεπώς στην περίπτωση της Δυτικής Θράκης, όπου συντρέχουν

όλα τα παραπάνω, είναι σαφές ότι η θρησκευτική μειονότητα που λέγεται ταυτόχρονα ότι είναι και ομοιογενής, να θεωρείται ότι αποτελεί μια πολιτισμική ενότητα. Βέβαια κάτι τέτοιο είναι σχετικό διότι, όπως αναφερθήκαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η μειονότητα αποτελείται από τρεις διαφορετικές εθνοτικές ομάδες (τουρκογενείς, πομάκους, αθίγγανους), με διαφορετικά χαρακτηριστικά η κάθε μία (Κανακίδου Ε., 1994).

Γενικότερα πάντως και σχετικά με τη ήδη διαμορφωμένη κατάσταση, πρέπει να δεχτούμε ότι τόσο η γλώσσα όσο και η θρησκεία, αποτελούν τα καθοριστικά χαρακτηριστικά της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας της μουσουλμανικής μειονότητας

Αναφορικά με την θρησκεία στις μουσουλμανικές κοινωνίες, γνωρίζουμε ότι αποτελεί τον κυρίαρχο παράγοντα διαμόρφωσης στάσεων και αντιλήψεων και στην περίπτωση της Δυτικής Θράκης, αυτή η στάση τήρησης με συνέπεια των θρησκευτικών καθηκόντων και γενικότερα των παραδόσεων τους, δεν φαίνεται πως επηρεάζει την στάση της πλειονότητας απέναντί τους. Επίσης το γεγονός ότι η μειονότητα θεωρείται δίγλωσση και χρησιμοποιεί, είτε την ελληνική είτε η τουρκική γλώσσα στις καθημερινές της συναναστροφές, πάλι δεν φαίνεται ότι αποτελεί πρόβλημα για κανέναν, δεδομένου ότι και χριστιανοί κάτοικοι χρησιμοποιούν την τουρκική γλώσσα. Το πρόβλημα διαφαίνεται μάλλον σε επίπεδο θεσμών (κράτους- εκπαίδευσης), όπου η διγλωσσία συνιστά ανασταλτικό παράγοντα στην συμμετοχή των μελών της μειονότητας στους θεσμούς της ευρύτερης κοινωνίας της Θράκης (Κανακίδου Ε., 1994).

Όσον αφορά την πολιτιστική κληρονομιά της μειονότητας μπορούμε να αναφέρουμε ότι η πολιτική που εφαρμοζόταν από το Ελληνικό κράτος για την διαφύλαξη και προστασία της, παρουσίαζε διαφορετικές όψεις, εξαρτημένες συνήθως από γενικότερες πολιτικές επιλογές στις σχέσεις της Ελλάδας με τις γειτονικές χώρες (θετική όταν κύριος εχθρός για την χώρα θεωρείτο ο κομμουνισμός και η Βουλγαρία, αρνητική όταν οι σχέσεις Ελλάδας – Τουρκίας περνούσαν περίοδο έντασης). Σήμερα υπάρχει σταθερότερη προσέγγιση στο ζήτημα αυτό, περισσότερο εναρμονισμένη σε Ευρωπαϊκά δεδομένα. Έτσι, η μουσουλμανική αρχιτεκτονική προστατεύεται από το υπουργείο πολιτισμού και τα ισλαμικά μνημεία έχουν κριθεί διατηρητέα. Επίσης οι γάμοι μεταξύ

των μελών της μειονότητας τελούνται μέχρι και σήμερα με καθιερωμένο τελετουργικό και γενικότερα, τα ήθη και έθιμα της μειονότητας που παραμένουν αναλλοίωτα στο πέρασμα των χρόνων, προβάλλονται και προστατεύονται από τους επίσημους φορείς της διοίκησης (παράδειγμα η καθιέρωση του πολιτιστικού διημέρου του Δήμου Μύκης που γίνεται με παρουσία εκπροσώπων των κεντρικών και τοπικών αρχών. –Εφημερίδα Ελευθεροτυπία, 6/9/03). (Κοττάκης Μ., 2000).

2.4. Η Στάση της Μειονότητας Απέναντι στο Ελληνικό Κράτος

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης αποτελείται ουσιαστικά από τρεις διαφορετικές εθνοτικές ομάδες, τους Πομάκους, τους Τουρκογενείς, και τους Αθίγγανους μουσουλμάνους και των οποίων οι στάση στα ογδόντα χρόνια με την ενσωμάτωση της Θράκης στην ελληνική επικράτεια, έχει περάσει πολλές και διαφορετικές φάσεις. Αυτές αφορούν τον τρόπο της εσωτερικής συγκρότησης, τη στάση της απέναντι στην διοίκηση, το βαθμό οικονομικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης, τις σχέσεις με το χριστιανικό πληθυσμό της περιοχής καθώς και τις σχέσεις της με την Τουρκία (Ακαδημία Αθηνών, 1994).

Κατά την πρώτη περίοδο των ογδόντα αυτών χρόνων και μέχρι τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, ο μοναδικός ίσως παράγοντας που καθορίζει την στάση της μουσουλμανικής μειονότητας απέναντι στην χριστιανική διοίκηση και τοπική κοινωνία είναι ο θρησκευτικός. Αυτό συνέβη γιατί αυτός ίσως είναι και ο μοναδικός συνεκτικός κρίκος ανάμεσα σ' αυτές τις διαφορετικές εθνοτικές ομάδες και καθορίζει:

- τη συνολική στάση της μειονότητας απέναντι στην διοίκηση η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί αρμονική δεδομένου ότι δεν επιδιώκεται οποιαδήποτε παρέμβαση στα θρησκευτικά ζητήματα,
- την σχέση της μειονότητας με την Τουρκία η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί αν όχι εχθρική, αποστασιοποιημένη δεδομένου ότι η Τουρκία περνάει την νεοτουρκική (κεμαλική) φάση της ενώ η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης είναι προσκολλημένη στα παλαιομουσουλμανικά και θεοκρατικά χαρακτηριστικά της Οθωμανικής αυτοκρατορίας (Ακαδημία Αθηνών, 1994).

Εδώ θα μπορούσαμε να αναφέρουμε κάποια παραδείγματα από την στάση της μειονότητας την περίοδο αυτή και πιο συγκεκριμένα:

- στις 14 Μαΐου του 1920 ο ελληνικός στρατός, με επικεφαλής τον στρατηγό Ζυμβρακάκη, εισέρχεται ως ελευθερωτής και προστάτης της ζωή και της τιμής των κατοίκων της Κομοτηνής. Οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της πόλης έδειξαν ικανοποιημένοι από την ενσωμάτωση της Δυτικής Θράκης στην Ελλάδα αφού σταμάτησαν οι βιαιοπραγίες που συνέβαιναν σε βάρος τους κατά την διάρκεια της Βουλγαρικής κατοχής,
- το 1928 με επιστολή τους προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο 115 μουσουλμάνοι από την Ξάνθη, τονίζουν ότι δεν είναι Τούρκοι και ζητούν να εξαιρεθούν από την ανταλλαγή πληθυσμών, σε περίπτωση που αποφασιστεί κάτι τέτοιο στο μέλλον
- στα χρόνια του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου και ειδικότερα κατά την Βουλγαρική κατοχή (1941-1944), χριστιανοί και μουσουλμάνοι αλληλοβοηθούνται και υπάρχει απόλυτη εμπιστοσύνη μεταξύ των (Κοτάκης Μ., 2000).

Η δεύτερη περίοδος ξεκινά την δεκαετία του 1950 και φτάνει μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου επιχειρούνται μια σειρά από ανοίγματα, τουλάχιστον εκ μέρους της Ελλάδας προς την Τουρκία που ουσιαστικά επιβάλλονται από τον ατλαντικό προσανατολισμό της χώρας και έχουν σημαντικές επιπτώσεις στους κόλπους της μειονότητας. Έτσι με συνεχείς συμφωνίες μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας έχουμε:

- το 1951, την υποχρεωτική εκμάθηση της τουρκικής γλώσσας από τους Πομάκους που κατοικούν στην δυτική Θράκη,
- το 1953, την ίδρυση του γυμνασίου «Τζαλάλ- Μπαγιάρ» στην Κομοτηνή και την ανάρτηση σε όλα τα πομάκικα σχολεία επιγραφών με την ένδειξη τουρκικό σχολείο,
- την δεκαετία του 1960, την πρόσληψη ελλήνων μουσουλμάνων δασκάλων στα μειονοτικά σχολεία που έχουν εκπαιδευτεί στην Τουρκία,
- και το 1966, την ίδρυση μειονοτικού γυμνασίου- λυκείου στην Ξάνθη.

Συνέπεια όλων των παραπάνω ήταν η ομογενοποίηση της μουσουλμανικής μειονότητας και έτσι η μειονότητα αποκτά κοινό γλωσσικό ιδίωμα (Ακαδημία Αθηνών, 1994).

Βέβαια αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την περίοδο αυτή,

- οι έλληνες μουσουλμάνοι της Θράκης αποδοκίμασαν τα έκτροπα που συνέβησαν το 1955, εναντίον των ομογενών στην Κωνσταντινούπολη. Σε κοινή δήλωση των Οσμάν

Νουρί, Χαδμί Μουσεϊν Χιμλί, (βουλευτών της μειονότητας στη Θράκη), καθώς και ο Ιμάμης και ο πρόεδρος του Εχίνου, έγραψαν ότι «ολόκληρος ο πληθυσμός της μειονότητας αποδοκιμάζει με αποτροπιασμό τους βανδαλισμούς και τις διώξεις του τουρκικού όχλου κατά των Ελλήνων και των ορθοδόξων εκκλησιών της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης, ενώ το ελληνικό κράτος μας χτίζει σχολεία και τζαμιά και μας προστατεύει καλύτερα από τους Έλληνες συμπατριώτες μας» (Κοτάκης Μ., 2000).

Η τρίτη περίοδος ξεκινά το Δεκέμβριο του 1967 και λήγει με την εισβολή των Τούρκων στην Κύπρο. Κατά την περίοδο αυτή οι κινήσεις από πλευράς μειονότητας είναι περιορισμένες, όπως άλλωστε και του υπολοίπου ελληνικού πληθυσμού, ωστόσο συμβαίνουν δύο πολύ σημαντικά γεγονότα:

- πρώτον ότι η Τουρκία έχοντας πετύχει την προηγούμενη περίοδο να ομογενοποιήσει την μειονότητα και να την καταστήσει ένα ενιαίο σύνολο (θρησκευτικά, γλωσσικά και «εθνικά»), αρχίζει να κάνει έκδηλο το ενδιαφέρον της για την «προστασία των δικαιωμάτων της μειονότητας,
- και δεύτερον οι ηγετικοί παράγοντες της μειονότητας αρχίζουν να αμφισβητούν τον οριστικό χαρακτήρα της των ρυθμίσεων της συνθήκης της Λωζάννης και να προσβλέπουν στην Τουρκία ως τη μητέρα πατρίδα (Ακαδημία Αθηνών, 1994).

Από ελληνικής πλευράς, η τότε κυβέρνηση των συνταγματαρχών αρχίζει να συνειδητοποιεί τα λάθη του παρελθόντος και να διαπιστώνει ότι ο ξένος παράγοντας είναι αυτός που ουσιαστικά καθορίζει την στάση της μειονότητας. Έτσι το καθεστώς της εποχής προσφεύγει σε διοικητικά μέτρα κατασταλτικού χαρακτήρα τα οποία όμως όχι μόνο δεν αντιστρέφουν το κλίμα, αλλά έχουν το αντίθετο αποτέλεσμα. Η μειονότητα συσπειρώνεται όχι μόνο για λόγους εθνικούς και θρησκευτικούς, αλλά και λόγους αυτοάμυνας απέναντι στην καταπιεστική κυβέρνηση (Ακαδημία Αθηνών, 1994).

Η τέταρτη περίοδος ξεκινά από το 1974 και φτάνει μέχρι τις μέρες μας όπου η μεταπολίτευση δημιουργεί στην μειονότητα σύγχυση και έτσι αυτή κρατά μια στάση αναμονής. Η σύγχυση αυτή ίσως διαφαίνεται στους κόλπους μειονότητας εξαιτίας της εισβολής των Τούρκων στην Κύπρο και το φόβο αντιποίνων από ελληνικής πλευράς, με

αποτέλεσμα την φυγή πολλών μουσουλμάνων προς της Τουρκία. Το φαινόμενο όμως αυτό δεν παρατηρήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα, διότι σύντομα υπήρξε αντιστροφή των συναισθημάτων, που εν πολλοίς προκλήθηκε από την στρατιωτική δικτατορία του Εβρέν στην Τουρκία. Τότε υπήρξαν πολλές περιπτώσεις σωτήριας παρέμβασης του Ελληνικού κράτους υπέρ Ελλήνων μουσουλμάνων, κυρίως φοιτητών σε Τουρκικά Πανεπιστήμια που είχαν συλληφθεί και φυλακιστεί από το στρατιωτικό καθεστώς. Η περίοδος αυτή θεωρείται από πολλούς και η αρμονικότερη στις σχέσεις επίσημου Ελληνικού κράτους – μειονότητας, τις τελευταίες δεκαετίες. Στη συνέχεια ακολουθεί μια περίοδος αναμονής αλλά μετέπειτα ξεκινά πάλι μια σειρά διεκδικήσεων από την μεριά της μειονότητας που ουσιαστικά αποβλέπει:

- στην κατοχύρωση καθεστώτος που, κατ' άλλους υπερβαίνει τα συνταγματικώς καθιερωμένα δικαιώματα του πολίτη και τις διεθνείς υποχρεώσεις της Ελλάδας ενώ κατ' άλλους, διασφαλίζει την πλήρη ισότητα για την μειονότητα, συνταγματικά κατοχυρωμένη και διοικητικά εφαρμοσμένη. Οι διεκδικήσεις αυτές παίρνουν πολλές φορές την μορφή δυναμικών εκδηλώσεων και διαμαρτυριών, και συνδυάζονται και με διακρατικές παρεμβάσεις, που αρχικά προκλήθηκαν από την ακύρωση των δημοτικών εκλογών στην Κομοτηνή το 1982, όταν εκλέχθηκε Δήμαρχος από την μειονότητα.
- και στην οργάνωση μιας άτυπης μειονοτικής ηγεσίας που θα λάβει την κομματική της έκφραση, με την υποβολή ανεξάρτητων υποψηφιοτήτων στις εκλογές του 1985 και την δημιουργία μειονοτικών κομμάτων στις εκλογές του 1989, 1990 και 1993 (Ακαδημία Αθηνών, 1994).

Μετέπειτα αυτή η κινητικότητα της μειονότητας δείχνει να μετριάζεται δεδομένου της κατάρτησης αυτών των μειονοτικών κομμάτων και της ένταξης των μουσουλμάνων υποψηφίων στις ήδη υπάρχουσες παρατάξεις.

Ωστόσο την τελευταία δεκαετία της περιόδου αυτής παρατηρούνται και οι εξής ενέργειες:

- η μειονότητα σε συνεργασία με τους χριστιανούς κατοίκους της Κομοτηνής, ιδρύουν στις 27/2/1996 την Πρωτοβουλία Πολιτών για Δημοκρατικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα. Την ιδρυτική διακήρυξη της κίνησης υπέγραψαν οι Αχμέτ Χασάν (δημοτικός σύμβουλος), Αμπτουραχίμ Μεμέτ (πρόεδρος κοινότητας Κέχρου),

Αχμέτ Εμίν (νομαρχιακός σύμβουλος), Γκαλίπ Γκαλίπ (βουλευτής της μειονότητας) όπως επίσης και οι Παπαδριέλης Γιώργος (δήμαρχος Κομοτηνής) Γιανακίδης Άρης (αντινομάρχης), Ευστρατίου Αλέκος (αντιδήμαρχος) και ο Κίμων Καλδριμιτζής (νομαρχιακός σύμβουλος) κ.α.

- το 1999, το αποτελούμενο από χριστιανούς και μουσουλμάνους νομαρχιακό συμβούλιο Ροδόπης καταδικάζει στις 5/4/1999 την Νατοϊκή παρέμβαση στην Γιουγκοσλαβία και διατυπώνει ότι κάθε αναφορά για παραλληλισμό της περιοχής μας με το Κόσοβο, είναι καταδικαστέα κι επισημαίνει ότι «καμία σύγκριση δεν μπορεί να γίνει δεκτή. Ο λαός της περιοχής απολαμβάνει τα ίσα δικαιώματα και έχει ίσες ευκαιρίες στην πρόοδο και την ανάπτυξη του και συμβιώνει σε ένα κλίμα ειρήνης, αρμονικής συνεργασίας και ασφάλειας.» (Κοτάκης Μ., 2000).

Κλείνοντας την ιστορική αναδρομή παρατηρούμε ότι στο χώρο της Δυτικής Θράκης έχουν περάσει πολλές εθνότητες, οι οποίες επηρέασαν καθεμία διαφορετικά την φυσιογνωμία του τόπου. Ο τόπος αυτός, αποτελούσε το «μήλον της Έριδος» για την Βουλγαρία και την Τουρκία. Στο πέρασμα των χρόνων μετά την οριστική ενσωμάτωση της περιοχής στην Ελλάδα, οι διάφορες πολιτικές τόσο της Ελλάδας όσο και των υπόλοιπων δύο χωρών, επηρέασαν τόσο την χωρική διαμόρφωση και οικιστική οργάνωση, όσο και τον τρόπο ανάπτυξής της. Βέβαια βασικοί συντελεστές αυτής της διαφορετικότητας, πέρα από τις πολιτικές των τριών κρατών, είναι οι ίδιες οι εθνότητες που διαμένουν σε αυτήν, καταθέτοντας τα δικά τους πολιτισμικά χαρακτηριστικά και διαμορφώνοντας ένα μοναδικό οικιστικό σύνολο που διαφέρει κατά τόπους ανάλογα με την εθνοτική ομάδα. Παρακάτω παραθέτονται συνοπτικά τα δημογραφικά και τα κοινωνικοοικονομικά στοιχεία, που αποτελούν εκείνες τις κοινωνικές συνιστώσες που επηρέασαν σε σημαντικό βαθμό την πολεοδομική πραγματικότητα τους μειονοτικούς οικισμούς της Δυτικής Θράκης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο : Δημογραφικά στοιχεία

Από το 1913, μετά την τουρκοβουλγαρική σύμβαση για την ανταλλαγή πληθυσμών, 49.000 μουσουλμάνοι εγκατέλειψαν την Θράκη. Μέχρι τα τέλη του 1919 με την είσοδο των ελληνικών στρατευμάτων έχουν απομείνει 84.000 μουσουλμάνοι οι οποίοι όμως το 1928 φτάνουν τις 103.000. Ανάμεσα τους υπερέχει το τουρκογενές στοιχείο, στη συνέχεια έπονται οι Πομάκοι με μεγάλη διαφορά, ενώ οι Αθίγγανοι είναι ολιγάριθμοι. Την ίδια περίοδο το ελληνικό στοιχείο, στην νέα του σύνθεση, αποτελούταν από τους παλαιούς κατοίκους που δεν είχαν μετακινηθεί, από τους φυγάδες που παλιννόστησαν και από τους νέους έποικους, από τις πρόσφατα χαμένες πατρίδες (Γεωργούλα Γ. & Γρυλάκη Σ, 2000).

Η ενσωμάτωση της Θράκης (Μάιος 1920) και η ελληνοτουρκική σύμβαση για την ανταλλαγή πληθυσμών (30.1.1923) επέφερε σημαντικές μεταβολές στο μέγεθος του χριστιανικού και μουσουλμανικού πληθυσμού στην περιοχή της Θράκης. Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών και τη μαζική αναχώρηση των Βουλγάρων, ο μουσουλμανικός πληθυσμός συρρικνώθηκε από 65% σε 39% ενώ το αντίστοιχο ελληνικό, μετά την εγκατάσταση των προσφύγων, έφτανε τους 170.000 περίπου. Ο αριθμός των Ελλήνων, Βουλγάρων και μουσουλμάνων που συνολικά άλλαξαν τόπο εγκατάστασης υπολογίζεται σε 2.300.000 - 2.500.000 (Γενική γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, 1994). Από αυτούς, οι 1.300.000 περίπου υπολογίζεται ότι είναι Έλληνες και οι 500.000 μουσουλμάνοι. Οι Έλληνες πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν κυρίως στην Δυτική Θράκη και την Μακεδονία. (Δαγκωνάκη Ζ., Κασμερίδης Ν. & Κεφαλά Ν., 1996).

Σύμφωνα με τα στοιχεία των απογραφών του 1920 και του 1928, παρατηρείται αύξηση του ελληνικού πληθυσμού της Δυτικής Θράκης κατά 96.264 άτομα. Η διαφοροποίηση αυτή συνεπάγεται αύξηση της πληθυσμιακής πυκνότητας από 24,06% σε 34,82% ανά km^2 με μέση πυκνότητα στο σύνολο της εθνικής επικράτειας 47,66% ανά km^2 (Γενική γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, 1994). Έτσι λοιπόν σύμφωνα με την απογραφή του 1928 ο πληθυσμός στους Νομούς Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου παρουσιάζει μια αύξηση της τάξης του 52,36% σε σχέση με τον πληθυσμό που εμφανίζεται στην απογραφή του 1920. Ειδικότερα οι χριστιανοί αποτελούσαν το 66,15% του πληθυσμού και οι μουσουλμάνοι το 33,85% (Ακαδημία Αθηνών, 1994).

Από το 1928 μέχρι το 1940 παρατηρείται αύξηση του πληθυσμού κατά 18,72%. Έκτοτε οι αριθμοί που καταγράφονται ανά δεκαετία φανερώνουν διαρκείς αυξομειώσεις για τον πληθυσμό της Θράκης σε μια ευρύτερη περίοδο που σημαδεύεται από μικρή αλλά σταθερή πληθυσμιακή αύξηση σε πανελλαδική κλίμακα, συγκεκριμένα 1940: 359.928, 1951: 336.954, 1961: 355.555, 1971: 329.582, 1981: 345.220, 1991: 337.536 και το 2001: 362.038 κατοίκους.

Πιο συγκεκριμένα, από το 1940 μέχρι το 1991 παρατηρείται μια μείωση του πληθυσμού της Θράκης κατά 22.500 (6,25%) ενώ ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού στο σύνολο της χώρας την ίδια στιγμή είναι 0,82% ετησίως.

Οι λόγοι που οδήγησαν στην προαναφερθείσα μείωση του πληθυσμού της περιοχής είναι:

- Η γεωγραφική απομόνωση.
- Η οικονομική υπανάπτυξη της περιοχής.
- Η εγκατάλειψη της περιφέρειας από το ελληνικό κράτος.
- Η έλλειψη οικονομικών πόρων λόγω ενός φαύλου κύκλου εγκατάλειψης της περιοχής από το χριστιανικό στοιχείο (Δαμουλάκη Ε., Δούνια Ι., Πούλου Μ. & Ταμουρίδου Ε., 1998).

Η εγκατάλειψη της περιοχής οφείλεται κυρίως στη μετανάστευση που είναι ένα φαινόμενο το οποίο χαρακτηρίζει κυρίως το χριστιανικό στοιχείο της Θράκης. Οι μουσουλμανικοί μειονοτικοί πληθυσμοί, λόγω της ανασφάλειας που τους χαρακτηρίζει, σπάνια εγκατέλειπαν τις περιοχές κατοικίας τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι Πομάκοι. Για παράδειγμα οι Πομάκοι δεν μετανάστευαν μαζικά, σε αντίθεση με την υπόλοιπη αγροτική Ελλάδα, εξαιτίας του φόβου ότι αν έφευγαν θα έχαναν το δικαίωμα τους να γυρίσουν πίσω και γιατί η μετανάστευση βασιζόταν μεν στις διμερείς συμφωνίες Ελλάδας Τουρκίας και άλλων χωρών, ήταν όμως ελεγχόμενη από την ελληνική κυβέρνηση (δεν μπορούσαν να φύγουν πάνω από 6 μήνες) (Lalenis K., 2000). Οι εν δυνάμει μετανάστες έπρεπε να παρουσιάσουν πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων, που εκδιδόταν από την αστυνομία. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι οι μειονότητες ήταν γενικά «αποκλεισμένες», εκτός εάν ήταν σκόπιμο να φύγουν

μακριά (Λαμπριανίδης Λ., 1997).

Να σημειωθεί ότι στην περίοδο 1971 -1991 η εξέλιξη του πληθυσμού της Θράκης εμφανίζεται να είναι μικρότερη του εθνικού μέσου όρου και να υπολείπεται κατά 14,4 περίπου μονάδες γεγονός που οφείλεται κυρίως στην εγκατάλειψη της περιοχής από τους κατοίκους της. Η γεννητικότητα παρόλο που στους νομούς Ξάνθης και Ροδόπης είναι μεγαλύτερη του εθνικού μέσου όρου κατά την αρχή της περιόδου, στη συνέχεια μειώνεται σταθερά σε σημείο που να πλησιάζει τον εθνικό μέσο όρο. Αντίθετα η θνησιμότητα εμφανίζει αύξηση στη Θράκη, γεγονός που οφείλεται στην ηλικιακή δομή των κατοίκων (Σκάγιανης, 2000). Έτσι ενώ το 1981 ο δείκτης γήρανσης ήταν 0,42 το 1991 αυξάνεται σε 0,61. Μάλιστα τη διετία 1991-1993 ο πληθυσμός ηλικίας 14-65 μειώθηκε σ' όλους τους νομούς. Έτσι η κυρίως η μετανάστευση, η πτώση της γεννητικότητας στην περιοχή που πάντα εμφανίζονταν μεγάλη και η αύξηση της θνησιμότητας την συγκεκριμένη εικοσαετία ήταν οι κύριοι παράγοντες της μικρότερης εξέλιξης του πληθυσμού της Θράκης σε σχέση με την υπόλοιπη Ελλάδα.

Όπως είδαμε και παραπάνω, το 2001 ο πληθυσμός της δυτικής Θράκης αυξήθηκε κατά περίπου 24.500 άτομα από το 1991 και έφτασε ξανά στα επίπεδα του 1940. Αυτή η αύξηση οφείλεται κυρίως στην εγκατάσταση παλινοστούτων στην περιοχή, στις προσπάθειες που έγιναν από την πολιτεία αλλά και από τα ευρωπαϊκά προγράμματα για την ανάπτυξη της περιοχής που περιόρισαν την μετανάστευση του χριστιανικού πληθυσμού αλλά και προέτρεψαν σε επανεγκατάσταση κάποιο χριστιανικό πληθυσμό που προέρχεται από την Θράκη και είχε μεταναστεύσει τις προηγούμενες δεκαετίες καθώς και στην έντονη γεννητικότητα που παρουσιάζει ο μουσουλμανικός πληθυσμός. Εκτίμηση της κατανομής του πληθυσμού της Δυτικής Θράκης και των επιμέρους νομών της κατά θρήσκευμα για την περίοδο 2001 δεν μπορεί να γίνει καθώς η Ε.Σ.Υ.Ε. από το 1961 και μετά, δεν παραχωρεί τέτοιου είδους στοιχεία (Θεοχαρίδης, 1992, Ε.Σ.Υ.Ε.). Παρόλα αυτά εκτιμάται ότι τα ποσοστά κατανομής χριστιανών και μουσουλμάνων δεν άλλαξαν πάρα πολύ από το 1991 καθώς η εγκατάσταση πολλών χριστιανών στον χώρο της Δυτικής Θράκης αλλά και η υψηλή γεννητικότητα που παρουσιάζει ο μουσουλμανικός πληθυσμός όλα αυτά τα χρόνια είναι δυο στοιχεία αλληλένδετα και επηρέασαν ταυτόχρονα την εξέλιξη του πληθυσμού στην Θράκη την τελευταία δεκαετία. Το γεγονός της μαζικής εγκατάστασης των παλινοστούτων στον

συγκεκριμένο χώρο κανείς δεν μπορεί να τον αμφισβητήσει ενώ από την άλλη μεριά όπως γράφει και ο Κοτάκης σύμφωνα με το παρατηρητήριο του Ελσίνκι (έκθεση 1990), οι μουσουλμάνοι αυξάνονται ετησίως με ρυθμό 2.8% (Κοτάκης Μ., 2000), νούμερο που θεωρείται υπερβολικό μέσα από αυτή την εργασία. Ίσως κανείς δεν είναι σε θέση να εκτιμήσει με ακρίβεια που κυρίως οφείλεται η αύξηση του πληθυσμού στην Δυτική Θράκη την τελευταία δεκαετία, το σίγουρο όμως είναι ότι και οι δυο αυτοί λόγοι είχαν σημαντική επιρροή στην εξέλιξη του πληθυσμού και γι' αυτό συνεπώς εκτιμάται ότι τα ποσοστά χριστιανών και μουσουλμάνων δεν άλλαξαν σημαντικά από το 1991. (Στο Νομό Ξάνθης το 1991 κατοικούσαν 91.000 άτομα και το 2001 102.000, στο Νομό Ροδόπης το 1991 κατοικούσαν 103.000 και το 2001 111.000 και στο Νομό Έβρου το 1991 κατοικούσαν 144.000 και το 2001 149.000) (Ε.Σ.Υ.Ε.). Παρακάτω αναφέρεται η κατανομή του πληθυσμού στην Θράκη σύμφωνα με στοιχεία του 1991 όπου έχουν επεξεργασθεί από την αναπτυξιακή μελέτη για την περιοχή της Θράκης (Υπουργείο Βιομηχανίας Έρευνας και Τεχνολογίας, 1994) και θεωρούνται περισσότερο έγκυρα από τις δικές μας υποθέσεις.

Έτσι λοιπόν όπως έχει προαναφερθεί οι κάτοικοι της Θράκης είναι χριστιανοί και μουσουλμάνοι. Οι μουσουλμάνοι διακρίνονται σε Τουρκογενείς, Πομάκους και Αθίγγανους. Σήμερα (σύμφωνα με την απογραφή του 1991) το 1/3 του πληθυσμού είναι μουσουλμάνοι. Η κατανομή των χριστιανών και μουσουλμάνων εμφανίζεται στον παρακάτω πίνακα.

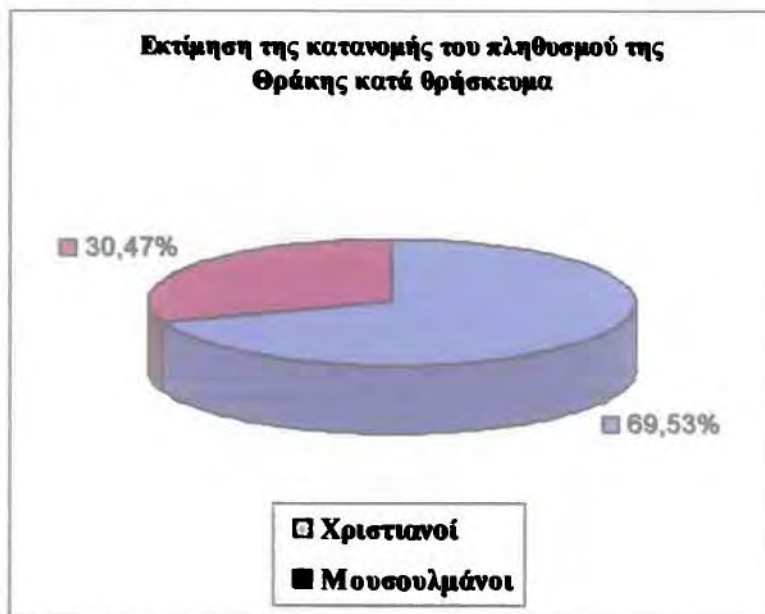
Πίνακας 3.1. : Εκτίμηση της κατανομής του πληθυσμού της Θράκης και των επιμέρους νομών κατά θρήσκευμα, 1991(σε χιλιάδες άτομα)

Θρήσκευμα	Θράκη	Ν. Έβρου	Ν. Ξάνθης	Ν. Ροδόπης
Χριστιανοί	235	136	52	47
Μουσουλμάνοι	103	8	39	56

Πηγή: Αναπτυξιακή μελέτη για την περιοχή της Θράκης, 1994.

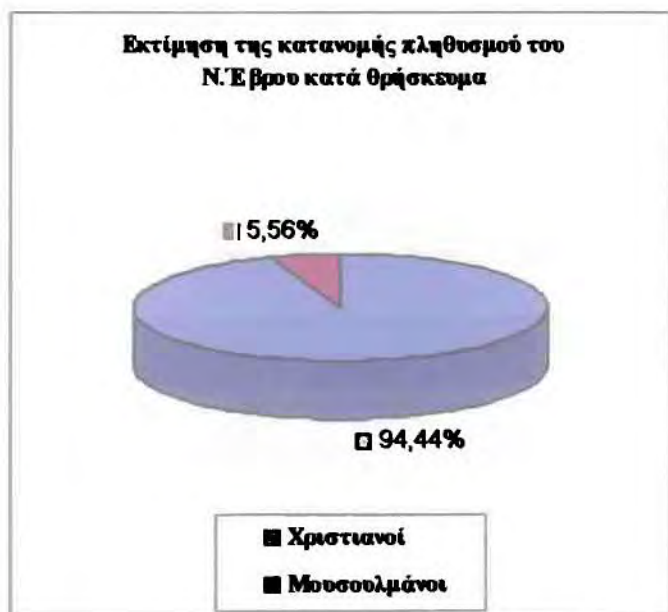

Διάγραμμα 3.1.1. : Εκτίμηση της κατανομής του πληθυσμού της Θράκης κατά θρήσκευμα, 1991 (σε ποσοστά)

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

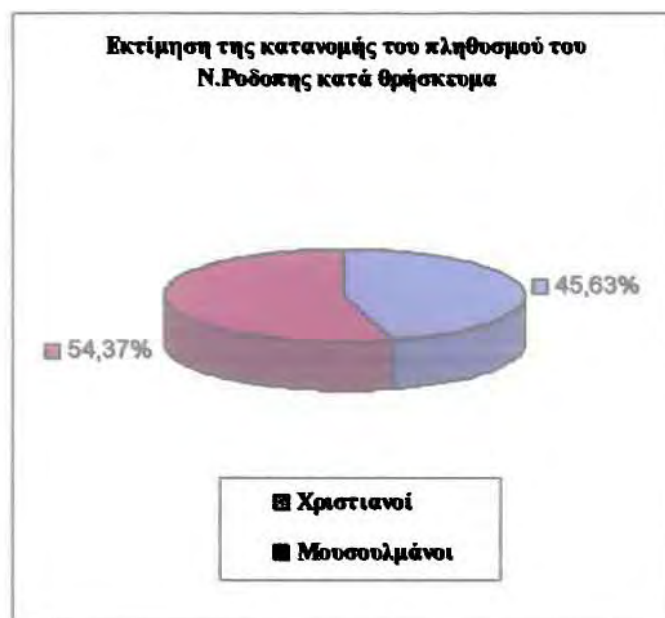
Διαγράμματα 3.1.2. : Εκτίμηση της κατανομής του πληθυσμού των Νομών Έβρου, Ξάνθης και Ροδόπης κατά θρήσκευμα, 1991 (σε ποσοστά)

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Από τον πίνακα 3.1. αλλά και από τα διαγράμματα 3.1.1. και 3.1.2. (Παράρτημα: Χάρτης 2) διαπιστώνεται ότι οι χριστιανοί υπερέχουν σ' όλους τους νομούς εκτός της Ροδόπης όπου οι μουσουλμάνοι είναι λίγο περισσότεροι.

Πίνακας 3.2. : Εκτίμηση της κατανομής της Μουσουλμανικής μειονότητας κατά εθνοτική ομάδα το 1991 στη Θράκη αλλά και στους επιμέρους νομούς (σε χιλιάδες άτομα).

Εθνοτική ομάδα	Θράκη	Ν. Έβρου	Ν. Ξάνθης	Ν. Ροδόπης
Πομάκοι	36	1	25	10
Τουρκογενείς	49	2	7	40
Αθίγγανοι	18	5	7	6

Πηγή: Αναπτυξιακή μελέτη για την περιοχή της Θράκης, 1994.

ιδιαίτερη αρχιτεκτονική των κατοικιών τους. Εκτενής αναφορά στο τρόπο δόμησης των κατοικιών της μειονότητας γίνεται στο κεφάλαιο της πολεοδομικής πραγματικότητας.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα λειτουργίας της πυρηνικής οικογένειας, είναι αυτό της Οργάνης, όπου το σύνολο των μελών της οικογένειας ασχολείται αποκλειστικά με τα δικά του χωράφια, ζώα κλπ. Όπως αναφέρουμε και στο κεφάλαιο 6.1. δεν εμφανίζονται σχεδόν ποτέ, φαινόμενα απασχόλησης τρίτων σε χωράφια μιας οικογενείας, παρόλο που κάποιος μπορεί να έχει ανάγκη να απασχολήσει κάποια άτομα παραπάνω. Έτσι σε περιπτώσεις ακτημοσύνης ή μικρού κλήρου, πολλά παιδιά είναι αναγκασμένα, προκειμένου να εξασφαλίσουν τα προς το ζειν, να μετακινηθούν προς άλλες πεδινές ή αστικές περιοχές και να ξεκινήσουν την δική τους πυρηνική οικογένεια (Τεντοκάλη Β., 1989, Δαγκωνάκη Ε., Κασμερίδης Ν. & Κεφαλά Ν., 1996, Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000).

Έτσι τα τελευταία χρόνια ο τύπος της εκτεταμένης πατριαρχικής οικογένειας τείνει να υποχωρεί σταδιακά, γεγονός που μπορεί να οφείλεται σε μια σειρά από λόγους, όπως η μείωση του αριθμού των μελών ανά οικογένεια, η μετανάστευση αλλά και η αστυφιλία. Πολλοί νέοι που είναι αναγκασμένοι να μεταναστεύσουν, απασχολούνται σε νέες δουλειές δημιουργώντας έτσι νέα δεδομένα για τις παραδοσιακές μουσουλμανικές οικογένειες. Βεβαία παρά το γεγονός ότι η εκτεταμένη πατριαρχική οικογένεια, δίνει την θέση στην πυρηνική οικογένεια, οι ενδοοικογενειακές σχέσεις δεν διαφοροποιούνται, αφού οι άντρες συνεχίζουν να εργάζονται έξω ενώ οι γυναίκες αναλαμβάνουν κυρίως την φροντίδα των παιδιών. Να σημειωθεί επίσης ότι αν και ο νόμος επιτρέπει στους μουσουλμάνους την πολυγαμία, στην μειονότητα της Θράκης έχει καθιερωθεί η μονογαμία, ενώ οι εξωσυζυγικές σχέσεις, τα νόθα τέκνα και η αδικαιολόγητη αγαμία θεωρούνται κοινωνικά επιλήψιμα (Δαγκωνάκη Ε., Κασμερίδης Ν. & Κεφαλά Ν., 1996, Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000).

Όλα αυτά οδηγούν την μουσουλμανική κοινωνία σε μια αλλαγή του μέχρι πρότινος οικογενειακού μοντέλου και φαίνεται πως έχουν αρχίσει να επηρεάζουν ως ένα βαθμό και την δομή της σύγχρονης μουσουλμανικής κατοικίας. Έτσι περιοχές όπου αποτέλεσαν τόπο έλξης τέτοιων μελών της μειονότητας, παρουσιάζουν κάποιες διαφοροποιήσεις που έχουν να κάνουν κυρίως με την διαμόρφωση του σπιτιού

συνολικά. Στα κεφάλαια 5, 6 και 7 γίνεται εκτενής αναφορά στην μουσουλμανική κατοικία και στις πιθανές μεταβολές που παρουσιάζει στο πέρασμα των χρόνων.

4.2. Θρησκεία

4.2.1. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις της μειονότητας

Η Δυτική Θράκη είναι ένας τόπος όπου κατοικούν μαζί χριστιανοί και μουσουλμάνοι Έλληνες πολίτες, συναναστρέφονται και αποτελούν μαζί ένα πρότυπο μέρος συνύπαρξης διαφορετικών θρησκευτικά οντοτήτων. Στο πέρασμα των χρόνων έγινε αντιληπτό ότι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων που έχουν διαφορετικά πιστεύω, μπορούν να είναι πολύ καλές, χωρίς να εμφανίζονται στρεβλώσεις σε τέτοιο βαθμό που να ανατρέπουν τις ισορροπίες και την ομαλή συμβίωση τους.

Πέρα από αυτό, οι μουσουλμάνοι της Θράκης ακολουθούν την θρησκεία του ισλαμισμού και ανήκουν κατά πλειοψηφία στο δόγμα των Σουννιτών, το οποίο εκφράζει ουσιαστικά το «ορθόδοξο» Ισλάμ. Βέβαια υπάρχουν, όπως αναφέραμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, εξαιρέσεις και έτσι στα ορεινά του νομού Έβρου μπορεί να συναντήσει κανείς του Πομάκου Κιζηλμπάσιδες (Ερεθρίνους), ενώ μπορεί να συναντήσει και κατοίκους που ανήκουν στην αίρεση του Μπεκτασισμού, η οποία αποτελεί μια ιδιαίτερη θρησκευτική έκφραση με πολιτικές προεκτάσεις και σαφή ταξικό χαρακτήρα (Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000).

Το Ισλάμ είναι μια ιδιότυπη θρησκεία, καθώς οι θρησκευτικοί κανόνες που την διέπουν αποτελούν ταυτόχρονα και νόμους της πολιτείας. Το Κοράνι που αποτελεί το ιερό τους βιβλίο και είναι γραμμένο στα αραβικά, συνιστά την βάση για όλη την ισλαμική θεολογία καθώς και την απέραντη θεολογική φιλολογία, που αποτελεί την γραπτή παράδοση του Ισλάμ. Αποτελεί υπέρτατη νομοθετική και συνταγματική πηγή, και όλοι οι πιστοί οφείλουν να συμμορφώνονται απόλυτα στις διατάξεις του και να τις ακολουθούν κατά γράμμα ως κώδικα συμπεριφοράς, στην ιδιωτική και δημόσια ζωή τους. Επιπλέον οι θρησκευτικές αρχές πρέπει να επικυρώνουν κάθε δικαστική απόφαση, με κριτήριο την συμπόρευσή της με τις εντολές του Κορανίου, προκειμένου να έχει νομική ισχύ (Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000).

Οι βασικές γραμμές διδασκαλίας του Κορανίου είναι:

- Η πίστη ότι ο θεός (Αλλάχ) καθορίζει τις πράξεις των ανθρώπων (Κισμέτ).
- Η μοναδικότητα και το απρόσιτο του θεού (ο θεός είναι η απόλυτη, παντοδύναμη, υπερβατική αρχή και με το Κοράνι γνωστοποιεί τη θέληση του στον υποταγμένο αλλά απόλυτα υπεύθυνο άνθρωπο).
- Η ευθύγραμμη κατανόηση της ιστορίας και η πίστη της επέμβασης του θεού σ' αυτήν.
- Η πίστη στους αγγέλους.
- Η πίστη στην ανάσταση των νεκρών και στη μέλλουσα κρίση (Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000).

Γενικότερα θα λέγαμε ότι οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης, θεωρούνται και είναι από τους πιο πιστούς, ευσεβείς και αφοσιωμένους μουσουλμάνους όλου του κόσμου. Θεωρούν υποχρέωση τους να προσεύχονται πέντε φορές την ημέρα, ενώ θεωρούν και ιερό τους χρέος να μεταβούν τουλάχιστον για μία φορά στην ζωή τους στην Μέκκα, προκειμένου να προσκυνήσουν στην Καάβα. Σε αυτό ως ένα βαθμό μπορούμε να πούμε ότι βοήθησε και το ελληνικό κράτος όπου με τις διάφορες αποφάσεις που πήρε έδωσε όλα εκείνα τα δικαιώματα στα μέλη της μειονότητας, να εκτελούν ανενόχλητοι τα θρησκευτικά τους καθήκοντα (Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000).

4.2.2. Η στάση του Ελληνικού Κράτους, Μουφτής

Το Ελληνικό κράτος το οποίο στην πλειοψηφία του κατοικείται από χριστιανούς πολίτες, έχει φροντίσει να διαφυλάξει την αρχή της ανεξιθρησκίας γνωρίζοντας την σημασία που έχει για κάθε άνθρωπο το δικαίωμα στην πίστη. Έτσι επιτρέπει σε ένα τμήμα της επικράτειάς του την εφαρμογή του ιερονομικού δικαίου (Saria) και αναστέλλει σε ότι αφορά την μειονότητα, την εφαρμογή ολόκληρων κεφαλαίων του Αστικού Κώδικα (οικογενειακό δίκαιο – κληρονομικό δίκαιο – επιμέλεια τέκνων) (Κοττάκης Μ., 2000).

Όσον αφορά στο μουφτή, αυτός αποτελεί των θρησκευτικό ηγέτη των μουσουλμάνων και διορίζεται από το Ελληνικό κράτος. Η επιλογή του γίνεται από τον περιφερειάρχη, μετά από γνωμοδότηση ειδικού μικτού συμβουλίου, στο οποίο μετέχουν δέκα εξέχοντες

μουσουλμάνοι, θρησκευτικοί λειτουργοί και λαϊκοί. Είναι κρατικός λειτουργός, δεν υπηρετεί στο στρατό (σε αντίθεση με τα ισχύοντα στην Τουρκία) και υπάγεται στον έλεγχο του περιφερειάρχη μετά την ψήφιση για την αποκέντρωση (Ν. 2503/97). Παράλληλα η Ελλάδα έδωσε αρκετές δικαστικές αρμοδιότητες στους μουφτήδες. Έτσι ενώ στην Ελλάδα διατηρούνται σε λειτουργία τα ιεροδικεία (σερί), που εκδικάζουν υποθέσεις οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, στην γείτονα χώρα όλα αυτά τα ζητήματα υπάγονται πλέον σε ρυθμίσεις που προβλέπουν οι νόμοι του κράτους και εκδικάζονται από τα πολιτικά δικαστήρια. Θέλοντας συνεπώς η Ελλάδα να κατοχυρώσει τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα των μελών της μειονότητας, έδωσε στους μουφτήδες την αρμοδιότητα να δικάζουν με βάση το Κοράνι τα θέματα των κληρονομιών, να ασκούν καθήκοντα συμβολαιογράφου για την σύνταξη των ισλαμικών διαθηκών, να ενεργούν ως μάρτυρες στην περίπτωση των ισλαμικών γάμων και να επεμβαίνουν ως εισαγγελείς σε υποθέσεις προστασίας ανίκανων για δικαιοπραξία (Παράρτημα: Σημαντικότητα του Μουφτή και η Διαμάχη στον Τρόπο Εκλογής του) (Κοττάκης Μ., 2000).

Σχετικά με τα προσόντα που πρέπει να διαθέτει ο μουφτής και μετά την τελευταία την τροποποίηση (Ν. 1920/91) αυτά έχουν καθοριστεί ιδιαίτερος υψηλά. Απαιτείται πλέον πτυχίο ανώτατης ισλαμικής θεολογικής σχολής ή κατοχή διπλώματος Ιτζατζέτ ναμέ ή δεκαετής θητεία μιάμη. Η θητεία του μουφτή έχει καθοριστεί στα δέκα χρόνια και υπάρχει δυνατότητα ανανέωσης της θητείας εφόσον επιλεγεί. Για τον παραλληλισμό του όρου του μουφτή με αυτόν του κρατικού λειτουργού, έχει αποφασισθεί ο γενικός διευθυντής υπουργείου. Για την εκτέλεση των καθηκόντων τους συνεπικουρούνται από 400 θρησκευτικούς λειτουργούς (ιμάμδες, μουεζινήδες, χατίπηδες) ενώ παράλληλα 30 θεολόγοι απόφοιτοι ανώτατων ιδρυμάτων πραγματοποιούν κηρύγματα σε τεμένη κάθε Παρασκευή, ημέρα αργίας των μουσουλμάνων. Τέλος η θρησκευτική διοίκηση συγκροτείται από τρεις μουφτείες (Ξάνθης, Κομοτηνής, Διδυμοτείχου) (Κοττάκης Μ., 2000).

4.2.3. Τεμένη

Όσον αφορά τα τεμένη (τζαμιά) που λειτουργούν στην Θράκη, ανέρχονται σήμερα σε 257 και σε αυτά τα μέλη της μειονότητας ασκούν καθημερινά τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Επιπλέον υπάρχουν και 78 μετζίτια 12 τεκέδες και 305 μουσουλμανικά

νεκροταφεία. Εδώ ίσως πρέπει να τονίσουμε το γεγονός ότι το κράτος δεν περιορίζεται μόνο στην παροχή επιχορηγήσεων στις μουφτείες, για την κάλυψη δαπανών που αφορούν την συντήρηση και τον καλλωπισμό των τεμενών, αλλά πολλές φορές έχει παραχωρήσει και εκτάσεις δωρεάν για την ανέγερση νέων. Σχετικά με το πλήθος των αργιών και τις δυσλειτουργίες που αυτό προκαλεί, όπως θα αναλύσουμε παρακάτω, στην εκπαιδευτική διαδικασία, τηρούνται απολύτως και έτσι κάθε Παρασκευή όλα τα μειονοτικά σχολεία κλείνουν προκειμένου όλοι οι μαθητές να μετάσχουν στην προσευχή. Οι μεγάλες γιορτές των μουσουλμάνων όπως είναι το Μπαϊράμι και το Ραμαζάνι δίνουν ένα χρώμα ανατολής στις πόλεις της περιοχής όπου νέοι, φορώντας κόκκινα σαρίκια, με συνοδεία νταουλίων, τραγουδούν και διασκεδάζουν ακόμα και τους χριστιανούς (Κοττάκης Μ., 2000).

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι το μουσουλμανικό στοιχείο, στο σύνολο του αν εξαιρεθεί η εθνοτική ομάδα των αθίγγανων, είναι βαθιά θρησκώληπτο. Ίσως μέσω της βαθιάς πίστης και διατηρώντας τα ήθη και έθιμα τους, πιστεύουν ότι διατηρούν και διαιωνίζουν την πολιτισμική τους ιδιαιτερότητα. Δεδομένου ότι η πίστη τους είναι βαθιά, τηρώντας όλα όσα αναφέρονται στο κοράνι, έχουν επηρεαστεί και στον τρόπο με τον οποίο χτίζουν την κατοικία τους. Φροντίζουν η κατοικία τους να έχει κάποια εσωστρέφεια, μεγαλύτερη ή μικρότερη ανάλογα με την εθνοτική ομάδα όπως αναφέρουμε και σε επόμενο κεφάλαιο, προκειμένου να «προστατέψουν» την γυναίκα από τα βλέμματα τρίτων.

4.3. Εκπαίδευση

4.3.1. Ελληνική διοίκηση και μειονοτική εκπαίδευση στη Δυτική Θράκη

Τα τελευταία χρόνια η μειονοτική εκπαίδευση εμφανίζεται όλο και περισσότερο σαν ένα από τα κυρίαρχα προβλήματα της μουσουλμανικής μειονότητας στην Δυτική Θράκη. Η αντιπαράθεση μεταξύ της ελληνικής διοίκησης και της μειονότητας ξεκίνησε το 1989, με την ανάδειξη του θέματος από τους ανεξάρτητους βουλευτές της μειονότητας στο ελληνικό κοινοβούλιο. Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφέρουμε ότι το πρόβλημα της μειονοτικής εκπαίδευσης είχε επισκιασθεί από την πρόταξη του αιτήματος για τον τουρκικό χαρακτήρα της μειονότητας από τους ανεξάρτητους

βουλευτές, και έτσι τότε οι ελληνικές αρχές ισχυρίστηκαν ότι η μειονοτική εκπαίδευση λειτουργεί υποδειγματικά (Θεοχάρη Σ., Τσεκερίδου Σ., 1999).

Στη συνέχεια άλλες πολιτικές και συνιστώσες είχαν επισημάνει την σοβαρότητα του προβλήματος και έτσι από το 1991 το ελληνικό κράτος αρχίζει μια νέα προσέγγιση και επακόλουθα μια νέα πολιτική απέναντι στην μειονότητα της δυτικής Θράκης. Στα πλαίσια αυτής της αλλαγής πολιτικής απέναντι στα μειονοτικά ζητήματα, επήλθε αλλαγή, έστω και με κάποια καθυστέρηση, και στα εκπαιδευτικά ζητήματα όπου πλέον το Υπουργείο Παιδείας παραδέχεται την ύπαρξη σοβαρών προβλημάτων. Παρόλη την διστακτικότητα του εγχειρήματος αναμόρφωσης του θεσμικού πλαισίου της μειονοτικής εκπαίδευσης, φαίνεται ότι στο μέλλον θα επιχειρηθεί μια πολιτική αναδιοργάνωσης της εκπαίδευσης δεδομένης άλλωστε και της στάσης της μειονότητας όπου πλέον το προάγει σαν το σοβαρότερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει σήμερα (Θεοχάρη Σ. & Τσεκερίδου Σ., 1999).

Γενικότερα στον κόσμο και ειδικότερα στην Ευρώπη οι συζητήσεις και οι δραστηριότητες που αφορούν την πολυπολιτισμική εκπαίδευση είχαν ξεκινήσει από το 1981 δεδομένων άλλωστε των προβλημάτων που την διέπουν. Πιο συγκεκριμένα στην Αγγλία όπου οι αριθμοί των παιδιών της μειονότητας αυξάνονταν συνεχώς, ως επακόλουθο της μεταπολεμικής μετανάστευσης, η πρόνοια για το παιδί εθνικής μειονότητας στη σχολική τάξη συνίστατο πρωταρχικά στην προετοιμασία του παιδιού για την αντιμετώπιση της ζωής στην αγγλική κοινωνία. Η πρόνοια αυτή αρχικά αφορούσε την διδασκαλία αγγλικών, ενώ λίγα χρόνια αργότερα το επίκεντρο μετατοπίζεται στην προσφορά που μπορούν να έχουν αυτά τα παιδιά στην οικονομική-κοινωνική ζωή της χώρας, δεδομένου ότι θα είχαν ίσες ευκαιρίες ακαδημαϊκής επιτυχίας (Ζωνιού-Σιδέρη Α. & Χαράμης Π., 1997). Επιπλέον και στις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης (εκτός των χωρών υποδοχής μεταναστών όπως η Σουηδία η Ολλανδία και το Βέλγιο) το εκπαιδευτικό σύστημα είχε κληθεί να παίξει σημαντικό ρόλο στην καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης και τη σφυρηλάτηση της εθνικής ενότητας, εφαρμόζοντας μια μονογλωσσική και μονοπολιτισμική εκπαιδευτική πολιτική, στη βάση περισσότερο της κοινωνική διαστρωμάτωσης και λιγότερο των γλωσσικών και πολιτισμικών διαφοροποιήσεων. Στην Αμερική η κοινωνική διαστρωμάτωση επισκιάστηκε, από έναν έντονο εθνικό μειονοτικό και φυλετικό διαχωρισμό. Η

υποβάθμιση των μειονοτήτων, η περιθωριοποίηση, ο διαχωρισμός των μαύρων καθώς και η αναγκαστική αφομοίωση των πολιτισμών των μεταναστών, ήταν από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αμερικανικής εκπαίδευσης. Προκειμένου να «επιτελέσει» η εκπαίδευση καλύτερα το ρόλο της, προάχθηκε η δημιουργία ενός δημόσιου συστήματος εκπαίδευσης και έτσι τα σχολεία έγιναν φορείς πολιτισμικής τυποποίησης (Μάρκου Γ., 1998).

Στην Ελλάδα ωστόσο δεν είχε ακολουθηθεί αντίστοιχο μοντέλο (εκμάθηση τόσο της ελληνικής παράλληλα με την τουρκική γλώσσα) ίσως και γιατί η μειονότητα εδώ είναι θρησκευτική, αλλά και ίσως γιατί δεν υπήρχε τέτοια πρόθεση ή και δυνατότητα. Επιπλέον κοιτάζοντας το παράδειγμα της Αμερικής, διαπιστώνουμε ότι και στην Ελλάδα ακολουθήθηκε η δημόσια δωρεάν εκπαίδευση κάτι το οποίο ήταν αίτημα όλων των Ελλήνων. Ωστόσο η βασική διαφορά είναι ότι το ελληνικό δημόσιο σχολείο φρόντισε, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, να διαφυλάξει τις ιδιαιτερότητες των μαθητών. Θεσπίζοντας έτσι ειδικά μειονοτικά σχολεία στην περιοχή της Δυτικής Θράκης, προσπάθησε να μην διαταράξει το διαφορετικό πολιτιστικό υπόβαθρο των μουσουλμάνων μαθητών. Κατά πόσο το κατάφερε αποτελεί θέμα προς συζήτηση, ωστόσο παρακάτω αναλύουμε το σύνολο των πολιτικών αλλά και των διμερών συμφωνιών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, που αφορούν στην μειονοτική εκπαίδευση στην Ελλάδα και διακρίνουμε τα αρνητικά αλλά και τα θετικά στοιχεία που περιέχουν.

4.3.2. Νομικές ρυθμίσεις

Αφετηρία των νομικών ρυθμίσεων που αφορούν τα «μουσουλμανικά εκπαιδευτικά ιδρύματα», απαντάται σε συνθήκη του 1913 που υπογράφεται μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας (Θεοχάρη Σ., Τσεκερίδου Σ., 1999). Στη συνέχεια με την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης, μπήκαν τα θεμέλια για την μειονοτική εκπαίδευση στην Ελλάδα και εκ τότε αυτή θεωρείται η αφετηρία για την διαμόρφωση του αντίστοιχου θεσμικού πλαισίου. Το 1936 θεσπίζεται ο νόμος 132, που αφορά στην μειονοτική εκπαίδευση και είναι ο πρώτος που έχει σχετικό περιεχόμενο (Τσιτσελίκης Κ. & Χριστόπουλος Δ., 1997).

Στη συνέχεια και πιο συγκεκριμένα στις 20 Απριλίου του 1951 υπογράφεται μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας η Μορφωτική Συμφωνία. Το χαρακτηριστικό αυτής της

συμφωνίας ήταν το γεγονός ότι υπογράφηκε σε μία περίοδο όπου η Τουρκία παρουσιάζει πολλά εσωτερικά προβλήματα και είχε αποφευχθεί η οποιαδήποτε σύνδεση του κειμένου με τις εκατέρωθεν μειονότητες και η ανάληψη συγκεκριμένων συμβατικών υποχρεώσεων. Το μόνο άρθρο της συμφωνίας που έχει άμεσο δεσμευτικό χαρακτήρα είναι το δεύτερο, όπου αναφέρεται στην δυνατότητα του κάθε συμβαλλόμενου να εγκαταστήσει μορφωτικά ιδρύματα στο έδαφος του άλλου (Τσιτσελίκης Κ. & Χριστόπουλος Δ., 1997).

Το 1968 η ελληνική δικτατορική κυβέρνηση, υπογράφει με την Τουρκία ένα Πρωτόκολλο που αφορά στις μειονότητες και των δύο χωρών, το οποίο αποτέλεσε μέρος μόνο των συνολικότερων ρυθμίσεων. Στο πρώτο κεφάλαιο αυτού του πρωτοκόλλου γίνεται λόγος για την μειονοτική γλώσσα και πιο συγκεκριμένα αναφέρει: α) τα μέχρι σήμερα εις την επίσημον γλώσσα διδασκόμενα μαθήματα θα διδάσκονται και εν τω μέλλοντι εις την αυτήν γλώσσαν, β) η διδασκαλία πάντων των άλλων μαθημάτων θα γίνεται εις την μειονοτικήν γλώσσαν άνευ εξαιρέσεων. Γενικότερα θα λέγαμε ότι το μεγαλύτερο μέρος αυτού του Πρωτοκόλλου αφιερώνεται στα σχολικά εγχειρίδια και στο περιεχόμενό τους, όμως ακριβώς λόγω του μη δεσμευτικού χαρακτήρα του, φαίνεται πως δεν βοήθησε στην επίλυση των εκπαιδευτικών προβλημάτων που παρουσιάζονται στις τάξεις της μειονότητας (Τσιτσελίκης Κ. & Χριστόπουλος Δ., 1997).

Ένα χρόνο αργότερα ιδρύεται η Ειδική Παιδαγωγική Ακαδημία της Θεσσαλονίκης (ΕΠΑΘ), η οποία εκπαιδεύει μουσουλμάνους με στόχο την στελέχωση των μειονοτικών σχολείων. Η ακαδημία συστάθηκε προκειμένου να αντικαταστήσει τους διάφορους τύπους δασκάλων στα μειονοτικά σχολεία και ίσως για να περιορίσει την πρόσληψη δασκάλων που είχαν φοιτήσει στην Τουρκία και συνεπώς έφεραν το ιδεολογικό φορτίο της αποφοίτησής τους από μια τουρκική παιδαγωγική σχολή (Κοτάκης Μ., 2000). Εδώ ίσως είναι αναγκαίο να τονιστεί ότι οι απόφοιτοι της ειδικής παιδαγωγικής ακαδημίας, έχουν δικαίωμα να εργαστούν και να διδάξουν μόνο στα σχολεία της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης (http://www.eled.auth.gr/reds/txt/exclusion/excl_ekp_ktt.htm).

Κατά την διάρκεια της δικτατορίας, συνεχίστηκαν οι ρυθμίσεις που επέφεραν αλλαγές, αποσπασματικές κυρίως, στην μειονοτική εκπαίδευση στην Ελλάδα, αν και συχνότερα

είχαν την μορφή εγκυκλίων και συνεπώς ήταν ανεπίσημου χαρακτήρα. Το πιο σημαντικό νομοθέτημα της περιόδου αυτής ήταν το Ν.Δ. 1109 του 1972, το οποίο ρύθμιζε ζητήματα ιδρύσεως, λειτουργίας των σχολείων και των εφορειών τους καθώς και των εκπαιδευτικών, που θα αποτελέσει πιλότο για τη συνέχεια (Τσιτσελίκης Κ. & Χριστόπουλος Δ., 1997).

Στη συνέχεια έρχονται οι νόμοι 694 και 695 του 1977, οι οποίοι έδωσαν την σημερινή μορφή στην μειονοτική εκπαίδευση στην Ελλάδα αλλά κυρίως κατέγραψαν την στάση της Διοίκησης απέναντι της. Έπειτα από 23 και πλέον χρόνια έρχεται να προστεθεί σ' αυτό το κεκτημένο ο Ν. 2341 του 1995 που μεταξύ των άλλων δίνει την δυνατότητα να ορίζεται «χωριστό ποσοστό θέσεων για την εισαγωγή στα Α.Ε.Ι. και Τ.Ε.Ι της χώρας, αποφοίτων λυκείων που προέρχονται από την μουσουλμανική μειονότητα. Αυτός ο Νόμος κρίθηκε θετικά από την πλευρά της μειονότητας όπου πλέον θα μπορούσαν πιο εύκολα, μέλη της, να φοιτήσουν στα ελληνικά πανεπιστήμια και συνεπώς να αποκτήσουν καλύτερη γνώση, κατάρτιση και εξειδίκευση. Έτσι διευρύνθηκε το ποσοστό των μελών της μειονότητας που αποκτούν ακαδημαϊκή εκπαίδευση και πολύ περισσότερο εκείνο της μεσαίας τάξης που αδυνατούσε να στείλει τα παιδιά του σε τουρκικά πανεπιστήμια, μικραίνοντας ίσως και το χάσμα μεταξύ των κοινωνικών τάξεων της μειονότητας. Επιπλέον αυτός ο νόμος αντικειμενικά και ανεξάρτητα από προθέσεις, οδήγησε στην συρρίκνωση του ποσοστού των μελών της μειονότητας που φοιτά σε τουρκικά πανεπιστήμια και συνεπώς φαίνεται να συμβάλει στην μείωση του τουρκικού, εθνικού ιδεολογικού φορτίου που έφεραν μαζί τους όσου φοιτούσαν στην γείτονα χώρα. Τέλος ο Ν. 2413 του 1996 που αφορά στην διαπολιτισμική εκπαίδευση, έδωσε επιπλέον ώθηση στην μόρφωση των μουσουλμανοπαίδων. (Τσιτσελίκης Κ. & Χριστόπουλος Δ., 1997, Σγουριδής Π., 2000).

4.3.3. Μαθητικό και διδακτικό δυναμικό πρωτοβάθμιας- δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης

Συνολικά στη Θράκη λειτουργούν 234 μειονοτικά σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης τα οποία, σύμφωνα με τη σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού, ταξινομούνται σε:

α. Αμιγή τουρκικά: Σ' αυτά οι μαθητές είναι τουρκογενούς προέλευσης. Ο αριθμός τους ανέρχεται στα 120 και βρίσκονται κυρίως στα πεδινά των Νομών Ξάνθης και Ροδόπης όπου άλλωστε εκεί συναντούμε κυρίως κατοίκους που ανήκουν σ' αυτήν την

εθνοτική ομάδα.

β. Αμιγή πομακικά: Εδώ οι μαθητές είναι Πομάκοι. Ο αριθμός των σχολείων αυτών ανέρχεται στα 75. Τα περισσότερα εντοπίζονται στα ορεινά του Νομού Ξάνθης, λιγότερα στα ορεινά του Νομού Ροδόπης και ελάχιστα βρίσκονται στα ορεινά του Νομού Έβρου.

γ. Αμιγή Αθίγγανων: Τα σχολεία αυτά βρίσκονται στις αστικές περιοχές των Νομών και είναι μόνον 5.

δ. Μικτά σχολεία: Στα σχολεία αυτά φοιτούν μουσουλμάνοι, ανεξάρτητα από την προέλευσή τους και των οποίων ο αριθμός ανέρχεται σε 34 (Κανακίδου Ε., 1994).

Σχετικά με τα σχολεία μέσης εκπαίδευσης, αυτά σε αντίθεση με της πρωτοβάθμιας είναι μόλις 9, γεγονός που οφείλεται στο πολύ μικρό ποσοστό παιδιών της μειονότητας που συνεχίζουν τις σπουδές στη μέση εκπαίδευση. Έτσι τα σχολεία αυτά που λειτουργούν σε ιδιωτική βάση, είναι ένα γυμνάσιο και ένα λύκειο, που βρίσκονται στην Κομοτηνή, με την επωνυμία Τζελάλ Μπαγιάρ, και αντίστοιχα υπάρχουν ένα γυμνάσιο και λύκειο, στην Ξάνθη. Σ' αυτά τα σχολεία τα μαθήματα διδάσκονται στην ελληνική και στην τουρκική γλώσσα. Επιπλέον υπάρχουν, ένα γυμνάσιο στην Οργάνη του Νομού Ροδόπης (ημιαστικό κέντρο) και 4 γυμνάσια στον Νομό Ξάνθης (από ένα στους πληθέστερους οικισμούς της ορεινής Ξάνθης - στον Εχίνο, στη Σμίνθη, στη Γλαύκη και στις Θέρμες) που λειτουργούν ως κανονικά σχολεία του ελληνικού δημόσιου, όπου διδάσκονται τα μαθήματα στην ελληνική γλώσσα, τα θρησκευτικά στην τουρκική και το Κοράνιο στην αραβική. Επιπλέον υπάρχουν 2 Ιεροσπουδαστήρια, τα οποία είναι εξατάξια σχολεία που λειτουργούν ως εκκλησιαστικά ιδρύματα (ΝΔ 2203/1952) σε ιδιωτική βάση και συναντώνται στην Κομοτηνή και στο οικισμό Εχίνο της Ξάνθης.

Παρακάτω παραθέτουμε ένα συγκεντρωτικό πίνακα των μειονοτικών σχολείων δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης.

Νομός	Δημοτική Εκπαίδευση	Μέση Εκπαίδευση	Ιεροσπουδαστήρια
Έβρος	22	-	-
Ροδόπης	125	3	1
Ξάνθης	87	6	1

Πηγή: Κανακίδου Ε, 1994.

Ο Νομός Έβρου, με 22 μειονοτικά σχολεία ή 9% του συνόλου των σχολείων δημοτικής εκπαίδευσης, είναι ο νομός με τα λιγότερα μειονοτικά. Αυτό όπως αναλύσαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, οφείλεται στην πολιτική που είχε χαράξει το ελληνικό κράτος, για την δημιουργία μιας ζώνης εθνικής «καθαρότητας» στα σύνορα με την Τουρκία. Έτσι ο Νομός Έβρου παρουσιάζει τα μικρότερα ποσοστά μειονοτικού πληθυσμού στην Δυτική Θράκη και έτσι τα μειονοτικά σχολεία του Νομού ανέρχονται σε αριθμό μόλις τα 22. Δεύτερος σε αριθμό μειονοτικών σχολείων έρχεται ο Νομός Ξάνθης με 87 σχολεία, δηλαδή το 35% των σχολείων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στο νομό. Ο Νομός Ροδόπης έχει τα περισσότερα σχολεία με μουσουλμάνους μαθητές (125 συνολικά, δηλαδή το 54% των σχολείων δημοτικής εκπαίδευσης όλου του Νομού), γεγονός που οφείλεται στο σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού της μειονότητας που υπάρχει στο Νομό (Κανακίδου Ε., 1994).

Στα μειονοτικά σχολεία φέρονται εγγεγραμμένοι 11.722 μαθητές, από τους οποίους οι 777 φοιτούν στα σχολεία του Νομού Έβρου, οι 5.950 στα σχολεία του Νομού Ροδόπης και οι 4.995 στα σχολεία της Ξάνθης (Κανακίδου Ε., 1994).

Όσον αφορά στο φύλο των παιδιών της μειονότητας που φοιτούν στα σχολεία διακρίνουμε ότι τα αγόρια σε σχέση με τα κορίτσια αποτελούν την πλειονότητα, δεδομένου ότι τα δεύτερα, συχνά διακόπτουν τη φοίτηση στην ΣΤ' τάξη του δημοτικού σχολείου. Αυτό το φαινόμενο παρατηρείται κυρίως στους τουρκογενείς και Πομάκους μουσουλμάνους, ιδιαίτερα στην ύπαιθρο, και οφείλεται στη μουσουλμανική παράδοση η οποία απαγορεύει τη συναναστροφή με το άλλο φύλο με την εμφάνιση της εμμήνου ρύσης. Κάτι τέτοιο βέβαια έρχεται σε αντίθεση με το άρθρο 2 του Νόμου 1566/1985, όπου αναφέρεται ότι «στα σχολεία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης φοιτούν μαζί αγόρια και κορίτσια». Η μη συμμόρφωση με τον εν λόγω νόμο δεν είναι δυνατό να επιφέρει κυρώσεις στους αντιφρονούντες και έτσι αυτή κατάσταση διαιώνίζεται και περνά από γενιά σε γενιά, ακολουθώντας τα πρότυπα του αυστηρού σουνιτικού ισλάμ. Έτσι εξηγείται και το γεγονός ότι στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση η πλειοψηφία των φοιτούντων μουσουλμάνων είναι αγόρια (Κανακίδου Ε., 1994).

Σχετικά με τα χαρακτηριστικά των μαθητών που φοιτούν σε μειονοτικά σχολεία, μπορούμε να αναφέρουμε ότι αυτοί προέρχονται περισσότερο από οικογένειες που

κατοικούν στα πεδινά και στα αστικά κέντρα παρά από οικογένειες που διαμένουν σε ορεινές περιοχές. Αυτό συμβαίνει ίσως γιατί η πρόσβαση από τους ορεινούς οικισμούς στα σχολεία, και το αντίστροφο, να είναι δύσκολη αλλά ίσως και γιατί μεγάλο μέρος των παιδιών που κατοικούν στα ορεινά είναι αναγκασμένο να ασχολείται με αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες της οικογένειας. Επιπλέον στα ορεινά χωριά, παρατηρείται και μία εποχιακή ελλειμματική φοίτηση στα σχολεία, ιδιαίτερα την άνοιξη και το φθινόπωρο, όπου ο κύριος λόγος γι' αυτό θεωρείται η απασχόληση των αγοριών στις οικονομικές δραστηριότητες της οικογενείας, αφού ο πατέρας ή και ο μεγαλύτερος αδελφός απασχολούνται στα χωράφια και στα ζώα, ή στην πόλη ως ανειδίκευτοι εργάτες ή στην υλοτομία από τις υπηρεσίες του Υπουργείου Γεωργίας (Κανακίδου Ε., 1994).

Για περισσότερο χρονικό διάστημα και κατά πλειοψηφία, στα δημοτικά σχολεία φοιτούν αγόρια τουρκικής προέλευσης, στη συνέχεια κατατάσσονται τα παιδιά με πομακική καταγωγή, ενώ η πιο ελλειμματική φοίτηση, παρατηρείται στους μουσουλμάνους Αθίγγανους. Τόσο η διάρκεια της φοίτησης όσο και ο αριθμός και η προέλευση των μαθητών έχουν άμεση σχέση με την τάξη και το είδος του οικισμού όπου λειτουργεί ένα σχολείο. Συνεπώς οικισμοί που έχουν «μεγάλο» πληθυσμιακό μέγεθος, παρουσιάζουν σχετικά υψηλά ποσοστά παιδιών που φοιτούν στα σχολεία τους, σε αντίθεση με τους μικρότερους ή και ορεινούς οικισμούς όπου το ποσοστό αυτό είναι αρκετά μικρότερο (Κανακίδου Ε., 1994).

Η συντριπτική πλειοψηφία των δασκάλων στα μειονοτικά σχολεία είναι άνδρες και αυτό ίσως οφείλεται και στο γεγονός ότι πολύ μικρό τμήμα των γυναικών της μειονότητας έχει την δυνατότητα να σπουδάσει σε κάποια παιδαγωγική σχολή. Αυτό ίσως να συμβαίνει εξαιτίας της διαφορετικής θέσης της μουσουλμάνας γυναίκας στα κοινωνικά δρώμενα και γενικότερα στο ρόλο της μέσα στην κοινωνία Όσον αφορά στο διδακτικό προσωπικό μπορούμε να αναφέρουμε ότι αυτό εμφανίζει την εξής σύνθεση:

α. Παλαιομουσουλμάνοι, Έλληνες υπήκοοι, απόφοιτοι ιεροσπουδαστηρίου ή με τον θρησκευτικό τίτλο του Χότζα.

β. Προσοδούχοι δάσκαλοι, μουσουλμάνοι, Έλληνες υπήκοοι, απόφοιτοι κρατικών σχολών της Τουρκίας.

γ. Μετακλητοί, Τούρκοι υπήκοοι, απόφοιτοι παιδαγωγικών σχολών της Τουρκίας. (Οι

δάσκαλοι αυτής της κατηγορίας τοποθετούνται στα σχολεία με το καθεστώς της αμοιβαιότητας σε σχέση με τους υπηρετούντες Έλληνες δασκάλους στην Κωνσταντινούπολη.)

δ. «Επαθήτες», Έλληνες υπήκοοι, μουσουλμάνοι, απόφοιτοι της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης.

ε. Χριστιανοί δάσκαλοι, Έλληνες υπήκοοι, απόφοιτοι των Παιδαγωγικών Ακαδημιών.

Πρέπει να τονισθεί ότι η αναλογία των υπηρετούντων δασκάλων στα μειονοτικά σχολεία είναι συνήθως δύο (2) μουσουλμάνοι προς ένα (1) χριστιανό και λαμβάνοντας υπόψη ότι σε μερικά σχολεία δεν λειτουργεί ή δεν λειτουργεί έτσι όπως θα έπρεπε ο χριστιανός δάσκαλος, γίνεται φανερός ο υποβαθμισμένος ρόλος των ελλήνων εκπαιδευτικών. Επιπλέον οι χριστιανοί δάσκαλοι που εργάζονται σ' αυτά τα μειονοτικά σχολεία είναι στην πλειοψηφία τους, απόφοιτοι των Παιδαγωγικών Ακαδημιών διετούς φοίτησης και δεν έχουν παρακολουθήσει συστηματικά μια καθαρά παιδαγωγική ειδικευση όσον αφορά τη διαπολιτισμική εκπαίδευση. Συνήθως στέλνονται στα σχολεία, χωρίς να έχουν παρακολουθήσει κάποιο ειδικό σεμινάριο, παρότι οι ίδιοι επιθυμούν κάτι τέτοιο (όπως έδειξε σχετικό αίτημα - πρόταση του Συλλόγου Αδιορίστων Εκπαιδευτικών του Νομού Ξάνθης). Αυτό συνεπάγεται ότι ίσως η μη κατάλληλη κατάρτισή τους να δημιουργεί δυσκολίες τόσο στους ίδιους όσο και στους μαθητές, δεδομένου ότι πρέπει λειτουργήσουν ανάμεσα σε δύο πολιτισμούς (Ράπτης Ν., 1997, <http://www.auth.gr/edminorities/summary>). Όσον αφορά στους μουσουλμάνους δασκάλους, συνήθως έχουν ελλιπή επιστημονική παιδαγωγική κατάρτιση, αφού όλες οι σχολές από τις οποίες αποφοιτούν είναι προσανατολισμένες στη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση (Κανακίδου Ε., 1994).

4.3.4. Τριτοβάθμια εκπαίδευση - Επαγγελματική κατάρτιση

Όσον αφορά την συνέχιση των σπουδών των μουσουλμάνων μαθητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, γνωρίζουμε ότι προτιμούν, σε μεγαλύτερο ποσοστό, να συνεχίσουν τις σπουδές τους μετά το λύκειο σε τουρκικά πανεπιστήμια. Αυτό ίσως οφείλεται στην ελλιπή – προβληματική, όπως προείπαμε, δομή της μειονοτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα, αλλά ίσως να οφείλεται και σε άλλους λόγους που τους αναφέρουμε πιο αναλυτικά παρακάτω. Η εφημερίδα *Μπαλκάν* έγραφε στις 16-7-1992 ότι από τους 515 αποφοίτους ελληνικών λυκείων που πήραν μέρος στις εξετάσεις για εισαγωγή σε πανεπιστήμια της Άγκυρας, εισήχθησαν οι 249 (Κοτάκης Μ., 2000).

Από τα παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε ότι πολλοί από τους μουσουλμάνους μαθητές προτιμούν να σπουδάσουν στην Τουρκία και οι λόγοι που τους ωθούν στην επιλογή αυτή είναι οι εξής:

1. Στους περισσότερους μαθητές της μειονότητας είναι πιο εύκολη η διδασκαλία στη μητρική τους γλώσσα, δηλαδή στην τουρκική, από ότι στην ελληνική.
2. Η φοίτηση σε ελληνικό πανεπιστήμιο χαρακτηρίζεται από τους σκληροπυρηνικούς περίπου ως «αυτομόληση» - «ενσωμάτωση» (Κοτάκης Μ., 2000).

Πριν από λίγα χρόνια η Ελλάδα κατηγορούνταν ότι δεν επιθυμεί την εισαγωγή μειονοτικών μαθητών στα ελληνικά πανεπιστήμια. Αυτό ως ένα βαθμό μπορεί να ίσχυε δεδομένου ότι οι μουσουλμάνοι μαθητές δεν μπορούσαν να συναγωνιστούν τους χριστιανούς, ακριβώς λόγω της ελλιπούς και προβληματικής εκπαίδευσης που δέχονταν. Το 1995, με νομοσχέδιο που κατέθεσε στη Βουλή ο τότε υπουργός Παιδείας *Γιώργος Παπανδρέου*, καθιερώθηκε η κατ' εξαίρεση (χωρίς εξετάσεις) εισαγωγή των μουσουλμάνων στα ελληνικά ΑΕΙ σε ποσοστό 0,5% του συνολικού αριθμού των εισακτέων. Πρόκειται για ένα μέτρο που επαινέθηκε από όλες τις μη κυβερνητικές οργανώσεις κι ως ένα βαθμό μείωσε τις «φωνές» των σκληροπυρηνικών για αδράνεια της ελληνικής πολιτικής για την μειονοτική εκπαίδευση. Έτσι ενώ το 1992 είχαν λάβει μέρος στις πανελλαδικές εξετάσεις 22 μόνο μουσουλμάνοι μαθητές, το 1996, που ήταν κι η πρώτη χρονιά εφαρμογής του μέτρου, υπέβαλαν αίτηση 140 μουσουλμάνοι, με προτίμηση στις ιατρικές, πολυτεχνικές και νομικές σχολές. Το 1998 εισήχθησαν σε ελληνικά ΑΕΙ 124 μουσουλμάνοι (58 κορίτσια και 56 αγόρια). Έμειναν όμως κενές λόγω έλλειψης ενδιαφέροντος από τους μουσουλμάνους μαθητές, 340 θέσεις σε ΑΕΙ και ΤΕΙ. Το 1999 εισήχθησαν ακόμη 52 μουσουλμάνοι μαθητές και γενικότερα η τάσεις δείχνουν ότι το ποσοστό των μουσουλμάνων μαθητών που θα φοιτούν σε ελληνικά πανεπιστήμια θα μεγαλώνει. Η ευνοϊκή αυτή ρύθμιση αναθεωρήθηκε μετά την ψήφιση του νέου νόμου για το ενιαίο λύκειο (Ν. 2525), διότι η εισαγωγή στα ΑΕΙ θα γίνεται με βάση το εθνικό απολυτήριο. Έτσι οι βάσεις όλων των πανεπιστημιακών – τεχνολογικών ιδρυμάτων για τους μουσουλμάνους μαθητές καθορίζονται στις δυο μονάδες χαμηλότερα από αυτές που ισχύουν για τους υπόλοιπους μαθητές (Κοτάκης Μ., 2000).

Το Υπουργείο Παιδείας καθιέρωσε επίσης και ειδικά κίνητρα για την προσέλκυση μουσουλμάνων φοιτητών να αποκτήσουν κάποιο πτυχίο στα κρατικά ΙΕΚ. Έτσι με

υπουργική απόφαση (ΦΕΚ Β'/φ. 318/8-5-1996) χορηγείται στους μουσουλμάνους που επιθυμούν να σπουδάσουν σε κάποιο κρατικό **ΙΕΚ** επίδομα 40.000 δρχ. ως μηνιαία επιδότηση εφόσον επιλέγουν, όταν οι συνάδελφοί τους χριστιανοί μαθητές καταβάλλουν δίδακτρα (Κοτάκης Μ., 2000).

4.3.5. Ιδιαιτερότητες- Προβλήματα της Μειονοτικής Εκπαίδευσης

Είναι γεγονός πως η μειονοτική εκπαίδευση στη Θράκη, εμφανίζει ιδιαιτερότητες που ίσως δεν συναντώνται σε κανένα άλλο κράτος στον κόσμο, και αφορούν τόσο στα περιεχόμενα όσο και στην οργάνωσή της. Πηγή αυτών των ιδιαιτεροτήτων, είναι το μορφωτικό πρωτόκολλο που είχε υπογραφεί το 1968, μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, και με το οποίο ρυθμίζεται η λειτουργία των μουσουλμανικών σχολείων. Αυτό το πρωτόκολλο, περιλαμβάνει επίσης και μια σειρά από ιδιαιτερότητες που αναφέρονται στο πολιτισμικό επίπεδο (Κανακίδου Ε., 1994).

Η επικράτηση της τουρκικής γλώσσας, όπως ήδη αναφέρθηκε και η καθιέρωσή της ως μητρική γλώσσα στην εκπαίδευση, ενίσχυσε τη θρησκευτική ιδιαιτερότητα των μουσουλμάνων μετατρέποντάς την στην πραγματικότητα σε συμπαγή πολιτισμική ιδιαιτερότητα. Η εκπαίδευση των μελών της μειονότητας είναι σχεδιασμένη στη βάση της διγλωσσίας. Ως μητρική γλώσσα ισχύει η Τουρκική ενώ ως επίσημη η Ελληνική. Ο συγκεκριμένος σχεδιασμός όμως δεν ακολουθεί κανένα από τα διεθνώς ισχύοντα και εφαρμοσμένα μοντέλα διγλωσσίας. Εδώ η μητρική γλώσσα διδάσκεται εντατικά σ' όλη την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ καταργείται στα δημόσια σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Κανακίδου Ε., 1994).

Επιπλέον μπορούμε να τονίσουμε το γεγονός της ανυπαρξίας βρεφονηπιακών σταθμών και σταθμών προσχολικής αγωγής που δημιουργεί προβλήματα στην ομαλή των ένταξη των μουσουλμάνων μαθητών στο δημοτικό σχολείο. Στο πρόβλημα αυτό προστίθεται η μερική έλλειψη, αλλά και η παλαιότητα των σχολικών κτιρίων που υστερούν σε συμπληρωματικές υποδομές (βιβλιοθήκες, γυμναστήρια κ.α.). Η έλλειψη υποδομών στο τομέα της εκπαίδευσης έχει σαν αποτέλεσμα να υπάρχουν σε πολλές περιπτώσεις δύο ή και τρεις συνδιδασκόμενες τάξεις, γεγονός που δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο την εκπαιδευτική διαδικασία (Ράπτης Ν., 1997).

Σε αυτό μπορούμε να προσθέσουμε την ανυπαρξία κάποιου αναλυτικού προγράμματος με ξεχωριστούς και επιμέρους στόχους για τα μειονοτικά σχολεία, που θα εμβαθύνει στα προβλήματα και στις ιδιαιτερότητές τους. Στα δημοτικά σχολεία το ωρολόγιο πρόγραμμα είναι μοιρασμένο σε δύο ισόχρονα μέρη, στο ελληνόφωνο και στο τουρκόφωνο. Το πρώτο περιλαμβάνει την διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, ιστορίας, γεωγραφίας κοινωνικής και πολιτικής αγωγής και μελέτης περιβάλλοντος, ενώ το δεύτερο περιλαμβάνει την διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας, των μαθηματικών, της φυσικής των θρησκευτικών, της αισθητικής και της φυσικής αγωγής. Στο γυμνάσιο ή διάσπαση αυτή παύει να ισχύει και έτσι ο ελληνόφωνος καθηγητής έχει να αντιμετωπίσει μαθητές, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους δεν γνωρίζουν καλά ελληνικά και παρουσιάζουν τεράστιες ελλείψεις σε βασικές γνώσεις. Συνεπώς η διάσπαση αυτή του προγράμματος δημιουργεί τεράστια προβλήματα, ιδιαίτερα στους πομάκους μαθητές των οποίων άλλωστε η μητρική τους γλώσσα δεν είναι ούτε η ελληνική ούτε η τουρκική, αλλά η πομάκινη. Δεδομένου ότι η συνέχιση της φοίτησης στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι πολύ δύσκολη (ακόμα περισσότερο στην τριτοβάθμια), εμποδίζεται η ένταξη των μουσουλμάνων στην ελληνική τοπική κοινωνία, με αποτέλεσμα να παρατηρούνται φαινόμενα γκετοποίησης στους κόλπους της μουσουλμανικής νεολαίας (Ράπτης Ν., 1997, Τρέσου Ε., 1997).

Παράλληλα ο μουσουλμάνος μαθητής διδάσκεται τα ελληνικά- μια «ξένη» γλώσσα για αυτόν με την ίδια μεθοδολογία – εγχειρίδια, που τα διδάσκεται και ο έλληνας μαθητής. Τα βιβλία αυτά είναι πολύ δύσκολα για παιδιά που δεν έχουν ως μητρική τους γλώσσα την ελληνική και συνεπώς δεν μπορούν να αποτελέσουν εργαλείο μάθησης. Ακόμα και η δομή των γλωσσικών βιβλίων (μεγάλα και δύσκολα κείμενα, διάταξη ερωτήσεων) είναι δύσκολη για το επίπεδο και τις δυνατότητες των παιδιών. Είναι ακατάλληλα διότι δεν λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαιτερότητες (πολιτισμικές, θρησκευτικές, ψυχολογικές και εθμικές) της μουσουλμανικής κοινωνίας και εκφράζουν ένα αναλυτικό πρόγραμμα που στην πράξη είναι αδύνατο να εφαρμοσθεί. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι η όλη εργασία να επαφίεται στον πατριωτισμό και την καλή θέληση του εκπαιδευτικού ο οποίος αν θελήσει να εργαστεί σωστά πρέπει να αυτοσχεδιάζει συνεχώς, σε βάρος πολλές φορές των μαθητών του, καθώς η πολιτεία δεν έχει προβλέψει κανένα ουσιαστικό μέσο στήριξης της εκπαιδευτική διαδικασίας (Ράπτης Ν., 1997).

Στο πρόβλημα αυτό αν προστεθεί και το γεγονός ότι πολλοί μαθητές έρχονται για πρώτη φορά σε επαφή με την ελληνική γλώσσα στο σχολείο, τότε διαπιστώνουμε πόσο λανθασμένη είναι η μεθοδολογία που ακολουθείται. Επίσης στα Πομακοχώρια της ορεινής Ροδόπης αλλά και Ξάνθης όπου ο πληθυσμός είναι αμιγής δεν υπάρχει συμβίωση με το ελληνικό στοιχείο και συνεπώς και οι συναναστροφές τους με τους χριστιανούς είναι πολύ λιγότερες. Αυτό το φαινόμενο δημιουργεί πρόσθετες δυσκολίες στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και δεδομένου ότι το οικογενειακό περιβάλλον δεν μπορεί να προσφέρει σχεδόν καμία βοήθεια στον μουσουλμάνο μαθητή, τα πράγματα γίνονται ακόμη πιο δύσκολα (Ράπτης Ν., 1997).

Πέρα όμως από τα προβλήματα που δημιουργεί η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας στους μουσουλμάνους μαθητές, προβλήματα δημιουργούνται και από την εκμάθηση της τουρκικής στους μουσουλμάνους πομάκους μαθητές της Δυτικής Θράκης. Έτσι αυτοί είναι θύματα της ιστορικής συγκυρίας και της εκπαιδευτικής διαδικασίας, που τους επιβάλλει αναπόφευκτα την εκμάθηση της ελληνικής και της τουρκικής γλώσσας, σε βίαιη και αναιτιολόγητη αντικατάσταση της οικογενειακής. Η διαδικασία αυτή έχει σημαντικές επιπτώσεις στην ψυχική και διανοητική ανάπτυξη των παιδιών, που δεν καθίσταται απλά δίγλωσση, αλλά σε πολλές περιπτώσεις τρίγλωσση ή και τετράγλωσση, χωρίς όμως η βιωματική τους γλώσσα (πομάκινη), να αναγνωρίζεται και να διδάσκεται. Η μητρική τους γλώσσα απορρίπτεται στο δημοτικό σχολείο, και πολλές φορές έχουν παρατηρηθεί φαινόμενα ντροπής για αυτήν, διότι τους έχει εμπεδωθεί η άποψη ότι η γλώσσα τους δεν έχει καμία αξία και για αυτό πρέπει να μάθουν άλλες (Λιάπης Α., 1995 β).

Τέλος ο μεγαλύτερος αριθμός αργιών που υπάρχει στα μειονοτικά σχολεία, που περιορίζει τον εργάσιμο χρόνο, η αδιαφορία των γονέων καθώς και το λυπηρό φαινόμενο της επαγγελματικής ασυνέπειας αλλά και προκαταλήψεων ορισμένων εκπαιδευτικών, συντελούν στην επιδείνωση των προβλημάτων που αντιμετωπίζει η μειονοτική εκπαίδευση. Σε όλα τα παραπάνω αν προσθέσουμε την αδιαφορία ή και την απροθυμία των ελληνικών κυβερνήσεων του παρελθόντος να εφαρμόσουν μια πολιτική για την βελτίωση της μειονοτικής εκπαίδευσης, διαπιστώνουμε την σοβαρότητα του προβλήματος και την αναγκαιότητα λήψης τολμηρών αποφάσεων που θα οδηγήσουν στην παροχή ουσιαστικής εκπαίδευσης και στην άρση των μορφωτικών ανισοτήτων

(Ράπτης Ν., 1997).

4.3.6 Συμπεράσματα

Το ζήτημα της εκπαίδευσης της μουσουλμανικής μειονότητας είναι ένα ζήτημα καθαρά πολιτικό, δεδομένου ότι η χάραξη πολιτικής για την εκπαίδευση επηρεάζει γενικότερα και σε όλες τις βαθμίδες τους κόλπους της μειονότητας. Η Ελλάδα έχοντας υπογράψει πολλές διεθνείς συμβάσεις, που εμπεριέχουν και διαμορφώνουν ένα νέο πλαίσιο προσέγγισης των ζητημάτων που αναφέρονται σε δικαιώματα, ελευθερίες και διεκδικήσεις των μειονοτικών ομάδων, δεν φαίνεται πως έχει περάσει το πνεύμα τους στην χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής. Ίσως χρειάζονται νέα μεθοδολογικά εργαλεία και με νέα πολιτική θεώρηση ως αφετηρία, προκειμένου να ξεπεραστούν τα όποια προβλήματα του παρελθόντος. Το σίγουρο είναι πάντως, ότι πάλι θα γίνουν λάθη, διότι οι προκαταλήψεις τα στερεότυπα και οι αγκυλώσεις μας, είναι ζητήματα που ανιχνεύονται δύσκολα και αλλάζουν ακόμη δυσκολότερα. Όμως τουλάχιστον θα είμαστε πιο ευαίσθητοι και θα αλλοιώνουμε λιγότερο τα μηνύματα που στέλνει η ίδια η μειονότητα, ενώ θα μπορούμε αντιληφθούμε καλύτερα τις δικές μας προκαταλήψεις και αγκυλώσεις διαμορφώνοντας έτσι ένα καλύτερο πλαίσιο για την μειονοτική εκπαίδευση (Χρηστίδου- Λιονταράκη Σ., 1997).

Είναι γεγονός πως το μεγαλύτερο τμήμα της μουσουλμανικής μειονότητας χαρακτηρίζεται από αναλφαβητισμό και ιδιαίτερα χαμηλό επίπεδο μόρφωσης. Το παραπάνω γεγονός σύμφωνα με πολλούς αρθρογράφους φαίνεται πως οφείλεται στην ίδια την στάση της μειονότητας απέναντι στο θέμα και ιδιαίτερα στην στάση των τουρκογενών μουσουλμάνων. Η παραπάνω στάση τους καταγράφεται ως εγγενές στοιχείο της πολιτισμικής τους ταυτότητας δεδομένου ότι η θετική στάση και η ροπή προς την μόρφωση είναι συνυφασμένη με τον δυτικό τρόπο ζωής. Βέβαια κάτι τέτοιο είναι σχετικό, κατά πόσο μπορεί να είναι απόλυτα αληθές, δεδομένου ότι οι οποίες αντιστάσεις αρνήσεις και επιφυλάξεις της μειονότητας, που αναφέρονται σε ευρύτερο πλαίσιο αντίληψης, είναι άμεσα συνυφασμένη με την αντιμετώπιση που έχουν από το ελληνικό κράτος και την ελληνική κοινωνία. Οι φόβοι και οι αντιθέσεις της σε κάθε νέο θεσμό και ρύθμιση πηγάζει από την θεώρηση ότι οτιδήποτε νέο αποτελεί για αυτούς απειλή και κίνδυνο για την δική τους πολιτισμική ταυτότητα. Άλλωστε η ιστορία έχει δείξει πως δεν έχει υπάρξει ποτέ στο παρελθόν ένα πρότυπο μοντέλο δίγλωσσης

διαπολιτισμικής εκπαίδευσης που να προάγει την πολιτισμική ταυτότητα της μειονότητας ενώ παράλληλα να την καθιστά κοινών της κουλτούρας της πλειοψηφίας (Χρηστίδου- Λιονταράκη Σ., 1997).

Γενικότερα θα λέγαμε ότι οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης μπορούν να χαρακτηριστούν αναλφάβητοι μόνο για το γεγονός ότι δεν ξέρουν ελληνικά σε μια ελληνική κοινωνία. Ωστόσο απ' ό,τι φαίνεται γνωρίζουν καλά την τουρκική γλώσσα, δεδομένου ότι πολλοί την μιλούν και αρκετοί γνωρίζουν και γραφή. Αυτό το φαινόμενο όπως αναφέραμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο οφείλεται στις αδυναμίες της ελληνικής εκπαίδευσης και στον τρόπο με τον οποίο έχει καταρτιστεί το πρόγραμμα στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Για να αντιμετωπιστούν καλύτερα όλα αυτά τα προβλήματα πρέπει η μουσουλμανική μειονότητα να ενταχθεί πιο δυναμικά στην ευρύτερη ελληνική κοινωνία, γεγονός που πιστεύεται ότι θα επιφέρει σημαντικές αλλαγές στο σύνολο του πληθυσμού στην Θράκη (Χρηστίδου- Λιονταράκη Σ., 1997).

Η καθιέρωση ποσοστού 0,5 % για την εισαγωγή μουσουλμάνων μαθητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ήταν ένα μέτρο που υποβοηθούσε στο όλο εγχείρημα. Ο νέος νόμος που επιτρέπει σε μαθητές της μειονότητας να εισάγονται με δυο μονάδες λιγότερο σε σχολές της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης βοηθάει επίσης. Αν η λογική αυτή επέλθει σε όλο το φάσμα σχεδιασμού της εκπαιδευτικής διαδικασίας για την μειονότητα, τότε μπορεί σε λίγα χρόνια να αλλάξει η παγιωμένη αντίληψη της ελληνικής κοινωνίας για αυτήν. Δεδομένου ότι θα συμβεί κάτι τέτοιο επακόλουθο είναι να αλλάξει και η αντίληψη της μειονότητας απέναντι στην εκπαίδευση ή και γενικότερα και έτσι να εμποδίσει από τις δικές της πεποιθήσεις, τους μηχανισμούς που αποτρέπουν την εκπαιδευτική διαδικασία να αποδώσει (Χρηστίδου- Λιονταράκη Σ., 1997).

4.4. Οικονομικά χαρακτηριστικά της μουσουλμανικής μειονότητας

Η Θράκη αποτελεί μια από τις παραμεθόριες περιοχές της Ελλάδας. Τρία τέταρτα περίπου του αιώνα μετά την ενσωμάτωση της στην Ελλάδα, η δυτική Θράκη έχει, αναμφισβήτητα, επιτελέσει σημαντικά βήματα προόδου στο πεδίο της οικονομικής ζωής, χωρίς όμως να έχει εξασφαλίσει το ανώτερο εφικτό επίπεδο ανάπτυξης. Οι προσπάθειες που καταβλήθηκαν με πρωτοβουλία της ίδιας της πολιτείας από την πρώτη εγκατάσταση των ελληνικών αρχών, η ανανέωση και αναβάθμιση του πληθυσμιακού

στοιχείου, κυρίως όμως η εκτέλεση έργων υποδομής και η κατάρτιση αναπτυξιακών προγραμμάτων από τα τέλη της δεύτερης μεταπολεμικής δεκαετίας, μετέβαλαν βαθμιαία την εικόνα της περιοχής. Το γεωφυσικό περιβάλλον, ιδιαίτερα οι εκτεταμένες και εύφορες εκτάσεις, κατάλληλες για τις γεωργικές καλλιέργειες και η κτηνοτροφία καθώς και οι υδάτινοι πόροι προσφέρθηκαν για να συμβάλουν θετικά στην ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής και των μεταποιητικών δραστηριοτήτων. Παράλληλα, όμως, παράγοντες μονιμότεροι ή συγκυριακά ανασταλτικοί έμελλαν να συρρικνώσουν τα όρια απόδοσης των συλλογικών προγραμμάτων και των αξιόλογων ατομικών προσπαθειών και πρωτοβουλιών (Γενική γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας -Θράκης, 1994).

Η Θράκη, ακραίο παραμεθόριο διαμέρισμα της ελληνικής επικράτειας, ήταν μοιραίο να υποστεί τον αρνητικό αντίκτυπο της μεγάλης απόστασης από τα κέντρα των εθνικών αποφάσεων αλλά και γενικότερα των ανασταλτικών συγκυριών που συνδέονται με την ανεπαρκή συγκοινωνιακή υποδομή της, που απέρρεαν και από τις μονιμότερα δυσχερείς και περιοδικά διμερείς σχέσεις της Ελλάδας, διαδοχικά, με την Βουλγαρία και την Τουρκία (Γενική γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας -Θράκης, 1994).

Έτσι η Θράκη σήμερα είναι:

- Η πιο αραιοκατοικημένη περιοχή της χώρας
- Αποκομμένη και απομονωμένη από την οικονομική ενδοχώρα
- Υπό σκιά αβεβαιότητας

Ο πληθυσμός της Θράκης αποτελεί το 3,3% της ενδοχώρας και παράγει το 2,5% του προϊόντος της. Το κατά κεφαλήν εισόδημα είναι λίγο πάνω από το μισό του εθνικού μέσου όρου κυρίως λόγω του μικρού εισοδήματος των κατοίκων της μειονότητας. Το ετήσιο κατά κεφαλήν προϊόν ανέρχεται στο 72% του εθνικού μέσου όρου και κατανέμεται 40-45% στον τριτογενή, 28-30% στον δευτερογενή και 30-32% στον πρωτογενή τομέα (Σκάγιαννης Π., 2000).

Μια νέα φάση στην αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων της περιοχής εγκαινιάστηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1970. Η κύρια μεταβολή εντοπίστηκε κατά

κύριο λόγο στη διαμόρφωση νέας πολιτικής κινήτρων με έκδηλο βασικό στόχο την στήριξη του κέρδους. Με αφετηρία τους νόμους 289/76 και 849/78 και απόληξη τον αναπτυξιακό νόμο 1892/90, διαμορφώθηκε ένα ιδιαίτερα ευνοϊκό πλέγμα αναπτυξιακών κινήτρων, ικανών να προσφέρουν σημαντικές επενδυτικές ευκαιρίες στους τομείς της βιομηχανίας, βιοτεχνίας και τουρισμού. Προς το παρόν, ωστόσο, η απόδοση των θετικών μέτρων, που προβλέφθηκαν στην διάρκεια της τελευταίας εικοσαετίας, δεν έχει δικαιώσει τις αρχικές προσδοκίες των επενδυτών και της πολιτείας (Γενική γραμματεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας -Θράκης, 1994).

Οι ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν στις μουσουλμανικές περιοχές της Θράκης έχουν σαν αποτέλεσμα την οικονομική υποβάθμιση της περιοχής. Η μουσουλμανική μειονότητα ασχολείται κυρίως με τον πρωτογενή τομέα και τα τελευταία χρόνια με το μικρεμπόριο. Ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις άσκησης κάποιου άλλου επαγγέλματος. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η εκάστοτε κυβέρνηση σε ελάχιστες περιπτώσεις έδινε στους μουσουλμάνους άδεια άσκησης άλλου επαγγέλματος. Επίσης δύσκολα έπαιρναν και άδεια οδήγησης, γεγονός που δυσχέραινε ακόμα περισσότερο τις εμπορικές τους δραστηριότητες.

Εκτός της ενασχόλησης με την γεωργία, αρκετοί μουσουλμάνοι, κυρίως τουρκογενείς, ασχολούνται και με το μικρεμπόριο. Αυτοί είναι συνήθως κάτοικοι πεδινών χωριών, που βρίσκονται κοντά στα αστικά κέντρα, γεγονός το οποίο τους εξασφαλίζει άμεση επικοινωνία με το μεγάλο καταναλωτικό κοινό, όπως κατοίκους πόλεων (παράδειγμα τους κατοίκους της Κομοτηνής και της Ξάνθης). Χαρακτηριστικό είναι ότι οι πελάτες τους είναι κατά κύριο λόγο μουσουλμάνοι και σπανίως χριστιανοί κατ' αναλογία με τα καταστήματα των χριστιανών που συναλλάσσονται ως επί το πλείστον μόνο με χριστιανούς.

Στο επαγγελματικό και βιοτεχνικό επιμελητήριο Κομοτηνής ανάμεσα στα εγγεγραμμένα μέλη του υπάρχουν 650 επαγγελματίες και 510 βιοτέχνες μουσουλμάνοι, ενώ στο εμπορικό και βιομηχανικό υπάρχουν 55 μουσουλμάνοι (Παναγιωτίδης Ν., 1995, Δαγκωνάκη Ζ., Κασμερίδης Ν. & Κεφαλά Ν., 1996).

Οι επιχειρήσεις που διατηρούν οι μουσουλμάνοι είναι ιδιωτικές κατά κύριο λόγο.

Μερικές φορές έχουν μια επιχείρηση - κατάσταση με ομόθρησκο τους, πολύ σπάνια, όμως με ορθόδοξο. Παρόλα αυτά, τα τελευταία χρόνια λόγω της αλλαγής πολιτικής στην περιοχή και τις τάσεις οικονομικής της ανάπτυξης έχουν εντοπιστεί αρκετές εταιρείες με μεγάλο τζίρο. Έτσι στην Κομοτηνή υπάρχουν 3 μουσουλμανικές επιχειρήσεις, οι οποίες κάνουν εξαγωγές στον τομέα των δερμάτων και των μαλλιών. Επίσης δημιουργούνται και οι πρώτες βιομηχανίες μεταξύ μουσουλμάνων και ορθοδόξων (μέχρι τώρα υπάρχουν 10). Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλές φορές, λόγω των δυσκολιών που αντιμετώπιζαν οι μουσουλμάνοι με τις διοικητικές αρχές (δυσκολία έκδοσης αδειών, μετακίνησης κ.α.), συνεταιριζόνταν με κάποιο Έλληνα. Έτσι είχαν τη δυνατότητα να ξεφεύγουν από τα γρανάζια και τις δικλείδες της ελληνικής νομοθεσίας.

Στον επόμενο πίνακα αναγράφεται ο αριθμός των επιχειρήσεων που ανήκουν σε μουσουλμάνους στους νομούς Ξάνθης και Ροδόπης.

Πίνακας 4.4.1. :Επιχειρήσεις που ανήκουν σε μουσουλμάνους στο νομό Ξάνθης και στο νομό Ροδόπης.

Είδος επιχειρήσεων	N. Ροδόπης	N. Ξάνθης	Σύνολο
Εμπορικές – Βιομηχανικές	55	73	128
Βιοτεχνικές	510	133	643
Επαγγελματικές	650	212	862
Σύνολο	1215	418	1633

Πηγή: «Μουσουλμανική μειονότητα και εθνική συνείδηση».

Το μεγαλύτερο ποσοστό της μουσουλμανικής μειονότητας, και ιδιαίτερα το πομακικό, μονοπωλεί σχεδόν την καλλιέργεια και την επεξεργασία καπνού ανατολικού κυρίως τύπου. Πρόκειται για μια επικερδή δραστηριότητα λόγω κυρίως των επιδοτήσεων από την Ε.Ε.. Όμως από την δεκαετία του '60 και μετά, λόγω της κρίσης στις καπνοβιομηχανίες, η καλλιέργεια καπνού βρίσκεται και αυτή σε κρίση. Εκτός από τον καπνό (οι σχετικές καλλιέργειες καλύπτουν το 54,5% της καλλιεργήσιμης γης) τα άλλα γεωργικά προϊόντα είναι οι πατάτες (καλύπτουν το 6,7% της καλλιεργήσιμης γης), η βρώμη (καλύπτει το 5,6% της καλλιεργήσιμης γης), το καλαμπόκι (καλύπτει το 3,9%

της καλλιεργήσιμης γης) και το σιτάρι. Ενδεικτικά παρακάτω παρουσιάζονται οι επιδοτήσεις των μουσουλμάνων και των χριστιανών στο νομό Ροδόπης το 1988 και το 1990 (Δαγκωνάκη Ζ., Κασμερίδης Ν. & Κεφαλά Ν., 1996).

Πίνακας 4.4.2. Επιδοτήσεις αγροτών (χριστιανών και μουσουλμάνων) του Νομού Ροδόπης 1988 – 1990

α/α	Είδος επιδότησης	1988		1990	
		Χριστιανοί	Μουσουλμάνοι	Χριστιανοί	Μουσουλμάνοι
1	Θηλαζουσών αγελάδων	6.589.000	23.630.000	9.860.000	42.272.000
2	Σκληρού σίτου	111.862.000	14.900.000	834.850.000	137.371.000
3	Μοσχαριών	32.203.000	9.230.000	13.115.000	5.530.000
4	Αιγοπροβάτων	257.503.000	358.605.000	385.287.000	654.206.000
5	Εξισωτικών αποζημιώσεων	193.575.000	182.359.000	-	-
ΣΥΝΟΛΟ		601.732.000	588.724.000	1.243.112.000	839.379.000

Πηγή: «Μουσουλμανική μειονότητα και εθνική συνείδηση».

Οι αντίξοες συνθήκες έχουν οδηγήσει τους μουσουλμάνους και κυρίως τους Πομάκους, να εκμεταλλεύονται τις παραμικρές εκτάσεις γης. Έτσι επειδή τα εδάφη είναι επικλινή, κατασκευάζουν πεζούλες 200-300 τ.μ. που τις καλλιεργούν. Πολλές φορές εκμεταλλεύονται ακόμα και τις αυλές των σπιτιών τους για την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών και για το άπλωμα του καπνού. Τα αγροτικά προϊόντα τους τα μεταφέρουν κάθε Σάββατο στο παζάρι της Ξάνθης (φημισμένο στην περιοχή) προκειμένου να εξασφαλίσουν κάποιο επιπλέον εισόδημα (Λαμπριανίδης Λ., 1997).

Η οικονομία των μουσουλμάνων και κυρίως των Πομάκων, οι οποίοι βρίσκονται ως επί το πλείστον στις βόρειες ορεινές περιοχές του νομού Ξάνθης, μπορεί να χαρακτηριστεί ως οικονομία επιβίωσης λόγω του μικρού οικονομικού κέρδους. Πάντως στις περιπτώσεις όπου υπάρχει κάποιο οικονομικό περίσσειμα, αυτό αποταμιεύεται σε τράπεζες της Τουρκίας ή σε αγορά οικοπέδων (πάντα στην Τουρκία), ενδεικτικό χαρακτηριστικό του κλίματος ανασφάλειας που επικρατεί στην μειονότητα.

Παράλληλα η υπανάπτυξη της περιοχής, πέρα από τις γεωφυσικές δυσκολίες, οφείλεται κατά ένα μεγάλο μέρος, στην πολιτική της εκάστοτε ελληνικής κυβέρνησης.

Το ελλιπές οδικό δίκτυο, αποτέλεσμα της έλλειψης επενδύσεων στην περιοχή, αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα στην οικονομική της στασιμότητα ή υπανάπτυξη. Δεν επέτρεπε στους εμπόρους να προσεγγίζουν τα αστικά κέντρα για την αγορά ζώων ή αγροτικών προϊόντων, ούτε την συχνή επικοινωνία των κατοίκων με τις πόλεις για την αγορά αναλώσιμων προϊόντων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, κάθε φορά που κάποιος επρόκειτο να μεταβεί στην πόλη, να αγοράζει όσο το δυνατό περισσότερα προϊόντα και κατά κύριο λόγο τα πιο απαραίτητα. Επίσης, το γεγονός αυτό ελαχιστοποιούσε την δυνατότητα απασχόλησης στην πόλη, αφού η χρησιμοποίηση κάποιου μεταφορικού μέσου τις περισσότερες φορές ήταν αδύνατη. Το υποτυπώδες οδικό δίκτυο είναι αποτέλεσμα μιας πολιτικής η οποία στόχευε στην υποβάθμιση, την απομόνωση ή και την εξαφάνιση των περιοχών που κατοικούνταν από μουσουλμάνους. Στο πλαίσιο των νέων πολιτικών που εφαρμόζονται (ενέργειες για την επανένταξη των μουσουλμάνων και κυρίως των Πομάκων) το κράτος χρηματοδοτεί δημόσια έργα στην περιοχή. Πρόσφατα (1994) ασφαλτοστρώθηκε ένα τμήμα από τον Εχίνο ως τις Θέρμες ενώ προβλέπονται και άλλα έργα στην περιοχή, όπως η διάνοιξη κάθετης σύνδεσης από τον Εχίνο (αν και διατυπώνονται αντιρρήσεις για τον Εχίνο, και αντ' αυτού προτείνεται ο Λειβαδίτης, ένα εγκαταλειμμένο χριστιανικό χωριό) που θα ενώνει την Ελλάδα με την Βουλγαρία και η οποία αναμένεται να ενισχύσει τις οικονομικές συναλλαγές στην ευρύτερη περιοχή.

Η έλλειψη υποδομών που χαρακτηρίζει τις μειονοτικές περιοχές είναι αποτέλεσμα της ηθελημένης πολιτικής που ακολούθησε το ελληνικό κράτος και που είχε ως στόχο την περιθωριοποίηση και απομόνωση της μειονότητας. Επίσης η πολιτική αυτή στόχευε και στην οικονομική και πολιτική εκμετάλλευση των μειονοτικών πληθυσμών. Παρόλα αυτά, από το 1982 έχουν δοθεί κάποια κίνητρα στην περιοχή βάθους 20 χλμ. κατά μήκος των ελληνοβουλγαρικών συνόρων, με στόχο την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Εξαιτίας όμως, της ανασφάλειας και της αβεβαιότητας που επικρατεί, αυτά δεν έχουν αποδώσει όσο αρχικά υπολογιζόταν (Δαμουλάκη Ε., Δούνια Ι., Πούλου Μ. & Ταμουρίδου Ε., 1998).

Η οικονομική κατάσταση των μουσουλμάνων δεν οφείλεται μόνο στην γεωγραφική θέση των χωριών τους (τα περισσότερα ορεινά), στην ελλιπή οδική σύνδεση και στην έλλειψη επενδύσεων αλλά και στις γενικότερες κατευθύνσεις της πολιτικής που

εφαρμόζεται από την ελληνική πλευρά. Αξιοσημείωτο είναι ότι κανένας μουσουλμάνος δεν είχε την δυνατότητα να εργασθεί στο δημόσιο ούτε καν ως καθαριστής. Η απαγόρευση πρόσληψης μουσουλμάνων σε κρατικές υπηρεσίες είχε σαν αποτέλεσμα την κοινωνική απομόνωσή τους. Στην δεκαετία του 80, ελάχιστοι ήταν αυτοί που προσελήφθησαν στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, υπό την προϋπόθεση να μεταναστεύσουν σε ένα μεγάλο αστικό κέντρο της χώρας και να μεταφέρουν εκεί τα δικαιώματά τους. Πρόσφατα άρθηκε αυτή η απαγόρευση και μπορούν πλέον να διαγωνίζονται με τις ίδιες προϋποθέσεις με τους Έλληνες ορθόδοξους για την πρόσληψη τους στο δημόσιο. Αξίζει να σημειωθεί ότι τώρα έχουν τη δυνατότητα συμμετοχής και στα τοπικά συμβούλια (Γεωργούλα Γ. & Γρυλάκη Σ, 2000).

Ένα σοβαρό επακόλουθο των οικονομικών δυσκολιών που αντιμετώπιζαν οι μουσουλμάνοι ήταν να μεταναστεύουν στο εξωτερικό, προκειμένου να αποκτήσουν ένα αξιοπρεπές εισόδημα. Ιδιαίτερα οι Πομάκοι, οι οποίοι βρίσκονταν περιορισμένοι στην Επιτηρούμενη Ζώνη, έφευγαν μόνο για 6 μήνες (Lalenis 2000), εξαιτίας του φόβου μήπως οι ελληνικές αρχές τους απαγορεύσουν να επιστρέψουν και δούλευαν ως εργάτες, οικοδόμοι, ναύτες ή στα ναυπηγεία. Χαρακτηριστικό είναι ότι για να μπορέσουν να φύγουν, έπρεπε να παρουσιάσουν πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων από την αστυνομία. Σήμερα με την άρση και της τελευταίας μπάρας της Επιτηρούμενης Ζώνης (στον Εχίνο), οι μετακινήσεις των Πομάκων γίνονται ευκολότερα.

Στο σημείο αυτό καλό είναι να αναλυθεί τι πραγματικά ήταν η Επιτηρούμενη Ζώνη (Παράρτημα: Σημαντικοί Περιορισμοί Επιτηρούμενης Ζώνης). Η Ε.Ζ. ήταν μια λωρίδα γης, που εκτεινόταν κατά μήκος των βόρειων συνόρων της χώρας μας, με πλάτος που κυμαινόταν κατά περίπτωση μεταξύ 15-45 χιλιομέτρων, ενώ στο εσωτερικό της ίσχυαν σημαντικοί περιορισμοί. Μετά το 1980, η Ε.Ζ. συρρικνωνόταν συνεχώς, με εξαίρεση το νομό Έβρου όπου το 1967 επεκτάθηκε σημαντικά ώστε να καλύψει και τα σύνορα με την Τουρκία (Λαμπριανίδης Λ., 1997).

Ο θεσμός της Ε.Ζ. εισάγεται για πρώτη φορά από την στρατιωτική δικτατορία του Ι. Μεταξά, το 1936. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 70' ο ρόλος της ήταν στρατιωτικός (προστασία της χώρας από πιθανές εχθρικές εξωτερικές ενέργειες) και στη συνέχεια

απόκτησε πρωταρχικά πολιτικό ρόλο σκοπεύοντας στην αφομοίωση, τον έλεγχο ή την εκδίωξη της μελών της μειονότητας από τη χώρα (Λαμπριανίδης Λ., 1997).

Με την εφαρμογή του μέτρου της E.Z. μία αρκετά μεγάλη περιοχή τέθηκε υπό σημαντικούς περιορισμούς, ενώ μέχρι τότε ήταν ενσωματωμένη στην οικονομία της χώρας. Και καθώς στα όρια της ελληνικής επικράτειας κατοικούν μειονοτικοί πληθυσμοί (εθνοπολιτισμικές, θρησκευτικές, γλωσσικές μειονοτικές ομάδες) το μέτρο της E.Z. έπληξε κυρίως αυτούς (Λαμπριανίδης Λ., 1997). Σήμερα η επιτηρούμενη Ζώνη δεν υπάρχει πια (Γεωργούλα Γ. & Γρυλάκη Σ, 2000).

Η πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης στο θέμα της E.Z. είχε τελικά ως αποτέλεσμα να αποξενώσει τελείως αυτό το τμήμα του πληθυσμού, να το «ρίξει» στα χέρια των Τούρκων και να το καθλώσει σε κοινωνικοοικονομική υπανάπτυξη με τάσεις «αυτάρκειας», χωρίς να το αφήνει εναλλακτικές ευκαιρίες για εκσυγχρονισμό των παραδοσιακών οικονομικοπαραγωγικών δραστηριοτήτων και διενέργεια επενδύσεων.

Συμπερασματικά λοιπόν γίνεται αντιληπτό ότι οι μειονοτικές περιοχές στη Θράκη παρουσιάζουν σε μεγάλο ποσοστό τους μια οικονομική υπανάπτυξη. Αυτή η οικονομική κατάσταση των μουσουλμάνων οφείλεται στην γεωγραφική θέση των χωριών τους (ορεινά χωριά των Πομάκων), στην ελλιπή οδική σύνδεση και στην έλλειψη επενδύσεων στις περιοχές αυτές αλλά και στις γενικότερες κατευθύνσεις της πολιτικής που εφαρμόστηκαν τα παλαιότερα χρόνια από την ελληνική πλευρά. Οι Πομάκοι της Θράκης είναι αυτοί που παρουσιάζουν το μικρότερο οικονομικό εισόδημα καθώς επηρεάστηκαν και συνεχίζουν σε μικρότερο βαθμό να επηρεάζονται από όλους τους παραπάνω λόγους. Οι τουρκογενείς μουσουλμάνοι επηρεάστηκαν λιγότερο από τις δυσχερείς κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της περιοχής καθώς ζούνε στα πεδινά, σε χωριά που συνορεύουν με τους χριστιανικούς οικισμούς και τα μεγάλα αστικά κέντρα, συναναστρέφονται ευκολότερα με τους χριστιανούς και έχουν ευκολότερη πρόσβαση στις περιοχές που μπορεί να αναπτυχθεί το εμπόριο. Έτσι σε αντίθεση με τους Πομάκους που αναγκάστηκαν να ασχοληθούν μόνο με τον πρωτογενή τομέα, οι τουρκογενείς μουσουλμάνοι στράφηκαν και στο μικροεμπόριο με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν καλύτερες οικονομικές απολαβές αλλά σπάνια ικανοποιητικές. Αυτή η κακή οικονομική κατάσταση του μειονοτικού πληθυσμού είχε σαν αποτέλεσμα να

αναγκάσει τους μουσουλμάνους κατοίκους να χτίζουν με φθηνά οικοδομικά μέσα, γεγονός που είχε πολλές φορές είχε αντίκτυπο και στην ποιότητα της κατοικίας τους. Τα τελευταία χρόνια με τη νέα αναπτυξιακή πολιτική του ελληνικού κράτους για την Θράκη αλλά και με την αλλαγή της στάσης της απέναντι στην μειονότητα τα πράγματα έχουν αρχίσει να αλλάζουν. Παρατηρούμε μια οικονομική μετάβαση προς μια εκκρηματισμένη οικονομία. Όλο και περισσότεροι μουσουλμάνοι προσπαθούν, παράλληλα ή όχι με τις παραδοσιακές μορφές οικονομίας (πρωτογενής τομέας), να ασχοληθούν με νέους περισσότερο προσοδοφόρους τρόπους απασχόλησης (π.χ. εμπόριο). Κάτι τέτοιο παρουσιάζεται και στην εθνοτική ομάδα των Πομάκων που είναι ιδιαίτερα συνδεδεμένη με την παράδοση. Η Ε.Ζ. δεν υπάρχει πλέον, οι οδικές συνδέσεις αυτών των περιοχών με τα μεγάλα αστικά κέντρα έχουν βελτιωθεί ως ένα βαθμό και οι αντιλήψεις των νέων αυτών των περιοχών έχουν αρχίσει να αλλάζουν. Έτσι οι νέοι Πομάκοι, βρίσκοντας απέναντί τους την αντίδραση των μεγαλύτερων που είναι προσκολλημένοι στην παράδοση, όντας σε σύγκλιση με τις νέες συνθήκες της οικονομίας της αγοράς υιοθετούν καινούργιους τρόπους ζωής όπου η αναφορά στην εθνοτική και εθνική ταυτότητα περνά σε δεύτερη μοίρα (Frangoroylos Y., 1996).

4.5. Διαφοροποίηση και ιδιαιτερότητες των εθνοτικών ομάδων της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης.

Όπως έχει παρατηρηθεί η συμπεριφορά των μελών κάθε εθνοτικής ομάδας στο εσωτερικό της λειτουργίας της είναι διαφορετική. Υπάρχουν διαφορές στην κοινωνική συμπεριφορά των ανθρώπων και γενικότερα στις διαπροσωπικές τους σχέσεις που ποικίλουν σε σχέση με τον «βαθμό» απομόνωσης της κάθε εθνοτικής ομάδας. Έτσι οι τουρκογενείς των οικισμών της Δυτικής Θράκης είναι περισσότερο «ανοιχτοί» και συζητήσιμοι σε σχέση με τους κατοίκους των ορεινών πομάκικων χωριών. Οι πρώτοι είναι άνθρωποι ιδιαίτερα δραστήριοι, ανυπόμονοι να συμμετέχουν σε πρωτοβουλίες σχεδιασμού που αφορούν τον τόπο τους και πολλές φορές δεν διστάζουν να αναφερθούν και στις διακρίσεις που υπόκεινται σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό (Ροδάκης Π., 1999). Αντίθετα οι κάτοικοι των πομακικών χωριών εμφανίζονται πιο εγκρατείς και «κλειστοί» γεγονός που τους καθιστά λιγότερο ομιλητικούς και δραστήριους.

Το γεγονός που οδήγησε τους κατοίκους των μειονοτικών οικισμών να έχουν διαφορετική νοοτροπία, οφείλεται στην στάση και πολιτική του Ελληνικού κράτους απέναντι τους. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε την διαφορετική μεταχείριση των κρατικών υπαλλήλων απέναντι στους Πομάκους σε σχέση με τους τουρκογενείς μουσουλμάνους. Αυτή η στάση διήρκησε από το τέλος του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου και από τον σχηματισμό της «σιδερένιας οχυρώσεις» μέχρι το 1983 επειδή η Ελληνική Κυβέρνηση φαινόταν ότι φοβόταν την ανάπτυξη οποιασδήποτε σχέσης με τους Πομάκους της Νοτίου Βουλγαρίας κατά την περίοδο της κομμουνιστικής εποχής. Αντίθετα οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας από τα τέλη του 30' μέχρι και τις αρχές του 70' ήταν καλές και συνεπώς η Τουρκία δεν αποτελούσε «απειλή» όπως η Βουλγαρία. Έτσι όταν η τουρκογενής μουσουλμανική μειονότητα εγκαταστάθηκε στα νότια του Νομών της Δυτικής Θράκης θεωρούνταν φιλική, ενώ οι Πομάκοι στα Βόρεια αυτών, θεωρούνταν σαν «αδύναμος δεσμός» και γι' αυτό τον λόγο ήταν απομονωμένοι. Η επίσημη πολιτική του Ελληνικού Κράτους απέναντι στα μειονοτικά χωρία των Πομάκων αλλά και στους ίδιους του κατοίκους απέβλεπε στην ισχυροποίηση των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων και στην ενθάρρυνση ανάπτυξης δεσμών προς την Τουρκία, προκειμένου να περιοριστεί οποιαδήποτε «κομμουνιστική» επίδραση από την Βουλγαρία.

Έτσι αυτό απεικονίστηκε με επίσημες κατευθυντήριες γραμμές – οδηγίες προς τους δημάρχους και κοινοτικούς υπαλλήλους της περιοχής, που εκδόθηκαν το 1954, και σύμφωνα με αυτές ο πομακικός πληθυσμός θα έπρεπε να αποκαλείται στο εξής «τουρκικός» και όχι «μουσουλμανικός» (Ελληνικό Βασίλειο / Γενική Διεύθυνση Θράκης / Εσωτερική διεύθυνση Κομοτηνή, 28 - 1- 1954), (Θεοχαρίδης Π., 1992). Η έκφραση «τουρκικός» πληθυσμός κράτησε μέχρι το 1971 οπότε και αντικαταστάθηκε από την έκφραση «μουσουλμανικός» που άλλωστε περιεχόταν στην συνθήκη της Λωζάνης. Για 20 χρόνια 1970 – 1990 οι πομάκικες περιοχές στην Δυτική Θράκη ήταν περισσότερο απομονωμένες και κάτω από περισσότερο αυστηρή επίβλεψη από οποιαδήποτε άλλη φορά μέχρι που οι κάτοικοι τους θεωρήθηκαν σαν ευπαθείς – ευπρόσβλητοι να αφομοιωθούν από τους δυο «εχθρούς» : τον βόρειο κομμουνισμό και την Τουρκία από τα ανατολικά. Πρόσφατα η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην ανατολική Ευρώπη άλλαξε δραματικά τις βασικές υποθέσεις της

ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Ο κομμουνισμός δεν είναι πλέον επικίνδυνος και η Βουλγαρία έγινε σύμμαχος της Ελλάδος.

Περνώντας έτσι στην νέα ελληνική πολιτική σε σχέση με τους Πομάκους διαπιστώνουμε την εντελώς αναθεωρημένη αντίληψη και θεώρησή της. Η ανάπτυξη της πομακικής ταυτότητας όλων των κατοίκων ενθαρρύνεται ενώ αντίθετα οποιαδήποτε σχέση με την Τουρκία φαίνεται πως αποθαρρύνεται. Κάτι τέτοιο βέβαια είναι πλέον δύσκολο να εφαρμοστεί, δεδομένου ότι η πλειοψηφία των Πομάκων είναι βαθιά θρησκευόμενοι μουσουλμάνοι, μιλάνε τα τουρκικά πολύ περισσότερο από τα ελληνικά και σε πολλές περιπτώσεις μιλάνε σχεδόν αποκλειστικά την πομακική διάλεκτο. Όπως αναφέραμε και παραπάνω (Κεφάλαιο 4.3) ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι της μειονότητας και ίσως περισσότερο της εθνοτικής ομάδος των Πομάκων είναι η εκπαίδευση τους. Παράλληλα οι μορφωτικές και πολιτισμικές επιδράσεις που δέχονται από την Ελλάδα είναι περιορισμένες, σε αντίθεση με την Τουρκία που επιδρά έντονα στο μορφωτικό και πολιτιστικό τους επίπεδο.

Η παραπάνω στάση του ελληνικού κράτους απέναντι στους διαφορετικούς μειονοτικούς οικισμούς, κατά τις διαφορετικές χρονικές περιόδους, και η πολιτική «απομόνωσης» που εφάρμοσε η Ελλάδα στους οικισμούς των Πομάκων για μεγάλο χρονικό διάστημα, είχε επίδραση και στην πολεοδομική συγκρότηση αυτών των οικισμών με αποτέλεσμα τόσο οι τεχνικές όσο και οι κοινωνικές υποδομές να εμφανίζουν διαφορές στο εσωτερικό της μειονότητας. Έτσι τόσο οι τεχνικές όσο και οι κοινωνικές υποδομές φαίνονται να είναι καλύτερες στους οικισμούς των τουρκογενών μουσουλμάνων, κάτι που αναλύεται εκτενώς στα επόμενα κεφάλαια.

4.6. Συμπεράσματα – Σύνδεση κοινωνικών συνιστωσών με την πολεοδομική πραγματικότητα

Η πολιτισμική ετερότητα των διαφόρων εθνοτικών ομάδων που αποτελούν την μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, οι οικονομικές συνθήκες που επικρατούν σ' αυτήν καθώς και η πολιτική που χάραξε το ελληνικό κράτος γι' αυτήν, διαμόρφωσαν οικιστικά σύνολα με έντονες πολεοδομικές ετερότητες που παρουσιάζονται τόσο μεταξύ των μειονοτικών και χριστιανικών οικισμών όσο και μεταξύ των οικισμών των διαφορετικών εθνοτικών ομάδων της μειονότητας.

Η θρησκεία, η οικογένεια, το μορφωτικό επίπεδο, η οικονομική κατάσταση, οι κοινωνικοεπαγγελματικές σχέσεις και όλες αυτές οι ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούσαν και επικρατούν σε όλες αυτές τις περιοχές, είχαν σαν αποτέλεσμα την δημιουργία οικιστικών συνόλων που δεν συναντά κανείς στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. Στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται πλήρη αναφορά στην χωροταξική οργάνωση, στην πολεοδομική εξέλιξη, στην πολεοδομική νομοθεσία, στην διαμόρφωση του οικιστικού περιβάλλοντος καθώς και στις αρχιτεκτονικές ιδιαιτερότητες των οικισμών αυτών. Παράλληλα στο έκτο και έβδομο κεφάλαιο επιδιώκεται αναλυτικότερη παρουσίαση όλων αυτών των χαρακτηριστικών με την αναφορά τριών παραδειγμάτων μειονοτικών οικισμών αλλά και δύο πολύπολιτισμικών που προέρχονται από τον χώρο του Νομού Ροδόπης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο : Πολεοδομική - Αρχιτεκτονική πραγματικότητα στους μειονοτικούς οικισμούς της Θράκης

5.1 Γενικά για την Δυτική Θράκη

Η αρχιτεκτονική και πολεοδομική φυσιογνωμία των οικισμών κάθε τόπου είναι απόλυτα συνδεδεμένη με την ιστορία του, το φυσικό του περιβάλλον και την γεωγραφική του θέση. Αυτό ακριβώς συμβαίνει και με την περιοχή της Δυτικής Θράκης. Ο θρακικός χώρος έχει μια μοναδική ιδιομορφία σε σχέση με άλλες περιοχές της Ελλάδας γιατί συγκεντρώνει πληθυσμιακά στοιχεία διάφορα μεταξύ τους που ωστόσο συνυπάρχουν αρμονικά στον ίδιο χώρο. Γίνεται αναφορά λοιπόν σε μια περιοχή όπου δίπλα στο πανάρχαιο και δραστήριο ελληνικό στοιχείο τρεις τουλάχιστον εθνότητες συμβιώνουν από αιώνες γεγονός που την χαρακτηρίζει σαν ένα μοναδικό πολιτισμικό σύνολο στην Ελλάδα. Κι αυτό ίσως οφείλεται στη διαρκή αλληλεπίδραση λαών και πολιτιστικών ρευμάτων σε μία περιοχή με έντονες κοινωνικές διαφοροποιήσεις, γεωγραφικό, πλουτοπαραγωγικό και στρατηγικό ενδιαφέρον, αλλά και ευαίσθητη ισορροπία στη μακραίωνη ιστορία της.

Από την φύση της η περιοχή της Δυτικής Θράκης χωρίζεται σε ορεινό και πεδινό τμήμα. Στο βόρειο, ορεινό τμήμα κατοικούν σχεδόν αποκλειστικά Πομάκοι λίγοι τουρκογενείς μουσουλμάνοι και λίγοι χριστιανοί ενώ στο νότιο πεδινό κατοικούν επί το πλείστον χριστιανοί και τουρκογενείς μουσουλμάνοι (Παράρτημα: Χάρτες 4, 5, 6).

Εξετάζοντας κατά περιοχές την Δυτική Θράκη είναι δυνατόν να διεξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα, που έχουν άμεση συνάρτηση με την διαμόρφωση της πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας. Επίσης παράλληλα γίνεται αναφορά και στην οδική υποδομή, η οποία δεν είναι αμέτοχη στην πολεοδομική ανάπτυξη και εξέλιξη μιας περιοχής καθώς αυτή είναι που επιτρέπει ή όχι την διακίνηση σύγχρονων οικοδομικών υλικών αλλά και την διεξαγωγή γρήγορων ή όχι μετακινήσεων.

Στον Νομό Ροδόπης η ανάπτυξη των οικισμών είναι συνήθως μονοκεντρική, με εξαίρεση τα χωριά του Κέχρου (βορειοανατολικό τμήμα της Ροδόπης), όπου είναι διάσπαρτη (Παράρτημα : Εικόνα 12). Επίσης στους υπόλοιπους ορεινούς οικισμούς η ανάπτυξη μπορεί να χαρακτηριστεί άτακτη και σε μερικούς ημιορεινούς γραμμική

(Κατσιμίγας Κ., 1984).

Χαρακτηριστικοί οικισμοί της τελευταίας κατηγορίας είναι ο Κάλχας, η Άγρα και τα Νεύρα, όπου οι οικισμοί αναπτύχθηκαν κατά μήκος της κοίτης χειμάρρων, οι οποίοι χείμαρροι αποτελούν και τον κύριο «οδικό» άξονα του οικισμού. Οι ορεινοί οικισμοί στερούνται σχεδόν παντελώς εσωτερικού δικτύου με εξαίρεση ίσως την Οργάνη. Παράλληλα στα συγκεκριμένα χωριά δεν υπάρχουν καθόλου διαμορφωμένοι κοινόχρηστοι χώροι και παιδικές χαρές (Κατσιμίγας Κ., 1984).

Στους πεδινούς οικισμούς τα πράγματα είναι ασφαλώς καλύτερα. Οι περισσότεροι από τους χριστιανικούς οικισμούς διαθέτουν σχέδιο και ταυτόχρονα διαθέτουν εσωτερικό οδικό δίκτυο και διάφορους κοινόχρηστους χώρους. Αυτοί είναι κυρίως κάποιες πλατείες που έχουν διαμορφωθεί κατά κανόνα την περίοδο της επταετίας 67-74 από ανθρώπους, που όπως φαίνεται δεν φρόντισαν να υπάρχει περισσότερο πράσινο. Στους χώρους αυτούς εμφανίζεται η λευκή τετράγωνη τσιμεντόπλακα, μαζί με κάποια φωτιστικά και στην καλύτερη περίπτωση με κανένα παγκάκι. Απαραίτητη δε πάντα η παρουσία κάποιου κακόγουστου ηρώου. Οι ξένοι προς το περιβάλλον και την ιδιοσυγκρασία των υποτιθέμενων χρηστών αυτοί χώροι, αγνοήθηκαν από τους κατοίκους και σε πολλές περιπτώσεις χορτάριασαν από την εγκατάλειψη. Κάποιες παιδικές χαρές που τοποθετήθηκαν από τις κοινότητες έγιναν απρογραμμάτιστα και πρόχειρα, μέχρι να καταστραφούν και να παραμείνουν έτσι για μεγάλο χρονικό διάστημα (Κατσιμίγας Κ., 1984). Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει πράγματι κάποιες ενέργειες για την ανάπλαση αυτών των χώρων.

Ελάχιστα άλση υπάρχουν (αν έτσι μπορούν να χαρακτηριστούν κάποιες πυκνές δενδροφυτεύσεις σε δέκα περίπου οικισμούς).

Στους μουσουλμανικούς πεδινούς οικισμούς η κατάσταση είναι ανάλογη. Εδώ οι «διαμορφωμένες» πλατείες πριν μια δεκαετία ήταν ελάχιστες ενώ υπήρχαν και υπάρχουν αρκετοί μεγάλοι χώροι που μπορούν πολύ όμορφα να αξιοποιηθούν. Τα τελευταία χρόνια ωστόσο γίνονται σημαντικές προσπάθειες για οργανωμένη διαμόρφωση πλατειών. Παράλληλα υπάρχουν και παιδικές χαρές που ακολουθούν την ίδια τύχη με αυτές των χριστιανικών οικισμών. Από πλευράς φυσιογνωμίας οι

χριστιανικοί από τους μουσουλμανικούς οικισμούς διαφέρουν σημαντικά, από το γεγονός ότι στους πρώτους όλα τα σπίτια είναι ορατά ενώ στους δεύτερους ψηλοί μανδρότοιχοι εμποδίζουν τον πεζό να δει εσωτερικά την αυλή και το σπίτι του ιδιοκτήτη (Παράρτημα : Εικόνες 2, 37, 38, 39, 42, 44, 46, 47), (Κατσιμίγας Κ., 1984, Κίζης Γ., 1990, Lalenis K., 2000).

Οι δρόμοι σ' αυτούς τους μουσουλμανικούς οικισμούς τα παλαιότερα χρόνια ήταν από χώμα, ενώ τα τελευταία χρόνια τσιμεντοστρώθηκαν και εξακολουθούν να τσιμεντοστρώνονται αλλά και να ασφαλτοστρώνονται αρκετοί. Θα μπορούσαν πολλά πράγματα να γραφτούν για το πόσο άσχημοί είναι οι δρόμοι αυτοί, ωστόσο είναι αντιληπτό ότι είναι προτιμότεροι από την λάσπη. (Παράρτημα : Εικόνες 40, 41, 42, 45)

Το πόσο - εύκολο ή δύσκολο είναι να γίνονται στην θέση των τσιμεντόδρομων γραφικά λιθόστρωτα, ξεφεύγει νομίζουμε από την παρούσα εργασία. Θα θέλαμε όμως να τονίσουμε ότι με εξαίρεση την Μαρώνεια το λιθόστρωτο ουδέποτε αποτέλεσε μορφολογικό χαρακτηριστικό των αγροτικών οικισμών της περιοχής (Κατσιμίγας Κ., 1984).

Χαρακτηριστικά είναι τα μικτά χωριά του Νομού Ροδόπης, με την συνύπαρξη χριστιανικού και μουσουλμανικού πληθυσμού όπου όλα τα στοιχεία που προκύπτουν από την καταγωγή, την θρησκεία την συνείδηση, την άσκηση πολιτικής και την ιδιοσυγκρασία των κατοίκων συνυπάρχουν στον ίδιο χώρο.

Παρόμοια και στον Νομό Ξάνθης στα ορεινά και ημιορεινά χωριά κατοικούν επί το πλείστον Πομάκοι. Εδώ όμως οι συγκεκριμένοι οικισμοί εμφανίζουν συνεκτικότερη πολεοδομική συγκρότηση (Παράρτημα : Εικόνες 4, 16).

Στους πεδινούς χριστιανικούς αλλά και μουσουλμανικούς οικισμούς τα πράγματα εμφανίζονται παρόμοια με τον Νομό Ροδόπης. Σ' αυτό το σημείο αξίζει να τονιστεί ότι και οι ορεινοί Πομάκικοι οικισμοί αλλά και οι οικισμοί που κατοικούν τουρκογενείς μουσουλμάνοι έχουν κατασκευαστεί σύμφωνα με το νομοθετικό διάταγμα του 1923 ενώ χαρακτηρίζονται σαν οικισμοί που προϋπήρχαν της πολεοδομικής νομοθεσίας του 1923. Επίσης, τα όρια τους δεν ορίστηκαν σύμφωνα με το Προεδρικό Διάταγμα του

1985 που ήταν σε εφαρμογή για την υπόλοιπη Ελλάδα. Σήμερα στον Νομό Ροδόπης τα περισσότερα χωριά έχουν οριοθετηθεί ενώ στον Νομό Ξάνθης δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο. Για τους οικισμούς που δεν έχουν οριοθετηθεί οι οικοδομικές άδειες εγκρίνονται ύστερα από αίτηση και συνεχόμενες επισκέψεις των υπαλλήλων της πολεοδομίας. Αυτοί αποφασίζουν αν η χωροθέτηση του προτεινόμενου κτιρίου αποτελεί τμήμα του υπάρχοντος πολεοδομικού ιστού και συνεπώς την εγκρίνουν. Σε περίπτωση που κρίνουν ότι δεν αποτελεί τμήμα η οικοδομική άδεια απορρίπτεται. Αυτός ο τρόπος αντιμετώπισης των οικοδομικών αδειών έχει σήμερα εγκαταλειφθεί στις περισσότερες Περιφέρειες και Νομαρχίες της Ελλάδας και είναι προς συζήτηση η νομιμότητά του. Έτσι η ανικανότητα αυτών κοινοτήτων να επεκταθούν και οι ανάγκες των σημερινών νοικοκυριών να χρησιμοποιούν περισσότερο χώρο για κατοικία απ' ότι 100 χρόνια πριν, οδήγησε πολλούς από αυτούς τους οικισμούς (παράδειγμα Εχίνου) σε μεγαλύτερες πυκνότητες σε σχέση με τις πλέον πυκνοδομημένες γειτονίες της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης (Παφάρτημα : Εικόνες 3, 4) (Lalenis K., 2000). Στο Νομό Ροδόπης η οριοθέτηση των αυτών των οικισμών άρχισε από το 1992 ενώ το 1991 με απόφαση του Υπουργείου ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. δόθηκε η δυνατότητα έκδοσης οικοδομικών αδειών στους προέδρους των κοινοτήτων Αμαξάδων (4 οικισμοί), Οργάνης (11 οικισμοί), Κέχρου (2 οικισμοί) και Φιλυρίας (11 οικισμοί) ώστε να απεμπλακούν οι κάτοικοι των δυσπρόσιτων αυτών περιοχών από τις γραφειοκρατικές διαδικασίες (Κοττάκης Μ., 2000).

Στο μικρό χώρο της Δυτικής Θράκης αξίζει να σταθεί κανείς για τον λόγο του ότι σώζονται κτίσματα που αντιπροσωπεύουν εντελώς διαφορετικές εθνότητες, θρησκείες, δόγματα, συνήθειες και οικογενειακές δομές. Στην συγκεκριμένη περιοχή έζησαν άνισες εισοδηματικά κοινωνίες, ετεροβαρείς επαγγελματικές τάξεις, που ζούσαν σε αρκετά απόμακρους τόπους και σε διαφορετικές κλιματικές συνθήκες. Εδώ επιβιώνει ακόμα ο απόηχος της παλαιότερης παράδοσης. Υπάρχουν μέρη όπου μένει κανείς με την αίσθηση του σταματημένου χρόνου. Χωριά ολόκληρα κτίστηκαν το 1950 με πέτρες και χωματόλασπη, απομονωμένες κοινότητες οργανώνουν ακόμα το χώρο με παραδοσιακή νοοτροπία και κτίζουν με προβιομηχανική τεχνολογία, πάμπολλα αγροτικά νοικοκυριά ζουν όπως παλαιά, στεγάζοντας την οικοτεχνία και την παραγωγή μιας σχεδόν κλειστής οικονομίας, λειτουργώντας σ' αυλές με στάβλους, παράσπιτα και φούρνους, σε χαγιάτια με κιόσκια και ημιυπαίθρια μικρά μαγειρεία, σε κλειστά

παρατεταγμένα δωμάτια με συνοίκηση πολυμελών οικογενειών.

Οι κοινωνικοεπαγγελματικές διαστρωματώσεις (χριστιανοί και τουρκογενείς μουσουλμάνοι πεδινοί αγρότες, ορεινοί και ημιορεινοί κτηνοτρόφοι και καπνοκαλλιεργητές και καπνομεταπράτες που στην πλειοψηφία τους ήταν και είναι Πομάκοι, επαγγελματιοβιοτέχνες, επιχειρηματίες και έμποροι αστικοποιημένων βιοτεχνικών και βιομηχανικών κέντρων που στην πλειοψηφία τους ήταν και είναι χριστιανοί) άφησαν ανάλογη αρχιτεκτονική έκφραση στα θρακιώτικα κτίρια και κτιριακά σύνολα. Αυτά μπορούμε να τα χωρίσουμε σε τέσσερις βασικές κατηγορίες.

Στα πεδινά αγροτικά μονώροφα ή και χαμηλά διώροφα σπίτια των τουρκογενών μουσουλμάνων διαπιστώνεται οικοδόμηση με απλά μέσα, λιτό εξοπλισμό και μινιμαλιστική διαρρύθμιση, που σε περιπτώσεις αύξησης των μελών των συνοικούντων αναπτύσσεται με την τυπική διζωνική οργάνωση σειράς δωματίων με μετωπικό χαγιάτι (υπόστεγο στον όροφο ή υπόστυλη προέκταση της αυλής) (Κίζης Γ., 1990). Εύκολα ξεχωρίζει κανείς τα μουσουλμανικά σπίτια από τους ψηλούς λευκούς αυλόγυρους, που περιφρουρούν την εσωστρέφεια της οικογένειας (Παράρτημα : Εικόνες 2, 37, 38, 39, 42, 44, 46, 47).

Στα ημιορεινά και ορεινά διώροφα πομάκικα νοικοκυρόσπιτα είναι εμφανής ή εξελιγμένη τυπολογία της κατοικίας των χρόνων της Τουρκοκρατίας, που συντίθεται από ημιυπαίθριους και κλειστούς ιδιωτικούς χώρους, συνήθως ακολουθώντας τη διζωνική παραθετική διάταξη με το μετωπικό χαγιάτι (Κίζης Γ., 1990). Εδώ συναντιέται μια μεγάλη κλιμάκωση μεγεθών, που ξεκινά από τα απλά σπίτια και φθάνει μέχρι το αρχοντόσπιτο του τσιφλικιού και το πλουσιόσπιτο του τότε Οθωμανού γαιοκτήμονα ή διοικητή (κονάκι), με την εκάστοτε εξειδίκευση των ήμιυπαίθριων χώρων που εξυπηρετούν την υποδοχή, τη θερινή διαβίωση, αλλά και την οικοτεχνία και την παραγωγή, συνήθως των καπνών (Παράρτημα : Εικόνες 1, 5, 6, 7, 9, 10, 14, 15, 16, 23). Ακόμα οι θρησκευτικές, εθιμικές ή φυλετικές ιδιαιτερότητες κάθε μικροκοινωνίας εκφράζονται σε επιμέρους στοιχεία της μορφής, της διαρρύθμισης και του εξοπλισμού των σπιτιών (χαμηλοί φράχτες ή ψηλοί μανδρότοιχοι, ανοικτά χαγιάτια ή καφασωτά πετάσματα, ενιαία κάτοψη ή διαχωρισμός φύλων, υπαίθριοι χώροι υγιεινής ή ένθετα λουτρά).

Στα αρχοντόσπιτα των αστικοποιημένων κοινοτήτων των χρόνων της Τουρκοκρατίας θα διαπιστώσει κανείς την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αρχιτεκτονικού λεξιλογίου κάθε εποχής και την επιρροή των νέων ρευμάτων, συσχετισμένη με την οικονομική ευμάρεια, την εμπορική και ταξιδιωτική κινητικότητα και την πνευματική άνθηση των κοινωνιών και των ατόμων (Κίζης Γ., 1990). Πρόκειται, στο μέγιστο ποσοστό, για χριστιανικά σπίτια σε ελληνοχώρια ή σε μικτά αστικά κέντρα, με οχυρό χαρακτήρα στα πρώτα και με ανοικτότερο στα δεύτερα, κτισμένα συχνά από ηπειρωτικές μαστορικές συντεχνίες, σε ρυθμό πιο «παραδοσιακό» ή πιο «ακαδημαϊκό» κατά περίπτωση, δείγματα επιτυχίας και προβολής ενός δραστήριου και πρωτοπόρου πληθυσμού.

Στα χριστιανικά βιοτεχνικά κτίρια του όψιμου 19ου και του πρώτου 20ου αιώνα, πού εμπεριέχουν την κατοικία της οικογένειας. Αυτά εξελίχθηκαν από τον παλαιότερο διζωνικό τύπο στο νεώτερο με το ενδιάμεσο χάλ, πού εν τέλει εκτείνεται και μετατρέπεται σε αποκλειστικά βιοτεχνικό χώρο, αφιερώνοντας έτσι τις περισσότερες επιφάνειες του κτιρίου στη σηροτροφία.

Κοινό χαρακτηριστικό και απαραίτητος λειτουργικός χώρος των σπιτιών, μέχρι την πλήρη επικράτηση των ακαδημαϊκών συνθέσεων, είναι το χαγιάτι. Η χρήση του χαγιατιού και εν γένει των «ημιυπαίθριων» περιοχών των σπιτιών, τόσο για οικοτεχνική όσο και για βιοτεχνική δραστηριότητα, είναι παλαιότατη και κοινότατη. Στα κουκούλόσπιτα του Έβρου εξειδικεύεται απολύτως, αποσκοπώντας στην εντατικότερη και ποιοτικότερη παραγωγή. Στα μουσουλμανικά χωριά κλείνεται με μεγάλα καφασωτά, πού επιτρέπουν στις γυναίκες να εργάζονται αθέατες. Το παλαιό ανοικτό χαγιάτι εκφυλίζεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα σε μικρό πρόστυλο στην είσοδο, προσφιλές στοιχείο τόσο στους χριστιανικούς όσο και στους μουσουλμανικούς οικισμούς, με ξύλινους ορθοστάτες και κεραμίδια στην αρχή, σήμερα με τσιμεντοσωλήνες και πλάκα από μπετόν. Για μια μεγάλη χρονική περίοδο, και για όσο διάστημα εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται τα ντόπια υλικά και οι παραδοσιακοί τρόποι δομής τόσο στις προσθήκες όσο και στις διαιρέσεις, ή προσθετική ευελιξία του κτίσματος διευκολύνει την αφομοίωση των μεταβολών στην κάτοψη, πού από ορθογώνια μετατρέπεται σε Γ ή Π, ή υποδιαιρείται σε «αδερφομοίρια» με μεσοτοιχία.

Οι μορφολογικές διαφοροποιήσεις στο πέρασμα των χρόνων περιορίζονται στο σταδιακό κλείσιμο του χαγιατιού, στην αρχή με καφασωτά ή με σανιδωτά παραθυρόφυλλα και στη συνέχεια με ανασυρόμενα τζαμλίκια (Κίζης Γ.,1990).

Ο προσφυγικός χριστιανικός πληθυσμός, που μετανάστευε στη Δυτική Θράκη μετά το 1922 και αναγκάστηκε να οικοδομήσει, ακολούθησε τη σχεδόν τυποποιημένη παράδοση, αναθέτοντας τις εργασίες οικοδόμησης σε πλανόδια συνεργεία, τα όποια έκτιζαν όπως είχαν συνηθίσει το συμμετρικό τύπο κατοικίας με ενδιάμεσο χώλ και πρόστυλο εισόδου. Ορισμένοι όμως έμειναν σε σπίτια που εγκατέλειψαν Βούλγαροι μετά το 1925, άλλοι πάλι σε παλιότερα σπίτια τουρκικών οικισμών (Κίζης Γ.,1990).

Βέβαια το αντικείμενο της εργασίας είναι η πολεοδομική πραγματικότητα στον χώρο της μειονότητας και γι' αυτό τον λόγο παρακάτω γίνεται αναφορά μόνο στις μόνο κατοικίες των μουσουλμάνων. Οποιαδήποτε επιπλέον αναφορά και ανάλυση στις κατοικίες των χριστιανών κρίνεται άσκοπη μέσα από αυτήν εδώ την εργασία. Στις επόμενες ενότητες αυτού εδώ του κεφαλαίου γίνεται περιγραφή τόσο του πολεοδομικού ιστού όσο και της κατοικίας και των τριών μειονοτικών εθνοτικών ομάδων της περιοχής, καθώς και σύγκριση μεταξύ τους που αποσκοπεί στην καλύτερη γνώση της πολεοδομικής εξέλιξης και πραγματικότητας που αφορά την μειονότητα.

5.2 Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά Πομάκικων οικισμών

5.2.1 Πολεοδομικός Ιστός

Όπως ήδη έχει αναφερθεί οι πομάκικοι οικισμοί έχουν κατασκευαστεί σύμφωνα με το νομοδιάταγμα του 1923 ενώ θεωρούνται ότι είναι οικισμοί προ του 1923. Σχέδια πόλεων δεν έχουν γίνει ποτέ και πιθανές επεκτάσεις οικισμών δεν επιτράπηκαν ποτέ. Η καμπάνια του Υπουργείου ΠΕΧΩΔΕ του 1987, σύμφωνα με την οποία πραγματοποιήθηκε η οριοθέτηση των οικισμών, δεν έχει εφαρμοστεί για τους οικισμούς αυτούς σε όλη την Νομαρχία Ξάνθης. Σε αντίθεση, από το 1992 μέχρι και σήμερα, στις γειτονικές Νομαρχίες Ροδόπης και Έβρου, η οριοθέτηση πραγματοποιήθηκε στο σύνολο σχεδόν των οικισμών με πληθυσμό κάτω των 2000 κατοίκων (Υπερνομαρχία Ροδόπης – Έβρου).

Στους οικισμούς που δεν έχουν οριοθετηθεί ακόμα οι οικοδομικές άδειες εγκρίνονται ύστερα από αίτηση και συνεχόμενες επισκέψεις των υπαλλήλων της πολεοδομίας, οι οποίοι αποφασίζουν αν η χωροθέτηση του προτεινόμενου κτιρίου, αποτελεί τμήμα του υπάρχοντος πολεοδομικού ιστού και συνεπώς την εγκρίνει, ή δεν αποτελεί τμήμα και συνεπώς η οικοδομική άδεια απορρίπτεται. (Lalenis K., 2000)

Τα ορεινά πομακοχώρια είναι εκπληκτικά διατηρημένα οικιστικά σύνολα. Τα χαρακτηριστικά τους αλλάζουν από τόπο σε τόπο ανάλογα με τις επαγγελματικές ασχολίες των κατοίκων.

Έτσι λοιπόν στα βορειοανατολικά της Ροδόπης συναντούμε τον πομάκινο οικισμό Κέχρο, με μόνο 147 κατοίκους, και παρά το μικρό του μέγεθος είναι το «διοικητικό» κέντρο των πομάκικων χωριών της Ροδόπης. Δυσπρόσιτος, πάνω στην κορυφογραμμή σε υψόμετρο 750 μέτρων, χαρακτηρίζεται, όπως και τα περισσότερα πομακοχώρια του νόμου Ροδόπης, από μικρά πέτρινα σπίτια με σκεπόπλακες, σε αραιή δόμηση, με ατελή και χαλαρό πολεοδομικό ιστό, πού θυμίζει περισσότερο ποιμενικές συνοικίες παρά οργανωμένο σύνολο. Εδώ, στο βορειοανατολικό τμήμα της Ροδόπης, διαπιστώνεται το φαινόμενο των διάσπαρτων οικισμών, με ομάδες σπιτιών πού απέχουν μεταξύ τους από 500 μέχρι 3000 μέτρα, όπως και των δορυφορικών ομάδων κατοικιών, γύρω από συμπαγείς κεντρικούς οικισμούς. Οι κάτοικοι, πού ασχολούνται κυρίως με την κτηνοτροφία, προτιμούν έτσι να βρίσκονται κοντά στα μαντριά τους, «ελέγχοντας» ταυτόχρονα ευρύτερες περιοχές για βοσκή (Κατσιμίγας Κ., 1984, Κίζης Γ., 1990).

Λίγο δυτικότερα όμως, στα χωριά της περιοχής Οργάνης, δεν παρατηρείται τόσο έντονα το φαινόμενο της διάσπαρτης δόμησης. Αυτό οφείλεται στο γεγονός της κατά κάποιο τρόπο ανάπτυξης της γεωργίας, κυρίως με την καλλιέργεια καπνού και τη μείωση της κτηνοτροφίας. Παρόλα αυτά και εδώ παρατηρείται το φαινόμενο της ομαδοποίησης κάποιων σπιτιών (μαχαλάδες). Έτσι λοιπόν συναντούμε κάποια σπίτια πολύ κοντά το ένα με το άλλο (που ενδέχεται να ανήκουν και σε συγγενικά πρόσωπα ή πρόσωπα της ίδιας της οικογένειας) να οργανώνουν ένα «μαχαλά» ο οποίος μπορεί να απέχει από τον δίπλα μέχρι και πενήντα μέτρα (Παράρτημα : Εικόνες 26 - 36). Η συγκεκριμένη περιοχή έχει υψόμετρο μικρότερο από την περιοχή του Κέχρου, άφθονα καλλιεργήσιμα οροπέδια και δεν της λείπουν και τα σύγχρονα μέσα καλλιέργειας.

Ωστόσο σπάνια συναντά κανείς οργανωμένο και σαφή πολεοδομικό ιστό στους πομάκικους οικισμούς του Νομού Ροδόπης. Έτσι ο Κάλχας, ή Άγρα και τα Νεύρα, οικισμοί που αναπτύχθηκαν κατά μήκος της κοίτης χειμάρρων, έχουν το ρέμα ως κύριο «οδικό» άξονά τους, ενώ το εσωτερικό δίκτυό τους είναι ατελές (Κατσιμίγας Κ., 1984, Κίζης Γ., 1990).

Η Σαρακινή, κτισμένη σε μια χαράδρα της ορεινής Ροδόπης κοντά στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, με εβδομήντα σπίτια και διακόσιους πενήντα κατοίκους, ήταν μέχρι προ δεκαπενταετίας απολύτως απομονωμένη, χωρίς επικοινωνία μέσω οχημάτων. Έτσι διατήρησε σε αξιοσημείωτο βαθμό αναλλοίωτα όχι μόνον τα κτίσματά της (Παράρτημα Εικόνα 21) αλλά και τις παραδοσιακές της κοινωνικές δομές. Ο χώρος του χωριού είναι οργανωμένος σε αυστηρά διακεκριμένους μαχαλάδες, ανάλογα με την παραγωγική περιοχή (χωράφια, βοσκοτόπια) της καθεμίας οικογενειακής φατρίας, ανδρογραμμικά (η γυναίκα ακολουθεί τον άντρα στον χώρο που κατοικεί αυτός μετά τον γάμο) εξελισσόμενης. Το κέντρο του χωριού χαρακτηρίζεται από τούς κοινοτικούς χώρους (τζαμί, νεκροταφείο, σχολείο) και τις κοινές εξυπηρετήσεις (σιδεράδικο), ενώ ή περιφέρειά του από τις διάσπαρτες στάνες και τα γεωργοκτηνοτροφικά «καλύβια» (Παράρτημα Εικόνα 22) (Κατσιμίγας Κ., 1984, Κίζης Γ., 1990).

Στο εγκαταλελειμμένο προ πεντηκονταετίας κτηνοτροφικό χωριό Σίλλιο, στη χαράδρα του Κομπάτου, συναντά ακόμα κανείς τα ερείπια από πέτρινα διώροφα απλά σπίτια, με στάβλο στο ισόγειο, διατεταγμένα γύρω από τον κεντρικό πυρήνα του οικισμού. Στις παρυφές του χωριού, σε ακτίνα δύο χιλιομέτρων, ήταν διάσπαρτες οι χειμερινές και οι θερινές στάνες. Οι πρώτες ήταν αρκετά πολύπλοκες κατασκευές από ξύλα και άχυρα, σε μακρόστενα ή κυκλικά σχήματα, περιφραγμένα με πλέγμα πασσάλων και κλαδιών, με τμήμα στεγασμένο από υπόστυλη μονόριχτη σκεπή. Δίπλα ήταν το καλύβι του βοσκού, πέτρινο με ξύλινη στέγη. Οι θερινές στάνες ήταν απλούστερες, με διάχωρα για το άρμεγμα, και αχυρένιες καλύβες εποχιακής διαμονής (Κατσιμίγας Κ., 1984, Κίζης Γ., 1990).

Στη Δρασιά, όπως και σ' άλλα χωριά της περιοχής, θα συναντήσει κανείς την ταυτόχρονη και διαχρονική χρήση πρωτόγωνων υλικών όπως στέγες σκεπασμένες με

άχυρα, άλλες με πλάκες κι άλλες με κεραμίδια οι οποίες συνυπάρχουν και γειτονεύουν αρμονικά (Παράρτημα : Εικόνα 13). Οι πέτρινοι τοίχοι μένουν αδροί και άνεπίχριστοι, με την εξαίρεση, συνήθως, τού περιθωρίου των παραθύρων. Στη Νυμφαία πάλι, βόρεια της Κομοτηνής, σοβατίζεται ή κύρια όψη τού σπιτιού και χρωματίζεται με το μπλε χρώμα που είναι χρώμα ιδιαίτερα αγαπητό στους Πομάκους και μπαίνει σχεδόν παντού, ιδίως στα κουφώματα. Το συγκεκριμένο χωριό δημιουργεί ιδιαίτερη εντύπωση και για την αισθητή οργάνωσή του σε μαχαλάδες (Παράρτημα : Εικόνα 12).

Η περιοχή τού Μεγάλου Δερείου του Έβρου εγκαταλείφθηκε το 1924 με 1926 από τους Βουλγάρους πού την κατοικούσαν, μετά την ανταλλαγή πληθυσμών. Η περιοχή έμεινε ακατοίκητη, ώσπου ήρθαν Πομάκοι από τα άγονα μέρη του Κέχρου και της Οργάνης, μετά το τέλος τού εμφυλίου (1949). Αυτό πού προξενεί ενδιαφέρον στο Δέρειο είναι ή δόμηση, με μορφή και τεχνολογία αχρονική: λιθοδομές και στέγες τού 1950 κατασκευάσθηκαν από τούς εποίκους με την πατροπαράδοτη τεχνική τού 19ου αιώνα (Κατσιμίγας Κ., 1984, Κίζης Γ., 1990).

Τα πομακοχώρια της Ξάνθης εμφανίζουν συνεκτικότερη πολεοδομική συγκρότηση, γιατί η αγροτική παραγωγή εδώ είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένη, ξεπερνώντας τα όρια του δύσβατου ορεινού τόπου, ώστε ή καπνοκαλλιέργεια να αποτελεί, μέχρι πρόσφατα, προσοδοφόρα ασχολία. Στη Μέδουσα και στη Μελίβοια ο επισκέπτης εντυπωσιάζεται από τα μεγάλα και όμορφα σπίτια, πού μερικές φορές τα στολίζουν αστικά μορφολογικά στοιχεία, όπως κλειστούς εξώστες (σαχνισιά) με καμπύλα αετώματα και υαλοστάσια με συμμετρία συνθέσεως. Η κεντρική πλατεία του τζαμιού στις Σάτρες, με την ποιότητα διαμόρφωσης του υπαίθριου χώρου και τα κτίρια πού την περιβάλλουν, δείχνουν κοινωνική οργάνωση εξελιγμένη, σε σχέση με τα πομακοχώρια της Ροδόπης. (Παράρτημα : Εικόνες 14, 15, 16) (Κίζης Γ., 1990).

Τα περισσότερα χωριά στο Δήμο Μύκη του Νομού Ξάνθης είναι παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, εξάισια σχεδιασμένα και παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Έχουν κτιστεί στις παρυφές των βουνών και αυτό έχει επηρεάσει την δομή και το σχήμα των σπιτιών, όπως επίσης και το εσωτερικό δίκτυο των δρόμων των οικισμών. Τα παραδοσιακά σπίτια εμφανίζεται να έχουν δύο με τρεις ορόφους στο μέρος όπου το επίπεδο του δρόμου είναι το χαμηλότερο, και έναν με δύο ορόφους στο υψηλότερο

επίπεδο. Το κυριότερο χαρακτηριστικό τους είναι τα πολλά στενά παράθυρά τους και οι πολύ ψηλές καμινάδες. Παράλληλα οι τοπικοί δρόμοι είναι στενοί και σχεδόν πάντα περίπλοκοι. Οι πλευρές αυτών των δρόμων οριοθετούνται ουσιαστικά και από τις δύο μεριές από πέτρινους τοίχους, με μια συνέχεια η οποία διακόπτεται μόνο από τις πόρτες των σπιτιών και των αυλών τους. Τα σπίτια αυτά δεν έχουν μεγάλους κήπους ακριβώς λόγω της μεγάλης πυκνότητας της δόμησης. Οι τοπικές πλατείες είναι σπάνιες, αλλά υπάρχει πάντα στο κέντρο του οικισμού ένα τετράγωνο στο οποίο βρίσκεται το τζαμί, το σχολείο όπως επίσης και μερικά καφενεία. Τα παραδοσιακά σπίτια έχουν κατασκευαστεί πολύ καλά διότι οι Πομάκοι εργάτες, είχαν και έχουν ακόμη τη φήμη ότι είναι έξοχοι κατασκευαστές και πολύ ικανοί στο δούλεμα της πέτρας. Επίσης όλα τα σπίτια είναι καλυμμένα με ξύλινη στέγη (Lalenis K., 2000).

Βέβαια στα χωριά Χαβαρί, Πλέγκμα, Παναγιά και Τσάλκα (τα χωριά αυτά είναι υπαρκτά, ωστόσο οι ονομασίες τους δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα διότι στα πλαίσια ανθρωπολογικής έρευνας που έγινε προτιμήθηκε να διαφυλαχθούν τα ονόματα των πληροφορητών) (Συνέντευξη Φραγκόπουλου Ι.) της Ξάνθης, η συνεκτική δόμηση δεν είναι και τόσο εμφανής. Στους οικισμούς αυτούς υπάρχουν δύο τύποι κατοικιών ανάλογα με τη χρήση. Οι κατοικίες για το χειμώνα και οι καλοκαιρινές (Kislas) που είτε κατοικούνται για τη συγκομιδή των φύλλων του καπνού, είτε όταν αναχωρούν τα κοπάδια για το θερινό τους κατάλυμα. Παλιότερά, όλοι οι κάτοικοι του χωριού έπαιρναν το δρόμο για τους Κισλάδες γύρω στα τέλη Μαρτίου και παρέμεναν ως τις αρχές Σεπτεμβρίου, με εξαίρεση όσους είχαν χωράφια στο μικρό οροπέδιο, στις παρυφές του χωριού, και εφόσον δεν είχαν κοπάδια. Από τα τέσσερά χωριά που μελετήσαμε, δηλ. Χαβαρί, Πλέγκμα, Παναγιά, Τσάλκα, μόνο το χωριό Πλέγκμα έχει οικοδομηθεί αρχικά αποκλειστικά με Κισλάδες, στις αρχές του αιώνα. Η ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στη χειμερινή κατοικία και στο Kisla είναι το μεγαλύτερο μέγεθος του κτίσματος και η απουσία δωματίων στο ισόγειο του Kislas. Τα ζώα (πρόβατα, κατσίκια) σταβλίζονται στο χώρο αυτό, ενώ η νότια πλευρά είναι κλεισμένη με σανίδες (Frangoroylos Y., 1996).

5.2.2. Η Κατοικία

Τα πομάκικα σπίτια μπορεί κανείς να τα διαχωρίσει στις απλές κατοικίες και στα νοικοκυρόσπιτα. Τα απλά σπίτια είναι ορθογώνια και διώροφα. Το ισόγειο

χρησιμοποιείται αποκλειστικά για τα ζώα και την αποθήκευση γεωργικών εργαλείων, ζωοτροφών, ή λιπασμάτων, ενώ ο όροφος για τη διαμονή της οικογένειας και ορισμένες λειτουργίες της οικοτεχνίας και της παραγωγής. Ο όροφος είναι οργανωμένος με την τοπική διζωνική σύνθεση της παραδοσιακής κατοικίας σε μέσα και έξω σπίτι και αποτελείται από το χαγιάτι και τα δωμάτια. Το χαγιάτι, ημυπαίθρια προέκταση του εσωτερικού χώρου, χώρος βασικός για τη ζωή της κατοικίας, είναι πνεύμονας ηλιασμού και αερισμού. Το στηθαίο του, ένα απλό σανίδωμα πού εμποδίζει τα βλέμματα από το δρόμο προς το εσωτερικό του, φέρει συχνά καφασωτά, πού συμπληρώνουν τα διάστυλα. Το σαχνισί, ξύλινη κατασκευή κλειστού εξώστη, με πολλά παράθυρα, προεκτείνει και ορθογωνίζει το χώρο και εξασφαλίζει περισσότερη θέα, ήλιο και αέρα. (Παράρτημα : Εικόνες 6, 7, 9, 11, 14)

Στις κατοικίες αυτές κύρια οικοδομικά υλικά είναι το ξύλο και η πέτρα, με καθοριστικές στη σύνθεση και τη μορφή τις ξύλινες κατασκευές. Λιθοδομή λασπόχτιστη, ενισχυμένη με ξυλοδέσμους, κτίζεται στο ισόγειο και σπάνια στον όροφο, ενώ ο σκελετός, τα πατώματα, οι σκάλες και τα δάπεδα του ορόφου, τα κουφώματα, ή στέγη, είναι από ξύλο. Τα κενά του σκελετού γεμίζονται με πλίνθους, σπασμένα κεραμίδια και άχυρα, και στη συνέχεια επιχρίονται με ασβεστοκονίαμα (τσατμάς). Οι διαχωριστικοί τοίχοι κατασκευάζονται σχεδόν πάντα με μπαγδατί (πηχάκια με σοβά για την επένδυση ξύλινου σκελετού). Ο όροφος, πού συχνά προεξέχει με τη μορφή σαχνισιού, στηρίζεται στους πέτρινους τοίχους του ισογείου και σε συμπληρωματικά μεγάλα ξύλινα υποστύλωμα, που φέρουν ξύλινα κεφαλοκόλωνα. (Παράρτημα: Εικόνα 96) (Κίζης Γ., 1990).

Η σκάλα είναι απότομη, πέτρινη στο χαμηλότερο τμήμα της, φέρεται σε δύο χοντρά καδρόνια, έχει πατήματα από ακατέργαστα σανίδια, χωρίς ρίχτια, και για κουπαστή ένα απλό καδρόνι. Η απόληξη της σκάλας καλύπτεται με καταπακτή, συνήθως ελαφρά υπερυψωμένη και κεκλιμένη. (Παράρτημα: Εικόνα 96) (Κίζης Γ., 1990).

Η ξύλινη στέγη, τετράρριχτη ή δίρριχτη, σκεπασμένη από σχιστόπλακες σε διαγώνιες διατάξεις, διατρύπεται από πολυάριθμες καμινάδες, κυλινδρικές ή τετράγωνες, συχνά δίδυμες, φτιαγμένες από πέτρα και σκεπασμένες με σχιστόπλακες ή από πηλό, και κεραμίδια πού κυριαρχούν στη μορφή της στέγης με τις θαυμάσιες απολήξεις τους. Η

στέγη στο χαγιάτι είναι εμφανής, ενώ τα δωμάτια καλύπτονται με απλά ξύλινα ταβάνια. (Κίζης Γ., 1990).

Τα παράθυρα, στην «έξω περασιά», έχουν πολύ χαμηλές ποδιές γιατί όλες οι δραστηριότητες της οικογένειας γίνονται στο πάτωμα. Στους τσατμάδες συνηθίζονται τα ανασυρόμενα τζαμλίκια, με κινητό μόνο το κάτω φύλλο, με αναλογίες ραδινές και απλά οριζόντια ξύλινα πρέκια. Οι ξύλινες πόρτες των δωματίων είναι απλές καρφωτές, ή ταμπλαδωτές με ορθογώνια ταμπλαδάκια σε διάφορα μεγέθη. Οι αυλόπορτες, όπου υπάρχουν, είναι χοντρές, στολισμένες με απλές εγκοπές και προστατεύονται από μικρή δίρριχτη στέγη (Κίζης Γ., 1990).

Το τζάκι, ή εμφανίζεται ολόκληρο στην εξωτερική επιφάνεια τού τσατμά, με ημικυλινδρική προεξοχή, ή προβάλλει μόνο το κάτω τμήμα του, ορθογώνιο, βαθύ, για να δέχεται μεγάλα κομμάτια κορμών. Η μορφή αυτή χαρακτηρίζει τα πομακόσπιτα, και εξυπηρετεί την παρασκευή τού φαγητού στο τζάκι. (Παράρτημα : Εικόνα 6)

Παρακάτω αναφέρονται κάποια παραδείγματα απλών πομάκιων σπιτιών έτσι ώστε να γίνουν αντιληπτές κάποιες διαφορές που έχουν τα αγροτικά από τα κτηνοτροφικά σπίτια.

Απλά αγροτικά σπίτια μπορεί να συναντήσει κανείς στη Δρασιά Ροδόπης (Παράρτημα: 17, 18). Εδώ ξεχωρίζουν τα διώροφα δίχωρα σπίτια με χαγιάτι. Στις συγκεκριμένες κατοικίες η αγροτική παραγωγή και η οικιακή εργασία καταλαμβάνουν το χαγιάτι και τον αποκάτω υπόστυλο χώρο στον οποίο είναι χωρισμένο ένα μικρό δωμάτιο, συνήθως για μαγείρεμα, ενώ το πίσω μέρος του ισογείου είναι στάβλος. Η πέτρινη σκάλα που οδηγεί στο χαγιάτι είναι έξω από το κύριο πρίσμα του κτιρίου και βγάζει σε μικρό εξώστη, στεγασμένο από προέκταση της σκεπής του σπιτιού. Έτσι ο χώρος μένει ενιαίος, χωρίς παρεμβολή καταπακτής εξόδου σκάλας, και οι γυναίκες που εργάζονται μέσα στο χαγιάτι, προφυλαγμένες από τα αδιάκριτα βλέμματα με τα εκτεταμένα καφασωτά και τα σανιδωτά στηθαία, προστατεύονται από την ανεπιθύμητη απευθείας άνοδο ενός ξένου. Το δάπεδο του χαγιατιού υπερυψώνεται κατά ένα σκαλοπάτι στη δυτική του περιοχή, διαμορφώνοντας ένα είδος σοφά, που εξυπηρετείται από εντοιχισμένο νεροχύτη, ενώ το ανατολικό του τμήμα διαρρυθμίστηκε σε βοηθητικό

δωμάτιο, χωρισμένο με τσατμά.. Η ζώνη προσπέλασης των πίσω δωματίων, όπου διαμένει ή οικογένεια, είναι έτσι σαφώς διακεκριμένη, και αφήνει απομονωμένες τις περιοχές εργασίας και υποδοχής. Τα δωμάτια είναι εξοπλισμένα με τζάκια, ντουλάπια, ράφια, κόγχες και μουςάντρες (Παράρτημα: Εικόνα 95) στις γνωστές τυπικές διατάξεις (Κίζης 1990). Είναι φανερό ότι οι τυπολογικές διαφορές από τις κατοικίες της ευρύτερης περιοχής και των συνήθων σπιτιών των χρόνων της Τουρκοκρατίας είναι ασήμαντες και εντοπίζονται στην επιμελημένη διαφύλαξη της ιδιωτικότητας των ενοίκων, κυρίως των γυναικών, και στη συστέγαση των ανδρογραμμικά, με «εσώνυμφες», εξελισσόμενων οικογενειών (Είναι γνωστό ότι οι πομάκιες οικογένειες εξελίσσονται με τους άντρες τις οικογένειες να παντρεύονται παίρνοντας τις γυναίκες τους στο πατρικό τους σπίτι).

Η ανάπτυξη αυτή φαίνεται χαρακτηριστικά σ' ένα τριώρο σπίτι στον, Ορτά μαχαλά, στις Σάτρες του νόμου Ξάνθης (Παράρτημα: Εικόνα 97). Εδώ τα δωμάτια της πίσω ζώνης του σπιτιού είναι τρία, ενώ ένα τέταρτο δημιουργήθηκε πρόσφατα στο ανατολικό μέρος του χαγιατιού, δίπλα στον παλιό νεροχύτη για το νίψιμο, πού βρίσκεται στο βάθος ενός διαδρόμου. Το σπίτι ακόμα έχει και αποχωρητήριο, ανάμεσα στο μεσαίο και στο ανατολικό δωμάτιο. Πράγματι ο χαρακτήρας του σπιτιού είναι πιο εξελιγμένος από την απλή αγροτική κατοικία, πράγμα πού φαίνεται κι από τα ανασυρόμενα τζαμλίκια, πού έδωσαν στο χαγιάτι την ψευδαίσθηση χώρου υποδοχής (Παράρτημα Εικόνα 19). Ανασυρόμενα τζαμλίκια έχουν και τα ακραία δωμάτια, φωτισμένα έτσι με πρωτοφανές για πομάκινο σπίτι φως. Παρ' όλα αυτά τα δωμάτια είναι αταβάνωτα, και πάνω στα δοκάρια είναι καρφωμένα πλήθος από ξύλινα τσιγκέλια για το κρέμασμα αρμαθιών καπνού και άλλων προϊόντων, σκευών και εργαλείων (Κίζης Γ., 1990).

Τις διαφορές πού ξεχωρίζουν τις κατοικίες των κτηνοτρόφων Πομάκων από τους αγρότες, τις διακρίνει κανείς σ' ένα σπίτι στη Σαρακηνή της Ροδόπης (Παράρτημα: Εικόνα 21). Εδώ το δριμύ κλίμα υπαγορεύει κατασκευή βαρύτερη, με αυξημένη χρήση λιθοδομών, με μικρά παράθυρα και λιγότερους τσατμάδες, αλλά και συνεκτικότερη, αυστηρότερα οροθετημένη εσωτερική διαρρύθμιση, χωρίς πάντως να ξεφεύγει από τις γνωστές πάγιες συνθετικές αρχές. Έτσι στον όροφο το χαγιάτι έχει πάρει χαρακτήρα κλειστού προθαλάμου, καθώς ο ενδιάμεσος νοητός διάδρομος προσπέλασης των δωματίων έχει εδώ διαχωριστεί με ξύλινα τοιχώματα και μόνο ή ανατολική πτέρυγα

διατηρεί την επαφή εσωτερικού χώρου και υπαίθρου. Η μουσάντρα (εντοιχισμένο σύνθετο ντουλάπι για τα στρωσίδια και την οικοσκευή) στο δωμάτιο έχει εκφυλισθεί σε πάγκο για την απόθεση των στρωσιδιών, αλλά στο τέρμα, κοντά στον τοίχο, υπάρχει πάντα το μικρό λουτρό, με ξύλινα τοιχώματα. Απέναντι, στο μέσο του τοίχου, βρίσκεται το τζάκι, πλαισιωμένο από δύο μικρά παράθυρα με σανιδωτά παραθυρόφυλλα.. Ο απέριτος εξοπλισμός συμπληρώνεται από τις κόγχες και τα ντουλάπια στους τοίχους. Το κατώι έχει στάβλους με παχιά και μικροπεριοχές για τα διάφορα ζώα, οροθετημένες με ξύλινα διάχωρα.. Η κλειστή μορφή και ή δύσκαμπτη (σε σχέση με τις ξύλινες) κατασκευή, δεν προσφερόταν για την τυπική επέκταση με παράταξη νέων δωματίων (Κίζης Γ., 1990). Έτσι, όταν αυξήθηκε ή οικογένεια, έγινε προσθήκη ισογείου παράσπιτου, πού ακολουθεί την ίδια τυπολογία: πέτρινο χαγιάτι - προθάλαμος μπροστά, το δωμάτιο με το τζάκι πίσω του. Τρεις καπνοδόχοι συνολικά υψώνονται πάνω από τις στέγες καθώς τρία αντρόγυνα με τα παιδιά τους συνοικούν στο οικογενειακό συγκρότημα.

Πέρα από τα απλά σπίτια όμως υπάρχουν και τα πομάκικα νοικοκυρόσπιτα που είναι κατοικίες εύπορων οικογενειών καπνομεσιτών και γεωργοκτηνοτρόφων, έχουν μεγαλύτερο όγκο από τα συνηθισμένα πομακόσπιτα, καλύτερη κατασκευή, προσεγμένες λεπτομέρειες και αξιόλογα μορφολογικά στοιχεία. Το σχήμα τους συχνά ξεπερνά το απλό ορθογώνιο και αποκτά πτέρυγες σχήματος Γ ή Π, πού βλέπουν σε αυλή κλεισμένη από ψηλό μανδρότοιχο (Παράρτημα: Εικόνα 7). Ο χώρος κάτω από το χαγιάτι είναι ανοικτός, ενιαίος με την αυλή, ενώ το χαγιάτι, πού καλύπτει όλη τη νότια όψη είναι κλεισμένο από πολλά συνεχόμενα παράθυρα. Συχνά προεξέχει υπερυψωμένο κεντρικό σαχνισί πού χρησιμοποιείται σαν καλοκαιρινό καθιστικό (κιόσκι). Στα παράθυρα υπάρχουν σκούρα ή καφασωτά. Τα πρέκια είναι συχνά τονισμένα με εξέχοντα κυμάτια, και οι γωνιές των τοίχων τονίζονται από ξύλινες παραστάδες, με επεξεργασία έκδηλα επηρεασμένη από την αρχιτεκτονική των αστικών σπιτιών (Κίζης Γ., 1990).

Τέτοια νοικοκυρόσπιτα μπορεί να συναντήσει κανείς στον Εχίνο του Νομού Ξάνθης. Ένα κονάκι ξεχωρίζει με το μήκος και τη μορφή του στον Εχίνο (Παράρτημα: Εικόνες 23, 24, 25). Το ισόγειο έχει δυο μεγάλους μακρόστενους χώρους για τα ζώα και τις ζωοτροφές προστατευμένους με πολεμίστρες. Μπροστά τους εκτείνεται ή υπόστυλη

προέκταση της αυλής, πού περιέχει τη σκάλα προς τον όροφο. Στο δυτικό της άκρο έχει χωρισθεί ένα βοηθητικό δωμάτιο, ενώ στο ανατολικό προβάλλει πυργόμορφη πτέρυγα. Εδώ δίπλα περνάει ο ανηφορικός δρόμος, κάθετα στο μήκος του κτιρίου, κι επάνω του ανοίγεται μεγάλη δίφυλλη αυλόπορτα για τούς αραμπάδες, με μικρότερη δίπλα της για τους πεζούς. Επίσης μία βοηθητική, ίσως νεώτερη σκάλα, οδηγεί κατευθείαν από το δρόμο στον όροφο, μέσω μικρού προθαλάμου.

Ο όροφος έχει δύο μουσαφίρ-οντάδες στα τέρματα του χαγιατιού, πού προβάλλουν πάνω σε αντηρίδες. Το χαγιάτι είναι κλεισμένο με συνεχή ανασυρόμενα τζαμλίκια. Στα δυτικά του σπιτιού τέρμα, σε διάδρομο, υπάρχει ένα αποχωρητήριο. Η πίσω ζώνη κατοικίας χωρίζεται σε δύο διαμερίσματα, πιθανότατα ανδρώνα και γυναικωνίτη. Η πιο περιποιημένη περιοχή είναι η βορειοανατολική, με τρία δωμάτια που συγκοινωνούν. Το ακραίο έχει πλήρη μουσάντρα με ένθετο λουτρό και φωτίζεται από δύο παράθυρα που βλέπουν στο δρόμο και προστατεύονται από όμορφα καφασωτά με καμπύλες επιστέψεις. Ωραία τζάκια με σανιδωτά τύμπανα, ράφια, ντουλάπια και μουσάντρες, ξύλινα ταβάνια με απλά διακοσμητικά περιθώρια, καφασωτά και εσωτερικά παράθυρα εξυπηρετούν τις ανάγκες και στολίζουν το χώρο. Σε κάθε ενδιάμεσο δωμάτιο ο έμμεσος φωτισμός από το χαγιάτι ενισχύεται από μια φωτιστική θυρίδα στη στέγη, πού τη λένε ντούμλιτσα.

Οι οικοδομικές λεπτομέρειες χρονολογούν το κτίριο στα μέσα του 19ου αιώνα. Είναι πολύ προσεγμένες, ιδιαίτερα αυτές των ξύλινων κατασκευών. Η κανονικότητα και η ευμετρία της κατασκευής, η στιβαρότητα των στύλων του ισογείου με τα μεγάλα κεφαλοκόλωνα και τις πλούσιες διατομές (20 x 20 εκ.), η αισθητική της διαμόρφωσης των διαδοχικών προβολών της όψης του χαγιατιού, η όλη παρουσία του κτιρίου μέσα στον οικισμό, είναι αρετές πού πρέπει να αποδοθούν σε έμπειρο μαστορικό συνεργείο, με ώριμες γνώσεις και προσλαμβάνουσες παραστάσεις από τα μεγάλα κονάκια και τσιφλίκια της κοιλάδας του Άρδα και των παλιότερων αστικών προτύπων της πόλης και της Ανατολής. Η σχετικά όψιμη εποχή ανεγέρσεως, το μέγεθος του κτίσματος και η ορθή γεωμετρία των χαραξέων δεν αποκλείει προσχεδιασμό σε χαρτί. Σε κάθε περίπτωση πάντως αξίζει να σημειωθεί η επιτυχία με την οποία συνδυάστηκαν οι τοπικές ιδιομορφίες της πομάκινης κοινωνίας, η επαγγελματική ζωή του πλούσιου καπνομεταπράτη ιδιοκτήτη, η προστασία και η άμυνα των αγαθών και των ενοίκων και

η προβολή επίσημου ύφους (Κίζης Γ., 1990).

Πέρα όμως από τα απλά σπίτια και τα νοικοκυρόσπιτα υπάρχουν και τα ορεινά κτηνοτροφικά πομάκικα καταλύματα τα οποία είναι καλύβες χαρακτηριστικές της νομαδικής ζωής των κτηνοτρόφων και του εφήμερου χαρακτήρα των κατοικιών τους. Τα στοιχεία που διαφοροποιούν τις καλύβες των Πομάκων από αυτές των Σαρακατσάνων είναι η χρησιμοποίηση της λιθοδομής στο κάτω μέρος της καλύβας η οποία φτάνει μέχρι ύψους 1,5 έως 2 μ., τα μικρά παράθυρα που διαθέτει πολλές φορές γύρω της αλλά και η μεσημβρινή άκτιστη πλευρά της που συμπληρώνεται με ξύλινους στύλους και σανίδες. Αυτό το στοιχείο διασυνδέει, θα έλεγε κανείς, τις καλύβες αυτές με τα σπίτια με μετωπικό χαγιάτι, και τις πλησιάζει στην έννοια του σπιτιού περισσότερο παρά σ' εκείνη της σκηνής. Ξύλινοι στύλοι φέρουν την κορυφή των καλυβιών αυτών, αντίθετα με τις κωνικές, χωρίς στύλο, σαρακατσάνικες κατασκευές. Η στεφάνωση γίνεται με άχυρα και βούρλα πάνω σε πλέγμα από κλαριά. Τα σχήματα της κάτοψης είναι κυκλικά, ελλειψοειδή ή μακρόστενα πολυγωνικά, πάντα πλατυμέτωπα.

Τέτοιες καλύβες συναντούμε στη Σαρακηνή Ροδόπης (Παράρτημα: Εικόνα 22) στις περιφερειακές ζώνες και στις παρυφές του οικισμού όπου συμπληρώνουν την οργάνωση και τον έλεγχο του κτηνοτροφικού ζωτικού χώρου. Οι μορφές και ή δομή τους αποτελούν το απλούστερο, από άποψη σχεδιασμού, κατάλυμα, τελευταίο στην κλιμάκωση των αγροτοποικιμικών κατασκευών, που από το ορθογώνιο διπλό σπίτι με πέτρινο χαγιάτι, περνούν στο τετράγωνο πέτρινο «καλύβι» με τη δίρριχτη στέγη και καταλήγουν στη στρογγυλή καλύβα της Σαρακηνής, με την ελαχιστοποίηση της λιθοδομής σε σχέση με την ξύλινη κατασκευή (Κατσιμίγας Κ., 1984, Κίζης Γ., 1990).

5.3 Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά οικισμών τουρκογενών μουσουλμάνων

5.3.1 Πολεοδομικός Ιστός

Όπως και οι πομάκικοι οικισμοί έτσι και οι οικισμοί των τουρκογενών μουσουλμάνων χαρακτηρίζονται σαν αποικίες που προϋπήρχαν της πολεοδομικής νομοθεσίας του 1923. Σχέδια πόλεων δεν έχουν γίνει ποτέ και πιθανές επεκτάσεις οικισμών δεν επιτράπηκαν ποτέ και σ' αυτές τις περιοχές. Ακριβώς ότι ισχύει από πολεοδομικής νομοθεσίας για τους πομάκικους οικισμούς για κάθε νομό ξεχωριστά το ίδιο ισχύει και

για τους οικισμούς των τουρκογενών μουσουλμάνων. Έτσι στην Νομαρχία Ξάνθης, όπου αυτοί οι οικισμοί δεν έχουν οριοθετηθεί ακόμα σύμφωνα με το Προεδρικό Διάταγμα του 1985, οι οικοδομικές άδειες εγκρίνονται ύστερα από αίτηση και συνεχόμενες επισκέψεις των υπαλλήλων της πολεοδομίας, οι οποίοι αποφασίζουν αν η χωροθέτηση του προτεινόμενου κτιρίου αποτελεί τμήμα του υπάρχοντος πολεοδομικού ιστού και συνεπώς την εγκρίνει, ή δεν αποτελεί τμήμα και συνεπώς η οικοδομική άδεια απορρίπτεται. Αντίθετα κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει στους οικισμούς των τουρκογενών μουσουλμάνων των Νομαρχιών Ροδόπης και Έβρου όπου από το 1992 μέχρι και σήμερα η οριοθέτηση πραγματοποιήθηκε στο σύνολο σχεδόν των οικισμών.

Οι οικισμοί των τουρκογενών μουσουλμάνων βρίσκονται κυρίως στην νότια και παράλληλα πεδινή περιοχή της Δυτικής Θράκης. Κύρια ασχολία των τουρκογενών μουσουλμάνων είναι κυρίως η γεωργία και λιγότερο η κτηνοτροφία. Σ' αυτούς τους οικισμούς τα πράγματα είναι ασφαλώς καλύτερα. Εδώ το εσωτερικό οδικό δίκτυο είναι ευρύ και εκτεταμένο και υπάρχουν ανοιχτές τοποθεσίες που μπορούν κάλλιστα να διαμορφωθούν σε όμορφους κοινόχρηστους χώρους. Παράλληλα τα περισσότερα σπίτια δεν είναι πολύ ψηλά. Είναι συνήθως ισόγεια και πολύ λίγα είναι δύο ορόφων. Κύριο δομικό υλικό ήταν οι ωμόπλινθοι παλαιότερα και οι οπτόπλινθοι σήμερα (Κατσιμίγας Κ., 1984, Κιζής Γ., 1990). Η στέγη είναι συνήθως φτιαγμένη κυρίως από κεραμίδια με ενδιαφέρουσες ποικιλόμορφες καπνοδόχους. Επίσης σ' αυτά τα χωριά δεν συναντά κανείς μεγάλες πυκνότητες πολεοδομικού ιστού καθώς τα σπίτια κτίζονται είτε μόνα τους είτε σαν μέρος ενός γκρούπ αρκετά απομακρυσμένα το ένα με το άλλο. Οι τεχνικές υποδομές όσο και οι κοινωνικές υποδομές φαίνονται να είναι αρκετά καλές καθώς υπάρχουν λίγοι χωμάτινοι, αρκετοί μεγάλοι τσιμεντοστρωμένοι και λιθοστρωμένοι δρόμοι, καλό δίκτυο ύδρευσης, οργανωμένες ανοικτές περιοχές, αρκετές σε αριθμό και καλής ποιότητας αθλητικές υπηρεσίες κ.τ.λ. Τέλος από πλευράς φυσιογνωμίας οι χριστιανικοί από τους μουσουλμανικούς οικισμούς διαφέρουν σημαντικά, από το γεγονός ότι στους πρώτους όλα τα σπίτια είναι ορατά ενώ στους δεύτερους ψηλοί μανδρότοιχοι εμποδίζουν τον πεζό να δει εσωτερικά την αυλή και το σπίτι του ιδιοκτήτη. (Παράρτημα: Εικόνες 2, 37, 38, 39, 40, 42, 45, 46, 47, 49)

5.3.2. Η Κατοικία

Τα σπίτια των τουρκογενών μουσουλμάνων είναι συνήθως ισόγεια και σπανιότερα

χαμηλά διώροφα, οικοδομημένα με απλά μέσα και εξοπλισμένα με λιτό εξοπλισμό, μονόχωρα ή με δύο δωμάτια που σε περιπτώσεις αύξησης των μελών των συννοικούντων αναπτύσσονται με την τυπική διζωνική οργάνωση σειράς δωματίων με μετωπικό χαγιάτι (Κίζης Γ., 1990). Μπροστά τους έχουν ευρύχωρη αυλή που περιβάλλεται από φράχτη ψηλό όσο σχεδόν το σπίτι που περιφρουρεί την εσωστρέφεια της οικογένειας, με δίφυλλη μεγάλη αυλόπορτα που επιτρέπει την είσοδο τροχοφόρων με το φορτίο τους στο εσωτερικό της αυλής. Οι πόρτες αυτές έχουν συνήθως στέγη που προστατεύει το ξύλο της πόρτας και τους πυλώνες, κυρίως όταν αυτοί είναι χτισμένοι με ωμούς πλίνθους. Στην αυλή διευθετούνται όλες οι οικιακές εξυπηρετήσεις όπως μαγειρείο, αποχωρητήριο, αποθήκες κλπ. Τα δάπεδα ήταν παλαιότερα χωμάτινα και τα ταβάνια σπάνιζαν. Όλοι οι τοίχοι, πέτρινοι πλίθινοι ή τσατμάδες, είναι επιχρισμένοι και ασπρισμένοι με ασβέστη, συχνά με ανάμιξη άλλων χρωμάτων (λουλάκι, ώχρα κλπ.). (Παράρτημα: Εικόνες 2, 37, 38, 39, 42, 44, 46, 49)

Στο σημείο αυτό καλό θα ήταν να περιγραφεί ένα μονόχωρο χαμηλό διώροφο σπίτι με χαγιάτι (Παράρτημα: Εικόνα 101). Στο ισόγειο ξεχωρίζει κανείς το κατώ και την αποθήκη. Το κατώ χρησιμοποιείται για κατοίκηση και παράλληλα έχει τζάκι και παράθυρο στο δυτικό του τοίχο. Ακριβώς μπροστά του και κάτω από το χαγιάτι υπάρχει η αποθήκη. Η είσοδος από το κατώ και της αποθήκης βλέπουν στην αυλή. Μια πέτρινη συνήθως σκάλα η οποία καλύπτεται από προστέγασμα, οδηγεί στο χαγιάτι το οποίο βλέπει και αυτό στην αυλή και είναι συνήθως ανοιχτό και προστατεύεται από συμπαγές στηθαίο και πλευρικούς τοίχους. Σ' αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι το χαγιάτι δεν γίνεται ορατό από τον δρόμο καθώς ο περίβολος φράχτης έχει τέτοιο ύψος έτσι ώστε να προστατεύει την εσωστρέφεια της οικογένειας. Το ανώι είναι αντιπροσωπευτικό του βασικού κυττάρου της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του ανατολικού πολιτισμικού χώρου. Το μονόχωρο σπίτι είναι ένας τυπικός οντάς που βρίσκεται ακριβώς πίσω από το χαγιάτι, στον οποίο μπαίνει κανείς από την άκρη και μέσα από μικρό προθάλαμο, που διαμορφώνεται στην αρχή της μουσάντρας. Αυτή συντίθεται από δύο μέρη. Το αριστερό είναι ντουλάπι και το δεξιό, το μεγαλύτερο, χώρος για τη στοίβα των κλινοσκεπασμάτων (γιούκο), που μάλλον έκλεινε μπροστά με κουρτίνες. Η βάση της μουσάντρας είναι αμπάρι, επισκέψιμο από πάνω. Ο αντικριστός τοίχος έχει το τζάκι, με την τυποποιημένη μορφή του τύμπανου.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί η αύξηση των αναγκών και των μελών της οικογένειας οδηγούσε στον απλό παρατακτικό διπλασιασμό του μονόχωρου κυττάρου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, σε συσχετισμό μάλιστα με το προηγούμενο παράδειγμα, είναι ένα μονώροφο με δυο δωμάτια σπίτι με χαγιάτι (Παράρτημα: Εικόνα 102). Τα οικοδομικά υλικά που χρησιμοποιούνται είναι ακριβώς ίδια με το παραπάνω σπίτι. Κύριο δομικό υλικό ήταν οι ωμόπλινθοι παλαιότερα και οι οπτόπλινθοι σήμερα. Επίσης η διαρρύθμιση και ο εξοπλισμός δεν διαφέρουν σημαντικά από το παραπάνω μονόχωρο δώροφο σπίτι. Η πέτρινη σκάλα η οποία και εδώ οδηγεί στο χαγιάτι καλύπτεται από προστέγασμα το οποίο βλέπει και αυτό στην αυλή και είναι συνήθως ανοιχτό και προστατεύεται από συμπαγές στηθαίο. Φυσικά και εδώ το χαγιάτι δεν γίνεται ορατό από τον δρόμο καθώς ο περίβολος φράχτης έχει τέτοιο ύψος έτσι ώστε να προστατεύει την εσωστρέφεια της οικογένειας. Ακριβώς πίσω από το χαγιάτι είναι το κυρίως σπίτι που αποτελείται από τα δωμάτια. Στα παλαιά σπίτια όλες οι οικιακές εξυπηρετήσεις διευθετούνται στην αυλή όπως μαγειρείο, αποχωρητήριο, αποθήκες κλπ. Στα νεότερα πολλές φορές το αποχωρητήριο και η κουζίνα τοποθετούνται στο εσωτερικό του σπιτιού.

Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί ότι οι κατοικίες των τουρκογενών μουσουλμάνων διατηρούν την παραπάνω παραδοσιακή διαρρύθμιση κυρίως σε περιοχές που είναι μακριά από τα αστικά κέντρα και δεν έχουν επηρεαστεί αισθητά από τους σύγχρονους τρόπους οικοδόμησης που περιλαμβάνουν σύγχρονα οικοδομικά υλικά αλλά και διαφορετικό τρόπο διαρρύθμισης του εσωτερικού χώρου. Αξίζει να παρατηρήσει κανείς το πόσο άλλαξε η παραδοσιακή γειτονιά των τουρκογενών μουσουλμάνων μέσα στην πόλη της Κομοτηνής. Λόγο της υψηλής ανοικοδόμησης στην Κομοτηνή, που οφείλεται σε πολλούς παράγοντες, μπορεί να διακρίνει κανείς ψηλά κτίρια και πολυκατοικίες δίπλα στα παραδοσιακά κτίρια (τα οποία και αυτά είναι ανακαινισμένα με σύγχρονα οικοδομικά υλικά), που κτίστηκαν με αντιπαροχή σε οικόπεδα τουρκογενών μουσουλμάνων και δεν ταιριάζουν στον παραδοσιακό χαρακτήρα της περιοχής (Παράρτημα: Εικόνες 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76). Κάτι ανάλογο αλλά λιγότερο αισθητό συμβαίνει και στα χωριά των τουρκογενών μουσουλμάνων που βρίσκονται κοντά στα μεγάλα αστικά κέντρα της Δυτικής Θράκης. Επειδή οι πεδινοί οικισμοί των τουρκογενών μουσουλμάνων είναι πλησιέστεροι προς τα μεγάλα αστικά κέντρα, από ότι οι ορεινοί οικισμοί των Πομάκων είναι φυσικό να είναι αυτοί που να έχουν

επηρεαστεί περισσότερο από τον δυτικό τρόπο ζωής και συνεπώς δυτικό τρόπο διαρρύθμισης της κατοικίας. (Παράρτημα:38 - 49)

5.4 Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά Τσιγγάνικων οικισμών

5.4.1 Πολεοδομικός Ιστός

Οι μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης κατοικούν κυρίως στα χωριά και λιγότερο στα αστικά κέντρα, συσπειρωμένοι σε οικισμούς αμιγώς κατοικούμενους από Αθιγγάνους ή σε άλλους οικισμούς, συνήθως σε μεγάλα ποσοστά. Δύσκολα κανείς ξεχωρίζει αυτόνομους οικισμούς αθίγγανων πλην ελαχίστων εξαιρέσεων (π.χ. Ήφαιστος Ροδόπης) (Παράρτημα: Εικόνες 50 – 55). Οι αθίγγανοι κατοικούν σε συγκεκριμένες συνοικίες «αθιγγανομαχαλάδες» σε κάποια χωριά ή σε πόλεις, σε μονώροφα ή διώροφα σπίτια αρκετά περιποιημένα (Παράρτημα: Εικόνες 50 – 55), αν και σε ορισμένες περιπτώσεις οι συνοικίες τους έχουν ιδρυθεί εκτός σχεδίου και κατά συνέπεια τα κτίσματά τους θεωρούνται παράνομα. Πολλοί, ωστόσο, ζουν σε τρώγλες και παραπήγματα, σε ιδιαίτερα υποβαθμισμένες περιοχές και κάτω από πρωτόγονες συνθήκες (Παράρτημα: Εικόνες 56 – 60). Μόλις τις τελευταίες δεκαετίες η κατάσταση έχει αρχίσει να βελτιώνεται, με τη μέριμνα των δήμων για ηλεκτροδότηση και υδροδότηση. Παράλληλα, υπάρχουν και αρκετοί που είναι πλανόδιοι και κατά το μεγαλύτερο διάστημα του έτους, βρίσκονται εκτός μόνιμου κατοικίας.

Όπως αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο οι περισσότεροι Αθίγγανοι δουλεύουν ως εργάτες σε εποχιακές δουλειές (οικοδομικές εργασίες, αχθοφόροι κλπ.) ενώ ορισμένοι ασχολούνται με το εμπόριο, ως καλαθοπλέκτες, ως μικροπωλητές ή λαχειοπώλες ή διατηρώντας μικρά εμπορικά καταστήματα. Οι παραπάνω εργασίες τους αναγκάζουν να ζουν κυρίως σε αστικά κέντρα ή σε μεγάλα χωριά ή σε χωριά που είναι κοντά σε αστικά κέντρα έτσι ώστε να μένουν κοντά στον τόπο εργασίας τους. Οι οικισμοί τους είναι ιδιαίτερα πυκνοδομημένοι με μονώροφα και διώροφα σπίτια με έντονα και ποικίλα χρώματα και ξεχωρίζουν από τον υπόλοιπο πολεοδομικό ιστό λόγω αυτών των χαρακτηριστικών τους στοιχείων (Ζεγκίνης Ε., 1994).

5.4.2 Η Κατοικία

Τα σπίτια των μουσουλμάνων Αθίγγανων της Θράκης δεν έχουν κάποια ιδιαίτερη

αρχιτεκτονική φυσιογνωμία. Είναι κυρίως μονώροφα και διώροφα το ένα ακριβώς δίπλα από το άλλο, αρκετά μικρά για να κατοικούν οι συνήθως πολύτεκνες οικογένειες των αθίγγανων και διαθέτουν έντονα χρώματα. Μερικά από αυτά διαθέτουν και αυλή όπου χρησιμοποιείται κυρίως για το άπλωμα των ρούχων, για οικιακές δουλειές άλλα και για μέρος ξεκούρασης τις μη εργάσιμες ώρες της ημέρας, καθώς εκεί συγκεντρώνονται τα μέλη της οικογένειας και διάφοροι γείτονες περνώντας την ώρα τους συζητώντας (Παράρτημα: Εικόνες 50 – 55).

Ωστόσο όπως αναφερθήκαμε και παραπάνω πολλοί από αυτούς ζουν σε τρώγλες και παραπήγματα, σε ιδιαίτερα υποβαθμισμένες περιοχές και κάτω από πρωτόγονες συνθήκες. Κάτι τέτοιο συμβαίνει με τους Αθίγγανους ανατολικά του κέντρου της Κομοτηνής, όπου μπορεί να παρατηρήσει κανείς τους υποβαθμισμένους θύλακες αυθαίρετης διαμονής των τσιγγάνων. Οι συγκεκριμένοι Αθίγγανοι έχοντας αυθαίρετα καταπατήσει ιδιωτικές και δημόσιες γαίες, στεγάζονται σε πρόχειρες μονώροφες λαμαρινοκατασκευές χωρίς τους στοιχειώδεις όρους υποφερτής διαβίωσης (Παράρτημα: Εικόνες 56 - 60).

5.5 Συμπεράσματα και σύγκριση μεταξύ των μειονοτικών οικισμών

5.5.1 Πολεοδομικός Ιστός

Είναι πολύ ενδιαφέρον να συγκριθεί η δομή και λειτουργία των πομάκικων οικισμών της Δυτικής Θράκης με την δομή και λειτουργία των οικισμών των τουρκογενών μουσουλμάνων καθώς και αυτών των αθίγγανων. Ένα κοινό σημείο που μπορεί να παρατηρήσει κανείς είναι ότι τόσο οι πομάκικοι οικισμοί όσο και οι οικισμοί των τουρκογενών μουσουλμάνων χαρακτηρίζονται σαν οικισμοί που προϋπήρχαν της πολεοδομικής νομοθεσίας του 1923. Παράλληλα ανά Νομό τα όρια τους ορίστηκαν ή δεν ορίστηκαν σύμφωνα με το προεδρικό διάταγμα του 1985 που ήταν σε εφαρμογή για την υπόλοιπη Ελλάδα Έτσι στο Νομό Ξάνθης αυτοί οι οικισμοί δεν έχουν οριοθετηθεί ακόμα και οι οικοδομικές άδειες εγκρίνονται ύστερα από αίτηση και *συνεχόμενες* επισκέψεις των υπαλλήλων της πολεοδομίας, οι οποίοι αποφασίζουν αν η χωροθέτηση του προτεινόμενου κτιρίου αποτελεί τμήμα του υπάρχοντος πολεοδομικού ιστού και συνεπώς την εγκρίνει, ή δεν αποτελεί τμήμα και συνεπώς η οικοδομική άδεια απορρίπτεται. Αντίθετα στις Νομαρχίες Ροδόπης και Έβρου από το 1992 μέχρι και

σήμερα η οριοθέτηση πραγματοποιήθηκε στο σύνολο σχεδόν των οικισμών (Παρόλο που το 1991 με απόφαση του Υπουργείου ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. δόθηκε η δυνατότητα έκδοσης οικοδομικών αδειών στους προέδρους των κοινοτήτων Αμαξιάδων (4 οικισμοί), Οργάνης (11 οικισμοί), Κέχρου (2 οικισμοί) και Φιλυρίας (11 οικισμοί) ώστε να απεμπλακούν οι κάτοικοι των δυσπρόσιτων αυτών περιοχών από τις γραφειοκρατικές διαδικασίες). Είναι γεγονός ότι παρόλο που σε κάποιους οικισμούς έγινε οριοθέτηση πολεοδομικά σχέδια δεν έχουν γίνει ποτέ και πιθανές επεκτάσεις οικισμών δεν επιτράπηκαν. Για τους οικισμούς των τσιγγάνων δεν μπορεί να γίνει γενική αναφορά στην πολεοδομική νομοθεσία που τους αφορά καθώς ή είναι οικισμοί που ανήκουν σε ευρύτερα πολεοδομικά συγκροτήματα και ακολουθούν την πολεοδομική νομοθεσία αυτών των πολεοδομικών συγκροτημάτων ή είναι αυθαίρετοι οικισμοί και επομένως δεν ακολουθούν καμία πολεοδομική νομοθεσία.

Ένα άλλο κοινό χαρακτηριστικό που μπορεί να συναντήσει κανείς στους περισσότερους μειονοτικούς οικισμούς είναι το τζαμί που τραβά αμέσως την προσοχή τόσο για την κεντρική - εξέχουσα θέση που κατέχει στο χώρο, όσο και για την ιδιαίτερη - και όχι γνώριμη στους χριστιανούς - αρχιτεκτονική του. Παράλληλα στο σύνολο σχεδόν αυτών οικισμών, οι φυσικές και οι κοινωνικές υποδομές είναι ανεπαρκείς. Από τους κατοίκους συχνά ακούγονται παράπονα σχετικά με τις ελλείψεις του αποχετευτικού δικτύου, των τηλεπικοινωνιακών υποδομών και άλλων βασικών αναγκών. Επίσης έντονη είναι η διαπίστωση ότι η καθημερινότητα σε αυτούς τους οικισμούς είναι διαφορετική από την καθημερινότητα στις μεγάλες πόλεις και μάλιστα όσο πιο απομακρυσμένος είναι κάποιος οικισμός απ το μεγάλο αστικό κέντρο, τόσο μεγαλύτερες διαφορές παρατηρούνται.

Πέρα από τα κοινά σημεία που συναντά κανείς στην πολεοδομική νομοθεσία αλλά και στις συνθήκες διαβίωσης για τους οικισμούς των Πομάκων και των τουρκογενών μουσουλμάνων, υπάρχουν αισθητές διαφορές στη δομή και την λειτουργία των οικισμών αυτών. Οι οικισμοί των τουρκογενών μουσουλμάνων δεν έχουν μεγάλες πυκνότητες, τα σπίτια τους δεν είναι πολύ ψηλά (είναι το πολύ δυο ορόφων), αλλά είναι καλύτερης ποιότητας από αυτά των πομάκικων οικισμών. Το εσωτερικό οδικό δίκτυό τους είναι ευρύ και εκτεταμένο και παρατηρούνται πολλές ανοιχτές τοποθεσίες που μπορούν πολύ όμορφα να αξιοποιηθούν. Επιπλέον οι τεχνικές υποδομές όσο και οι

κοινωνικές υποδομές φαίνονται να είναι καλύτερες στις περιοχές που εγκαθίστανται πληθυσμός της εθνοτικής ομάδας των τουρκογενών έστω και αν σ' αυτές πολλές φορές παρατηρούνται σημαντικές ελλείψεις. Αυτό μπορεί να το παρατηρήσει κανείς από τους μεγάλους λιθόστρωτους δρόμους, το καλύτερο δίκτυο ύδρευσης, τις οργανωμένες ανοικτές περιοχές, τις περισσότερες και σε καλύτερη ποιότητα αθλητικές υπηρεσίες που προσφέρονται στους κατοίκους αυτών των χωριών.

Αντίθετα οι πομάκινοι οικισμοί εμφανίζουν συνεκτικότερη πολεοδομική συγκρότηση κυρίως στον Νομό Ξάνθης ενώ ακόμα και στον Νομό Ροδόπης που συναντιέται το φαινόμενο των διάσπαρτων συνοικιών και φυσικά σε επίπεδο χωριού το φαινόμενο της αραιής δόμησης, μπορεί να παρατηρήσει κανείς το πόσο πυκνοδομημένες είναι αυτές οι διάσπαρτες κατοικίες. Επίσης το κτίσιμο των πομάκικων οικισμών στις παρυφές των βουνών (σε αντίθεση με τους οικισμούς των τουρκογενών μουσουλμάνων που έχουν κτιστεί στο νότιο πεδινό τμήμα της Δυτικής Θράκης) έχει επηρεάσει την δομή και το σχήμα των σπιτιών τους, όπως επίσης και το εσωτερικό δίκτυο των δρόμων των οικισμών. Τα παραδοσιακά πομάκικα σπίτια εμφανίζεται να έχουν δύο με τρεις ορόφους στο μέρος όπου το επίπεδο του δρόμου είναι το χαμηλότερο, και έναν με δύο ορόφους στο υψηλότερο επίπεδο. Τα σπίτια αυτά συνήθως δεν έχουν μεγάλους κήπους ακριβώς λόγω της μεγάλης πυκνότητας της δόμησης. Οι τοπικές πλατείες είναι σπάνιες, αλλά υπάρχει πάντα στο κέντρο του οικισμού ένα τετράγωνο στο οποίο βρίσκεται το τζαμί, το σχολείο όπως επίσης και μερικά καφενεία. Επίσης το εσωτερικό οδικό δίκτυο εμφανίζεται να είναι ιδιαίτερα στενό και σε μέτρια έως και σε κακή κατάσταση. Έτσι εύκολα μπορεί να παρατηρήσει κανείς τις απότομες κλίσεις, τις κλειστές στροφές, τους στενούς δρόμους και την κακή ποιότητα του οδοστρώματος. Μια ακόμα κύρια διαφορά είναι ότι οι περισσότεροι πομάκινοι οικισμοί διατήρησαν σε αξιοσημείωτο βαθμό αναλλοίωτα όχι μόνον τα κτίσματά τους αλλά και τις παραδοσιακές και τις κοινωνικές δομές, σε αντίθεση με αυτούς των τουρκογενών μουσουλμάνων, λόγω κυρίως της μεγαλύτερης απόστασής τους από τα μεγάλα αστικά κέντρα και του χειρότερου οδικού δικτύου που έχει σαν κύριο αποτέλεσμα λιγότερες συναναστροφές με τον αστικό πληθυσμό και συνεπώς λιγότερες ξένες πολιτιστικές και κοινωνικές επιρροές. Είναι λογικό λοιπόν ότι με την πάροδο του χρόνου και όσο οι υποδομές και οι μεταφορές βελτιώνονται σε αυτές τις περιοχές τόσο περισσότερο θα επηρεάζονται οι πολεοδομικές, οι αρχιτεκτονικές αλλά και οι κοινωνικές δομές αυτών των οικισμών.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα επηρεασμού τόσο της οικιστικής τους όσο και της κοινωνικής τους ζωής είναι οι μειονοτικές συνοικίες στην πόλη της Κομοτηνής. Εύκολα κανείς μπορεί να παρατηρήσει μεγάλες πολυκατοικίες να κτίζονται μέσα στους παραδοσιακούς μειονοτικούς οικισμούς τα τελευταία χρόνια. Το φαινόμενο αυτό είναι ιδιαίτερα έντονο καθώς η αύξηση της ζήτησης για κατοικία στην Κομοτηνή είναι ιδιαίτερα υπαρκτή λόγω της πληθώρας των φοιτητών (σε μια πόλη των 50.000 περίπου κατοίκων υπάρχουν πάνω από 10.000 φοιτητές) που υπάρχουν και προσέρχονται σ' αυτήν κάθε χρόνο αλλά και λόγω του ότι τα ενοίκια στην Κομοτηνή είναι ιδιαίτερα μεγάλα, λόγω της μεγάλης ζήτησης και της μικρής προσφοράς. Είναι σαφές λοιπόν ότι η ενοικίαση των σπιτιών είναι ιδιαίτερα προσοδοφόρα για τους ιδιοκτήτες με αποτέλεσμα πολλοί να στοχεύουν με το κτίσιμο καινούριων πολυκατοικιών στην απόκτηση ενός καινούριου εισοδήματος. Οι καινούριες πολυκατοικίες που κτίζονται στις περιοχές αυτές κτίζονται συνήθως με την μέθοδο της αντιπαροχής. Έτσι εύκολα στην σημερινή Κομοτηνή μπορεί να παρατηρηθεί το φαινόμενο της μεταπήδησης αρκετών τουρκογενών μουσουλμάνων από τον παραδοσιακό οικιστικό τρόπο ζωής (παραδοσιακά μονώροφα σπίτια με αυλή) στον «σύγχρονο» οικιστικό τρόπο ζωής (πολυκατοικίες) (Παράρτημα: Εικόνες 69 – 76). Στο γεγονός αυτό βοήθησε και η απόφαση της κυβέρνησης το 1991 που κατήργησε τις απαγορευτικές διατάξεις του άδικου μεταξικού νόμου 1368 που ίσχυε πριν το 1991 και τα μέλη της μειονότητας μπορούν πλέον να πωλούν και να αγοράζουν ελεύθερα ακίνητα. Το σημαντικό στην συγκεκριμένη παρατήρηση είναι ότι οι σύγχρονοι τουρκογενείς μουσουλμάνοι ξεφεύγουν από τον ψηλό φράχτη που περιβάλλει την αυλή του σπιτιού και περιφρουρεί την εσωστρέφεια της οικογένειας. Από αυτό και μόνο είναι προφανές ότι είναι πλέον περισσότερο «ανοιχτοί» σαν άνθρωποι, ότι ξέφυγαν από τα παλαιά στερεότυπα που τους τα επέβαλε περισσότερο η θρησκεία τους και ότι είναι πλέον περισσότερο προσεγγίσιμοι και συζητήσιμοι. Σε αυτό ίσως συνέβαλαν και οι οικονομικές δοσοληψίες που έχουν με τον υπόλοιπο χριστιανικό πληθυσμό φαινόμενο το οποίο με την πάροδο του χρόνου γίνεται όλο και πιο έντονο.

Από την άλλη μεριά οι αθίγγανοι αποτελούν ένα τελείως διαφορετικό κεφάλαιο. Παρόλο που κατοικούν κοντά στα αστικά κέντρα της Δυτικής Θράκης οι οικισμοί τους έχουν κρατήσει τον δικό τους ιδιόμορφο χαρακτήρα. Αυτό οφείλεται κυρίως στον λόγο

της ιδιόμορφης ιδιοσυγκρασίας τους, στην κακή οικονομική κατάσταση που βρίσκονται οι περισσότεροι από αυτούς και στο ότι λίγοι είναι αυτοί που είναι ιδιοκτήτες κάποιων οικοπέδων μέσα στα μεγάλα αστικά κέντρα έτσι ώστε να επωφεληθούν από την έντονη ανοικοδόμηση των τελευταίων ετών. Έτσι λοιπόν αναγκάζονται να ζουν σε αυθαίρετους οικισμούς που βρίσκονται σε αρκετά κακή κατάσταση ή σε «αθιγγανομαχαλάδες» που βρίσκονται σε μέτρια κατάσταση κυρίως μέσα σε χωριά και λιγότερο στις πόλεις.

5.5.2. Η Κατοικία

Οι κατοικίες τόσο των Πομάκων όσο και των τουρκογενών μουσουλμάνων έχουν επηρεαστεί αρκετά έντονα τόσο από την θρησκεία τους όσο και από τα κοινωνικά στερεότυπα που επιβάλουν την προστασία της ιδιωτικότητας του σπιτιού και της εσωστρέφειας της οικογένειας. Έτσι λοιπόν αυτή η περιφρούρηση της ιδιωτικής ζωής στην περίπτωση των τουρκογενών μουσουλμάνων πραγματοποιείται από τον ψηλό φράχτη, που φτάνει σχεδόν στο ύψος του σπιτιού που περιβάλλει την ευρύχωρη αυλή που διαθέτουν σχεδόν όλα τα σπίτια των τουρκογενών μουσουλμάνων, ενώ στην περίπτωση των Πομάκων πραγματοποιείται με τα εκτεταμένα καφασωτά και τα σανιδωτά στηθαία που προφυλάσσουν κάθε είδους εργασία που γίνεται μέσα στον χώρο του χαγιατιού.

Ένα άλλο κοινό στοιχείο που μπορεί να διακρίνει κανείς είναι η ύπαρξη του χαγιατιού και στους δυο τύπους σπιτιών καθώς είναι χώρος βασικός για τη ζωή της κατοικίας αλλά και πνεύμονας ηλιασμού και αερισμού. Το μόνο που αλλάζει στους δυο τύπους σπιτιών είναι η διαμόρφωση και η χρήση του χαγιατιού. Στα σπίτια των τουρκογενών μουσουλμάνων πολλές φορές το χαγιατί, που χρησιμοποιείται κυρίως ως χώρος αναψυχής, είναι ανοιχτό χωρίς να περιβάλλεται από καφασωτά και προστατεύεται από τα αδιάκριτα βλέμματα από τον ψηλό φράχτη που περιβάλλει την αυλή του σπιτιού. Αντίθετα στα κοινά πομάκικα σπίτια που σπάνια έχουν αυλή, το χαγιατί χρησιμοποιείται κυρίως ως χώρος εργασίας από τις γυναίκες και περιβάλλεται από εκτεταμένα καφασωτά και σανιδωτά στηθαία.

Παράλληλα και στους δυο τύπους σπιτιών μια συνήθως πέτρινη σκάλα οδηγεί στο χαγιατί. Η διαφορά όμως που μπορεί να συναντήσει κανείς είναι ότι στις πομάκικες

κατοικίες η πέτρινη σκάλα πού οδηγεί στο χαγιάτι είναι έξω από το κύριο πρίσμα του κτιρίου και βγάζει σε μικρό εξώστη, στεγασμένο από προέκταση της σκεπής του σπιτιού ενώ στις κατοικίες των τουρκογενών μουσουλμάνων η σκάλα οδηγεί συνήθως κατευθείαν στο χαγιάτι. Στην πρώτη περίπτωση η σκάλα διαμορφώθηκε έτσι ώστε ο χώρος του σπιτιού να μένει ενιαίος, χωρίς παρεμβολή καταπακτής εξόδου σκάλας, και οι γυναίκες πού εργάζονται μέσα στο χαγιάτι προφυλαγμένες από τα αδιάκριτα βλέμματα με τα εκτεταμένα καφασωτά και τα σανιδωτά στηθαία να προστατεύονται από την ανεπιθύμητη απευθείας άνοδο ενός ξένου. Στην δεύτερη περίπτωση η ανεπιθύμητη απευθείας άνοδο ενός ξένου στο χαγιάτι αποκλείεται έτσι και αλλιώς καθώς ο ξένος είναι αναγκασμένος να περάσει πρώτα την πόρτα της αυλής.

Μια καίρια διαφορά είναι ότι τα σπίτια των τουρκογενών μουσουλμάνων είναι συνήθως απλά. Είναι κυρίως ισόγεια και σπανιότερα χαμηλά δώροφα, οικοδομημένα με απλά μέσα και εξοπλισμένα με λιτό εξοπλισμό, μονόχωρα η με δύο δωμάτια πού σε περιπτώσεις αύξησης των μελών των συνοικούντων αναπτύσσονται με την τυπική διζωνική οργάνωση σειράς δωματίων με μετωπικό χαγιάτι. Αντίθετα τα πομάκικα σπίτια μπορεί κανείς να τα διαχωρίσει στις απλές κατοικίες και στα νοικοκυρόσπιτα. Τα απλά σπίτια είναι ορθογώνια και δώροφα χωρίς να διαθέτουν αυλή. Ενώ τα νοικοκυρόσπιτα που και αυτά είναι συνήθως ψηλά δώροφα, είναι κατοικίες εύπορων οικογενειών καπνομεσιτών και γεωργοκτηνοτρόφων, έχουν μεγαλύτερο όγκο από τα συνηθισμένα πομακόσπιτα, καλύτερη κατασκευή, προσεγμένες λεπτομέρειες και αξιολογα μορφολογικά στοιχεία. Το σχήμα τους συχνά ξεπερνά το απλό ορθογώνιο και αποκτά πτέρυγες σχήματος Γ ή Π, πού βλέπουν σε αυλή κλεισμένη από ψηλό μανδρότοιχο. (Στο σημείο αυτό αξίζει λοιπόν να τονιστεί ότι η σύγκριση γίνεται κυρίως μεταξύ των απλών σπιτιών καθώς τα αρχοντόσπιτα των Πομάκων είναι μεμονωμένες περιπτώσεις σε ορισμένα χωριά (κυρίως στον Εχίνο και την Οργάνη) αλλά και γιατί διαφέρουν σημαντικά και από την πλειοψηφία των απλών πομάκικων σπιτιών).

Επίσης τα οικοδομικά υλικά που χρησιμοποιούνται και στους δυο τύπους σπιτιών είναι πλίνθοι και ξύλα. Οι τοίχοι στις κατοικίες των τουρκογενών μουσουλμάνων είναι κυρίως πλίνθινοι και λιγότερο τσατμάδες ενώ στο πομακόσπιτα είναι περισσότερο τσατμάδες. Τέλος στα παλαιά σπίτια των τουρκογενών μουσουλμάνων όλες οι οικιακές εξυπηρετήσεις διευθετούνται στην αυλή όπως μαγειρείο, αποχωρητήριο, αποθήκες (στα

νεότερα πολλές φορές το αποχωρητήριο και η κουζίνα τοποθετούνται στο εσωτερικό του σπιτιού) ενώ στις πομάκικες κατοικίες οι οικιακές εξυπηρετήσεις γίνονται εντός του σπιτιού, κάποιες στο ισόγειο και κάποιες στον όροφο.

Τέλος η κατοικία για τους Πομάκους όχι μόνο αποτελεί απαραίτητο μέσο για την προστασία και την βιολογική αναπαραγωγή των ενοίκων της αλλά έχει κι έναν έντονο οικονομικό ρόλο. Είναι το κατάλυμα των ζώων ή το μέρος όπου πραγματοποιούνται οι διάφορες φάσεις της καπνοκαλλιέργειας (Frangoroylos Y., 1996). Κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να γίνεται έντονα αντιληπτό στις κατοικίες των τουρκογενών μουσουλμάνων.

Όπως έχει γίνει ήδη αντιληπτό δεν επιχειρήθηκε να γίνει οποιαδήποτε σύγκριση των κατοικιών των οικισμών των αθίγγανων με αυτές των άλλων μειονοτικών οικισμών. Ο λόγος για τον οποίο κάτι τέτοιο δεν έγινε είναι γιατί οι κατοικίες τους δεν παρουσιάζουν ένα ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό τύπο που να τονίζει την διαφορετικότητά του από τις υπόλοιπες κατοικίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο : Παραδείγματα μειονοτικών οικισμών

6.1. Κριτήρια επιλογής των οικισμών

Στην συγκεκριμένη εργασία λαμβάνονται υπόψη παραδείγματα διάφορων μειονοτικών οικισμών από τον χώρο της Δυτικής Θράκης έτσι ώστε να γίνουν αντιληπτά τα πολεοδομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά αλλά και οι ιδιομορφίες των διαφορετικών ομάδων κατά φυλετική καταγωγή που κατοικούν στους οικισμούς αυτούς. Ταυτόχρονα γίνεται αναφορά και σε δύο πολύπολιτισμικούς οικισμούς έτσι ώστε να φανεί η αλληλεπίδραση που δέχονται οι ομάδες διαφορετικής φυλετικής καταγωγής μεταξύ τους. Τα παραδείγματα αφορούν την πόλη της Κομοτηνής και τον οικισμό του Ιάσμου έτσι ώστε να αναδειχθεί, μέσα από το διαφορετικό πολεοδομικό πλαίσιο που ισχύει για μεγάλες πόλεις και μικρότερους οικισμούς (π.χ. συντελεστής δόμησης κ.λ.π.), η ποικιλία της διαφοροποίησης των συνοικιών των διαφορετικών εθνοτικών ομάδων που παρουσιάζονται ανάλογα με το μέγεθος του οικισμού. Όλοι οι οικισμοί που αναφέρονται παρακάτω είναι οικισμοί του Νομού Ροδόπης καθώς ο συγκεκριμένος Νομός είναι αυτός που συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό της μειονότητας στην Δυτική Θράκη και ταυτόχρονα συγκεντρώνει μεγάλα ποσοστά από όλες τις ομάδες της μειονότητας διαφορετικής φυλετικής καταγωγής (τουρκογενείς, Πομάκοι και αθίγγανοι) και συνεπώς θεωρείται περισσότερο αντιπροσωπευτικός. Παράλληλα η συλλογή στοιχείων για τους συγκεκριμένους οικισμούς του Νομού Ροδόπης ήταν περισσότερο υλοποιήσιμη καθώς η καταγωγή των εκπονητών της συγκεκριμένης εργασίας είναι από τον συγκεκριμένο Νομό. Η επιλογή των μειονοτικών οικισμών έγινε μετά από εθνολογική προσέγγιση των οικισμών του Νομού Ροδόπης έτσι ώστε να επιλεγθούν κατάλληλοι και αντιπροσωπευτικοί οικισμοί.

Για την σωστή λοιπόν επιλογή των οικισμών χρήσιμη θεωρείται η παρατήρηση τόσο της σύνθεσης και των χαρακτηριστικών των πληθυσμών του Νομού Ροδόπης όσο και των κατά καιρούς μετακινήσεών τους στο χώρο αυτό.

Στον Νομό Ροδόπης ξεχωρίζουμε τους Πομάκους σε τέσσερις ομάδες: στους Πομάκους του Κέχρου, της Οργάνης, του Κάλχα και του Ιάσμου. Οι Πομάκοι του Κέχρου ζουν σε 12 οικισμούς, σημαντικότεροι των οποίων είναι η Χλόη, ο Κέχρος, ο Μικρός Κέχρος και ο Κάμπος.

Οι Πομάκοι της Οργάνης ζουν κυρίως στα χωριά Κάτω Βυρσίνη, Μυρτίσκη, Σμιγάδα, Κύμη, Ραγάδα, Εσοχή, , Άνω Βυρσίνη, Κόβαλο και Κάρδαμο. Ο πληθυσμός είναι σταθερός και ελαφρώς φθίνων. Οι Πομάκοι του Κάλχα κατοικούν στα χωριά Σαρακινηή, Μεγάλη Άδα και Μύτικα. Από αυτά μικρή πληθυσμιακή κάμψη παρουσιάζει η Σαρακινηή, ενώ ο Μύτικας και η Μεγάλη Άδα εγκαταλείπονται συνεχώς. Η Νυμφαία αποτελεί ιδιόμορφη περίπτωση, διότι η πλειοψηφία των κατοίκων της αρνείται την πομακική καταγωγή της. Στην ίδια περιοχή υπάρχουν ασάφειες για τα χωριά Πάτερμα, , Άρδεια και Δρύμη (Κατσιμίγας Κ., 1984).

Στην περιοχή Ιάσμου τα περισσότερα πομάκικα χωριά έχουν σχεδόν εγκαταλειφθεί, με εξαίρεση την Μελίταινα και την Κρυστάλλη, όπου ζουν μερικές οικογένειες. Πομάκικα χωριά που εγκαταλείπονται συνεχώς ή εγκαταλείφθηκαν είναι το Εύθυμον, το Πολύαρνον, η Αστραία, η Γενετή, η Φωλεά, η Μικρή Άδα, η Πόα κ.α. Ο πληθυσμός των χωριών αυτών εγκαταστάθηκε σε διάφορα άλλα χωριά της περιοχής στους πρόποδες της Ροδόπης, άλλα χριστιανικά και άλλα μουσουλμανικά, όπως Μίσχος, Ασώματοι, Φωλεά, Αηνό, Ίασμος, Κοπτερό, Σώστης και Πολύανθος, καθώς και στην Κομοτηνή, η οποία κατά κανόνα δέχτηκε Πομάκους των τριών προηγούμενων ομάδων (Κατσιμίγας Κ., 1984).

Ασάφειες ως προς την προέλευση εκφράζονται, εκτός από τους κατοίκους της Νυμφαίας και των άλλων οικισμών που προαναφέραμε, και για τους κατοίκους της Κερασιάς, ενώ μάλλον ξεκαθαρισμένα μη πομακικοί πρέπει να είναι οι ορεινοί οικισμοί Μοναχοί, Ιππικόν, Τρίκορφον, Τάλης, Ταγγαίον, Κόβος και Διχάλα. Από αυτούς οι τέσσερις τελευταίοι είναι τελείως ακατοίκητοι και δεν μπορούσαμε να σχηματίσουμε ίδια αντίληψη (Κατσιμίγας Κ., 1984).

Κατεβαίνοντας στα πεδινά συναντάμε τόσο χριστιανικούς, όσο και τουρκογενείς μουσουλμανικούς ή και ανάμικτους οικισμούς.

Για τους μουσουλμάνους της πεδινής Ροδόπης δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι είναι φερτός πληθυσμός, τόσο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας από την Μ. Ασία, όσο και κατά την περίοδο κατά την οποία η περιοχή ήταν στην κατοχή ή στην επιρροή των Βουλγάρων (1878 - 1879 και 1913 - 1919) όταν κατά κύματα μετανάστευαν, κυρίως

από τις περιοχές Κίρτζαλι και Μάστανλι. Πάμπρωχοι αυτοί οι Μουσουλμάνοι κατάφευγαν στην εύφορη πεδινή Ροδόπη και γινόντουσαν κολλήγοι στα τσιφλίκια των αγάδων, που αφθονούσαν στην περιοχή. Έτσι οι κολλήγοι αυτοί έγιναν σιγά-σιγά εποικιστές και έχτισαν ολόκληρα χωριά ή ενίσχυσαν πληθυσμιακά άλλα μικρότερα. Τέτοια χωριά είναι ο Φύλακας το Ίσαλο, το Μικρό Πιστό, το Κικίδιο, το Καλαμόκαστρο, το Παλαιό Παλλάδιο, η Καλλίστη, η Πόρπη, τα Παγούρια, η Αρωγή, η Μέση και το Φανάρι. Θεωρείται βέβαιο ότι ειδικά τα πέντε τελευταία χωριά δημιουργήθηκαν το έτος 1878 (Κατσιμίγας Κ., 1984).

Σήμερα είναι πολύ δύσκολο να ξεχωρίσουν τα χωριά των τουρκογενών μουσουλμάνων γιατί έχουν αρκετά αναμειχθεί με Πομάκους και βουλγαρόφερτους. Έτσι όπως παρατηρούμε η επιλογή των οικισμών είναι αρκετά δύσκολη καθώς η μετακίνηση όλων αυτών των εθνοτικών ομάδων στους διάφορους οικισμούς της Δυτικής Θράκης ίσως να αλλοίωσε και να επηρέασε την αρχική δομή και λειτουργία αυτών των οικισμών. Μετά από αυτή την εκτενή έρευνα για τους οικισμούς της Ροδόπης και την καταγωγή των κατοίκων τους, οι οικισμοί που επιλέγονται ως αντιπροσωπευτικοί για αυτήν εδώ την εργασία είναι η Οργάνη (οικισμός Πομάκων), ο Μίσχος (οικισμός τουρκογενών μουσουλμάνων) και ο Ήφαιστος (οικισμός αθίγγανων).

6.2. Το παράδειγμα της Οργάνης

Η Οργάνη είναι ένας οικισμός ο οποίος χαρακτηρίζεται ως καθαρά πομάκιος. Βέβαια με το πέρασμα των χρόνων η επιρροή που δέχτηκε από τους τουρκογενείς μουσουλμάνους, μετά από συνεχή συναναστροφή με αυτούς, ήταν μεγάλη και σε συνδυασμό με την αδιαφορία του ελληνικού κράτους απέναντί τους, έφτασε σήμερα να παρουσιάζει αρκετά κοινά στοιχεία με οικισμούς τουρκογενών. Αυτό, όπως θα αναλύσουμε παρακάτω, μπορεί να διαπιστωθεί με την ύπαρξη αυλής στο σύνολο σχεδόν των κατοικιών. Κάτι τέτοιο βέβαια έχει παρατηρηθεί και στα πομακοχώρια της ορεινής Ξάνθης αλλά σχεδόν αποκλειστικά στα αρχοντόσπιτά της. Ύστερα από μελέτη της βιβλιογραφίας, η Οργάνη κατατάσσεται στους πομάκιους οικισμούς της ορεινής Ροδόπης κάτι που άλλωστε επιβεβαιώνεται και από την ύπαρξη πληθώρας γειτονικών πομάκιων χωριών στην περιοχή.

6.2.1. Η δομή του πληθυσμού

Η Οργάνη ήταν το μέχρι το 1980, έδρα κοινότητας εννέα χωριών στα οποία ο πληθυσμός είναι αμιγώς μουσουλμανικός. Σήμερα η εν λόγω κοινότητα αποτελεί έδρα 11 χωριών ύστερα και από τις μεταβολές που επήλθαν με το νόμο Καποδίστρια ή και από την σύσταση νέων οικισμών. Οι κάτοικοι του εν - λόγω οικισμού καθώς και ενός ακόμη χωριού μιλούν την τουρκική γλώσσα, ενώ των υπολοίπων την πομακική. Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφέρουμε ότι οι κάτοικοι της Οργάνης μέχρι την περίοδο των Βαλκανικών πολέμων μιλούσαν και αυτοί πομάκικα, ωστόσο ύστερα από μεθοδευμένες κινήσεις και πιέσεις της ηγεσίας των τουρκογενών μουσουλμάνων της Δ. Θράκης αναγκάστηκαν να την απορρίψουν. Η τουρκική ονομασία του χωριού είναι Χεμετλή που στα ελληνικά σημαίνει καλοί άνθρωποι. Το 1981 ο πληθυσμός της ανερχόταν στους 579 κατοίκους ενώ το 2001 ο πραγματικός πληθυσμός του χωριού στην απογραφή του 2001 ήταν 511 κάτοικοι (Τεντοκάλη Β., 1989, Λιάπης Κ., 1995β, www.statistics.gr/gr_tables/pinakes2-16).

Στην πλειοψηφία τους οι κάτοικοι είναι γεωργοί και κτηνοτρόφοι, ενώ το 1981 μόλις το 5% του πληθυσμού ασχολούνταν με κάτι διαφορετικό, δηλαδή τη ναυτιλία. Βέβαια εδώ αξίζει να αναφέρουμε ότι το σύνολο των νέων που πηγαίνουν να δουλέψουν ως ναυτικοί, αμέσως μετά την λήξη της στρατιωτικής του θητείας, γυρνούν στο χωριό μετά από δύο ή τρία χρόνια προκειμένου να ασχοληθούν με την γεωργοκτηνοτροφία και να κάνουν οικογένεια. Επίσης στο οικογενειακό εισόδημα μερικές φορές συμβάλουν και οι γυναίκες, οι οποίες απασχολούνται εποχιακά στο δασαρχείο του δήμου, όπου καλλιεργούν φυτά δέντρων κλπ. που χρησιμοποιούνται για αναδασώσεις. Βέβαια εξαιτίας της φύσης της απασχόλησης το εισόδημα το οποίο κερδίζουν, είναι πολύ μικρό και συνήθως καταναλώνεται σε ήδη ρουχισμού, κλπ τα οποία αποτελούν την προίκα της νεαρής γυναίκας (Τεντοκάλη Β., 1989).

Σχετικά με τις πηγές εισοδημάτων των κατοίκων της Οργάνης, μπορούμε να πούμε ότι λίγο έχουν αλλάξει στο πέρασμα του χρόνου. Έτσι για παράδειγμα υπάρχει πλέον στο χωριό, συνεργείο αυτοκινήτων και μοτοποδηλάτων, φούρνος, καφενείο κλπ.. Το καθαρό εισόδημα κάθε οικογένειας είναι συνάρτηση του αριθμού των μελών της, τα οποία ασχολούνται αποκλειστικά με την καλλιέργεια των χωραφιών και την κτηνοτροφία. Εργασιακές σχέσεις ανάμεσα σε διαφορετικά μέλη οικογενειών δεν

υπάρχουν, γεγονός που οφείλεται στο ιδιαίτερο χαρακτήρα που έχει δοθεί στην οικογένεια και στον ρόλο της στην μικρή κοινωνία της Οργάνης. Γνωρίζουμε από παλαιότερα στοιχεία, ότι οικονομικές ανισότητες υπάρχουν με βάση το οικογενειακό εισόδημα, οι οποίες όμως δεν μπορούν αξιολογηθούν εύκολα διότι αυτό είναι συνάρτηση του αριθμού των μελών κάθε οικογένειας. Επιπλέον η έκφραση αυτών των ανισοτήτων δεν εμφανής, δεδομένου ότι δεν υπάρχουν διαφοροποιήσεις στην οργάνωση και μορφή του χώρου. Έτσι δεν υπάρχουν έντονες διαφορές στην αρχιτεκτονική των σπιτιών, σε σχέση με την οικονομική κατάσταση της κάθε οικογένειας, αλλά ούτε και στην ενδυμασία των κατοίκων. Αυτές οι ανισότητες ίσως γίνονται εμφανείς στο χρηματικό απόθεμα που μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά και εκφράζει ουσιαστικό και τον πλούτο κάθε οικογένειας (Τεντοκάλη Β., 1989).

6.2.2.Οικονομία της Οργάνης

Η Οργάνη είναι μια κατεξοχήν γεωργική και κτηνοτροφική κοινότητα. Η οργάνωση της οικονομίας είναι οικογενειακή χαρακτηριστική αγροτική, προβιομηχανικής κοινότητας όπου η κάθε οικογένεια από παραγωγική άποψη είναι σχεδόν αυτάρκης. Η σχετική αυτάρκεια της οικογένειας στην κοινότητα, συνίσταται στην παραγωγή ειδών των οποίων η αξία είναι:

Πρώτον αποκλειστικά χρηστική όπως α) βασικά είδη διατροφής (γαλακτωμικά, κρέας αυγά, ζυμαρικά, φρούτα λαχανικά, κ.α.), β) εν μέρει είδη ρουχισμού και στρωσίδια.

Δεύτερον ανταλλακτική όπως τα καπνά που αποτελούν το μοναδικό προς πώληση είδος (Τεντοκάλη Β., 1989).

Όσον αφορά της καλλιεργήσιμες εκτάσεις αυτές στο σύνολο τους είναι ιδιόκτητες και ανέρχονται σε 3.500 με 4.000 στρέμματα. Το 1981 η κατανομή της γης ανά οικογένεια ήταν:

5-10 οικογένειες είχαν από 20 στρέμματα περίπου η κάθε μία,

100 οικογένειες είχαν περίπου 30 στρέμματα η κάθε μία,

και 5- 10 οικογένειες είχαν από 80 στρέμματα.

Σχεδόν στο σύνολό τους τα παραπάνω χωράφια καλλιεργούνται με καπνά τα οποία και αποτελούν το μοναδικό προς πώληση είδος, όχι μέσα στην κοινότητα αλλά στην εξωτερική αγορά μέσω των εμπόρων (Τεντοκάλη Β., 1989).

6.2.3 Εκπαίδευση

Όσον αφορά στο μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων της Οργάνης μπορούμε να πούμε ότι μέχρι πριν λίγα χρόνια ήταν πολύ χαμηλό. Στην πλειοψηφία τους οι κάτοικοι ήταν αναλφάβητοι εξαιτίας του προβλήματος της γλώσσας ή καλύτερα της διγλωσσίας. Οι άνδρες και οι γυναίκες του χωριού, όπως είπαμε και στην αρχή του κεφαλαίου, μιλούν την τουρκική γλώσσα ενώ μόνο οι άντρες γνωρίζουν την ελληνική, δεδομένου ότι είναι υποχρεωμένοι να τα μάθουν για την διεκπεραίωση της στρατιωτικής τους θητείας. Μέχρι πρότινος υπήρχε μόνο τριτάξιο δημοτικό σχολείο (Παράρτημα: Φωτογραφία 26) στο χωριό, το οποίο λειτουργούσε αναποτελεσματικά δεδομένου ότι δεν μπορούσε να παρέχει τα εκείνα εφόδια και τις υπηρεσίες στους μαθητές προκειμένου να μάθουν γραφή και ανάγνωση (Τεντοκάλη Β., 1989).

Το φαινόμενο αυτό οφειλόταν κυρίως σε δύο λόγους ο οποίος πρώτος, απέρρευε από την προβληματική κρατική πολιτική και η οποία περιοριζόταν στην διαδικαστική αντίληψη του ζητήματος της διγλωσσίας. Η παροχή έμπυχου και άψυχου δυναμικού δεν ήταν δυνατό να συνηγορήσουν για την επίτευξη του επιθυμητού αποτελέσματος, δεδομένης της περιορισμένη εκπαιδευτικής και πολιτισμικής παρέμβασης. Ο δεύτερος λόγος αφορά την αντίληψη που είχαν για το σχολείο οι κάτοικοι αυτής της προβιομηχανικής κοινωνίας, που στην καλύτερη περίπτωση το θεωρούσαν πάρεργο και στη χειρότερη εντελώς άχρηστο. Βέβαια σήμερα τα δεδομένα έχουν κάπως αλλάξει γεγονός που οφείλεται στην δημιουργία του γυμνασίου της Οργάνης (Παράρτημα: Φωτογραφία 27), το οποίο κατασκευάστηκε με χρήματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και της σωστής και εύρυθμης λειτουργίας του. Έτσι κατά την επίσκεψη μας στο παραπάνω οικισμό είχαμε την ευκαιρία να δούμε τις υποδομές που αφορούν την εκπαίδευση και διαπιστώσαμε ότι ήταν εφάμιλλες ή και καλύτερες άλλων οικισμών. Τα προβλήματα ωστόσο πάντα υπάρχουν γεγονός που οφείλεται στην αποχή των μαθητών από τα μαθήματα κατά την εποχή της σποράς, αλλά και στην προβληματική στελέχωση των σχολείων της περιοχής. Ο οικισμός βρίσκεται σε μεγάλη απόσταση από την πρωτεύουσα του νομού και έτσι πολλοί εκπαιδευτικοί αντιμετωπίζουν με επιφυλακτικότητα πιθανό διορισμό τους εκεί. Γενικότερα πάντως, παρ' όλες τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν και οι καθηγητές αλλά κυρίως οι μαθητές του χωριού, η κατάσταση έχει βελτιωθεί σημαντικά σε σχέση με προηγούμενες δεκαετίες και όλο και περισσότεροι κάτοικοι αποκτούν το βασικό επίπεδο μόρφωσης (Τεντοκάλη Β., 1989).

6.2.4. Οι δημόσιες αρχές

Οι δημόσιες αρχές στην κοινότητα της Οργάνης κατανέμονται σε άτομα τόσο μουσουλμανικής όσο και χριστιανικής πίστης. Έτσι ως πρόεδρος της κοινότητας και των υπολοίπων 10 χωριών (Άνω Κάρδαμος, Βυρσίνη, Δρασιά, Καλύβια, Κάρδαμος, Κάτω Βυρσίνη, Κάβαλον, Κύμη, Μυρτίσκη και Σμιγάδα) (www.statistics.gr/gr_tables/pinakes2-16.) εκλέγεται ένας μουσουλμάνος, ενώ ως γραμματέας διορίζεται χριστιανός σύμφωνα και με την ελληνική νομοθεσία. Παράλληλα με το πλαίσιο αυτό της τοπικής αυτοδιοίκησης και σύμφωνα με το εθιμοτυπικό της Οργάνης εκλέγεται και ο τοπικός άρχοντας, ο μουχτάρης, καθώς επίσης ο ιμάμης (θρησκευτικός ηγέτης) και ο χότζας (ιεροδάσκαλος) (Τεντοκάλη Β., 1989).

Επιπλέον η Οργάνη ως έδρα της κοινότητας έχει και ιατρείο στελεχωμένο από γιατρό και εποχιακά από μια νοσοκόμα ή μαία. Ως έδρα αστυνομικής αρχής έχει έναν αστυνόμο και τρεις χωροφύλακες, ενώ σε κοντινή απόσταση από αυτήν υπάρχει και ένα στρατιωτικό φυλάκιο το οποίο λειτουργεί ανεξάρτητα και έξω από τα πλαίσια της τοπικής αυτοδιοίκησης. Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι οι εκπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης λειτουργούν κάπως ανεξάρτητα υπηρετώντας δύο εξουσίες: την ελληνική κρατική (γραμματέας αστυνομικός, χωροφύλακες ελληνόφωνοι δάσκαλοι), και την μουσουλμανική θρησκευτική (ιμάμης, χότζας και τουρκόφωνοι δάσκαλοι). Τέλος κρίνεται άξιο αναφοράς το γεγονός ότι το σύνολο των διοικητικών θέσεων που απαρτίζονται από μουσουλμάνους κατοίκους έχει καταληφθεί από άνδρες, γεγονός που καταδεικνύει την ιεραρχία των φύλων στις μουσουλμανικές κοινωνίες (Τεντοκάλη Β., 1989).

6.2.5. Ο οικισμός της Οργάνης, η οργάνωση και η δομή του

Η Οργάνη είναι ένα χωριό στα ΒΑ του νομού Ροδόπης κοντά στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα. Όσον αφορά την προέλευση των κατοίκων υπάρχουν δύο εκδοχές οι οποίες φανερώνουν μεγάλες διαφορές. Η πρώτη εκδοχή αναφέρει ότι οι πρώτοι έποικοι του χωριού ήλθαν από την Μ. Ασία κατά τον 10 με 11 αιώνα, ενώ η δεύτερη αναφέρει ότι ήρθαν από την Αραβία τον 17^ο ή 18^ο. Παρόλα αυτά η επιλογή του χώρου εγκατάστασης είναι μοναδική, διότι είναι χτισμένη σε έναν ιδιαίτερο κάλους τόπο όπου, κυριαρχούν τα πολλά δέντρα και τα πολλά νερά. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε την ύπαρξη ενός

μικρού ποταμού που διασχίζει το χωριό αλλά και γενικότερα τα δάση και οι βουνοπλαγιές που την περιστοιχίζουν, φανερώνουν ένα φυσικό περιβάλλον ιδεατό για την πλειοψηφία των ανθρώπων (Παράρτημα: Φωτογραφίες 28, 29, 33) (Τεντοκάλη Β., 1989).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει πέρα από το φυσικό και το δομημένο περιβάλλον το οποίο έχει παραμείνει αναλλοίωτο στο πέρασμα των χρόνων (Παράρτημα: Φωτογραφίες 28, 30, 32, 33). Χαρακτηριστικά αναφέρουμε το γεγονός της μη επέκτασης του οικισμού, ούτε και μετά από την αναστολή του μέτρου που αφορούσε τις οικοδομικές εργασίες ανοικοδόμησης ή και ανακαίνισης που ίσχυε την περίοδο 1968 έως το 1978, που όμως ως ένα βαθμό επηρέασαν την μορφή του οικισμού. Επιπλέον θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ως δεύτερο λόγο μη επέκτασης και αλλαγής του δομημένου χώρου του οικισμού, την γεωγραφική απομόνωση. Η απόσταση από την Κομοτηνή είναι αρκετά μεγάλη και τα παλαιότερα χρόνια η επικοινωνία ήταν πολύ δύσκολη. Τώρα βέβαια η κατασκευή ασφάλτινου δρόμου από την Κομοτηνή μέχρι το χωριό, έχει βελτιώσει σημαντικά την πρόσβαση και την προσπελασιμότητα και διαφαίνεται στον ορίζοντα μια τάση αλλαγής. Πλέον πολλά σπίτια ανακατασκευάζονται και από την επίσκεψη μας εκεί είδαμε και αρκετά νέα σπίτια χτίζονται. Βέβαια υπάρχουν και άλλοι λόγοι διατήρησης του κτισμένου περιβάλλοντος ως έχει και αφορούν κυρίως οικονομικά και κοινωνικά κριτήρια (Τεντοκάλη Β., 1989).

Ο οικισμός είναι σχεδιασμένος με βάση την σχεδιαστική αρχή του μαχαλά, όπου μαχαλάς ονομάζεται μια άθροιση κατοικιών σε συγκεκριμένα σημεία του χώρου, τα οποία βρίσκονται σε κάποια απόσταση μεταξύ τους (Παράρτημα: Φωτογραφίες 28, 29, 33, 35, 89). Ο λόγος για τον οποίο σχεδιάστηκε έτσι το χωριό, δηλαδή της απόστασης μερικών συνόλων κατοικιών μεταξύ τους, ίσως είχε να κάνει με την προστασία που θα προσέφερε η εν λόγω χωροθέτηση από την εμφάνιση ασθενειών όπως η χολέρα κλπ. που έκαναν τη εμφάνιση τους πολύ συχνά κατά την περίοδο που αποίκισαν την περιοχή οι πρώτοι κάτοικοι (Τεντοκάλη Β., 1989).

Όσον αφορά την ρυμοτομία του χωριού μπορούμε να αναφέρουμε ότι ουσιαστικά αποτελείται από έναν κεντρικό γραμμικό άξονα ο οποίος είναι τσιμεντοστρωμένος (Παράρτημα: Φωτογραφία 32) και συνεπώς προσβάσιμος με αυτοκίνητο ενώ

τσιμεντοστρωμένοι είναι και κάποιοι κάθετοι δρόμοι στο κεντρικό άξονα(Παράρτημα: Φωτογραφία. 33). που οδηγούν στο δημοτικό σχολείο και στο γυμνάσιο. Οι υπόλοιποι δρόμοι του οικισμού είναι χωματόδρομοι και δημιουργούν ιδιαίτερα προβλήματα στους κατοίκους κατά τους χειμερινούς μήνες λόγω της διάβρωσης που υφίστανται. Οικοδομικά τετράγωνα ουσιαστικά δεν υπάρχουν δεδομένου ότι όλος ο οικισμός είναι κατασκευασμένος σύμφωνα με την αρχή των μαχαλάδων. Υπάρχουν αρκετές υψομετρικές διαφορές ανάμεσα στους διάφορους μαχαλάδες του οικισμού γεγονός που δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο την πρόσβαση σε μερικά σπίτια του οικισμού (Τεντοκάλη Β., 1989).

6.2.6. Ομαδοποίηση δημόσιων και κοινόχρηστων λειτουργιών

Σχετικά με τις δημόσιες και κοινόχρηστες υπηρεσίες, αυτές ομαδοποιούνται σε τρεις ενότητες: εξουσίας (ελληνική), θρησκευίας (μουσουλμανικής) και κοινωνικών και εμπορικών σχέσεων. Η πρώτη περιλαμβάνει τα κτίρια της αστυνομίας των γραφείων της κοινότητας, καθώς και του ιατρείου και του γυμνασίου. Η δεύτερη περιλαμβάνει το τζαμί (Παράρτημα: Φωτογραφία 36)., το μουσαφίρ οντά, ο οποίος χρησιμοποιείται ως ξενώνας που όμως τα τελευταία χρόνια έχει περιέλθει σε αχρησία και το δημοτικό σχολείο. Η τρίτη ενότητα περιλαμβάνει τα κτίρια των δύο καφενείων (Παράρτημα: Φωτογραφία 32), του σιδεράδικου του συνεργείου καθώς και του μύλου. Εδώ κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι στην είσοδο του οικισμού έχει κτιστεί και εκκλησία η οποία όμως όπως διαπιστώσαμε από την επίσκεψή μας εκεί δεν είναι σε πολύ καλή κατάσταση (Τεντοκάλη Β., 1989).

Με βάση τις ενότητες αυτές διαπιστώνουμε ότι ανά δύο με κριτήριο την έννοια της εδαφοκυριαρχίας διακρίνονται δυο ζεύγη χωρικών αντιθέσεων, που εντοπίζονται στην υψομετρική διαφορά των κτιρίων τους και στην ηλικία κατασκευής τους. Έτσι ανάμεσα στις ενότητες εξουσίας και θρησκευίας η πρώτη φαίνεται πως περιλαμβάνει κτίρια πιο νέα και καλοσυντηρημένα σε σχέση με τα κτίρια της θρησκευίας. Εξαιρεση αποτελεί το τζαμί το οποίο αναστηλώθηκε εκτενώς την δεκαετία του 80 και συντηρείται ανελλιπώς από τότε. Η δεύτερη διαφορά φαίνεται ανάμεσα στα κτίρια των ενοτήτων εξουσίας - θρησκευίας με τα κτίρια οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων τα οποία από άποψη χωροθέτησης φαίνεται να μειονεκτούν έναντι των πρώτων. Συνεπώς με βάση τα δύο ζεύγη χωρικών αντιθέσεων προκύπτει μια ιεράρχηση στο χώρο ανάμεσα στις

κοινότητες των κτιρίων του κεντρικού γραμμικού άξονα που ακολουθεί την γραμμική σειρά εξουσία – θρησκεία – κοινωνικές και εμπορικές λειτουργίες. Το ενωτικό στοιχείο ανάμεσα στις τρεις αυτές ενότητες και τα υπόλοιπα κτίρια του χωριού είναι η τρίτη ενότητα των κοινωνικών και εμπορικών λειτουργιών (Τεντοκάλη Β., 1989).

6.2.7. Μαχαλάδες

Το δεύτερο από τα στοιχεία με τα οποία οργανώνεται ο οικισμός είναι όπως προείπαμε οι *μαχαλάδες* (Παράρτημα: Φωτογραφία 89, Χάρτης 7) . Κάθε *μαχαλάς* αποτελεί μια συγκέντρωση κατοικιών σε μια ενότητα, όπου κάθε ενότητα περιλαμβάνει 15 με 20 κατοικίες. Συνολικά στον οικισμό υπάρχουν 6 *μαχαλάδες*, κτισμένοι εκατέρωθεν του κεντρικού γραμμικού άξονα και είναι εντελώς διακεκριμένοι ο ένας από τον άλλο. Η ονομασία του κάθε *μαχαλά* έχει προκύψει από τα ιδιαίτερα γνωρίσματα του καθενός (φυσικά κυρίως) και έτσι έχουμε: τον «Καρσικό *μαχαλά*», δηλαδή ο «απέναντι *μαχαλάς*» ως προς τον ποταμό με βάση αναφοράς τον κεντρικό γραμμικό άξονα, τον «Τσαΐ *μαχαλά*», δηλαδή ο *μαχαλάς* του ποταμού ο οποίος είναι χτισμένος ακριβώς δίπλα στον ποταμό, τον «Ντοστού *μαχαλά*», δηλαδή ο απομακρυσμένος *μαχαλάς* από τον κεντρικό γραμμικό άξονα, τον «Μπεσκός *μαχαλά*», δηλαδή ο *μαχαλάς* των 5 καρυδιών, ονομασία που πρέπει να προέρχεται από την ύπαρξη αυτών των 5 δέντρων εκεί, τον «Ντοβάν Ντερέ, *μαχαλά*» δηλαδή των *μαχαλά* των όρνεων και τέλος των «Αμέτ *μαχαλά*», το όνομα του οποίου σύμφωνα με μαρτυρίες οφείλεται σε έναν από τους πρώτους άποικους του χωριού και ονομαζόταν Αμέτ (Τεντοκάλη Β., 1989).

Το κοινό χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων αυτών των *μαχαλάδων* είναι ότι κανένας δεν διαθέτει κτίρια που να μην προορίζονται για κατοικία. Ο καθένας αποτελεί πραγματικά μια ενότητα αποκλειστικά κατοικιών. Οι ομοιότητες των *μαχαλάδων* μεταξύ τους είναι πάρα πολλές, ενώ οι υπαρκτές διαφορές προκύπτουν μόνο από την φυσική διαμόρφωση του εδάφους όπως, την γειτνίαση του *μαχαλά* με το ποτάμι, τους λόφους που υπάρχουν μέσα στον οικισμό ή τον κεντρικό δρόμο. Όσον αφορά τις ομοιότητες, αυτές απορρέουν τόσο από την οργάνωση των κατοικιών όσο και των δρόμων. Πιο συγκεκριμένα οι δρόμοι παρουσιάζουν ομοιότητες που απορρέουν κυρίως από τα όρια τους που συνίστανται από ψηλούς πέτρινους τοίχους δίχως ανοίγματα, που αντιστοιχούν είτε στις πλευρές των κτιρίων είτε στο περίβολο των αυλών τους. Το στοιχείο που τους χαρακτηρίζει είναι η απουσία οργάνωσης δεδομένου ότι αποτελούν

«χώρους υπολείμματα άλλων χώρων» που είναι οι οργανωμένες κατοικίες (Τεντοκάλη Β., 1989).

Ο κάθε μαχαλάς ως άθροισμα κατοικιών, διαρθρώνεται με βάση την οργάνωση των κατοικιών, με αποτέλεσμα όλοι οι υπόλοιποι χώροι που δεν ανήκουν σε αυτές να μην είναι αυτοδύναμοι χώροι, αλλά να αποτελούν υπολείμματα χώρων και να μην μπορούν να αποτελέσουν από μόνοι μια ενότητα που να μπορεί να εξυπηρετεί πλήθος λειτουργιών. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε την ύπαρξη πολλών δέντρων (Παράρτημα: Φωτογραφία 30). στο εσωτερικό της Οργάνης χωρίς όμως αυτά να βρίσκονται στους δρόμους αλλά στο εσωτερικό των αυλών κάθε κατοικίας. Επιπλέον δεν υπάρχει πουθενά κάποιο πεζοδρόμιο, κάποια βρύση ή κάποιο υλικό στοιχείο στους δρόμους για την εξυπηρέτηση των πεζών γεγονός που υποδεικνύει την μοναδική χρησιμότητα του δρόμου. Έτσι με μοναδική χρησιμότητα την πρόσβαση και προσπέλαση από και προς κάθε κατοικία, καταδεικνύει ότι οι κάτοικοι της απαιτούν πολύ λίγα από αυτούς. Επειδή μάλιστα δεν παρέχεται καμία δυνατότητα οπτικής επικοινωνίας από τους δρόμους προς τις αυλές, είναι αδύνατον να αντιληφθεί κανείς την ζωή που επικρατεί στο εσωτερικό των τελευταίων και τελικά αποδεικνύει την έλλειψη κοινωνικού νοήματος και περιεχομένου των δρόμων της Οργάνης (Τεντοκάλη Β., 1989).

Σε αντιδιαστολή μπορούμε να αναφέρουμε την χρήση του δρόμου στα χριστιανικά χωριά της ελληνικής επικράτειας, όπου το κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η επικοινωνία και η κοινωνική επαφή. Ο δρόμος αποτελούσε και αποτελεί για πολλά χωριά των αγροτικών περιοχών της Ελλάδας, έναν εξωτερικό χώρο δυνητικά γεμάτο από κοινωνικές επαφές και δραστηριότητες. Πιο συγκεκριμένα το «σοκάκι», πέρα από την λειτουργία του ως η κύρια κυκλοφοριακή αρτηρία του οικισμού ορισμένες φορές μετατρέπεται σε επέκταση της κατοικίας, όπου για παράδειγμα πολλές γυναίκες βγάζουν μια καρέκλα στο κεφαλόσκαλο για να καθαρίσουν λαχανικά, να μιλήσουν με τις γειτόνισσες και να επιβλέψουν τα παιδιά στο παιχνίδι. Άλλες πάλι ώρες της ημέρας, ο δρόμος μετατρέπεται σε χώρο εμπορικών συναλλαγών ή κέντρο κοινωνικών δραστηριοτήτων. Συνεπώς ο κεντρικός δρόμος του οικισμού αντί να τον χωρίζει, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της Οργάνης, αποτελεί χώρο που διευκολύνει τις ανθρώπινες επαφές (Τεντοκάλη Β., 1989).

6.2.8. Κατοικία

Η κατοικία ως κέλυφος ζωής της διευρυμένης οικογένειας, η οποία μάλιστα όπως προείπαμε είναι αυτάρκης από άποψη γεωργοκτηνοτροφικής παραγωγής, δεν αποτελεί μόνο χώρο αναπαραγωγής, αλλά και παραγωγής εκπαίδευσης, αναψυχής αλλά και γενικότερα κοινωνικών σχέσεων και πολιτισμού. Συνεπώς ως κέλυφος συνολικής ζωής, της οποίας συστατικά είναι όλα τα παραπάνω, συγκροτεί επίσης έναν «συνολικό» χώρο, δηλαδή έναν χώρο στον οποίο συμβαίνουν σχεδόν το σύνολο των «δράσεων» μιας οικογένειας. Στην περίπτωση της Οργάνης η «συνολικότητα» της κατοικίας συνιστά μια ιδιαιτερότητα που δεν συναντιέται στους σύγχρονους ορισμούς της κατοικίας (Παράρτημα ορισμούς κατοικίας) (Τεντοκάλη Β., 1989).

Ο πολλαπλός ρόλος της κατοικίας στην Οργάνη, και ιδιαίτερα ο παραγωγικός, γίνεται περισσότερο κατανοητός με την αναγωγή του ορισμού της (κατοικίας) σε περιόδους προβιομηχανικής οργάνωσης. Ο πολλαπλός αυτός ρόλος προσδίδει στην κατοικία έναν χαρακτήρα «συνολικότητας». Η «συνολική» κατοικία της Οργάνης, μπορούμε να πούμε πως διατηρεί στις μέρες μας τα κύρια χαρακτηριστικά της πολυσύνθετης σημασιολογικά έννοιας του «οίκου». Εξ άλλου ο ίδιος ο όρος κατοικία όπως και οικία *ετυμολογικά* προέρχονται από τον οίκο, μια έννοια κατ' εξοχήν πολυσύνθετη σημασιολογικά. Έτσι ως κατοικία στην Οργάνη ορίζεται ο δομημένος (από τους άνδρες) και συντηρούμενος (από τις γυναίκες) χώρος αφ' ενός για την προστασία από τις καιρικές συνθήκες και αφ' ετέρου για την κάλυψη των πολλαπλών λειτουργιών όπως ανάπαυσης και εργασίας, εκπαίδευσης, αναψυχής, κοινωνικών σχέσεων κ.λ.π. της διευρυμένης οικογένειας (Τεντοκάλη Β., 1989).

Εδώ κρίνεται σκόπιμο να γίνει μια συμβατική διάκριση ορολογίας μεταξύ οικίας και κατοικίας, διότι η κατοικία στην Οργάνη δεν περιλαμβάνει μόνο το κυρίως κτίσμα αλλά ένα σύνολο από επιμέρους τμήματα κτισμένα και μη, τις ελαφρές κατασκευές για αποθήκευση αγροτικών προϊόντων, την τουαλέτα, τον φούρνο, τα κοτέτσια την αυλή με τις στεγασμένες πλευρές τον λαχανόκηπο κλπ. Έτσι αν ως οικία θεωρήσουμε το σύνολο των κτισμάτων και λοιπών χώρων και ως κατοικία μόνο το κυρίως κτίσμα τότε η οικία είναι έτσι οργανωμένη ώστε να περιλαμβάνει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν παραπάνω. Η αυστηρή οριοθέτηση όλων αυτών των χώρων ακολουθώντας τα όρια της ιδιοκτησίας της διευρυμένης οικογένειας, περιορίζει οπτικά

και λειτουργικά τις καθημερινές δραστηριότητες των γυναικών. Γενικότερα ο κύκλος των καθημερινών δραστηριοτήτων των γυναικών, που προφανώς δεν περιορίζεται στο εσωτερικό του σπιτιού, αλλά και στο εξωτερικό, χρήζει οπτικής και λειτουργικής προστασίας, την οποία όπως διαπιστώνουμε και από τις φωτογραφίες του παραρτήματος, παρέχουν οι υψηλοί τοίχοι της αυλής (Παράρτημα: Φωτογραφίες 30, 31, 34) (Τεντοκάλη Β., 1989).

Όσον αφορά στην κατοικία, αυτή παρουσιάζει έναν και μοναδικό τύπο ο οποίος καθορίζεται με κριτήρια οργανωτικά και λειτουργικά και όχι μορφολογικά. Οι όποιες μορφολογικές διαφορές υπάρχουν, αφήνουν τον βασικό τύπο ανέπαφο, διότι απορρέουν κυρίως από την παλαιότητα του κτίσματος και όχι από παράγοντες σύγχρονης διαφορετικότητας, και αφορούν την μία μόνον όψη της κατοικίας και όχι το εσωτερικό του.

Προκειμένου να γίνει καλύτερα αντιληπτή η εικόνα που παρουσιάζει η κατοικία στην Οργάνη παραθέτουμε φωτογραφίες που περιλαμβάνουν τόσο τους χώρους όσο και τις δραστηριότητες που λαβαίνουν χώρα στα επιμέρους τμήματά της (Παράρτημα: Φωτογραφίες 90, 91, 92).

Αναλυτικότερα θα λέγαμε ότι η κατοικία στην Οργάνη είναι διώροφη. Η είσοδος στον όροφο γίνεται με εξωτερική ή εσωτερική σκάλα σπανιότερα και βρίσκεται στην όψη της κατοικίας που αντιστοιχεί στην περιτοιχισμένη αυλή. Αυτή είναι και η κύρια όψη της, η οποία έχει μάλιστα και τα περισσότερα ανοίγματα και ίσως για αυτό τον λόγο έχει προσανατολισμό πάντα προς το Νότο, ΝΑ ή ΝΔ. Όσον αφορά στα υλικά που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή του σπιτιού αυτά ποικίλουν και πιο συγκεκριμένα οι εξωτερικοί τοίχοι και στους δύο ορόφους είναι από πέτρα, ενώ οι εσωτερικοί από πλιθιά. Το πάτωμα του δεύτερου ορόφου καθώς επίσης και η οροφή είναι ξύλινα, ενώ καθίσταται αυτονόητο ότι τα ανοίγματα είναι μικρά για λόγους σταθερότητας του κτιρίου και όχι μόνο (Τεντοκάλη Β., 1989).

Ο χώρος της περιτοιχισμένης αυλής (Παράρτημα: Φωτογραφίες 30, 31, 34), που αντιστοιχεί στην κύρια όψη είναι αυτός που διαθέτει την μεγαλύτερη δυνατή συνέχεια μεταξύ εξωτερικού και εσωτερικού, κάτι το οποίο δεν συναντιέται σε κανένα άλλο

τμήμα της κατοικίας. Ο χώρος αυτός αποτελεί ίσως τον σημαντικότερο χώρο της κατοικίας δεδομένου ότι το σύνολο των μελών της οικογένειας και ιδιαίτερα η γυναίκα, περνούν το περισσότερο χρόνο τους σε αυτό. Επίσης τα βοηθητικά κτίσματα της οικίας, όπως η τουαλέτα, ο φούρνος, οι αποθήκες τα κοτέτσια κλπ. είναι τοποθετημένα περιμετρικά του κεντρικού υπαίθριου χώρου, διάταξη ιδιαίτερα διαδεδομένη στο σύνολο του Μακεδονικού και Θρακικού χώρου (Τεντοκάλη Β., 1989).

Περνώντας στην ανάλυση του εσωτερικού της κατοικίας, όπως άλλωστε διακρίνουμε και από τις φωτογραφίες του παραρτήματος βλέπουμε ότι ο *πρώτος όροφος* αποτελείται συνήθως από τρεις χώρους, τον στάβλο, την κουζίνα και τον ημιυπαίθριο χώρο, ο οποίος ορίζεται ανάμεσα στους δύο προηγούμενους και την εξωτερική σκάλα (Παράρτημα: Φωτογραφία 91) (Τεντοκάλη Β., 1989).

Ο στάβλος στεγάζει μεγάλα ζώα, όπως μια ή περισσότερες αγελάδες, ενώ παλιότερα σ' αυτόν συναντούσε κανείς και κάποιο άλογο ή γαϊδούρι, κάτι το οποίο δεν συμβαίνει τόσο συχνά εξαιτίας της αντικατάστασης των ιππήλατων μέσων μεταφοράς από τα μηχανοκίνητα. Στο χώρο αυτό καθημερινά η μεγαλύτερη γυναίκα της πυρηνικής οικογένειας ασχολείται με το άρμεγμα, τροφοδοτώντας την οικογένεια με γάλα, ενώ δεδομένου ότι ο φωτισμός και ο αερισμός του χώρου είναι λιγοστός καθιστά την όλη εργασία ιδιαίτερα δύσκολη (Τεντοκάλη Β., 1989).

Η κουζίνα είναι συνήθως υποτυπώδης και διαθέτει μια χτισμένη γούρνα (νιπτήρα) με τρεχούμενο νερό, μια ντουλάπα και μια σόμπα. Όλα τα ανοίγματα που διαθέτει είναι και αυτά αντιστοίχως μικρά με αυτά του στάβλου, ενώ όπως μπορούμε να διακρίνουμε και από την φωτογραφία 90 του παραρτήματος, οι λειτουργίες που λαβαίνουν χώρα εδώ είναι η παρασκευή φαγητού, το πλύσιμο των πιάτων, η αποθήκευση τροφίμων κλπ.. Βέβαια εδώ κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί το γεγονός ότι πλήθος από αυτές τις δραστηριότητες συμβαίνουν και σε άλλους χώρους όπως το ψήσιμο, στο φούρνο της αυλής, το μαγείρεμα, στις «μασίνες» των δωματίων κλπ. γεγονός που καταδεικνύει ότι η κουζίνα στην Οργάνη δεν λειτουργεί ακριβώς το ίδιο όπως σε άλλα χωριά και στην ουσία δεν μονοπωλεί στο χώρο τις «δραστηριότητες της κουζίνας». Επιπλέον ο χώρος αυτός ίσως και λόγω της διαμόρφωσης του, χαρακτηρίζεται από τους ίδιους τους ενοίκους «υποτιμητικός» και έτσι κάθε φορά που πρόκειται να φιλοξενήσουν κάποιον

ξένο το γεύμα παρατίθεται στο «σατζάκ» του πρώτου ορόφου (Τεντοκάλη Β., 1989).

Ο ημιϋπαιθριος χώρος του ισογείου (Παράρτημα: Φωτογραφία 90, 91) ορίζεται ανάμεσα στην κουζίνα και στο στάβλο καθώς και από την προβολή της εξωτερικής πλευράς του ορόφου, η οποία συμπίπτει με την εξωτερική σκάλα. Αποτελεί τον μεταβατικό χώρο ανάμεσα στην κουζίνα και στον στάβλο και ορίζεται περισσότερο από τα στοιχεία του περιγυρού του. Σε αυτόν τον χώρο συναντά κανείς την βρύση, ενώ χρησιμοποιείται τόσο για την στάθμευση του κάρου όσο και ως χώρος αποθήκευσης. Σταδιακά ο χώρος αυτό έχει αρχίσει να μετατρέπεται σε κλειστός, γεγονός που υποδεικνύει ότι συμβαίνουν επεμβάσεις στις κατοικίες της Οργάνης, οι οποίες όμως περιορίζονται αυστηρά στην μετατροπή των ημιϋπαιθρίων χώρων του ισογείου σε κλειστούς και τείνουν να λειτουργούν καθαρά ως αποθηκευτικοί (Τεντοκάλη Β., 1989).

Συνοψίζοντας την καταγραφή των εν λόγω χώρων, διαπιστώνουμε ότι το σύνολο των λειτουργιών που παρατηρούμε, εξυπηρετούν κυρίως την αγροτοκτηνοτροφική παραγωγή, είτε με την διαμονή και το άρμεγμα των ζώων, είτε με την αποθήκευση γεωργοκτηνευτικών προϊόντων. Έτσι γίνεται αντιληπτό ότι η κατανομή αυτών των λειτουργιών σε ισόγειους χώρους βρίσκει ομοιότητες με κοινωνίες που παρουσιάζουν παρόμοια οικονομική οργάνωση ανεξαρτήτως θρησκεύματος.

Η σκάλα που οδηγεί στον δεύτερο όροφο αποτελεί ένα από τα κύρια στοιχεία της κύριας όψης (Παράρτημα: Φωτογραφία 90, 92), επειδή είναι συνήθως εξωτερική και οδηγεί σε ένα μπαλκόνι στην προέκταση του «σατζάκ» του δεύτερου ορόφου. Είναι συνήθως ξύλινη, όπως και το μπαλκόνι, εκτός από τις περιπτώσεις μετατροπής του ημιϋπαιθρίου χώρου του «σατζάκ» σε κλειστό, οπότε και η ξύλινη κατασκευή αντικαθίσταται από μπετόν. Σε περιπτώσεις εσωτερικής σκάλας, η κατασκευή της είναι πάλι ξύλινη, ενώ το άνοιγμά της στο πάτωμα του δεύτερου ορόφου κλείνεται με καταπακτή. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ίδια μορφή σκάλας συναντάται σε περιοχές της Μακεδονίας (Φλώρινα), κάτι το οποίο συνιστά ακόμη μία ομοιότητα με άλλα χωριά. Ανεξάρτητα πάντως από την κατασκευή της και από τη θέση της στο κτίσμα, η σκάλα στην Οργάνη έχει κοινά γνωρίσματα όπως το γεγονός ότι είναι τοποθετημένη στην κύρια όψη της κατοικίας, έχει απότομη κλίση και έχει μία μόνο φορά κατεύθυνσης.

Συνεχίζοντας, ο *δεύτερος όροφος*, ο οποίος είναι και ο κύριος όροφος, αποτελείται από τρία δωμάτια, των οποίων η διάταξη σχηματίζει ένα «Γ», που συμπληρώνεται από τον ημιϋπαίθριο χώρο (σατζάκ) και έτσι ολοκληρώνεται σε κανονικό τετράπλευρο. Η μικρή προέκταση του σατζάκ προς τα έξω, σχηματίζει το μπαλκόνι, στο οποίο καταλήγει η εξωτερική συνήθως σκάλα (Παράρτημα: Φωτογραφίες 90, 92) ενώ στην περίπτωση ύπαρξης εσωτερικής σκάλας, η κατάληξή της στον όροφο αυτό αντιστοιχεί στο εσωτερικό του σατζάκ. Φαίνεται ότι η παραπάνω διάταξη των δωματίων του δευτέρου ορόφου σε σχήμα «Γ» είναι τυπική, διότι συναντάται σε πολλές περιοχές, τόσο της Τουρκίας, όσο και της Ελλάδας. Χαρακτηριστικά, η διάταξη αυτή έχει παρατηρηθεί στα Βραστά και Νικήτη Χαλκιδικής, στο Τρι Μπουτζάκ, κοντά στη λίμνη Βόλβη, στην Μπάνα Θράκης κ.α. (Τεντοκάλη Β., 1989).

Περνώντας στην ανάλυση των επιμέρους τμημάτων του ορόφου έχουμε το «σατζάκ» ή χαγιάτι στην ελληνική του μετάφραση, και ισοδυναμεί με τον ημιϋπαίθριο χώρο του ορόφου (Παράρτημα: Φωτογραφίες 90, 92), ενώ σε άλλες περιπτώσεις, χαγιάτι υπάρχει και στο ισόγειο. Ο χώρος αυτός βρίσκεται σχεδόν πάντα τοποθετημένος με την μεγάλη του πλευρά κατά μήκος της μεγάλης πλευράς του ορόφου της κατοικίας και βλέπει πάντα στο Νότο. Η πλευρά αυτή σχεδόν σε όλα τα σπίτια που δεν έχουν υποστεί μετατροπές, αποτελείται από ξύλινη καφασωτή κατασκευή, που επιτρέπει τον καλύτερο αερισμό και φωτισμό της κατοικίας. Από μορφολογικής άποψης η ξύλινη κατασκευή της πλευράς της όψης του «σατζάκ», ποικίλει ανάλογα με την διάταξη που επιθυμεί κάθε οικογένεια να τοποθετήσει το ξύλινα στοιχεία (Παράρτημα: Φωτογραφίες 1, 9, 10, 11, 17). Οι μετατροπές που έχουν γίνει σε νεώτερα σπίτια αφορούν την αντικατάσταση του ξύλινου τοίχου από πέτρινο και συνεπώς την μετατροπή του εν λόγω χώρου από ημιϋπαίθριο σε κλειστό. Από λειτουργικής άποψης αυτός ο χώρος θεωρείται ο πιο σημαντικός της κατοικίας, γιατί σε αυτόν όλα τα μέλη της οικογενείας περνούν τον περισσότερο χρόνο τους. Πέρα από αυτό όμως, το γεγονός ότι αποτελεί την βάση για την τυπολογική κατάταξη της κατοικίας, τον καθιστά ως πιο σημαντικό χώρο και από τυπολογική άποψη (Τεντοκάλη Β., 1989).

Αναφορικά με τις λειτουργίες που συμβαίνουν σε αυτόν έχουμε: αποτελεί είσοδο για τον όροφο δεδομένου ότι η σκάλα καταλήγει σε αυτόν, συνδέει τα δωμάτια του ορόφου μεταξύ τους και συνεπώς δικαίως χαρακτηρίζεται από πολλούς μελετητές ως το «χωλλ»

της κατοικίας, είναι ο χώρος στο οποίο το σύνολο των επισκεπτών είναι υποχρεωμένοι να βγάλουν τα παπούτσια, διότι διαφορετικά δεν τους επιτρέπεται η είσοδος στα υπόλοιπα δωμάτια, δεδομένου ότι σε αυτόν υπάρχει πάντα μια γούρνα, τον καθιστά ως ένα βαθμό ως την κουζίνα του ορόφου, χρησιμεύει όπως προείπαμε ως χώρος στον οποίο μπορεί να παρασχεθεί γεύμα, εφόσον υπάρχουν επισκέψεις στην κατοικία, είναι χώρος που οι γυναίκες τις οικογενείας πλέκουν τα προικιά τους και ράβουν ρούχα τόσο για τις ίδιες όσο και για τα υπόλοιπα μέλη και τέλος όπως το σύνολο των λοιπών χώρων, χρησιμοποιείται ως αποθηκευτικός χώρος (Τεντοκάλη Β., 1989).

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε την μεγάλη σημασία που έχει το «σατζακ» για την οικογένεια της Οργάνης αλλά κυρίως για την γυναίκα, όπου περνάει τις περισσότερες ώρες της ημέρας σε αυτό. Ο τρόπος με τον οποίο είναι κατασκευασμένος δίνει τη δυνατότητα στην γυναίκα να έχει οπτική επαφή με την αυλή, κάτι που αποσκοπεί τόσο στην επίβλεψη της αυλής όσο και στην μερική άρση της απομόνωσής της τουλάχιστον οπτικά.

Τα δωμάτια αποτελούν τον χώρο ζωής της πυρηνικής οικογένειας δεδομένου ότι παρέχει όλες τις εξυπηρετήσεις που παρέχει μια κατοικία (Παράρτημα: Φωτογραφίες 90, 92) . Δεν αποτελεί σύμπτωση το γεγονός ότι στα ελληνικά «οντάς» σημαίνει κατοικία γεγονός που ως βαθμό αποδεικνύει τα παραπάνω. Αναφορικά με την πολυλειτουργικότητά του βλέπουμε ότι αυτή αποτελεί την αναγκαία συνθήκη για την διαμονή σε αυτόν τεσσάρων ή και πέντε ανθρώπων, μελών της πυρηνικής οικογένειας. Έτσι σε έναν χώρο 10 μ² διημερεύουν αλλά και κοιμούνται άνετα τόσοι άνθρωποι κάτι το οποίο εκφράζει και την πολυλειτουργικότητα του χώρου. Για την επίτευξη αυτής της πολυλειτουργικότητας συντελούν μια σειρά από παράγοντες όπως: η σχετική έλλειψη επίπλων, που στην περίπτωση του δωματίου του ηλικιωμένου ζεύγους συναντά κάνεις ελάχιστα και στην συνήθεια των κατοίκων να μπαίνουν στα δωμάτια ανυπόδητοι που σε συνδυασμό με τα πολύ άνετα ρούχα, τους επιτρέπει να κάθονται στα στρωσίδια του πατώματος, γεγονός που καθιστά την ύπαρξη καρεκλών στο χώρο άχρηστη (Τεντοκάλη Β., 1989).

Όσον αφορά στην περιγραφή των δωματίων, αυτά έχουν συνήθως διαστάσεις 3,60* 4,00μ ενώ το ύψος που είναι σχετικά χαμηλό κυμαίνεται από 1,85 ως 2,40μ. Τα

παράθυρα είναι συνήθως δυο σε αριθμό, είναι πολύ μικρά (0,80*0,80μ) και είναι τοποθετημένα χαμηλά στο πάτωμα και σε απόσταση μόλις 0,5μ από αυτό. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι η φωτεινότητα του δωματίου είναι σχετική μικρή, δεδομένου άλλωστε του πολύ χοντρού τοίχου (0,5μ), ενώ η θέση του παραθύρου, τους δίνει την δυνατότητα από την θέση στην οποία κάθονται (σταυροπόδι στο πάτωμα) να έχουν καλή οπτική επαφή με τον έξω κόσμο. Επίσης η πόρτα εισόδου του δωματίου βρίσκεται πάντα στην άκρη με σκοπό την βέλτιστη χρησιμότητα του εσωτερικού χώρου του δωματίου (Τεντοκάλη Β.,1989).

Σχετικά με τα στοιχεία που συναντά κανείς στο εσωτερικό των δωματίων, αυτά χωρίζονται σε μόνιμα και μη μόνιμα, κάτι το οποίο διαφοροποιείται σε σχέση με το ποιος θα το κατοικήσει. Έτσι τα μόνιμα στοιχεία τα οποία συναντώνται είναι: μία ή δύο κόγχες στον τοίχο («τσιτσελίκι και ντουλάπ») (Παράρτημα: Φωτογραφία 11), που χρησιμεύουν ως διακοσμητικά στοιχεία αλλά και ως αποθηκευτικοί χώροι, ένα χτιστό τζάκι («οτζάκ»), που όμως δεν λειτουργεί καθόσον η θέρμανση γίνεται από την σόμπα, ένα ξύλινο ράφι («ραφ») 30 με 40 εκ, το οποίο διατρέχει κατά μήκος όλους τους τοίχους του δωματίου στο ύψος της κάσας της πόρτας και χρησιμεύει για τοποθέτηση μικροαντικειμένων μιας και δεν υπάρχουν έπιπλα όπως μπουφέδες, συρτάρια κλπ., και τέλος μια ξύλινη ντουλάπα (Παράρτημα: Φωτογραφία 95) η οποία είναι τοποθετημένη στον κάθετο τοίχο προς τον τοίχο της πόρτας και χρησιμεύει για την αποθήκευση των σκεπασμάτων του ύπνου κλπ. (Τεντοκάλη Β.,1989).

Τα μη μόνιμα στοιχεία τα οποία συναντάμε μόνο στην περίπτωση της πυρηνικής οικογένειας 2^{ης} γενιάς είναι: το κρεβάτι, καθόσον το ηλικιωμένο ζευγάρι κοιμάται στο πάτωμα πάνω σε στρωσίδια, το τραπέζι που είναι το 2^ο κατά σειρά έπιπλο που αγοράζουν και χρησιμοποιείται μόνο ως διακοσμητικό στοιχείο, και όχι για φαγητό ή για διάβασμα από τα παιδιά, πάνω στο οποίο βρίσκει κανείς φωτογραφίες κλπ., και επιπλέον την σαρμανίτσα («σαλαντζάκ») που είναι το κρεβάτι του μωρού που κατασκευάζεται από τους ίδιους, είναι ξύλινο και κρέμεται με δύο σχοινιά από το ταβάνι, τα μαξιλάρια στο πάτωμα. Τα υπόλοιπα μη μόνιμα στοιχεία όπως τα κιλίμια, τα μαξιλάρια και η σόμπα, είναι κοινά και μάλιστα έχουν και κοινή οργάνωση μέσα στο χώρο. Έτσι τα μαξιλάρια είναι τοποθετημένα σε σχήμα Γ προκειμένου να διαμορφώνεται ένας χώρος καθιστικού και η σόμπα είναι πάντα στην απέναντι γωνία

προκειμένου τα μέλη που συγκεντρώνονται μεταξύ τους τις βραδινές ή και οι γειτόνισσες να μπορούν να ζεσταθούν καλύτερα (Τεντοκάλη Β.,1989).

6.2.9. Η εσωστρέφια της κατοικίας στην Οργάνη

Το χαρακτηριστικό όλων των κατοικιών της Οργάνης, που είναι κοινό και κάθε επισκέπτης στην πρώτη επίσκεψή του αντιλαμβάνεται είναι οι τυφλοί πέτρινοι τοίχοι και οι πολλοί ψηλοί περίβολοι των αυλών. Ο συνδυασμός αυτών των δύο, δεν αφήνει καμία δυνατότητα στον άνθρωπο ο οποίος περνάει από το δρόμο να διακρίνει οτιδήποτε από την ζωή της κατοικίας στο εσωτερικό της. Τα όρια των κλειστών και ανοιχτών χώρων των οικιών είναι έτσι οργανωμένα ώστε να μην επιτρέπουν καμία οπτική διαπερατότητα. Ανακεφαλαιώνοντας μπορούμε να αναφέρουμε την πλήρη διάσταση στις λειτουργίες που εξυπηρετεί ο δρόμος με την οικία στην Οργάνη. Έτσι ενώ οι κατοικία αποτελεί τόπο κοινωνικής επαφής συναναστροφής εργασίας κλπ., ο δρόμος αποτελεί απλά το μέσο για την κυκλοφορία των ανθρώπων των ζώων ή και των αυτοκινήτων. Η κοινωνική σημασία του δρόμου η οποία αποτελεί τυπικό γνώρισμα των χριστιανικών χωριών, στην Οργάνη είναι άγνωστη. Αυτό που παρατηρείται είναι μια έντονη έμφαση στην οργάνωση του χώρου εντός των ορίων της οικίας, με αποτέλεσμα οι χώροι έξω από τα όρια της επικράτειας της, να αντιμετωπίζονται ως υπολείμματα των πρώτων. Αυτή η εσωστρέφεια της οργάνωσης της οικίας δείχνει να ευνοείται ή και να εντείνεται καταρχήν από την έλλειψη κοινωνικών και οικονομικών θεσμών, έξω από το θεσμό της οικογένειας και κατά δεύτερο λόγο από την αρνητική σημασία του δρόμου ως τόπου κοινωνικών συναναστροφών.

Τα στοιχεία από τα οποία συνίσταται η εσωστρεφείς οργάνωση της οικίας στην Οργάνη είναι τέσσερα, εκ των οποίων το πρώτο είναι η διάταξη της κατοικίας στην αυλή (Παράρτημα: Φωτογραφία 93). Βλέπουμε ότι η κατοικία είναι συνήθως τοποθετημένη σε κείνη την θέση του οικοπέδου, έτσι ώστε μια πλευρά της να αποτελεί συνέχεια με τους τοίχους του ορίου του οικοπέδου προς το δρόμο. Δεν τοποθετείται ποτέ στο κέντρο του οικοπέδου αλλά πάντα σε κάποια γωνία, προκειμένου η αυλή να περικλείεται από κτίρια, δεδομένου ότι και τα λοιπά βοηθητικά κτίρια της οικίας είναι χτισμένα περιμετρικά του οικοπέδου. Έτσι η δημιουργία αυτού του περικλειστού χώρου (αυλή) επιτρέπει στην γυναίκα της Οργάνης να ασχολείται με τις εξωτερικές δουλειές χωρίς να υπάρχει ο κίνδυνος να την δει κάποιος. Συμπερασματικά μπορούμε

να πούμε ότι η θέση της κατοικίας στο οικοπέδο προσανατολίζεται από τρεις παράγοντες που είναι, η αντιστοιχία της κύριας όψης με την αυλή, η ταύτιση της μιας πλευράς της κατοικίας με το όριο του οικοπέδου προς το δρόμο και ο νότιος προσανατολισμός (Τεντοκάλη Β.,1989).

Το δεύτερο στοιχείο που υποδεικνύει την εσωστρέφεια της οργάνωσης της κατοικίας, είναι το γεγονός ότι η προσπέλαση από τον δρόμο προς την αυλή και την κατοικία είναι πάντα έμμεση. Υπάρχει ένα μικρό πέρασμα, που οδηγεί και συνδέει την αυλή με τον δρόμο, και του οποίου τα όρια ποικίλουν. Αυτό το πέρασμα θα μπορούσε να ονομαστεί μονοπάτι η καλύτερα αδιέξοδο μονοπάτι που οδηγεί στην κατοικία της Οργάνης (Παράρτημα: Φωτογραφία 94). Το τρίτο στοιχείο είναι τα όρια του οικοπέδου και τον τρόπο με τον οποίο αυτά κατασκευάζονται. Έτσι κατά πρώτο λόγο αποτελούνται από τοίχο ύψους περίπου 2 μέτρων και πάχους 50 εκ. κατασκευασμένο από πέτρα, ο οποίος καλύπτεται από φύλλα λαμαρίνας. Κατά δεύτερο λόγο τα όρια της αυλής ταυτίζονται με τα βοηθητικά κτίρια της οικίας, τα οποία χρησιμοποιούνται ως χώροι αποθήκευσης αγροτικών προϊόντων και είναι κατασκευασμένα από πέτρα ή ξύλο και λαμαρίνα ή καλάμια. Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε πόσο αδιαπέραστη οπτικά και λειτουργικά είναι η αυλή από τον δρόμο. Η εσωστρέφεια η οποία αναδεικνύεται επιτρέπει στην γυναίκα να ασχολείται με τις δουλειές της αυλής (Τεντοκάλη Β.,1989).

Το τέταρτο και τελευταίο στοιχείο είναι οι όψεις του σπιτιού στην Οργάνη και το γεγονός ότι μια μόνο από αυτές παρουσιάζει κάποια ιδιαίτερη αρχιτεκτονική ομορφιά. Έτσι συνήθως μόνο αυτή είναι βαμμένη και σοβατισμένη, βλέπει στην αυλή και έχει νότιο ή νοτιοδυτικό ή νοτιοανατολικό προσανατολισμό. Είναι η όψη που παρουσιάζει ανοίγματα, σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα, και σε αυτήν βρίσκεται η εξωτερική σκάλα που οδηγεί στο «σατζάκ». Το «σατζάκ», ως ημιϋπαιθριος χώρος (στις κατοικίες που δεν έχουν υποστεί μετατροπές) βλέπει στην κυριολεξία μέσα από την καφασωτή κατασκευή του, όχι μόνο την αυλή αλλά και το δρόμο, χωρίς να επιτρέπει την αντίστροφη επικοινωνία. Έτσι αυτή η καφασωτή κατασκευή του «σατζάκ», είναι ίσως και η μοναδική διέξοδο προς τον έξω κόσμο που τους παρέχει η κατοικίας τους, τουλάχιστον για τις γυναίκες (Τεντοκάλη Β.,1989).

6.3. Το παράδειγμα του Μίσχου Ροδόπης

Το παράδειγμα του Μίσχου έχει μια ιδιομορφία. Είναι ένας οικισμός που κατοικείται από τουρκογενείς μουσουλμάνους και που στον οποίο όπως αναφέραμε και παραπάνω, εγκαταστάθηκαν Πομάκοι από τα χωριά στη ευρύτερη περιοχή του Ιάσμου που έχουν εγκαταλειφθεί. Αυτός ο πληθυσμός των Πομάκων έχει αφομοιωθεί εντελώς από τις συνήθειες και τα χαρακτηριστικά των τουρκογενών μουσουλμάνων έτσι ώστε ο οικισμός να παρουσιάζει μια ομοιογένεια στο σύνολό του. Η αφομοίωση είναι τόσο μεγάλη που μετά από προσωπικές συνεντεύξεις το σύνολο σχεδόν του πληθυσμού δηλώνει ότι ανήκει στην εθνοτική ομάδα των τουρκογενών μουσουλμάνων. Άλλωστε, όπως είδη αναφέρθηκε, σήμερα είναι πολύ δύσκολο να ξεχωρίσουν πολλά χωριά τουρκογενών μουσουλμάνων, γιατί έχουν αναμειχθεί αρκετά με Πομάκους και βουλγαρόφερτους. Παρόλα αυτά το παράδειγμα του Μίσχου είναι αντιπροσωπευτικό καθώς παρουσιάζει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά του χωριών που κατοικούν τουρκογενείς μουσουλμάνοι.

6.3.1. Η δομή του πληθυσμού

Ο οικισμός του Μίσχου Ροδόπης ανήκει στον Δήμο Σώστου. Εντός του οικισμού ζουν 724 άτομα ενώ το 1981 κατοικούσαν 464 άτομα, διαφορά πληθυσμού που ενδεχομένως να οφείλεται στην μετακίνηση των Πομάκων από τα χωριά του Ιάσμου στον συγκεκριμένο οικισμό. Πρόκειται για πληθυσμό αμιγώς μουσουλμανικό. Παράλληλα οι κάτοικοι του εν λόγω οικισμού μιλούν την τουρκική γλώσσα ενώ πολλοί από αυτούς γνωρίζουν αρκετά καλά και την ελληνική, λόγω των συναναστροφών τους με τους χριστιανούς κυρίως των γύρω χωριών αλλά και της Κομοτηνής. Οι συναναστροφές αυτές προέρχονται κυρίως μέσα από τις διαδικασίες πώλησης των προϊόντων που παράγουν.

Στην πλειοψηφία τους οι κάτοικοι είναι γεωργοί και ασχολούνται κυρίως με καπνά αλλά και με περιβόλια με κεράσια. Επίσης λίγοι είναι αυτοί που ασχολούνται με άλλα επαγγέλματα. Μετά από συνεντεύξεις κάποιοι από αυτούς ασκούν το επάγγελμα του οδηγού και κάποιοι άλλοι ασχολούνται με το εμπόριο. Το γεγονός που τους βοήθησε να ασκήσουν αυτού του είδους τα επαγγέλματα είναι ότι ο συγκεκριμένος οικισμός βρίσκεται πολύ κοντά στο πολεοδομικό συγκρότημα της Κομοτηνής. Στο οικογενειακό εισόδημα συμβάλουν και οι γυναίκες, οι οποίες απασχολούνται και αυτές με την

καλλιέργεια των καπνών βοηθώντας τους άντρες τους στα χωράφια.

Όπως έγινε αντιληπτό από την περιήγηση στον οικισμό αλλά και από τις συζητήσεις με τους κατοίκους της περιοχής δεν υπάρχουν μεγάλες οικονομικές ανισότητες στο χωριό. Οι περισσότεροι κάτοικοι έχουν περίπου τις ίδιες οικονομικές απολαβές οι οποίες πολλές φορές καθορίζονται και από το αν δουλεύουν όλα τα μέλη της οικογένειας ή όχι. Άλλωστε η οικονομική ομοιογένεια εκφράζεται και από το γεγονός ότι δεν υπάρχουν έντονες διαφορές στην αρχιτεκτονική των σπιτιών αλλά ούτε και στην ενδυμασία των κατοίκων. (Παράρτημα: Φωτογραφίες 37, 38, 39, 40, 42)

6.3.2. Εκπαίδευση

Όσον αφορά στο μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων του Μίσχου Ροδόπης μπορούμε να πούμε ότι είναι ιδιαίτερα χαμηλό. Αρκετοί από τους κατοίκους είναι αναλφάβητοι εξαιτίας του προβλήματος της γλώσσας ή καλύτερα της διγλωσσίας. Οι άνδρες και οι γυναίκες του χωριού, όπως είπαμε και στην αρχή του κεφαλαίου, μιλούν την τουρκική γλώσσα ενώ συνήθως αυτοί που γνωρίζουν την ελληνική είναι κυρίως οι άντρες, δεδομένου ότι είναι υποχρεωμένοι να τα μάθουν τόσο για την διεκπεραίωση της στρατιωτικής τους θητείας όσο και για τις εμπορικές συναναστροφές τους με τους χριστιανούς. Στο χωριό υπάρχει ένα δημοτικό σχολείο το οποίο κρίνεται ότι καλύπτει τις ανάγκες του χωριού καθώς υπάρχουν 5 δάσκαλοι για την εκπαίδευση 29 παιδιών. (Παράρτημα: Φωτογραφία 43) (Συνέντευξη Μουμίν Εκρέμ). Σαν γενική άποψη θα μπορούσε να πει κανείς ότι η κατάσταση στο χώρο της εκπαίδευσης έχει βελτιωθεί σημαντικά σε σχέση με προηγούμενες δεκαετίες, όχι μόνο στο Μίσχο Ροδόπης αλλά και στην πλειοψηφία των μουσουλμανικών χωριών, έτσι ώστε όλο και περισσότεροι κάτοικοι αποκτούν το βασικό επίπεδο μόρφωσης.

6.3.3. Ο οικισμός του Μίσχου, η οργάνωση και η δομή του

Ο Μίσχος είναι οικισμός που βρίσκεται στα δυτικά της Κομοτηνής στο Δημοτικό Διαμέρισμα Σώστου πάνω στον επαρχιακό δρόμο Κομοτηνής – Ιάσμου (Παράρτημα: Χάρτης 4). Διαμέσου του οικισμού διέρχεται ένας χείμαρρος που είναι το σήμα κατατεθέν του χωριού.

Στα βόρεια του οικισμού υπάρχουν υψηλές κλίσεις (Παράρτημα: Χάρτης 8). Στην

υπόλοιπη περιοχή που βρίσκεται μέσα σε κύκλο 800 μέτρων, πέρα από το δομημένο περιβάλλον των δίπλα οικισμών, βρίσκονται κτήματα των κατοίκων της περιοχής. Εδώ το εσωτερικό οδικό δίκτυο είναι ευρύ και εκτεταμένο και υπάρχουν ανοιχτές τοποθεσίες που μπορούν κάλλιστα να διαμορφωθούν σε όμορφους κοινόχρηστους χώρους (Παράρτημα: Φωτογραφίες 38, 40, 41, 42). Χαρακτηριστική είναι η πλατεία του χωριού όπου περνά μέσα από αυτή ο χείμαρρος της περιοχής (Παράρτημα: Φωτογραφία 38). Παράλληλα τα περισσότερα σπίτια δεν είναι πολύ ψηλά. Είναι συνήθως ισόγεια και πολύ λίγα είναι δύο ορόφων. Κύριο δομικό υλικό ήταν οι ωμόπλινθοι παλαιότερα και οι οπτόπλινθοι σήμερα (Κατσιμίγας 1984, Κιζης 1990). Βέβαια οι σύγχρονοι τρόποι δόμησης που περιλαμβάνουν και σύγχρονα οικοδομικά υλικά έχουν χρησιμοποιηθεί σε αρκετά σπίτια του χωριού, γεγονός αναμενόμενο καθώς ο Μίσχος βρίσκεται λίγα χιλιόμετρα έξω από την Κομοτηνή και οι κάτοικοί της έρχονται πολύ συχνά σε επαφή με χριστιανούς γνωρίζοντας έτσι τον τρόπο που οικοδομούν (Παράρτημα: Φωτογραφία 37, 38, 39, 40, 42). Παράλληλα η στέγη είναι συνήθως φτιαγμένη κυρίως από κεραμίδια με τους ενδιαφέρουσες ποικιλόμορφες καπνοδόχους. Επίσης στον συγκεκριμένο οικισμό δεν συναντά κανείς μεγάλες πυκνότητες πολεοδομικού ιστού καθώς τα σπίτια κτίζονται είτε μόνα τους είτε σαν μέρος ενός γκρουπ αρκετά απομακρυσμένα το ένα με το άλλο. Αν θέλουμε να το συγκεκριμενοποιήσουμε περισσότερο οι κατοικίες είναι αρκετά απομακρυσμένες η μια με την άλλη ακόμα και όταν βρίσκονται εντός του ίδιου γκρουπ των κατοικιών. Τέλος στο κέντρο του οικισμού όπως σχεδόν σε όλα τα μουσουλμανικά χωριά κάνει την εμφάνισή του το τζαμί του χωριού το οποίο είναι σε τέτοια θέση έτσι ώστε να ξεχωρίζει επιβλητικά. (Παράρτημα: Φωτογραφία 41).

6.3.4. Κοινωνικές – Τεχνικές Υποδομές

Οι τεχνικές υποδομές όσο και οι κοινωνικές υποδομές φαίνονται να είναι αρκετά καλές καθώς υπάρχουν λίγοι χωμάτινοι, αρκετοί μεγάλοι τσιμεντοστρωμένοι, λιθοστρωμένοι αλλά και ασφαλτοστρωμένοι δρόμοι, καλό δίκτυο ύδρευσης αν και αρκετά παλιό, οργανωμένες ανοιχτές περιοχές και αρκετοί χώροι αναψυχής. Το ότι οι τεχνικές όσο και οι κοινωνικές υποδομές κρίνονται ικανοποιητικές σε σχέση με πολλά από τα χωριά των Πομάκων δεν σημαίνει ότι δεν χρειάζονται βελτίωση. Είναι χαρακτηριστικό ότι στον συγκεκριμένο οικισμό δεν υπάρχει δίκτυο αποχέτευσης. Παράλληλα η κεντρική πλατεία έχει ελλειπίς υποδομές. Για παράδειγμα θα μπορούσε να γίνει διαμόρφωση

χώρου για ένα παρκάκι αλλά και διευθέτηση του χειμάρρου έτσι ώστε να δώσει ένα άλλο τόνο στην περιοχή. Τέλος δεν υπάρχουν καθόλου αθλητικές εγκαταστάσεις απαραίτητες για την άθληση των νέων (Συνέντευξη Μουμίν Εκρέμ).

6.3.5. Κατοικία

Ο συγκεκριμένος οικισμός όσον αφορά την κατοικία δεν διαφέρει από την μορφή που έχουν σχεδόν όλα τα χωριά που κατοικούν τουρκογενείς μουσουλμάνοι. Έτσι λοιπόν όπως σχεδόν όλα τα σπίτια των τουρκογενών μουσουλμάνων είναι συνήθως ισόγεια και σπανιότερα χαμηλά διώροφα, οικοδομημένα με απλά μέσα και εξοπλισμένα με λιτό εξοπλισμό, μονόχωρα ή με δύο δωμάτια που σε περιπτώσεις αύξησης των μελών των συννοικούντων αναπτύσσονται με την τυπική διζωνική οργάνωση σειράς δωματίων. Μπροστά τους έχουν ευρύχωρη αυλή που περιβάλλεται από φράχτη ψηλό όσο σχεδόν το σπίτι που περιφρουρεί την εσωστρέφεια της οικογένειας, με δίφυλλη μεγάλη αυλόπορτα που επιτρέπει την είσοδο τροχοφόρων με το φορτίο τους στο εσωτερικό της αυλής. Οι πόρτες αυτές έχουν συνήθως στέγη που προστατεύει το ξύλο της πόρτας και τους πυλώνες, κυρίως όταν αυτοί είναι χτισμένοι με ωμούς πλίνθους (Παράρτημα: Εικόνες 37, 39, 42). Στην αυλή διευθετούνται όλες οι οικιακές εξυπηρετήσεις όπως μαγειρείο, αποχωρητήριο, αποθήκες κλπ. Σήμερα πολλές από αυτές τις εξυπηρετήσεις έχουν μεταφερθεί στο εσωτερικό του σπιτιού.

6.4. Το παράδειγμα του Ηφαιστου

Ο Ήφαιστος Ροδόπης είναι ένας οικισμός ο οποίος κατοικείται σχεδόν κατά αποκλειστικότητα από μουσουλμάνους αθίγγανους και αποτελεί ίσως τον πιο οργανωμένο οικισμό αυτών. Ο λόγος που τον καθιστά τον πιο οργανωμένο οικισμό αθίγγανων της Δυτικής Θράκης, είναι το γεγονός ότι έχει οριοθετηθεί και έχουν αποφασισθεί οι όροι και οι περιορισμοί δόμησής του με το ΠΔ (ΦΕΚ 181/85) όπως τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε με το ΠΔ 14/2/87 (ΦΕΚ 133 Δ') και με την απόφαση Νομάρχη Ροδόπης (ΤΠ & ΠΕ 2299/19.6.93). Βέβαια είναι άξιο αναφοράς το γεγονός ότι ο οικισμός είχε αρχίσει να διαμορφώνεται αυθαίρετα και σε εκτάσεις που ανήκουν στο δήμο Κομοτηνής, ωστόσο ύστερα από προσπάθειες τόσο του Δήμου όσο και των υπόλοιπων δημόσιων φορέων ο οικισμός τηρεί πλέον τα βασικά κριτήρια για την σωστή διαβίωση των κατοίκων του. Επιπλέον λόγω της εξαιρετικά υψηλής πυκνότητας δόμησης που παρουσιάζει, κυρίως στο κεντρικό κομμάτι αυτού κρίνεται

σκοπίμη η περαιτέρω ανάλυση του (ΠΔ 15/6/1999, ΦΕΚ 424).

6.4.1. Γενικά χαρακτηριστικά του οικισμού - Δομή του πληθυσμού

Ο οικισμός του Ηφαίστου βρίσκεται σε απόσταση μόλις 2 χλμ. από την πόλη της Κομοτηνής και αυτή η γειτνίαση του ίσως έχει επηρεάσει την γενικότερη δομή του οικισμού. Διοικητικά ανήκει στο Δήμο Κομοτηνής αλλά ανήκει ταυτόχρονα και στο δημοτικό διαμέρισμα Κομοτηνής μαζί 6 ακόμη χωριά. Ο οικισμός είναι ο μεγαλύτερος σε πληθυσμό σε σχέση με τα υπόλοιπα χωριά του Δ.Δ. και αριθμεί 1519 κατοίκους, σύμφωνα με την απογραφή του πραγματικού πληθυσμού του 2001. Οι κάτοικοι του όπως αναφέραμε είναι αθίγγανοι και ασχολούνται κυρίως με το εμπόριο. Έτσι κάθε Τρίτη το παζάρι της Κομοτηνής αποτελεί το ιδανικό μέρος για να πουλήσουν την «πραμάτεια» τους, αλλά όχι μόνο, καθόσον το παζάρι της Ξάνθης κάθε Σάββατο αλλά και της Αλεξανδρούπολης προσελκύουν πλήθος εμπόρων. Πέρα από το εμπόριο οι κάτοικοι του οικισμού ασχολούνται με διάφορες εποχιακές δουλειές (αγρότες σε χωράφια τρίτων, αχθοφόροι κλπ), ενώ ασχολούνται και με την καλαθοπλεκτική, που είναι όπως αναφέραμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, το παραδοσιακό τους επάγγελμα (Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., 2000, Ζεγκίνης Ε., 1994) (http://www.statistics.gr/gr_tables/pinakas2-16)

Σχετικά με την συνεισφορά των γυναικών στο οικογενειακό εισόδημα μπορούμε να πούμε ότι είναι σχεδόν το ίδιο σημαντική με αυτή των ανδρών δεδομένης της εργατικότητας τους. Έτσι σχεδόν καθημερινά ακολουθούν τους άνδρες τους σε πολλές πόλεις της Δυτική Θράκης, και πωλούν τα εμπορεύματά τους, τα οποία αφορούν από είδη προικός και τρόφιμα έως και ηλεκτρικές συσκευές. Τα παιδιά κατά την διάρκεια της απουσίας των γονέων από το σπίτι, βρίσκονται υπό την επίβλεψη των παππούδων, ενώ πολλές φορές συνοδεύουν τους γονείς τους στα διάφορα ταξίδια που κάνουν για την εξασφάλιση του οικογενειακού εισοδήματος.. Επίσης κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι πολλά αυτά γυρνούν στους δρόμους και στις πλατείες των μεγάλων πόλεων πουλώνοντας χαρτομάντιλα και άλλα μικροαντικείμενα προκειμένου να εξασφαλίσουν περισσότερα χρήματα για την οικογένεια.

Λόγω έλλειψης βιβλιογραφίας σχετική με τα οικογενειακά εισοδήματα ή και την κατανομή γης κλπ. ανά οικογένεια, δεν γνωρίζουμε την ακριβή οικονομική κατάσταση

στην οποία βρίσκονται οι κάτοικοι. Βέβαια από μαρτυρίες ανθρώπων που ζουν στην περιοχή, αλλά και γενικότερα από τα επαγγέλματα με τα οποία ασχολούνται οι κάτοικοι του Ηφαίστου, διαπιστώνεται ότι μερικοί βρίσκονται σε σχετικά καλή οικονομική θέση ενώ οι περισσότεροι όχι. Αυτό ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι οι δραστηριότητες που αφορούν το εμπόριο αποφέρουν ικανοποιητικά κέρδη ενώ οι υπόλοιπες δραστηριότητες τους, τους αποφέρουν πολύ μικρά. Έτσι υπάρχουν αθίγγανοι που ζουν στα όρια της φτώχειας γεγονός που αντικατοπτρίζεται από τον τρόπο διαβίωσης τους. Βέβαια παρ' όλες τις διαφορές που μπορεί κανείς να διακρίνει και μεταξύ τους, αλλά κυρίως μεταξύ αυτών και των υπολοίπων εθνοτικών ομάδων ή και των χριστιανών, δεν φαίνεται να επηρεάζεται σημαντικά η διαμόρφωση του προφίλ κάθε οικογένειας του οικισμού, δεδομένου ότι δεν παρατηρήθηκαν ανισότητες σημαντικής κλίμακας που να γίνονται άμεσα αντιληπτές.

6.4.2 Εκπαίδευση

Όσον αφορά στην εκπαίδευση γνωρίζουμε, όπως άλλωστε έχει αναφερθεί και στο κεφάλαιο 4.3 γενικότερα, ότι στην πλειονότητα τους οι κάτοικοι του οικισμού παρουσιάζουν ελλείψεις. Αυτό είναι ίσως αποτέλεσμα του τρόπου διαβίωσης των κατοίκων, δεδομένου ότι από πολύ μικρά, τα παιδιά είναι αναγκασμένα να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα. Έτσι συνήθως πολλά παιδιά «προφταίνουν» να πάρουν μόνο τις βασικές γνώσεις που παρέχονται από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ η είσοδος στην δευτεροβάθμια τερματίζεται πολύ σύντομα. Η ύπαρξη νηπιαγωγείου στον οικισμό καθώς και δημοτικού φαίνεται πως δεν υποβοηθά στην βελτίωση της κατάστασης δεδομένου ότι η έλλειψη γυμνασίου αναγκάζει το σύνολο των παιδιών που θέλουν να συνεχίσουν τις σπουδές στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση να πηγαίνουν στην Κομοτηνή. Επίσης στη πολεοδομική μελέτη αποτύπωσης και κτηματογράφησης της περιοχής, έχει προβλεφθεί και η κατασκευή βρεφονηπιακού σταθμού στο χώρο του νηπιαγωγείου του οποίου η χρησιμότητά είναι ίσως σχετική καθόσον γνωρίζουμε ότι στην πλειονότητα τους τα μέλη της μειονότητας προτιμούν να κρατούν τα μικρά παιδιά στο σπίτι (Οριστική Μελέτη Αποτύπωσης- Κτηματογράφησης Οικισμού Ηφαίστου, 1999).

Παρά το γεγονός ότι ο οικισμός βρίσκεται σε πολύ μικρή απόσταση από την Κομοτηνή, η μη συνέχιση των σπουδών των μαθητών, ίσως να οφείλεται και στις

αδυναμίες που παρουσιάζουν σε διάφορα μαθήματα. Έτσι αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την απόρριψη των μαθητών στην ίδια τάξη, πολλές φορές, γεγονός που οδηγεί στην ηθελημένη απομάκρυνση τους από την εκπαιδευτική διαδικασία. Επίσης ίσως είναι άξιο αναφοράς το γεγονός ότι πολλοί μαθητές πέφτουν θύματα ρατσιστικής συμπεριφοράς από άλλα παιδιά γεγονός που αποθαρρύνει πολλά τσιγγανόπουλα να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Πιστεύουμε ότι η κατασκευή ενός γυμνασίου στο οικισμό, δεδομένου αποτελείται από 1519 κατοίκους, θα βελτίωνε κάπως την εικόνα που παρουσιάζουν οι μαθητές, ωστόσο ίσως να μην είναι αυτή η υποδειγματική λύση, αλλά η γενικότερη αναμόρφωση της παρεχόμενης εκπαίδευσης στους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης. (Οριστική Μελέτη Αποτύπωσης - Κτηματογράφησης Οικισμού Ηφαίστου, 1999, www.statistics.gr/gr_tables/pinakes2-16, (http://www.greekhelsinki.gr/bhr/greek/articles/pr_02_09_01.html))

6.4.3. Δημόσιες Αρχές

Οι δημόσιες αρχές κατανέμονται όπως και στην περίπτωση της Οργάνης και πιο συγκεκριμένα ως πρόεδρος της κοινότητας ορίζεται ένας μουσουλμάνος, ενώ ως γραμματέας, ένας χριστιανός σύμφωνα και με την ελληνική νομοθεσία. Βέβαια ο οικισμός δεδομένου ότι ανήκει στο Δ.Δ. Κομοτηνής, μαζί με τα χωριά Μέγα Κρανοβούνιο, Μεσοχώριο, Μικρό Κρανοβούνιο, Παραδημή, Υφανταί, καθώς και την Σχολή Αστυνομίας, και βρίσκεται σε κοντινή απόσταση από αυτήν, εξυπηρετείται από τον εν λόγω δήμο, ενώ πρόσφατα προβλέφθηκε και η κατασκευή κοινοτικού γραφείου 100 μ² περίπου. Επίσης στον οικισμό υπάρχει δημοτικό ιατρείο 400μ² το οποίο εξυπηρετεί αποκλειστικά τον εν λόγω οικισμό, ωστόσο υπολειτουργεί δεδομένου ότι το νοσοκομείο της Κομοτηνής βρίσκεται σε πολύ κοντινή απόσταση. Αστυνομικό τμήμα δεν διαθέτει, ενώ διαθέτει τζαμί στο οποίο προσέρχονται οι πιστοί για να προσευχηθούν (Οριστική Μελέτη Αποτύπωσης - Κτηματογράφησης Οικισμού Ηφαίστου, 1999, www.statistics.gr/gr_tables/pinakes2-16).

6.4.4. Ο οικισμός του Ηφαίστου, η οργάνωση και η δομή του

Ο οικισμός του Ηφαίστου βρίσκεται σε απόσταση περίπου 2 χλμ. βορειοδυτικά της Κομοτηνής, και στον επαρχιακό δρόμο που οδηγεί στις φοιτητικές εστίες του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης. Πρόκειται για έναν οικισμό ο οποίος άρχισε να παίρνει μορφή την δεκαετία του 70 δεδομένου ότι πολλοί αθίγγανοι που ζούσαν στο

εσωτερικό της πόλης της Κομοτηνής μετακινήθηκαν στην εν λόγω περιοχή η οποία σχεδόν εξ ολοκλήρου (σε ποσοστό 90%) ανήκει στο Δήμο Κομοτηνής (http://thrace-net.gr/2o/greek/xarak_gr.htm). Αρχικά λοιπόν ήταν αυθαίρετος, και μετά από κάποια χρόνια όταν άρχισε να οικοδομείται εκτενώς, οι αρχές αποφάσισαν να τον νομιμοποιήσουν ακολουθώντας την κοινή πρακτική νομιμοποίησης των αυθαιρέτων, όπως σε όλη την Ελλάδα. Έτσι το 1993 με την απόφαση του Νομάρχη Ροδόπης (Τ.Π. & Π.Ε. 2299/19.6.93) με την οποία οριοθετήθηκε ο οικισμός, ξεκίνησε ή πολεοδόμηση του.

Ο οικισμός βρίσκεται ανάμεσα σε δύο επαρχιακές οδούς οι οποίες καθορίζουν ως επί το πλείστον τα όριά του. Έτσι ο πρώτος και σχετικά μεγαλύτερος δρόμος αποτελεί το νότιο άκρο του οικισμού πέρα από τον οποίο υπάρχουν καλλιεργήσιμες εκτάσεις οι οποίες όμως δεν ανήκουν αποκλειστικά στους αθίγγανους του οικισμού, αλλά και σε υπόλοιπα μέλη της μειονότητας (τουρκογενείς μουσουλμάνοι), όπως και σε χριστιανούς. Δεδομένης της σημασίας του δρόμου, έχουν αναπτυχθεί κατά μήκος του πολλές δραστηριότητες όπως φούρνοι, καφενείο, πρατήριο καυσίμων, ενώ πολύ κοντά βρίσκεται και το ιατρείο. Τα παραπάνω δεν ανήκουν αποκλειστικά σε μέλη της μειονότητας αλλά πολλές φορές βρίσκουν απασχόληση σε αυτά κερδίζοντας κάποιο εισόδημα. Ο δεύτερος δρόμος, πού είναι κάθετος στον πρώτο και ξεκινά ακριβώς από την αρχή του οικισμού, είναι αυτός που οδηγεί στην νυμφαία, το μεγάλο δάσος της Κομοτηνής βόρεια της πόλης. Αυτός ο δρόμος αποτελεί το φυσικό όριο του Ηφαιστου με ένα ρέμα στο οποίο καταλήγουν συνήθως μερικά από τα λύματα του οικισμού δεδομένου ότι δεν υπάρχει ολοκληρωμένο δίκτυο αποχέτευσης. Επίσης μπορούμε να αναφέρουμε ότι η ανατολική πλευρά του οικισμού χαρακτηρίζεται από πλήθος σκουπιδιών κλπ. τα οποία χειροτερεύουν τις συνθήκες διαβίωσης σε αυτόν.

Σχετικά με τον τρόπο δόμησης του οικισμού, δεδομένου ότι είναι σχετικά νέος και το έδαφος δεν παρουσιάζει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (έντονες κλίσεις κλπ.), έχει εφαρμοσθεί το ιπποδάμειο σύστημα σχεδιασμού (Παράρτημα: Χάρτης 9). Έτσι στον τομέα I του Χάρτη βλέπουμε ορθοκανονικά οικοδομικά τετράγωνα, δρόμους περίπου ίδιου πλάτους, με εξαίρεση αυτούς που καθορίζουν ως ένα βαθμό την δομημένη από την αδόμητη επιφάνεια, και στο κέντρο αυτού το δημοτικό σχολείο. Επίσης γίνεται σαφές ότι υπάρχει έλλειψη κοινόχρηστων χώρων κάτι το οποίο φαίνεται ότι θα

αντιμετωπιστεί με την εφαρμογή της μελέτης πολεοδόμησης. Τα οικοδομικά τετράγωνα στον Τομέα I του χάρτη είναι σχεδόν στο σύνολο τους κτισμένα από μονοόροφα και λίγα διόροφα σπίτια, ενώ στον εσωτερικό ιστό του οικισμού δεν φαίνεται να υπάρχουν έντονες διαφοροποιήσεις που να αφορούν την ποιότητα κατασκευής των κατοικιών (Παράρτημα: Φωτογραφίες 50, 51, 52, 53, 54, 55) (Οριστική Μελέτη Αποτύπωσης-Κτηματογράφησης Οικισμού Ηφάιστου, 1999).

Σχετικά με το κυκλοφοριακό δίκτυο του οικισμού μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει πρόβλημα δεδομένου ότι εφάπτεται στον οικισμό η επαρχιακή οδός που οδηγεί από την Κομοτηνή, στον Ηφαιστο, στην Πανεπιστημιούπολη κλπ.. Έτσι γίνεται αντιληπτό ότι η σχετικά μεγάλη φόρτιση αυτού του δρόμου από τα λεωφορεία του Πανεπιστημίου Θράκης και όχι μόνο, οδήγησε τους μελετητές της Π.Μ. να προτείνουν την κατασκευή πεζοδρόμου – ποδηλατοδρόμου, πλάτους 3 μ. για την εξυπηρέτηση των πεζών καθώς και την διέλευση των ποδηλάτων από την Κομοτηνή προς την Πανεπιστημιούπολη. Επιπλέον έχει προταθεί η κατασκευή συλλέκτηριας οδού περιμετρικά του οικισμού για την καλύτερη σύνδεση – εξυπηρέτηση των κατοίκων (Οριστική Μελέτη Αποτύπωσης-Κτηματογράφησης Οικισμού Ηφάιστου, 1999).

Το υπόλοιπο δίκτυο του οικισμού μπορεί να εξυπηρετήσει τους κατοίκους του χωριού, βρίσκεται όμως σε σχετικά κακή κατάσταση, δεδομένου όλα αυτά τα χρόνια έχει αλλοιωθεί η κατάσταση του οδοστρώματος (τομέας I), (Παράρτημα: Φωτογραφίες 50, 51, 53, 54, 55). Είναι σίγουρο πως με μια νέα επίστρωση καθώς και με την δημιουργία των πεζοδρομίων και διανοιξεων που προβλέπονται από την πολεοδομική μελέτη θα ικανοποιηθούν πλέον όλες οι ανάγκες των κατοίκων. Από τις φωτογραφίες του παραρτήματος γίνεται ακόμη αντιληπτό ότι δεν υπάρχουν πεζοδρόμια στον τομέα I, του οικισμό γεγονός που ίσως δημιουργεί προβλήματα στην μετακίνηση των κατοίκων. Ωστόσο όπως φαίνεται και στο (Χάρτη του Παρατήματος II) έχει προβλεφθεί η δημιουργία πεζοδρομίων στο Τομέα II του οικισμού, και οι νέοι δρόμοι που θα ανοιχθούν, έχει προβλεφθεί να ακολουθούν όσο το δυνατόν τους υπάρχοντες άξονες ώστε να υπάρχει ενιαία δομή, να μην δημιουργούν πολλές κατατμήσεις ιδιοκτησιών, να δίνουν πρόσωπο σε όλες τις ιδιοκτησίες και να διατηρούν τους υπάρχοντες κοινόχρηστους χώρους (Οριστική Μελέτη Αποτύπωσης-Κτηματογράφησης Οικισμού Ηφάιστου, 1999).

Τέλος παρατηρώντας τον χάρτη βλέπουμε ότι υπάρχει έλλειψη σε πλατείες και ελεύθερους χώρους γενικότερα, κάτι το οποίο οδήγησε τους μελετητές της Μελέτης Πολεοδόμησης του Ηφάιστου να προτείνουν πλατείες παιδικές χαρές και ελεύθερους χώρους σε πολλά οικοδομικά τετράγωνα όπως θα δούμε αναλυτικά πιο κάτω.

6.4.5. Ομαδοποίηση δημόσιων και κοινόχρηστων λειτουργιών

Όσον αφορά στην ομαδοποίηση δημόσιων και κοινωφελών λειτουργιών μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει, δεδομένου ότι το σύνολο σχεδόν των λειτουργιών βρίσκεται επί του οδικού άξονα που ενώνει τον οικισμό με την Κομοτηνή. Όπως βλέπουμε και στο (Χάρτη του παραρτήματος) οι περισσότερες δημόσιες λειτουργίες βρίσκονται σε γειτονικά οικοδομικά τετράγωνα και πιο συγκεκριμένα: στο Ο.Τ. 1Α υπάρχει το ιατρείο του χωριού ενώ ακριβώς δίπλα στο Ο.Τ. 11Α έχει προβλεφθεί, από την πολεοδομική μελέτη, ανέγερση γραφείου διοίκησης. Στο Ο.Τ. 23 έχει προβλεφθεί ή ανέγερση πολιτιστικού κέντρου και παράλληλα δημιουργία ελεύθερου χώρου, τον οποίο θα μπορούν να επισκέπτονται οι κάτοικοι με τα παιδιά τους. Επίσης οι κοινωφελείς λειτουργίες πέραν αυτών του Ο.Τ. 23 συναντώνται και στα Ο.Τ. 12Α, 61Α, 41Α όπου θα πραγματοποιηθούν πλατείες και στα Ο.Τ. 1Α και 62 όπου θα κατασκευαστούν παιδικές χαρές και στα Ο.Τ. 39Α, 26, 11Α όπου θα αφεθούν ελεύθεροι χώροι όπου είναι δυνατόν (Οριστική Μελέτη Αποτύπωσης- Κτηματογράφησης Οικισμού Ηφάιστου, 1999).

Σχετικά με τις υπόλοιπες δημόσιες και κοινωφελείς λειτουργίες όπως είναι αυτές της εκπαίδευσης και του αθλητισμού βρίσκονται σχετικά απομακρυσμένες από τις υπόλοιπες. Έτσι το δημοτικό βρίσκεται στο κέντρο του οικισμού προκειμένου να έχουν εύκολη πρόσβαση όλοι οι μαθητές ενώ το νηπιαγωγείο με το γήπεδο βρίσκονται στο βορειοδυτικό άκρο αυτού, ακριβώς λόγω των μεγάλων αναγκών σε γη που απαιτούν οι παραπάνω δραστηριότητες. Γενικότερα από την μελέτη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του οικισμού, διαπιστώθηκε μεγάλη ανάγκη για ύπαρξη χώρων για κοινωφελείς και κοινόχρηστους σκοπούς, εντός του τομέα Ι, και για αυτό η πολεοδομική μελέτη του οικισμού πρότεινε τόσες παρεμβάσεις στο πλέον πυκνοδομημένο τμήμα του οικισμού (Οριστική Μελέτη Αποτύπωσης- Κτηματογράφησης Οικισμού Ηφάιστου, 1999).

6.4.6. Κατοικία

Με την επίσκεψη μας στον οικισμό Ηφαιστού και την επιτόπια έρευνα την οποία κάναμε διαπιστώσαμε ότι αποτελεί έναν οικισμό που έχει πολλά κοινά με τα υπόλοιπα χωριά των τουρκογενών μουσουλμάνων κυρίως αλλά και των χριστιανών. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι γειτνιάζει με μια σειρά από οικισμούς τουρκογενών αλλά και με την Κομοτηνή και συνεπώς δέχεται συνεχώς επιρροές. Βέβαια είναι σκόπιμο να αναφέρουμε ότι παρουσιάζει και μια σειρά από ιδιαιτερότητες που φαίνεται πως παρατηρούνται μόνο σε οικισμούς τσιγγάνων και αφορούν τόσο την εξωτερική όψη όσο και την εσωτερική όψη και οργάνωση της κατοικίας

Έτσι οι μουσουλμάνοι αθίγγανοι του οικισμού Ηφαιστού ζουν κυρίως σε μονοόροφα αλλά και σε δύοροφα σπίτια (Παράρτημα: Φωτογραφίες 50, 51, 52, 53, 54, 55). Φαίνεται πως δεν παρουσιάζουν κάποια ιδιαίτερη αρχιτεκτονική ίσως και επειδή αρχικώς ήταν αυθαίρετα και έπρεπε να χτιστούν πολύ γρήγορα. Τα μονοόροφα σπίτια είναι συνήθως πιο πρόχειρα χτισμένα και είναι κατασκευασμένα από τούβλα, τσιμεντόλιθους αλλά και πέτρες. Τα δύοροφα σπίτια φαίνεται πως είναι καλύτερης κατασκευής δεδομένου ότι είναι κατασκευασμένα από τούβλο και μπετόν (Παράρτημα φωτογραφίες 50, 53) Τα πολύ παλιά μονοόροφα σπίτια όπως φαίνεται και στην φωτογραφία 53 ήταν κατασκευασμένα από λάσπη και ξύλα των οποίων το χαρακτηριστικό ήταν ότι είχαν πολύ χοντρούς τοίχους. Σχετικά με την στέγη διαπιστώσαμε ότι έχουν κυρίως τα μονοόροφα και είναι κατασκευασμένη από κεραμιδί ή ελενίτ. Στα δύοροφα κτίρια υπάρχει μόνο δώμα πάνω στο οποίο συναντά κανείς ηλιακούς θερμοσίφωνες απλωμένα ρούχα αλλά και δορυφορικές κεραίες για λήψη ξένων καναλιών.

Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που παρουσιάζουν τα σπίτια στον οικισμό είναι το πλήθος και τα έντονα χρώματα με τα οποία είναι βαμμένα (Παράρτημα φωτογραφίες 50, 53, 54). Βέβαια αυτό δεν συμβαίνει στο σύνολο των κατοικιών, αλλά σε μερικές μόνο, προσδίδοντας έτσι μια διαφορετική όψη σε κάθε γειτονιά. Επίσης ένα άλλο χαρακτηριστικό των κατοικιών είναι ότι πολλά σπίτια διαθέτουν αυλή στην οποία κάποιος που βρίσκεται από έξω δεν έχει οπτική επαφή. Αυτό ο τρόπος κατασκευής της αυλής, θυμίζει πάρα πολύ κατοικίες των υπολοίπων εθνοτικών ομάδων της μειονότητας (Πομάκοι, Τουρκογενείς) και φαίνεται πως το υιοθέτησαν στις περισσότερες των

περιπτώσεων αλλά με μια διαφορά. Η διαφορά αυτή φαίνεται πως έγκειται στο γεγονός ότι η κατασκευή της δεν θα περιορίζει την τσιγγάνα γυναίκα της οικογένειας ακριβώς όπως την πομάκα ή τουρκογενή γυναίκα ενός άλλου χωριού. Δεν γνωρίζουμε ποια είναι ακριβώς η χρησιμότητα ενός τόσο υψηλού τοίχου διότι είχαμε την ευκαιρία να δούμε γυναίκες του οικισμού να πλένουν ρούχα ακόμη και στο δρόμο.

Πριν περάσουμε στην εσωτερική διαμόρφωση του σπιτιού κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί η εντελώς διαφορετική χρησιμότητα που έχει δρόμος στον Ήφαιστο από τον δρόμο της Οργάνης. Αυτό γίνεται γιατί φαίνεται πως πλήθος δραστηριοτήτων που συμβαίνουν έξω από την κατοικία στον Ήφαιστο, στην Οργάνη συμβαίνουν μέσα. Η γυναίκα του Ηφαίστου συνηθίζει να κάθεται στο πλατύσκαλο του σπιτιού της, παρέα με τις γειτόνισσες, και κάνοντας διάφορες δουλειές και προσέχοντας τα παιδιά. Δεν έχει πρόβλημα να «εκτεθεί σε κοινή θέα» και έτσι έχει μεταφέρει πλήθος λειτουργιών εκτός σπιτιού ελευθερώνοντας χώρο στο εσωτερικό της κατοικίας για λοιπές δραστηριότητες.

Το εσωτερικό της κατοικίας του Ηφαίστου μπορούμε να πούμε ότι δεν παρουσιάζει ομοιότητες με την ίδια ένταση όπως σε κατοικίες σε άλλα μειονοτικά χωριά δεδομένου ότι δεν ακολουθούνται κάποιοι κανόνες για την εσωτερική διαμόρφωση του. Όσοι έχουν την οικονομική δυνατότητα χτίζουν διώροφα σπίτια τα οποία αποτελούνται από την κουζίνα, το σαλόνι, τα υπνοδωμάτια, το χωλ και την τουαλέτα ενώ οι υπόλοιποι χτίζουν μονώροφα με λιγότερους χώρους. Πολλές φορές η είσοδος της αυλής μέχρι κάποιο σημείο κλείνεται και αποτελεί έναν ημιυπαίθριο χώρο ο οποίος μοιάζει αρκετά με το λεγόμενο χαγιάτι. Σε αυτό αλλά και στο υπόλοιπο σπίτι, στρώνουν κάτω διάφορα κιλίμια και περνούν αρκετές ώρες κυρίως το βράδυ συζητώντας. Στην αυλή υπάρχει πάντα βρύση, προκειμένου να μπορούν να πλένουν τα ρούχα στο χέρι αλλά και για να πλένουν την αυλή, το αυτοκίνητο κλπ.. Τέλος κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι στηριχθήκαμε κυρίως στην επιτόπια έρευνα που κάναμε, αλλά και σε συζητήσεις με ανθρώπους που γνώριζαν καλύτερα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κατοικίας του Ηφαίστου, διότι υπήρχε έλλειψη σχετικής βιβλιογραφίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο : Παραδείγματα πολυπολιτισμικών οικισμών – πόλεων

7.1. Το παράδειγμα της Κομοτηνής

7.1.1. Ιστορική αναδρομή – Δομή του πληθυσμού

Ο βυζαντινός οικισμός των «Κουμουτζηνών» (έτσι λεγόταν τότε η Κομοτηνή) περιοριζόταν μέσα στα τείχη, των οποίων τμήματα σώζονται στο κέντρο της σημερινής πόλης. Σε θέση στρατηγική, δίπλα στην Εγνατία οδό και στην αρχή της διάβασης προς το βορρά, που οδηγεί στην πεδιάδα της Φιλιππούπολης, με το διπλό χαρακτήρα ως αγροτικού κέντρου και ενδιάμεσου σταθμού των ταξιδιωτών της Ανατολής, το μικρό πόλισμα είχε το 13^ο αιώνα εξελιχθεί σε αξιοσημείωτη πόλη, ήδη γνωστή ως Κομοτηνή. Μετά την οθωμανική κατάκτηση (1363) εγκαταστάθηκαν Οθωμανοί έποικοι από τη Μικρά Ασία, και η πόλη επεκτάθηκε και απέκτησε μουσουλμανικά θρησκευτικά και κοινωφελή κτίρια (τεμένη, μαρέτ κ.ά.), ενώ η ονομασία της παρεφθάρη σε «Γκιουμουλτζίνε». Η διαρροή του ελληνικού στοιχείου και οι εξισλαμισμοί έδωσαν κάποια στιγμή αριθμητική υπεροχή στο μουσουλμανικό πληθυσμό. Αργότερα, τα ρεύματα φυγής δραστήριων Ηπειρωτών τόνωσαν τη χριστιανική κοινότητα, έτσι ώστε το 1801 ο Άγγλος περιηγητής Edward Clarke υπολόγιζε ότι η πόλη είχε 1000 σπίτια, από τα οποία τα 400 ήταν ελληνικά, τα 60 εβραϊκά, τα 15 αρμένικα και τα υπόλοιπα τουρκικά. Οι εβραίοι συνέχισαν να κατοικούν στην εντός των τειχών περιοχή, ενώ οι χριστιανοί αργότερα επεκτάθηκαν και έξω απ' αυτή, στις γειτονίες Βαρόσι και Άγιος Γεώργιος. Το 1800 ανοικοδομήθηκε στη θέση βυζαντινού ναού, πολύ κοντά στα βυζαντινά τείχη, η τρίκλιτη μητροπολιτική εκκλησία της Παναγίας (Παράρτημα: Εικόνα 62). Στην ίδια γειτονιά, εντός των τειχών, σώζεται η Συναγωγή, αντιπροσωπευτική της αρχιτεκτονικής των εβραϊκών θρησκευτικών κτιρίων στην Ανατολική Ευρώπη του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα. (Παράρτημα: Εικόνα 88) (Κίζης Γ., 1990).

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα η οικονομική και διοικητική σημασία της Κομοτηνής στα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μεγάλωσε, και το χριστιανικό στοιχείο της πόλης γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση. Απόδημοι Κομοτηναίοι ευεργέτες έκτισαν εκπαιδευτήρια και ευαγή ιδρύματα, τονώνοντας το ηθικό και παρασκευάζοντας την ελληνική κοινότητα για το σκληρό ανταγωνισμό με τους Βουλγάρους, που έμελλε σε

λίγα χρόνια να εκδηλωθεί, κατά τούς βαλκανικούς πολέμους. Το 1870 κατοικούσαν 530 ελληνικές οικογένειες στον παραπόταμο Βαρόσι και στη συνοικία του Αγίου Γεωργίου, 70 αρμένικες βορειοανατολικά της, 1500 τουρκικές στη μείζονα βόρεια έκταση, με πολλά τζαμιά και ένα λουτρό, 100 εβραϊκές μέσα στα τείχη και 40 πσιγγάνικες στα γύφτικα. (Κίζης Γ., 1990).

Με την πάροδο του χρόνου το χριστιανικό στοιχείο ενισχύθηκε και σήμερα στην πόλη της Κομοτηνής το 73 % περίπου είναι χριστιανοί και το 27 % μουσουλμάνοι, εκ των οποίων το 57,5 % είναι τουρκογενείς, το 16,5 % Πομάκοι και το 26 % Αθίγγανοι. (Urban II, 2001)

7.1.2. Το μορφωτικό επίπεδο – Εκπαίδευση

Το μορφωτικό επίπεδο της πόλης είναι εξαιρετικά χαμηλό. Περίπου ένας στους πέντε κατοίκους είναι αναλφάβητος ή δεν έχει τελειώσει το Δημοτικό (Urban II, 2001). Τα ποσοστά είναι συντριπτικά χειρότερα στον μουσουλμανικό πληθυσμό. Παρά τη συγκέντρωση στην πόλη αρκετών πτυχιούχων ΑΕΙ, το ποσοστό είναι χαμηλό (μισό από το εθνικό) και δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις διαρθρωτικές αλλαγές και στην ανάγκη καινοτομιών (Urban II, 2001). Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι τα υψηλά ποσοστά αναλφαβητισμού είναι άμεσα συναρτημένα με την ύπαρξη της μουσουλμανικής μειονότητας. Το αυξημένο ποσοστό αναλφαβητισμού των μειονοτικών πληθυσμών συνδέεται με τις γενικότερες δυσκολίες ενσωμάτωσης τους στην κοινωνία και οικονομία της περιοχής και της χώρας, ενώ ταυτόχρονα συμβάλλει στην αναπαραγωγή της απομόνωσης τους. Η βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου του πληθυσμού και η αναβάθμιση των δεξιοτήτων κρίνεται ως αποφασιστική προϋπόθεση για την απαιτούμενη επάρκεια των ανθρωπίνων πόρων να ανταποκριθούν και να συμβάλλουν στην οικονομική ανασυγκρότηση, την προσέλωση νέων επενδύσεων, την δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης.

7.1.3. Η οργάνωση του χώρου της Κομοτηνής

Η πόλη της Κομοτηνής είναι χτισμένη στις παρυφές της εύφορης κεντρικής πεδιάδας του νομού Ροδόπης, συνορεύοντας κατά την βορινή πλευρά της με την απόληξη του ορεινού όγκου που την χωρίζει από την Βουλγαρία και κατά τις υπόλοιπες με την

πεδιάδα. Η πόλη, η οποία αναφέρεται σε πηγές από τον 14^ο αιώνα και μετά, αναπτύχθηκε προς τα ανατολικά κατά γειτονιές και γραμμικά κατά μήκος φυσικών αξόνων - ποταμών, προϋπαρχόντων δρόμων (σήμερα Εγνατίας, Φιλippουπόλεως) κλπ. Όπως συμβαίνει με τέτοιους οικισμούς, η Κομοτηνή χαρακτηρίζεται από πολεοδομική αναρχία, έλλειψη υποδομών και κοινόχρηστων χώρων, καθώς ο πολεοδομικός ιστός προκύπτει αυθόρμητα και η πόλη αναπτύσσεται συσσωρευτικά χωρίς σχεδιασμό. Η ιστορική αυτή οργάνωση είναι ορατή και σήμερα, αφού ελάχιστα διαφοροποιήθηκε.

Με την εγκατάσταση των προσφύγων η πόλη επεκτάθηκε Ν. Δ. και Ν. Α. με άξονες την οδό προς Ξάνθη και το ποτάμι και την οδό προς Αλεξανδρούπολη. Το 1933 εκπονείται το πρώτο σχέδιο πόλης στο οποίο προβλέπονται ικανές επεκτάσεις. Το άκαμπτο Ιπποδάμειο σχέδιο καθυστερεί για δεκαετίες να υλοποιηθεί, καθώς προσκρούει σε υψηλά κόστη απαλλοτριώσεων αλλά και σε απροθυμία και αντίδραση εφαρμογής.

Η δυσχερής και περιορισμένη εφαρμογή του σχεδίου οδήγησε σε εκρηκτικές καταστάσεις την πόλη. Οι στενοί υφιστάμενοι δρόμοι στα σημεία που δεν εφαρμόστηκε το σχέδιο είναι ανεπαρκείς και για μικρούς κυκλοφοριακούς φόρτους. Οι λίγοι διανοιχθέντες δεν μπορούν να εξυπηρετήσουν ταυτόχρονα τη διέλευση και τη στάθμευση, ενός αυξανόμενου αριθμού τροχοφόρων. Ακόμη χειρότερο, δεν έχουν διεξόδους, καθώς οι διανοίξεις δεν έγιναν ορθολογικά και με ιεράρχηση, με αποτέλεσμα η κίνηση να διοχετεύεται σε δύο-τρία σημεία όπου μοιραία παρατηρείται κυκλοφορική συμφόρηση.

Η άναρχη δόμηση αυθαιρέτων οικισμών που δημιουργήθηκαν από τη μετανάστευση κυρίως ορεσίβιων Πομάκων στην περίμετρο της πόλης επιδείνωσε την κατάσταση με γρήγορους ρυθμούς.

Όλη αυτή η βίαιη και νόθα αστικοποίηση βρήκε την πόλη ανέτοιμη και πενιχρά εξοπλισμένη, με αποτέλεσμα η ανάπτυξη της να καθυστερήσει ανεπίτρεπτα.

Όσον αφορά τις χρήσεις γης, η κατοικία συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό επί του συνόλου των χρήσεων. Οι λοιπές χρήσεις κατά σειρά σπουδαιότητας είναι: Εμπόριο

χονδρεμπόριο - αποθήκες, γραφεία - διοίκηση - τράπεζες, τουρισμός -αναψυχή, μεταποίηση, χώροι στάθμευσης.

Το εμπόριο και οι υπηρεσίες είναι συγκεντρωμένα στην περιοχή του κέντρου, γύρω από την πλατεία και το ιστορικό εμπορικό κέντρο και δευτερευόντως στις συνοικίες. Στις βόρειες συνοικίες, όπου κατοικεί η μουσουλμανική μειονότητα, ο άξονας Εγνατία - Φιλιππουπόλεως εμφανίζει μορφή τοπικού εμπορικού κέντρου γραμμικής ανάπτυξης.

Η βιοτεχνία και μεταποίηση είναι συγκεντρωμένη κατά μήκος των εισόδων στη πόλη από Ξάνθη και Αλεξανδρούπολη, εκτός σχεδίου (Παράρτημα: Χάρτες 10, 11).

Παράλληλα η Κομοτηνή είναι πόλη που χωρίζεται σε χαρακτηριστικές συνοικίες (Παράρτημα: Χάρτες 10, 11).. Στην πόλη της Κομοτηνής θα μπορούσε να διακρίνει κανείς τμήματα του πολεοδομικού ιστού που διαφέρουν έντονα μεταξύ τους λόγω των μειονοτήτων και των τρόπων αντιμετώπισης των μειονοτικών προβλημάτων που εφαρμόστηκαν μέχρι σήμερα.

Η μουσουλμανική βορειοανατολική περιοχή της πόλης επί το πλείστον διατηρεί τον παλιό πολεοδομικό ιστό, με τους στενούς ελικοειδείς δρόμους και τις αδιέξοδες απολήξεις τους, οροθετημένους από ψηλούς λευκούς μανδρότοιχους (Παράρτημα: Εικόνες 61, 63) και που και που προβάλλουν και τα σπίτια των πομάκων με τα ξύλινα σαχισιά και τα καφασωτά παράθυρα (Παράρτημα: Εικόνα 99). Μικρά πλατώματα σε διασταυρώσεις με ένα πλατάκι, μία κρήνη και ένα χαμηλό, ευτελές καφενείο, συγκεντρώνουν την κοινωνική επαφή του ανδρικού πληθυσμού. Γυναικείες και κοριτσίστικες σιλουέτες, σφιχτοντυμένες πεισματικά μέσα στις παραδοσιακές τους φορεσιές με τις κεφαλομαντήλες, φαίνονται ξαφνικά και ξαναχάνονται στο βάθος των σοκακιών, καθώς γρήγορα χώνονται στο άσυλό τους, μέσα από τις μεγάλες ξύλινες αυλόπορτες, αλλάζοντας ξαφνικά το ύφος της σύγχρονης Κομοτηνής και γυρίζοντας το χρόνο έναν αιώνα πίσω (Παράρτημα: Εικόνα 63) (Κίζης Γ., 1990).

Στη μουσουλμανική περιοχή τα σπίτια είναι συνήθως ισόγεια, μονόχωρα ή με δύο δωμάτια. Μπροστά τους έχουν ευρύχωρη αυλή, με αυλόγυρο κτιστό, ψηλό όσο σχεδόν

το σπίτι, με δίφυλλη μεγάλη αυλόπορτα (Παράρτημα: Εικόνα 98). Παρόμοια, ίσως κάπως πιο αστικοποιημένα, ήταν τα σπίτια της αρμένικης και της εβραϊκής συνοικίας, από τις οποίες δε σώζονται αξιόλογα δείγματα. Αξιοσημείωτο είναι όμως το γεγονός ότι η πολεοδομική φυσιογνωμία της μουσουλμανικής περιοχής τα τελευταία χρόνια αλλάζει λόγω της υιοθέτησης εκσυγχρονιστικού τρόπου ζωής από τους Μουσουλμάνους, της αύξησης της ζήτησης για κατοικία στην Κομοτηνή που είναι ιδιαίτερα υπαρκτή τα τελευταία χρόνια λόγω της πληθώρας των φοιτητών αλλά και λόγω των τελευταίων πολεοδομικών πολιτικών που παίρνονται στην πόλη της Κομοτηνής. Έτσι λοιπόν ανάμεσα στα μονώροφα μουσουλμανικά σπίτια εύκολα διακρίνει κανείς μεγάλες πολυκατοικίες (Παράρτημα: Εικόνες 69 – 76).

Ελάχιστα κτίσματα σώζονται από τη χριστιανική αρχιτεκτονική του «παραδοσιακού», ανατολίτικου ρυθμού. Επρόκειτο για σπίτια με εντονότερο τον αστικό χαρακτήρα, που σε ορισμένες περιπτώσεις θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως «αρχοντικά». Λίγα ήταν τα διώροφα σπίτια πριν το 1850, και ακολουθούσαν την τυποποιημένη διαρρύθμιση: ισόγειο με υπόστυλη αυλή πίσω από την είσοδο (χαγιάτι), με δύο υπερυψωμένα δωμάτια εκατέρωθεν, που από πάνω τους, στον όροφο, ξεπρόβαλλαν αντίστοιχα δωμάτια σε τσικμάδες (ξύλινοι κλειστοί εξώστες) (Παράρτημα: Εικόνα 100).

Η χριστιανική πόλη έχει αλλάξει εντελώς, με τα μεγάλα έργα ρυμοτομίας και διευθετήσεως ρεμάτων και την αθρόα «Εκσυγχρονιστική» ανοικοδόμηση. Μαζί με τους στρωμένους με γρανιτένιους κυβόλιθους δρόμους φαίνεται ότι χάνεται οριστικά και αυτή ή ανάμνηση της παλιάς πόλης, με τη σκεπαστή αγορά, τα χάνια, τα χαμάμ, τα ταμπάκικα και την παραδοσιακή κοινωνική ζωή. Μένει όμως η παλιά αγορά όπου επικεντρώνεται η παραδοσιακή εμπορική δραστηριότητα, με έντονη τη συμμετοχή του μουσουλμανικού στοιχείου. Ισόγεια ξύλινα μαγαζιά, διώροφα μικρά πέτρινα εμπορικά κτίρια, δρόμοι στρωμένοι με κυβόλιθους, κάθε λογής παλιομοδίτικηπραμάτεια, μαγέρικα και μπουγατσατζιδικα, σιδεράδικα και τενεκετζιδικα, μικρομάγαζα και παρασκευαστήρια λουκουμιών ή στραγαλιών, συνθέτουν ένα γραφικό σύνολο με σπάνια ατμόσφαιρα (Παράρτημα: Εικόνα 67).

Ακόμα κάθε Τρίτη γίνεται το υπαίθριο παζάρι, κατά την παλαιά συνήθεια που κρατάει

από τους χρόνους της Τουρκοκρατίας. Ξύλινοι πάγκοι γεμίζουν το πλάτωμα στην ανατολική περιοχή του μπαζωμένου ποταμιού (χώρος πίσω από το κολυμβητήριο της Κομοτηνής), κι ο χώρος κατακλύζεται από κάθε λογής τοπικά προϊόντα, απ' όλο το νομό Ροδόπης. Το πλήθος και τα διαλαλητά τωνπραματευτάδων, οι ανάκατες γλώσσες και διάλεκτοι, οι διάφορες φυλές και ράτσες – Τουρκογενείς, Πομάκοι, Τσιγγάνοι και χριστιανοί ντόπιοι, Σαρακατσαναίοι και πρόσφυγες παλιοί και τωρινοί - αποκαλύπτουν τη μοναδική σε πανελλαδική κλίμακα φυσιογνωμία της περιοχής, σφραγισμένη από το περίεργο αυτό μωσαϊκό της σύζευξης των δύο κόσμων, δυτικού και ανατολίτικου (Παράρτημα: Εικόνα 68). Την εικόνα συμπληρώνουν οι γειτονιές των τουρκόγυφτων, τόσο στην τενεκεδούπολη Αλάν-κουγιού (Παράρτημα: Εικόνες 56 - 60), στην ανατολική παρυφή της Κομοτηνής, όσο και στον «οργανωμένο» συνοικισμό του Ηφαίστου (Παράρτημα: Εικόνες 50 - 55), τα χρώματα, τα υλικά, οι μυρωδιές του υπαίθριου νοικοκυριού, οι φωνές των παιδιών, τα μαγαζάκια με τις αδιάκοπες μουσικές τους, συνθέτουν έναν κόσμο παράξενο, γραφικό αλλά και δυσπροσπέλαστο.

Από τη «δυτική» παλαιότερη φυσιογνωμία της πόλης διατηρούνται, άλλοτε αποσπασματικά και άλλοτε σε σύνολα δρόμων και γειτονιών, τα αστικά μέγαρα και τα αρχοντόσπιτα των χρόνων της ακμής της πόλης του όψιμου 19^{ου} αιώνα. Η οδός Τσανακλή και οι οδοί Ιωακείμ Γ' και Χατζηκωνσταντή Ζωίδου στη γειτονιά του Αγίου Γεωργίου συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον, αλλά μπορεί κανείς να συναντήσει σχεδόν παντού από νότιο τμήμα της πόλης μικρότερα αστικά σπίτια με ακαδημαϊκά η εκλεκτικιστικά στοιχεία, πού εκφράζουν με το ιδιόμορφο και ετερόκλητο ύφος τους το χαρακτήρα της μικτής κοινωνίας πού δρούσε στο πολυεθνικό σταυροδρόμι της Κομοτηνής μέχρι τα χρόνια του μεσοπολέμου (Παράρτημα: Εικόνες 64, 66).

7.1.4. Κοινωνικός εξοπλισμός

Όσον αφορά την εκπαίδευση υπάρχει σχετική επάρκεια για όλες τις βαθμίδες. Αντίθετα, υπάρχουν μόνον κεντρικές λειτουργίες υγείας (Νομαρχιακό Νοσοκομείο, κεντρικό ΙΚΑ και ιδιωτικές κλινικές) και σε επίπεδο συνοικίας λείπουν παντελώς. Ελάχιστες επίσης είναι οι αποκεντρωμένες λειτουργίες πρόνοιας (γηροκομείο, κέντρο νεολαίας κλπ). Στον τομέα της μειονότητας η έλλειψη είναι μεγαλύτερη.

Στον τομέα του πολιτισμού παρατηρείται σχετική κινητικότητα. Πληθώρα σωματείων και συλλόγων αναπτύσσουν αξιόλογη δραστηριότητα. Σημαντικό είναι το Αρχαιολογικό Μουσείο της Κομοτηνής έδρα της ΙΘ Εφορίας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Κομοτηνής το οποίο στεγάζει ευρήματα από όλο τον Θρακικό χώρο. Η Κομοτηνή είναι Έδρα του Κέντρου Λαϊκών Δρώμενων, στο πλαίσιο του πολιτιστικού δικτύου πόλεων.

Τα ΜΜΕ έχουν σοβαρή παρουσία με πληθώρα τοπικών τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών σταθμών και τοπικών εφημερίδων.

Σε σχέση με την αναψυχή - τουρισμό, υπάρχει έντονη διαφοροποίηση στα τμήματα του πληθυσμού, με το στοιχείο της εσωστρέφειας περισσότερο τονισμένο στην μουσουλμανική κοινότητα, που δίνει την εντύπωση ενός κοινωνικού χώρου που ζει σε σχετική απομόνωση ως προς την κοινωνική ζωή της σύγχρονης πόλης.

Όσον αφορά τον αθλητισμό, υπάρχουν αξιόλογες εγκαταστάσεις (Πανθρακικό στάδιο, κλειστό γυμναστήριο, υπαίθριο αθλητικό κέντρο) αλλά η ταυτόχρονη χρησιμοποίησή τους από τους φοιτητές της Σωματικής Αγωγής κάνει άμεση την ανάγκη για περισσότερες επιλογές.

7.1.5. Τεχνικές υποδομές

Υδρευση: Ολόκληρη η εντός ισχύοντος σχεδίου περιοχή εξυπηρετείται επαρκώς και χωρίς προβλήματα από το δίκτυο της ΔΕΥΑΚ.

Αποχέτευση: Ο βιολογικός καθαρισμός των αστικών λυμάτων έχει ολοκληρωθεί στο πλαίσιο του πρώτου κύκλου των προγραμμάτων του Ταμείου Συνοχής και πλέον λειτουργεί κανονικά δεχόμενος το σύνολο των αποβλήτων της πόλης και προς το παρόν και άλλων δήμων του νομού.

Η προσαγωγή των λυμάτων της πόλης γίνεται είτε μέσω του δικτύου ακαθάρτων και ομβρίων (κυρίως από την κεντρική και νότια περιοχή της πόλης, όπου το σχέδιο έχει εφαρμοστεί) είτε με λυματοφόρα οχήματα (βυτία). Ήδη η Δημοτική Επιχείρηση Υδρευσης - Αποχέτευσης έχει υποβάλει αίτημα στο πλαίσιο των προγραμμάτων του

νέου κύκλου (2001 - 2006) του Ταμείου Συνοχής για την ολοκλήρωση των δικτύων στο σύνολο της πόλης ώστε να εκλείψει η κάλυψη με βόθρους.

Απορρίμματα: Λειτουργεί χώρος υγειονομικής ταφής απορριμμάτων ο οποίος έχει κορεσθεί. Στο πλαίσιο σχετικού προγράμματος του Ταμείου Συνοχής βρίσκεται υπό ολοκλήρωση η κατασκευή ΧΥΤΑ ο οποίος θα λειτουργεί με σύγχρονες προδιαγραφές και θα καλύπτει το σύνολο του νομού. Εν τούτοις είναι παντελής η απουσία συστημάτων επιλεκτικής συλλογής και αποκομιδής απορριμμάτων προς ανακύκλωση.

Ενέργεια: Λόγω της διασύνδεσης του εθνικού δικτύου ρευματοδότησης με αυτά των γειτονικών χωρών και λόγω της μεγάλης απόστασης της περιοχής από τα μεγάλα ηλεκτροπαραγωγά κέντρα της χώρας (κεντρική Μακεδονία) σημειώνονται σποραδικά προβλήματα πτώσης της τάσης. Εν τούτοις βρίσκεται υπό ολοκλήρωση θερμοηλεκτρικός σταθμός παραγωγής ηλεκτρικού στη βιομηχανική περιοχή της πόλης, ο οποίος θα χρησιμοποιεί ως καύσιμο φυσικό αέριο από τη Ρωσία.

Όσον αφορά στις εναλλακτικές μορφές ενέργειας, η περιοχή δεν έχει να εμφανίσει σημαντικά επιτεύγματα παρά το γεγονός ότι διαθέτει υψηλό αιολικό δυναμικό στο παράλιο μέτωπο και σε μεγάλο τμήμα του ορεινού όγκου, υψηλή ηλιοφάνεια και γεωθερμικά πεδία. Είναι χαρακτηριστική η απουσία έστω και μιας αιολικής εγκατάστασης σε επίπεδο νομού και η σχετικά με άλλες περιοχές της χώρας χαμηλή διάδοση των ηλιακών συλλεκτών για την θέρμανση ύδατος για οικιακή, τουριστική και παραγωγική χρήση. Παντελής είναι και η απουσία εγκαταστάσεων αξιοποίησης της γεωθερμίας. Αλλά και στον τομέα της βιομάζας δεν υπάρχει κάποια αξιόλογη εφαρμογή παρά την εν δυνάμει διαθεσιμότητα μεγάλων ποσοτήτων αυτής από τα δάση της Ροδόπης και τα υπολείμματα των καλλιεργειών της πεδιάδας τα οποία είτε πυρπολούνται είτε σήπονται.

Τέλος σχεδόν ανύπαρκτη είναι και η εφαρμογή παθητικών ενεργειακών συστημάτων κάτι το οποίο χαρακτηρίζει όχι μόνο τις ιδιωτικές κατοικίες αλλά και τα δημόσια κτίρια, παρά το ευνοϊκό και επαρκές πλέον νομοθετικό πλαίσιο.

Επικοινωνίες: Κατά τα τελευταία έτη εκσυγχρονίστηκε και ψηφιοποιήθηκε το δίκτυο

σταθερής τηλεφωνίας και ενσύρματης διαβίβασης δεδομένων το οποίο πλέον παρέχει ολοκληρωμένες υπηρεσίες (ISDN), με χαμηλό όμως προς το παρόν βαθμό αξιοποίησής τους από τους πολίτες, τις επιχειρήσεις και τις δημόσιες υπηρεσίες, λόγω της μη παράλληλης διάχυσης της σχετικής τεχνογνωσίας.

Επιπροσθέτως, η πόλη και η ευρύτερη περιοχή της καλύπτονται επαρκώς, μέσω τριών παροχών, με υπηρεσίες κυψελοειδούς τηλεφωνίας 2ης γενιάς. Δεν λειτουργούν προς το παρόν ιδιωτικά τηλεπικοινωνιακά δίκτυα.

Πληροφορική – Δικτυώσεις: Η διάδοση των νέων τεχνολογιών της πληροφορικής και των δικτυώσεων είναι σχετικά περιορισμένη στο σύνολο της πόλης και του νομού. Οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές και οι εφαρμογές τους δεν τυγχάνουν προς το παρόν της αξιοποίησης που θα έπρεπε και στον ιδιωτικό καθώς και στο δημόσιο τομέα. Παρά την ύπαρξη παροχών διαδικτυακών υπηρεσιών (ISP) μικρό μόνο μέρος του πληθυσμού έχει πρόσβαση στο διαδίκτυο και πέραν τούτου λείπουν ουσιαστικά εφαρμογές ηλεκτρονικού εμπορίου, δικτυώσεων κλπ, οι οποίες θα συνέβαλαν στην εξωστρέφεια και ανταγωνιστικότητα της πόλης.

Κυκλοφορία - μετακινήσεις - στάθμευση: Η Κομοτηνή χαρακτηρίζεται από έντονα προβλήματα στη στάθμευση, στην ιεράρχηση και ολοκλήρωση του οδικού δικτύου, στο ατελές σύστημα συγκοινωνιών. Το τελευταίο χρόνο έχει απαλλαγεί από τη διερχόμενη κυκλοφορία με την κατασκευή του άξονα ΕΓΝΑΤΙΑ. Τα προβλήματα που αναφέρονται σε τοπικά κυκλοφοριακά θέματα έχουν αναλυθεί διεξοδικά στο πλαίσιο της μελέτης του Δήμου Κομοτηνής «ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΚΟΜΟΤΗΝΗΣ», που ολοκληρώθηκε πρόσφατα (2000). Οι παρεμβάσεις που προτείνονται στα μέτρα της Προτεραιότητας 1 για το βόρειο και κεντρικό τμήμα της πόλης αποτελούν μέρος των προτάσεων στις οποίες κατέληξε η ομάδα μελέτης μετά από συνεργασία με τους τοπικούς φορείς. Πρόκειται για την κυκλοφοριακή διαχείριση της ζώνης πρώην Μπουκλουτσά, την αναβάθμιση και ολοκλήρωση του οδικού δικτύου, τη διαμόρφωση οδών σε πεζόδρομους και δρόμους ήπιας κυκλοφορίας, και τη δημιουργία χώρων στάθμευσης

7.1.6. Πολεοδομική Περιγραφή – Η δομή της Κομοτηνής και ενδεδειγμένες πολιτικές

Όπως έχει ήδη αναφερθεί η κοινωνική γεωγραφία της Κομοτηνής και η αντίστοιχη διαμόρφωση των τρόπων οικιστικής ανάπτυξης παρουσιάζει έντονες διαφοροποιήσεις λόγω των μειονοτήτων και των τρόπων αντιμετώπισης των μειονοτικών προβλημάτων που εφαρμόστηκαν μέχρι σήμερα. Γι' αυτό τον λόγο λοιπόν σύμφωνα με το νέο Γ.Π.Σ. αλλά και με την κοινοτική πρωτοβουλία Urban II αναφέρονται πολεοδομικά προβλήματα και ενδεδειγμένες πολιτικές σε ξεχωριστές συνοικίες και γειτονιές που έχουν αναπτύξει ένα διαφορετικό πολεοδομικό χαρακτήρα λόγω της έντονης κοινωνικής διαφοροποίησης.

Ο Χριστιανικός πληθυσμός της πόλης κατοικεί στις δυτικές, νοτιοδυτικές και νότιες γειτονιές, καθώς και στους αντίστοιχους τομείς του κέντρου. Οι περιοχές αυτές αναπτύχθηκαν με τους συνήθεις κανονιστικούς μηχανισμούς που ισχύουν για όλες τις Ελληνικές πόλεις σύμφωνα με τον νόμο του 1923, με συνήθη ρυμοτομία. Οι πιο εύπορες Χριστιανικές γειτονιές βρίσκονται στα δυτικά. Στις περιοχές αυτές, σύμφωνα με το τωρινό Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο, ως ενδεδειγμένη αντιμετώπιση των πολεοδομικών προβλημάτων θεωρείται η προσθήκη κοινωνικού εξοπλισμού, η διάνοιξη ορισμένων οδών του κύριου οδικού δικτύου και η διαμόρφωση του δημόσιου χώρου με την δημιουργία χώρων στάθμευσης, πεζοδρόμων αλλά και επαρκών χώρων πρασίνου.

Το εύπορο Μουσουλμανικό στοιχείο αποτελούμενο κυρίως από Μουσουλμάνους εμπόρους, κατοικεί στην παραδοσιακή Βορειοανατολική Μουσουλμανική συνοικία γύρω από ένα γραμμικό εμπορικό κέντρο (κατά μήκος της οδού Φιλιππουπόλεως) και εν μέρει στον αντίστοιχο τομέα του κέντρου της πόλης. Η περιοχή αυτή διατηρεί την παραδοσιακή της μορφή αν και είναι εντός του σχεδίου πόλεως. Το πρόβλημα εδώ έγκειται στο ότι το εγκεκριμένο σχέδιο έρχεται σε αντίθεση με την παραδοσιακή μορφή του αστικού ιστού και επομένως δεν έχει εφαρμοστεί στην εν λόγω περιοχή. Επίσης σύμφωνα με το Urban II οι περιοχές της μουσουλμανικής μειονότητας στην Κομοτηνή χαρακτηρίζονται από συνθήκες υποβάθμισης, υψηλή πυκνότητα, έλλειψη κοινωνικού εξοπλισμού και υπαίθριων χώρων, παλαιώση κτιρίων και αδυναμία ανανέωσης του οικιστικού αποθέματος. Είναι λογικό λοιπόν η περιοχή αυτή να χρειάζεται ειδική

πολεοδομική αντιμετώπιση, που μπορεί να κυμαίνεται από απλή αναθεώρηση του σχεδίου για προσαρμογή στον αστικό ιστό με παράλληλη εφαρμογή μηχανισμού απόκτησης γης για κοινόχρηστους και κοινωφελείς χώρους, μέχρι ανάπλαση με βάση τους μηχανισμούς του νόμου 2508/97. Φυσικά κάτι τέτοιο δεν έχει πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα και γι' αυτό και έχει αρχίσει να παρατηρείται το φαινόμενο ανέγερσης ψηλών κτιρίων εντός του παραδοσιακού οικισμού.

Η ανατολική περιοχή της πόλης κατοικείται από εργατικό πληθυσμό Μουσουλμανικών εθνοτήτων κυρίως Πομάκων. Ένα τμήμα της περιοχής αυτής είναι εντός του σχεδίου, έχει τα ίδια χαρακτηριστικά από άποψη τρόπου οικιστικής ανάπτυξης με την Βορειοανατολική συνοικία και πρέπει να αντιμετωπιστεί με τον ίδιο όπως παραπάνω τρόπο. Ένα άλλο σημαντικό τμήμα της ανατολικής περιοχής έχει αναπτυχθεί με αυθαίρετη δόμηση. Ενδειγμένη αντιμετώπιση σύμφωνα με το Γ.Π.Σ. για την συγκεκριμένη περιοχή είναι η πολεοδόμηση με βάση το νόμο 1337/83 ύστερα από κτηματογράφηση. Η εφαρμογή αυτού του μηχανισμού θα εξασφαλίσει μέσω των εισφορών γης, του σχεδιασμού και των τακτοποιήσεων, την απόκτηση και διαμόρφωση των απαραίτητων κοινόχρηστων και κοινωφελών χώρων.

Κατά μήκος της οδού Αδριανουπόλεως, στην εντός σχεδίου περιοχή προς τα δυτικά, υπάρχει ένας παραδοσιακός οικισμός Αθίγγανων, με πολύ ωραία χρώματα και λαϊκά στοιχεία, αλλά με άθλιες συνθήκες στέγασης. Βέβαια υπάρχει ήδη ένα πρόγραμμα μεταστέγασης αυτής της κοινωνικής ομάδας σε ένα νέο οικισμό που θα ανεγερθεί σε δημοτική γη βορειότερα.

Επίσης στα πλαίσια της κρατικής πολιτικής για τις μειονότητες υιοθετήθηκε ένα πρόγραμμα ενεργού πολεοδομίας σε μεγάλη έκταση δυτικά της πόλης που απαλλοτριώθηκε για το σκοπό αυτό υπέρ της ΕΚΤΕΝΕΠΟΛ, κτίστηκε κατά ένα μέρος από αυτήν, εντάχθηκε στο σχέδιο και πουλήθηκε ή πουλιέται ως οικόπεδα.

Στους τρόπους οικιστικής ανάπτυξης πρέπει να αναφερθούν και τα προγράμματα του οργανισμού εργατικής κατοικίας. Τα προγράμματα αυτά αναπτύσσονται κυρίως κατά μήκος της παλαιάς Εθνικής οδού Ξάνθης – Αλεξανδρούπολης. Η χωροθέτηση αυτή παρέχει εγγύτητα κατοικίας των εργατών στους τόπους εργασίας αλλά δεν είναι

καλύτερη από άποψη κοινωνικής και οικιστικής ένταξης. Παρ' όλα αυτά γίνεται δεκτή ως δεδομένη.

Πέρα από τις παραπάνω ιδιαιτερότητες η πόλη της Κομοτηνής εμφανίζει και αυτή τα προβλήματα οικιστικής δομής που εμφανίζουν όλες οι ελληνικές πόλεις. Η πόλη σύμφωνα με το Γ.Π.Σ. πρέπει να οργανωθεί σε συνοικίες και γειτονιές. Κάθε συνοικία πρέπει να έχει το δικό της συνοικιακό κέντρο και κάθε γειτονιά το δικό της τοπικό κέντρο. Όλες οι κεντρικές λειτουργίες, τόσο εκείνες που παρέχονται με τη μορφή ιδιωτικών υπηρεσιών όσο και ο κοινωνικός εξοπλισμός τον οποίο παρέχει το κράτος και ο δήμος, θα ήταν καλό να αποκεντρωθούν στα διάφορα επίπεδα κέντρων (πόλης, συνοικίας, γειτονίας) ανάλογα με την εμβέλειά του. Αποτέλεσμα θα είναι η τόνωση και η βελτίωση του επιπέδου ζωής των συνοικιών και γειτονιών. Σήμερα τα πάντα γίνονται στο κέντρο της πόλης, στο μέλλον όμως πρέπει να διατηρήσει μόνο τις λειτουργίες που παρέχονται εφ' άπαξ για όλους, καθώς και τις λειτουργίες του ιστορικού κέντρου.

Επίσης σύμφωνα πάλι με το Γ.Π.Σ. το οδικό δίκτυο πρέπει να οργανωθεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε να διευκολύνει και να υποστηρίζει τον επιδιωκόμενο στόχο της πολεοδομικής οργάνωσης. Ενδεδειγμένος τρόπος είναι η οργάνωση του οδικού δικτύου με βάση την αρχή των κυψελών. Το κυκλοφοριακό μοντέλο που προτείνεται έχει άμεση σχέση με το προτεινόμενο μοντέλο πολεοδομικής οργάνωσης της πόλης. Είναι άλλωστε μεγάλη ανάγκη η βελτίωση του κυκλοφοριακού συστήματος καθώς μέχρι και σήμερα είναι άναρχο και δημιουργεί αρκετά προβλήματα τόσο στους οδηγούς όσο και στους πεζούς. Βήματα αποκατάστασης του οδικού δικτύου έχουν γίνει αλλά δεν έχουν ολοκληρωθεί. Σύμφωνα λοιπόν με την αρχή των κυψελών το κύριο οδικό δίκτυο τοποθετείται στην περίμετρο των γειτονιών και τις εξυπηρετεί με τοπικούς δρόμους – θηλιές που επιστρέφουν στο ίδιο σημείο χωρίς να διασχίζουν το κέντρο. Το ίδιο γίνεται και με τα κέντρα των συνοικιών και το κέντρο της πόλης που περιβάλλονται και αυτά από οδούς του κύριου οδικού δικτύου, διατηρώντας πεζοδρομημένο τον πυρήνα τους. Παράλληλα η συνένωση των κέντρων των γειτονιών μεταξύ τους σε ένα ενιαίο δίκτυο πεζοδρόμων που θα τις συνδέει με τα κέντρα των συνοικιών, το κέντρο της πόλης καθώς και το Πανεπιστήμιο θα ολοκληρώσει τον επιδιωκόμενο στόχο.

7.1.7. Συμπεράσματα

Είναι γεγονός ότι η πόλη της Κομοτηνής έχει έντονες διαφοροποιήσεις στον τρόπο οικιστικής ανάπτυξης λόγω των μειονοτήτων και κάθε περιοχή της απαιτεί ειδική αντιμετώπιση. Στις μουσουλμανικές περιοχές παρατηρήσαμε ότι τα πολεοδομικά προβλήματα λύνονται με την βοήθεια δυο νόμων. Του 2508/97 και του 1337/83. Ο πρώτος μιλάει για ανάπλαση της περιοχής που βοηθάει κυρίως στη βελτίωση των όρων διαβίωσης των κατοίκων, την βελτίωση δομημένου περιβάλλοντος, την προστασία και ανάδειξη των πολιτιστικών, ιστορικών, μορφολογικών και αισθητικών στοιχείων και χαρακτηριστικών. Ο δεύτερος αφορά επέκταση ή ένταξη στο σχέδιο πόλης περιοχής εκτός σχεδίου αλλά και νέα ρύθμιση για περιοχή εντός σχεδίου εφόσον αυτή είναι πολεοδομικά προβληματική, υποβαθμισμένη και χρειάζεται αναμόρφωση (Αραβαντινός, 1997). Πέρα από τα ειδικά προβλήματα όμως η Κομοτηνή όπως σχεδόν όλες οι Ελληνικές πόλεις διαθέτει τα συνήθη προβλήματα. Πράγματι λοιπόν είναι απαραίτητη η βελτίωση του οδικού δικτύου (διάνοιξη δρόμων και ιεράρχησή του), η προσθήκη κοινωνικού εξοπλισμού, η διαμόρφωση δημόσιων χώρων, η δημιουργία πεζοδρόμων και χώρων στάθμευσης έτσι ώστε να γίνει πολεοδομικά οργανωμένη πόλη.

7.2. Το παράδειγμα του Ιάσμου

7.2.1. Ιστορική Αναδρομή - Δομή του πληθυσμού

Στον Ίασμο ζουν σήμερα 2.732 κάτοικοι εκ των οποίων το 53% περίπου είναι χριστιανοί και το υπόλοιπο ποσοστό (47%) μουσουλμάνοι κυρίως λόγω των Πομάκων εποίκων (Ε.Σ.Υ.Ε., Τ.Α.Π. Δήμου Ιάσμου, 1999). Πριν τον εμφύλιο πόλεμο (1944 – 1999) που προκάλεσε έντονο μεταναστευτικό ρεύμα από τα ορεινά προς τον κάμπο ο Ίασμος είχε 400 χριστιανικές οικογένειες και μόλις 30 μουσουλμανικές (Κίζης, 1990). Μετά τον εμφύλιο πόλεμο ο Ίασμος δέχτηκε αρκετό πομάκικο πληθυσμό από τα γύρω χωριά που άρχισαν να εγκαταλείπονται εκείνη την εποχή. Έτσι λοιπόν σήμερα καταλήγουμε στα συγκεκριμένα ποσοστά.

Με βάση τα επίσημα στατιστικά στοιχεία, η συνολική πληθυσμιακή εξέλιξη στον συγκεκριμένο οικισμό υπήρξε θετική κατά την δεκαετία 1961-1971 (22,6%), θετική την δεκαετία 1971-1981 (9,4%), ενώ εμφανίζει σημαντική μείωση την δεκαετία 1981-1991 (-15%). Ενώ κατά την δεκαετία 1991 – 2001 ο πληθυσμός έφτασε τα επίπεδα του

πληθυσμού του 1971 και παρουσίασε αύξηση της τάξεως μόλις του 0,2%. (Ε.Σ.Υ.Ε., Τ.Α.Π. Δήμου Ιάσμου, 1999).

Εξέλιξη του πληθυσμού στους οικισμούς του Δήμου Ιάσμου (1961-1991)

Οικισμός	1961	1971	1981	1991	2001
Ίασμος	2.224	2.726	2.981	2.536	2732

Πηγή: Τοπικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Δήμου Ιάσμου, Ε.Σ.Υ.Ε.

Μεταβολή % του πληθυσμού στους οικισμούς του Δήμου Ιάσμου (1961-1991)

Οικισμός	1961-71	1971-81	1981-91	1961-91	1971-91	1971-01
Ίασμος	22,6	9,4	-15	14	-6,9	0,2

Πηγή: Τοπικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Δήμου Ιάσμου, Ε.Σ.Υ.Ε.

Συμπερασματικά για την δομή και εξέλιξη του πληθυσμού στον οικισμό Ιάσμου είναι ότι η περιοχή βρίσκεται σε ιδιαίτερα μειονεκτική θέση ως προς το σύνολο του Νομού Ροδόπης. Υπάρχει μία σαφής τάση συρρίκνωσης του πληθυσμού της περιοχής, ο οποίος μεταναστεύει στα αστικά κέντρα ή στο εξωτερικό. Ο πομάκιος πληθυσμός των γύρω ορεινών χωριών τις τελευταίες δεκαετίες μετανάστευσε στον Ίασμο, γεγονός που οφείλεται στην συρρίκνωση των παραδοσιακών οικονομικών δραστηριοτήτων των περιοχών αυτών και παράλληλα ένα μεγάλο τμήμα του χριστιανικού πληθυσμού μετανάστευσε σε μεγαλύτερα αστικά κέντρα λόγω της αντιμετώπισης κάποιων προβλημάτων όπως τις δυσκολίες εκσυγχρονισμού της πρωτογενούς παραγωγής και την αδυναμία ανάδειξης νέων δυναμικών οικονομικών κλάδων. Ως εκ τούτου, η συγκράτηση του πληθυσμού στην περιοχή αναδεικνύεται ως μείζον πρόβλημα και ταυτόχρονα αποτελεί την βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη της περιοχής. Η διατήρηση των παραδοσιακών μορφών απασχόλησης των κατοίκων στην γεωργία και στην κτηνοτροφία, δεν μπορούν να διασφαλίσουν την πληθυσμιακή ανάπτυξη της περιοχής. Απαιτείται η ανάπτυξη νέων σύγχρονων οικονομικών δραστηριοτήτων, οι οποίες θα είναι ικανές να συγκρατήσουν το εργατικό δυναμικό της περιοχής και να εξασφαλίσουν πρόσθετο εισόδημα στους κατοίκους. Το ότι την τελευταία δεκαετία παρατηρείται μια αύξηση του πληθυσμού οφείλεται κυρίως στην σημαντική κίνηση παλιννόστησης. Από τα στοιχεία του Δήμου έχουν καταγραφεί 200 άτομα τα οποία έχουν παλιννοστήσει τα τελευταία χρόνια στην περιοχή του Δήμου.

Τα στοιχεία αυτά έχουν ιδιαίτερη σημασία καθώς, όπως ήδη έχει επισημανθεί τα τελευταία χρόνια, «η κρισιμότητα της σημερινής κατάστασης στη Θράκη είναι ζήτημα πολύπλοκο και πολύπλευρο, έχει διαστάσεις πληθυσμιακές και ευρύτερα κοινωνικές, θρησκευτικές και πολιτισμικές» (Χωροταξικό Σχέδιο Περιφέρειας Αν. Μακεδονίας-Θράκης, 1998 στο Τ.Α.Π. του Δήμου Ιάσμου).

7.2.2. Το μορφωτικό επίπεδο – Εκπαίδευση

Τα παραπάνω στοιχεία, τα οποία σχετίζονται με την ισχυρή παρουσία της μειονότητας στην περιοχή, αναδεικνύουν ένα πρόσθετο πρόβλημα που είναι το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο του διαθέσιμου ανθρώπινου δυναμικού, στοιχείο που δυσχεραίνει επιπρόσθετα την δυνατότητα νέων οικονομικών δραστηριοτήτων και αναπτυξιακών κατευθύνσεων στον συγκεκριμένο οικισμό. Στον παρακάτω πίνακα φαίνεται ότι το 26% του πληθυσμού είναι αγράμματοι και το 15% δεν τελείωσε την στοιχειώδη εκπαίδευση. Τα ποσοστά των πτυχιούχων είναι εξαιρετικά χαμηλά έως και μηδαμινά ενώ μόλις το 38% είναι απόφοιτοι της στοιχειώδους εκπαίδευσης.

Πληθυσμός και επί % πληθυσμός ηλικίας 10 ετών και άνω κατά επίπεδο εκπαίδευσης

Επίπεδο εκπαίδευσης	Ίσμος (πληθυσμός)	Ίσμος (επί % πληθυσμός)
Αγράμματοι	1.066	26
Δεν τελείωσαν στοιχειώδη εκπαίδευση	615	15
Απόφοιτοι στοιχειώδους εκπαίδευσης	1.589	38,7
Τελείωσαν Γ' τάξη γυμνασίου	368	9
Απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης	312	7,6
Φοιτούν σε ανώτερη ή ανώτατη σχολή	72	1,7
Πτυχιούχοι ανωτέρων σχολών	3	0,1
Πτυχιούχοι ΤΕΙ	13	0,4
Πτυχιούχοι ΑΕΙ	61	1,4
Μεταπτυχιακοί	3	0,1
Σύνολο	4.102	100

Πηγή: Τοπικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Δήμου Ιάσμου

Το ότι το μορφωτικό επίπεδο είναι εξαιρετικά χαμηλό ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι ο πληθυσμός έχει κατά ήμισυ περίπου πομάκινη καταγωγή, γεγονός που καταδεικνύει για ακόμα μια φορά, τα έντονα προβλήματα που αντιμετωπίζει στην εκπαιδευτική διαδικασία. Ίσως τα νεαρά παιδιά των Πομάκων του χωριού, να ακολουθούν το επάγγελμα του πατέρα τους, προκειμένου να συνεισφέρουν και αυτά στο οικογενειακό εισόδημα. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να αμελούν περισσότερο το σχολείο, το διάβασμα και γενικότερα την ενασχόληση τους με εκπαιδευτικά θέματα και έτσι να αντιμετωπίζουν σημαντικά προβλήματα για την συνέχιση των σπουδών σε κάποια ανώτερη βαθμίδα. Βέβαια το ποσοστό αυτό δεν διαμορφώνεται αποκλειστικά από αυτούς, αλλά και από τους χριστιανούς μαθητές οι οποίοι και αυτοί, αλλά ίσως σε μικρότερο βαθμό ακολουθούν στην εργασία τους γονείς τους.

7.2.3. Η οργάνωση του χώρου του Ιάσμου

Ο οικισμός του Ιάσμου εντοπίζεται στο δυτικό τμήμα του νομού Ροδόπης, βορειοανατολικά της λίμνης Βιστωνίδας. Βρίσκεται περίπου στο μέσο του παλαιού οδικού δικτύου Κομοτηνής – Ξάνθης κοντά στα όρια του Νομού Ξάνθης.

Ο οικισμός Ιάσμου είναι ημιορεινός κτισμένος στις παρυφές της Ροδόπης. Επίσης εμφανίζει έντονα πυκνή δόμηση και θα μπορούσε να πει κανείς ότι η μορφή του μοιάζει έντονα με τα ορεινά και ημιορεινά πομακοχώρια που εμφανίζουν συνεκτικότερη πολεοδομική συγκρότηση από τα υπόλοιπα πομακοχώρια της περιοχής (Παράρτημα: Φωτογραφίες 79, 80, 81). Στην δυτική μεριά του οικισμού εγκαθίσταται η πλειοψηφία του πληθυσμού των Πομάκων ενώ από την ανατολική μεριά του χωριού είναι εγκατεστημένοι οι πλειοψηφία των χριστιανών. Εντύπωση δημιουργεί το γεγονός ότι οι δυο εκκλησίες του χωριού είναι κατασκευασμένες στο ανατολικό μέρος του χωριού ενώ το τζαμί είναι κτισμένο στο δυτικό τμήμα του (Παράρτημα: Φωτογραφίες 81, 83, 84). Επίσης εντύπωση δημιουργεί και ο σύγχρονος τρόπος δόμησης με σύγχρονα οικοδομικά υλικά, στις περισσότερες κατοικίες των χριστιανών σε αντίθεση με τα πομακόσπιτα που είναι κατασκευασμένα από τσατμάδες και πλίνθους (Παράρτημα: Φωτογραφίες 82, 85, 86). Αυτή η διαφορά στον τρόπο δόμησης οφείλεται πέρα από τον παραδοσιακό τρόπο δόμησης των Πομάκων και στην οικονομική κατάσταση των ιδίων σε σχέση με τους χριστιανούς κατοίκους του οικισμού. Παρόλα αυτά τα παραδοσιακά σπίτια των Πομάκων, όπως έχει ήδη αναφερθεί, έχουν κατασκευαστεί πολύ καλά διότι

οι Πομάκοι εργάτες, είχαν και έχουν ακόμη τη φήμη ότι είναι έξοχοι κατασκευαστές και πολύ ικανοί στο δούλεμα της πέτρας. Επίσης και στη συνοικία των χριστιανών αλλά και σ' αυτή των Πομάκων παρατηρούμε παλιά αρχοντικά και μεγάλα σπίτια που κάνουν εντύπωση (Παράρτημα: Εικόνα 1). Αυτά δημιουργήθηκαν τα παλαιότερα χρόνια την περίοδο που ο Ίασμος είχε γνωρίσει οικονομική άνθηση λόγω της παραγωγής καπνού. Σήμερα τα περισσότερα από αυτά, στη συνοικία των χριστιανών, έχουν ανακαινιστεί με σύγχρονα οικοδομικά υλικά ενώ στην συνοικία των Πομάκων παραμένουν καλοδιατηρημένα ως έχουν. Στο κέντρο του οικισμού υπάρχει μια πλατεία γύρω από την οποία υπάρχουν καφενεία και καφετέριες στις οποίες συγκεντρώνεται κυρίως ο χριστιανικός πληθυσμός (Παράρτημα: Φωτογραφία 87). Αντίθετα ο μουσουλμανικός πληθυσμός των Πομάκων συγκεντρώνεται σε καφενεία και χώρους αναψυχής και διασκέδασης κοντά στο τζαμί στο δυτικό τμήμα του οικισμού.

Παράλληλα οι τοπικοί δρόμοι είναι στενοί και έχουν σχεδόν πάντα περίπλοκη χάραξη. Οι πλευρές αυτών των δρόμων οριοθετούνται ουσιαστικά και από τις δύο μεριές από τοίχους, με μια συνέχεια η οποία διακόπτεται μόνο από τις πόρτες των σπιτιών και των αυλών τους (Παράρτημα: Φωτογραφίες 77, 78, 82, 83). Τα σπίτια αυτά δεν έχουν μεγάλους κήπους ακριβώς λόγω της μεγάλης πυκνότητας της δόμησης, ενώ άλλα δεν έχουν καθόλου (αυτά είναι κυρίως στην περιοχή που κατοικούν χριστιανοί).

7.2.4. Κοινωνικός εξοπλισμός

Ο Ίασμος είναι ένας οικισμός ο οποίος δεδομένης της πληθυσμιακής του σύνθεσης και πυκνότητας, παρουσιάζει επάρκεια στην ύπαρξη κτιριακών υποδομών που αφορούν την εκπαίδευση. Πιο συγκεκριμένα ο οικισμός έχει έναν βρεφονηπιακό σταθμό και δύο νηπιαγωγεία. Επιπλέον στην περιοχή υπάρχουν τέσσερα δημοτικά σχολεία στα οποία φοιτούν χριστιανοί μαθητές, ενώ υπάρχουν και τρία μειονοτικά δημοτικά στα οποία φοιτούν οι μαθητές της μειονότητας, δεδομένου ότι ακολουθούν διαφορετικό πρόγραμμα σπουδών, όπως αναφέραμε και στο κεφάλαιο 4. Στο γυμνάσιο όπως και στο λύκειο πηγαίνουν όλοι οι μαθητές του χωριού ανεξαρτήτως θρησκευματος, ωστόσο όπως είδαμε και σε παραπάνω πίνακα η συνέχιση των μαθητών σε αυτά και ιδιαίτερα στα λύκεια είναι σχετικά μικρή.

Όσον αφορά στα αγροτικά ιατρεία δεν υπάρχουν αλλά υπάρχει ένα κέντρο υγείας το οποίο λειτουργεί σε ικανοποιητικό βαθμό. Είναι στελεχωμένο με παθολόγους, έναν γιατρό για υπερτασικούς, έναν οδοντίατρο, μία μαία, καθώς και νοσηλευτικό προσωπικό το οποίο θεωρείται επαρκές. Επίσης, μία φορά την εβδομάδα υπάρχει στο Κέντρο ένας ορθοπεδικός, ενώ κάθε 15 μέρες έρχεται και ένας δερματολόγος. Ακτινολογικό εργαστήριο, αν και υπάρχει, είναι εκτός λειτουργίας, ενώ το ασθενοφόρο που υπήρχε μεταφέρθηκε στην Κομοτηνή. Οι ανάγκες της δευτεροβάθμιας περίθαλψης εξυπηρετούνται κυρίως από τα νοσοκομεία Ξάνθης και Κομοτηνής. Στον Ίασμο υπάρχουν ακόμη δύο τράπεζες (Αγροτική και Εθνική), μία ΕΛΔΕ, ένα Δασονομείο και ένας Αστυνομικός Σταθμός, ενώ από φέτος υπάρχει και Σταθμός Συνοριακής Αστυνομίας. Επιπλέον, στον οικισμό υπάρχει ταχυδρομικό γραφείο των ΕΛ.ΤΑ.. Για την διασκέδαση και την ψυχαγωγία των κατοίκων υπάρχουν καφενεία, ταβέρνες και κέντρα διασκέδασης.

Παράλληλα στον Ίασμο, λειτουργεί και Πολιτιστικός Σύλλογος. Πρόκειται για σύλλογο με πλούσια δραστηριότητα, που έχει τμήμα χορευτικό, ορειβασίας, σκι, φιλαρμονική κλπ. Για την στέγαση και λειτουργία του έχει στη διάθεσή του δύο κτίρια, το κτίριο της παλαιάς Κοινότητας Ιάσμου αλλά και ένα δεύτερο, χωρητικότητας 200 ατόμων, το οποίο χρησιμοποιείται ως εντευκτήριο. Τέλος στα πλαίσια δραστηριότητας του Πολιτιστικού Συλλόγου υλοποιείται, μέσω του LEADER II, το ορειβατικό καταφύγιο του στην περιοχή της Αστραίας. (Τ.Α.Π. Δήμου Ιάσμου, 1999)

7.2.5. Τεχνικές υποδομές

Υδρευση: Ο οικισμός του Ιάσμου, τροφοδοτείται από γεώτρηση παροχής 60 m³/h, ενώ η υδροδότηση αυτού γίνεται από δύο δεξαμενές χωρητικότητας 1.000 m³ η μία. Παράλληλα το δίκτυο ύδρευσης του οικισμού καλύπτει το 100% της έκτασης του. Τέλος το δίκτυο υδροδότησης του Ιάσμου έχει αντικατασταθεί στο μεγαλύτερο τμήμα του, ενώ στους οικισμούς στους οποίους υπήρχε πρόβλημα κάλυψης έγινε επέκταση αυτών (Τ.Α.Π. Δήμου Ιάσμου, 1999).

Αποχέτευση: Στον Ίασμο, δεν υπάρχει αποχετευτικό δίκτυο. Όλες οι αστικές αποχετεύσεις καταλήγουν σε βόθρους. Όσο αφορά την αποχέτευση των ομβρίων υδάτων, υπάρχει δίκτυο κλειστών αγωγών, το οποίο καλύπτει το 60 % περίπου της

επιφάνειάς του. Στην υπόλοιπη έκταση τα όμβρια ύδατα απομακρύνονται με ελεύθερη ροή (Τ.Α.Π. Δήμου Ιάσμου, 1999).

Απορρίμματα: Η συλλογή των απορριμμάτων γίνεται με απορριμματοφόρο, ενώ η διάθεση των απορριμμάτων γίνεται σε χωματερή που βρίσκεται σε δημοτική έκταση στη θέση "Υποσταθμός". Ο εν λόγω χώρος εντοπίζεται νότια του δρόμου Ιάσμου – Αμαξάδων, σε απόσταση ένα χιλιόμετρο από αυτόν (Τ.Α.Π. Δήμου Ιάσμου, 1999).

Ενέργεια: Ο Ίασμος ηλεκτροδοτείται από υφιστάμενο σε αυτήν υποσταθμό της Δ.Ε.Η., ο οποίος βρίσκεται στον οικισμό και καλύπτει ενεργειακά την περιοχή από Σέρρες έως Ορεστιάδα. Ο ηλεκτροφωτισμός, τόσο ο αστικός όσο και ο δημοτικός, κρίνεται επαρκής (Τ.Α.Π. Δήμου Ιάσμου, 1999).

Επίσης η ανανεώσιμη πηγή ενέργειας που καταναλίσκεται σήμερα στην περιοχή αναφοράς είναι η ηλιακή ενέργεια.. Η μορφή αυτή χρησιμοποιείται για την παραγωγή Θερμού Νερού Χρήσης σε κατοικίες του οικισμού με τη χρήση ηλιακών συλλεκτών. Σύμφωνα με στοιχεία απογραφής της Ε.Σ.Υ.Ε. για το έτος 1991, εκτιμάται ότι εγκαταστημένοι ηλιακοί συλλέκτες υπάρχουν στο 18,1 % του συνόλου των κατοικιών των ημιαστικών περιοχών του νομού, στις οποίες ανήκει ο οικισμός Ιάσμου (Τ.Α.Π. Δήμου Ιάσμου, 1999).

Επικοινωνίες: Η τηλεπικοινωνιακή κάλυψη του οικισμού θεωρείται στο σύνολό της ικανοποιητική. Στον Ίασμο υπάρχει και ψηφιακό αλλά και δύο τερματικά κέντρα (Τ.Α.Π. Δήμου Ιάσμου, 1999).

Πληροφορική – Δικτυώσεις: Η διάδοση των νέων τεχνολογιών της πληροφορικής και των δικτυώσεων είναι σχετικά περιορισμένη στο σύνολο του οικισμού. Οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές και οι εφαρμογές τους δεν τυγχάνουν προς το παρόν της αξιοποίησης που θα έπρεπε και στον ιδιωτικό καθώς και στο δημόσιο τομέα (Τ.Α.Π. Δήμου Ιάσμου, 1999).

Κυκλοφορία - μετακινήσεις - στάθμευση: Στον οικισμό του Ιάσμου οι τοπικοί δρόμοι είναι στενοί έτσι ώστε να μην υπάρχει η δυνατότητα διέλευσης δύο οχημάτων

ταυτόχρονα μέσα από αυτούς. Επίσης λόγω της συγκεντρωτικής και άναρχης δόμησης έχουν σχεδόν πάντα περίπλοκη χάραξη. Οι δρόμοι στην πλειοψηφία τους είναι σε καλή κατάσταση με κάποιους να είναι τσιμεντοστρωμένοι και άλλους ασφαλτοστρωμένοι. Οι μετακινήσεις στο εσωτερικό του οικισμού αλλά και η στάθμευση παρόλα αυτά δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερα προβλήματα γεγονός που οφείλεται τόσο στην ύπαρξη λίγων οχημάτων σε σχέση με τις μεγάλες πόλεις όσο και στην μικρή έκταση του οικισμού (Τ.Α.Π. Δήμου Ιάσμου, 1999).

7.2.6. Πολεοδομική Περιγραφή – Η δομή του Ιάσμου και ενδεδειγμένες πολιτικές

Ο οικισμός του Ιάσμου προϋφίσταται του 1923. Το έτος 1985 με το Π.Δ. 24-5-85 / ΦΕΚ 27 Ο.Δ / 31-5-85 «περί οριοθέτησης οικισμών» εκδόθηκε η προβλεπόμενη απόφαση του Νομάρχη για οριοθέτηση, καθορισμό γενικών και ειδικών όρων δόμησης για τον συγκεκριμένο οικισμό. Επίσης πρέπει να αναφερθεί ότι ενώ μέχρι το Π.Δ. του 1985 στους μη παραδοσιακούς οικισμούς οι όροι δόμησης επέτρεπαν την κατασκευή κτιρίων εντελώς αδιάφορων (μονώροφες ή διώροφες «φέτες πολυκατοικίας») οι ειδικοί όροι του αναφερόμενου διατάγματος βελτίωσαν την κατάσταση (υποχρέωση ειδικών κατασκευών, επιλογή υλικών, χρωμάτων κλπ). Αυτοί οι ειδικοί όροι αποτελούν ένα από τους λόγους που η παραδοσιακή συνοικία των Πομάκων στα δυτικά του Ιάσμου κατάφερε να διατηρήσει τον χαρακτήρα της. Βέβαια ένας από τους σημαντικότερους λόγους είναι το μικρό οικονομικό εισόδημα που έχουν.

Ο Ίασμος είναι οικισμός 3^{ου} επιπέδου, σύμφωνα με το Χωροταξικό Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης Αν. Μακεδονίας – Θράκης. Ο πληθυσμός του όμως την δεκαετία 1981 – 1991 παρουσίασε μείωση κατά 15% και ένας από τους λόγους μη παραμονής των νέων στον Ίασμο ήταν η αδυναμία εξεύρεσης οικοπέδων και κατασκευής κατοικιών. Επίσης η έντονη οικιστική πίεση έχει προκαλέσει αφενός υπερβολική αύξηση των τιμών των οικοπέδων εντός των ορίων του οικισμού και αφετέρου το φαινόμενο της αυθαίρετης δόμησης στις παρυφές του Ιάσμου. Το πρόβλημα της οικιστικής πίεσης γίνεται ακόμα εντονότερο τα τελευταία χρόνια όπου ο πληθυσμός του Ιάσμου αυξήθηκε ξανά κυρίως με την εγκατάσταση παλινοστούντων. Κρίνεται επομένως ως επείγουσα και βασική ανάγκη η επέκταση του οικισμού.

Σύμφωνα με τον οικιστικό νόμο προβλέπεται η σύνταξη Γ.Π.Σ. για τον Δήμο Ιάσμου

που έχει πρωτεύουσα τον ίδιο τον οικισμό που έχει πληθυσμό άνω των 2000 κατοίκων (Η σύνταξη ΣΧΟΑΠ (Σχεδίου Χωροταξικής Οργάνωσης Ανοιχτών Πόλεων) ισχύει για Εδαφικές Περιφέρειες με οικισμούς κάτω των 2000 κατοίκων). Με την πραγματοποίηση του Γ.Π.Σ. για την περιοχή το πρόβλημα της οικιστικής πίεσης είναι δυνατό να λυθεί καθώς είναι πιθανή η επέκταση του οικισμού.

Ως προς τις χρήσεις στον οικισμό κυριαρχεί η δόμηση πρώτης κατοικίας με τη μορφή μονοκατοικίας και δευτερευόντων κτισμάτων για αγροτικές χρήσεις. Λίγα είναι τα κτίσματα δεύτερης κατοικίας. Λόγω του αγροτικού χαρακτήρα της περιοχής, η οικοδομική δραστηριότητα και ειδικότερα ο τομέας της κατοικίας δεν έχει ιδιαίτερη βαρύτητα στην τοπική οικονομία. Ωστόσο η μελέτη της οικοδομικής δραστηριότητας αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο για την εκτίμηση των τάσεων ανάπτυξης της περιοχής αλλά και του εισοδηματικού επιπέδου των κατοίκων (Τ.Α.Π. Δήμου Ιάσμου, 1999).

Η εξέλιξη της οικοδομικής δραστηριότητας εξετάστηκε για το διάστημα 1996-1999 από στοιχεία των βιβλίων οικοδομικών αδειών της Δ/σης Πολεοδομίας του Ν. Ροδόπης τόσο για την περιοχή μελέτης όσο και για ολόκληρο τον Νομό Ροδόπης. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην πραγματικότητα τα στοιχεία αυτά αναφέρονται στην νόμιμη οικοδομική δραστηριότητα και στις οικοδομικές άδειες που έχουν εκδοθεί και όχι στην πραγματική οικοδομική δραστηριότητα και παραγωγή κατοικιών. Έτσι, από τη μια πλευρά δεν συμπεριλαμβάνεται στα στοιχεία αυτά η αυθαίρετη δόμηση και από την άλλη πλευρά, ο εμφανιζόμενος αριθμός κατοικιών δεν είναι πιθανόν αυτός που τελικά κατασκευάστηκε. Στην υπό μελέτη περιοχή η παράνομη οικοδομική δραστηριότητα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως περιορισμένη, αφού και σε ολόκληρη την Ελλάδα αποτελεί πλέον έναν τρόπο δόμησης. Εντοπίζεται βέβαια κυρίως σε επεμβάσεις στις υφιστάμενες κατασκευές (επισκευές, διαρρυθμίσεις και μικροεπεκτάσεις) που είναι όμως πολυάριθμες λόγω της κατάστασης του οικιστικού αποθέματος και πολύ λιγότερο στις νέες κατασκευές (Από ότι φαίνεται στην περιοχή παράνομη οικοδομική δραστηριότητα διαπιστώνεται κυρίως στον χώρο της μειονότητας). Για όλους αυτούς τους λόγους οι όποιες συγκρίσεις γίνονται με επιφύλαξη, αφού αναφέρονται μόνο στην νόμιμη οικοδομική δραστηριότητα (Τ.Α.Π. Δήμου Ιάσμου, 1999).

Έτσι ο μέσος όγκος των κατασκευών του οικισμού αναμένεται μικρότερος του μέσου

όρου του Νομού αφού τα αστικά κέντρα λόγω μεγαλύτερου συντελεστή δόμησης αυξάνουν τον μέσο όρο για το σύνολο του Νομού. Αυτό ήταν ήδη αναμενόμενο και από το μέγεθος των ιδιοκτησιών, από τους χαμηλούς συντελεστές δόμησης στην περιοχή και από το μέσο οικονομικό επίπεδο της περιοχής.

7.2.7. Συμπεράσματα

Συμπερασματικά λοιπόν θα μπορούσε να πει κανείς ότι στον οικισμό του Ιάσμου υπάρχουν διαφοροποιήσεις στον τρόπο οικιστικής ανάπτυξης λόγω των μειονοτήτων, οι οποίες όμως δεν παρουσιάζονται τόσο έντονες όσο στην πόλη της Κομοτηνής. Αυτό κυρίως οφείλεται στον χαμηλότερο συντελεστή δόμησης της περιοχής. Έτσι λοιπόν τα κτίσματα στην περιοχή που μένουν χριστιανοί, είναι στην πλειοψηφία τους μονώροφα ή διώροφα και δεν παρουσιάζουν έντονες διαφορές από αυτά των Πομάκων. Οι διαφορές που εντοπίζονται είναι κυρίως στα οικοδομικά υλικά και στη διαφορετική δομή των κατοικιών. Τέλος στην περιοχή παρατηρείται έντονη οικιστική πίεση και θεωρείται αναγκαία η επέκταση του οικισμού. Κάτι τέτοιο είναι δυνατό να λυθεί από την πραγματοποίηση του Γ.Π.Σ. του Δήμου Ιάσμου, στα προσεχή χρόνια, που θα επιτρέψει και την επέκταση του οικισμού έτσι ώστε να καλυφθούν οι σημερινές ανάγκες των κατοίκων σε κατοικία, κοινωνικές εξυπηρετήσεις κ.λ.π..

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο :Αξιολόγηση και Συμπεράσματα – Τάσεις ανάπτυξης και προτάσεις

8.1. Αξιολόγηση και Συμπεράσματα

Από τα παραπάνω κεφάλαια γίνεται αντιληπτό πως οι κοινωνικές συνιστώσες που έχουν αναλυθεί επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό την σύγχρονη πολεοδομική πραγματικότητα των μειονοτικών οικισμών της Θράκης. Έτσι λοιπόν, η μουσουλμανική οικογένεια και η δομή της, η οποία έχει διατηρηθεί σε μεγάλο ποσοστό στο πέρασμα των χρόνων, η θρησκεία και η μεγάλη σημασία που έχει για το σύνολο σχεδόν των μελών της μειονότητας, η εκπαίδευση της μειονότητας και τα προβλήματα αναλφαβητισμού που παρουσιάζει, η κοινωνικοεπαγγελματική διαστρωμάτωση της μειονότητας κατά περιοχές, καθώς και η οικονομική κατάσταση στην οποία βρίσκεται, έχουν επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό την οργανωμένη κατοικία και γενικότερα την δομή και ανάπτυξη των μειονοτικών οικισμών.

Παράλληλα η πολιτική του ελληνικού κράτους στο θέμα της μειονότητας όλα αυτά τα χρόνια είναι αυτή που επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την ανάπτυξη και την διαμόρφωση αυτών των περιοχών. Για μεγάλο χρονικό διάστημα το θέμα της μειονότητας αντιμετωπίστηκε με έντονα κατασταλτική νοοτροπία. Τα κατά καιρούς λάθη που έπραξαν οι ελληνικές κυβερνήσεις, η απροετοιμασία τους πολλές φορές να αντιμετωπίσουν μια πολιτική «επίθεσης» της γείτονος χώρας, οι μεμονωμένες ατομικές πολιτικές που ακολουθούσαν πολλά στελέχη στην Δυτική Θράκη που παρά την μακρόχρονη παρουσία τους δεν κατάφεραν να αντιληφθούν τις αλλαγές που πραγματοποιούνταν και τα εμπόδια που παρενέβαλε το κύκλωμα των ατομικών συμφερόντων, επέτειναν τις δυσκολίες πρόωθησης των αναγκαίων αναπροσαρμογών πολιτικής για θέματα της μειονότητας. Έτσι λοιπόν υπήρξαν αναμενόμενες συνέπειες όπως η έλλειψη υποδομών, οι ανεπαρκείς οικονομικές παροχές, η έλλειψη τουρισμού και γενικότερα η παραμέληση της περιοχής. Πέρα όμως από την επιρροή της αναπτυξιακής ελληνικής πολιτικής τόσο στις κοινωνικές υποδομές, όσο και τις τεχνικές υποδομές των μειονοτικών οικισμών, άμεση επιρροή στο πολεοδομικό ιστό αυτών δημιούργησε και η πολεοδομική πολιτική του κράτους, που ακόμα και σήμερα δεν έχει οριοθετήσει μια πλειάδα μειονοτικών οικισμών στον Νομό Ξάνθης, γεγονός που δεν ισχύει για τους οικισμούς της υπόλοιπης Ελλάδας σύμφωνα με το Προεδρικό Διάταγμα

του 1985. Σαν αποτέλεσμα πολεοδομικά σχέδια δεν έχουν γίνει ποτέ και πιθανές επεκτάσεις μειονοτικών οικισμών δεν επιτράπηκαν μέχρι σήμερα. Αυτό κατέστησε ανίκανες αυτές τις κοινότητες να επεκταθούν. Έτσι οι ανάγκες των σημερινών νοικοκυριών να χρησιμοποιούν περισσότερο χώρο για κατοικία απ' ό,τι 100 χρόνια πριν, οδήγησε πολλούς από αυτούς τους οικισμούς σε πολύ μεγάλες πυκνότητες.

Εύκολα λοιπόν καταλήγει κανείς στην διαπίστωση ότι τόσο οι κοινωνικές συνιστώσες όσο και η αναπτυξιακή και πολεοδομική πολιτική της Ελλάδας γι' αυτές τις περιοχές έχουν άμεσο αντίκτυπο στην εξέλιξη του πολεοδομικού ιστού των οικισμών της μειονότητας. Παρακάτω γίνεται συνοπτική ανάλυση και αξιολόγηση στο πως κάθε επιμέρους κοινωνική συνιστώσα επηρέασε την πολεοδομική διαμόρφωση των μειονοτικών οικισμών.

Συνοπτικά, ο θεσμός της οικογένειας όπως έχει διαμορφωθεί στους κόλπους της μουσουλμανικής μειονότητας, επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό την δομή ολόκληρης της κατοικίας. Συγκεκριμένα οι κατοικίες των μουσουλμάνων είναι κτισμένες έτσι ώστε να περιφρουρούν την ιδιωτική ζωή των μελών της, κάτι που επιβάλλουν τόσο η θρησκεία όσο και τα κοινωνικά στερεότυπα της μειονότητας. Το πώς αυτή η ιδιωτικότητα προστατεύεται διαφορετικά στις κατοικίες των τριών εθνοτικών ομάδων, αναφέρθηκε αναλυτικά στα συμπεράσματα του 5^{ου} κεφαλαίου που αφορούν την πολεοδομική πραγματικότητα αυτών των οικισμών. Επίσης η ανδροκρατική εξέλιξη των οικογενειών στο χώρο της μειονότητας, γεγονός που παρατηρείται περισσότερο στην παραδοσιακή οικογένεια των Πομάκων, διαμόρφωσε και την εξέλιξη της κατοικίας, μέσα στο πέρασμα των χρόνων, με τη διαμόρφωση νέων δωματίων δίπλα στα παλιά έτσι ώστε να μείνει το νέο ζευγάρι. Σήμερα το γεγονός αυτό αρχίζει να περιορίζεται καθώς τα νέα οικονομικά δεδομένα επηρέασαν την παραδοσιακή οικογένεια και ο τύπος της εκτεταμένης πατριαρχικής οικογένειας, δίνει την θέση της στην πυρηνική οικογένεια, με αποτέλεσμα το νέο ζευγάρι να εγκαθίσταται σε περιοχές που του δίνουν την δυνατότητα για περισσότερες οικονομικές απολαβές. Συνέπεια αυτού του γεγονότος είναι να επηρεάζεται η παραδοσιακή εξέλιξη της κατοικίας κυρίως των Πομάκων και λιγότερο των τουρκογενών που είχαν προβεί, ως ένα βαθμό, σ' αυτήν την αλλαγή παλαιότερα.

Η κοινωνικοεπαγγελματική διαστρωμάτωση που διαφέρει από μειονοτικό σε μειονοτικό οικισμό ανάλογα με τη γεωγραφική του θέση, επηρέασε αισθητά την μορφή και την δομή του κάθε οικισμού. Έτσι στα ορεινά χωριά των Πομάκων παρατηρείται συνήθως ανάπτυξη του πολεοδομικού ιστού με την μορφή μαχαλάδων κυρίως λόγω του ότι οι κάτοικοι τους ασχολούνται με την κτηνοτροφία, ενώ στους πεδινούς αγροτικούς οικισμούς των τουρκογενών μουσουλμάνων διαπιστώνεται περισσότερο ομοιογενής ανάπτυξη αστικού ιστού που παραπέμπει περισσότερο σε χριστιανικά χωριά.

Οι νέες οικονομικές συνθήκες διαμόρφωσαν νέες οικονομικές ανάγκες στους μειονοτικούς οικισμούς και οδήγησαν σε μία οικονομική μετάβαση που παρουσιάζεται μεν μικρή αλλά σταδιακά εξελίσσεται. Πολλοί μουσουλμάνοι που γνώρισαν τις καλύτερες συνθήκες διαβίωσης των χριστιανών πολιτών της Θράκης θέλησαν να τις αποκτήσουν. Για να πραγματοποιηθεί αυτό ήταν αναγκαίο να ενισχύσουν τις οικονομικές τους απολαβές. Έτσι κάποιοι από αυτούς οδηγήθηκαν στο να ξεφύγουν από τους παραδοσιακούς τρόπους εργασίας (γεωργία, κτηνοτροφία) και να στραφούν σε νέα επαγγέλματα με μεγαλύτερες οικονομικές απολαβές (εμπόριο, τέχνες κλπ.). Τους δόθηκε η δυνατότητα άλλοι να χτίσουν και άλλοι να ανακαινίσουν τα σπίτια τους με σύγχρονα οικοδομικά υλικά και έτσι να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσής τους. Βέβαια αυτή η εξέλιξη συμβαίνει περισσότερο σε κατοικίες μουσουλμάνων στο εσωτερικό των μεγάλων πόλεων, σε μειονοτικούς οικισμούς που περιβάλλουν αυτές τις πόλεις, στα υπόλοιπα πεδινά μουσουλμανικά χωριά και λιγότερο στα ορεινά πομακοχώρια των Νομών. Συνεπώς αυτές οι οικονομικές αλλαγές οδηγούν σταδιακά σε νέες κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές. Έτσι τα μειονοτικά χωριά βιώνουν μια κοινωνική μετάβαση που τεκμηριώνεται μέσα από μια σειρά από ρήξεις. Ρήξεις μεταξύ παράδοσης και νεωτερισμού, μεταξύ εθνοτικής και εθνικής ταυτότητας μεταξύ παραδοσιακών πολιτικών αναφορών και νεότερων πολιτικών στάσεων (Φραγκόπουλος Ι., 2003).

Η παρεχόμενη εκπαίδευση στους μουσουλμάνους μαθητές της Δυτική Θράκης, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, παρουσιάζεται τουλάχιστον ελλιπής αν όχι προβληματική. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι οι υποδομές που αφορούν συγκεκριμένα την μουσουλμανική εκπαίδευση χαρακτηρίζονται ελλειπείς και επιτείνουν ακόμη περισσότερο το πρόβλημα. Ο επαναπροσδιορισμός και η χάραξη μιας νέας

εκπαιδευτικής πολιτικής που θα αφορά τόσο στις «hard» υποδομές όσο και στις «soft» παρεμβάσεις, όπως και στο ευρύτερο πλαίσιο της, θεωρείται αναγκαία. Έτσι θα δοθεί η δυνατότητα στα παιδιά της μειονότητας να αποκτήσουν όλα εκείνα τα εφόδια, που θα τους είναι χρήσιμα για την μελλοντική τους πορεία. Διευρύνοντας τους ορίζοντές τους και γνωρίζοντας νέες συνθήκες διαβίωσης στον τόπο στον οποίο θα σπουδάζουν, ίσως τους δημιουργηθούν νέοι τρόποι αντίληψης για τον χώρο και το οικιστικό περιβάλλον.

Επιπλέον οι τεχνικές υποδομές που παρουσιάζονται σε διάφορες περιοχές των Νομών της Θράκης και πιο συγκεκριμένα στις περιοχές όπου διαβιούν μουσουλμάνοι κάτοικοι, φαίνεται πως έχουν επηρεάσει, αλλού περισσότερο και αλλού λιγότερο, την διαμόρφωση και την ποιότητα των οικισμών. Χαρακτηριστικά τα ορεινά χωριά των Νομών στα οποία μένουν κυρίως Πομάκοι φαίνεται πως παρουσιάζουν ελλείψεις τόσο σε τεχνικές όσο και σε κοινωνικές υποδομές. Αυτό οφείλεται στην πολιτική που είχε χαράξει το ελληνικό κράτος τα παλαιότερα χρόνια που ουσιαστικά αποσκοπούσε στην απομόνωση και στον παραγκωνισμό των περιοχών αυτών, για διάφορους λόγους που αναλύονται παραπάνω. Αυτή η πολιτική άρχισε να υποχωρεί τα τελευταία χρόνια όπου πλέον και οι Ευρωπαϊκές πολιτικές δίνουν οδηγίες σχετικές με μειονοτικά θέματα στο σύνολο του Ευρωπαϊκού χώρου και ειδικότερα στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα τα τελευταία χρόνια οι τεχνικές υποδομές και λιγότερο οι κοινωνικές υποδομές έχουν αρχίσει να βελτιώνονται και έτσι αυτά τα πρώτα βήματα έχουν τονώσει σημαντικά αυτές τις προβληματικές περιοχές. Σχετικά με τα μειονοτικά χωριά που βρίσκονται στα πεδινά, μπορούμε να πούμε ότι η κατάσταση ήταν και παραμένει κάπως καλύτερη, δεδομένης της γειννίας που έχουν με τα μεγάλα αστικά κέντρα αλλά και με τα διάφορα χωριά στα οποία οι κάτοικοι τους είναι χριστιανοί. Τέλος θεωρείται σκόπιμο να αναφερθεί ότι η Θράκη παρουσίαζε γενικότερα κάποια στασιμότητα στην ανάπτυξή της, γεγονός που επηρέαζε και την αναγκαιότητα ύπαρξης μεγάλων υποδομών. Σήμερα που έχουν δημιουργηθεί νέες και καλύτερες συνθήκες, οι προοπτικές ανάπτυξής της ίσως είναι καλύτερες.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι οι παραπάνω επιδράσεις των κοινωνικών συνιστωσών και της ελληνικής πολιτικής για την Θράκη, επηρέασαν διαφορετικά την δομή και το χαρακτήρα του οικιστικού και πολεοδομικού ιστού των Πομάκικων οικισμών και διαφορετικά την δομή και τον χαρακτήρα των χωριών που κατοικούν οι

τουρκογενείς μουσουλμάνοι. Όσον αφορά τους οικισμούς ή τις συνοικίες των αθίγγανων, η επιρροή αυτών των επιδράσεων δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ιδιαίτερα έντονη, λόγω της ιδιαίτερης ιδιοσυγκρασίας τους. Οι πολεοδομικές διαφορές και οι συγκρίσεις μεταξύ των διακριτών ομάδων έχουν αναφερθεί αναλυτικά στο κεφάλαιο της πολεοδομικής πραγματικότητας.

Συνοπτικά οι διαφορές αφορούν κυρίως την διαμόρφωση της κατοικίας και την πυκνότητα και δομή του πολεοδομικού ιστού. Η χαρακτηριστικότερη διαφορά στο χώρο της κατοικίας είναι ότι στα Πομακοχώρια η εσωστρέφεια της οικογένειας, που επιβάλλεται κυρίως μέσω της θρησκείας, προστατεύεται συνήθως από τα υψηλά καφασωτά ενώ αντίθετα στις κατοικίες των τουρκογενών προστατεύεται μέσω του αυλόγυρου. Παράλληλα στον πολεοδομικό ιστό, η χαρακτηριστικότερη διαφορά παρουσιάζεται στη *συνεκτικότερη* δόμηση που διαμορφώνεται στα πομάκικα χωριά, είτε στους μαχαλάδες (Οργάνη) είτε στο σύνολο του οικισμού (Εχίνος), ανάλογα με τον τύπο του οικισμού, σε σχέση με τους οικισμούς τουρκογενών όπου η δόμηση φανερώνεται πιο αραιή.

8.2. Τάσεις ανάπτυξης και προτάσεις

Από την μελέτη όλων των παραπάνω στοιχείων διαπιστώνεται ότι το μέλλον του συνόλου των μειονοτικών οικισμών της Θράκης διαφαίνεται καλύτερο. Ήδη από το 1991 καταργήθηκαν τα διοικητικά μέτρα και ισχύουν πλέον οι συνθήκες ισονομίας και ισοπολιτείας. Το 1996 η ελληνική κυβέρνηση παρουσίασε μέτρα νέας πολιτικής που αφορούσαν την μειονότητα και των οποίων σκοπός ήταν η ένταξή τους στις διαδικασίες κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης. Πιο συγκεκριμένα τα μέτρα που αναφέρει η Ελληνική Κυβέρνηση μέσω του πρωθυπουργού κατά την τριήμερη περιοδεία του στην Θράκη τον Απρίλιο του 1996 έχουν ως στόχους :

- την ενίσχυση των ευκαιριών κοινωνικής κινητικότητας
- την ένταξη της μειονότητας στο οικονομικό δίκτυο της περιοχής
- την βελτίωση της πρόσβασης της μειονότητας στα δίκτυα εκπαιδευτικού, τεχνικού, κοινωνικού και πολιτισμικού εξοπλισμού της περιοχής.

- την βελτίωση των υποδομών στα χωριά και ανάπτυξη του ενδογενούς δυναμικού (Δαγκωνάκη Ζ., Κασμερίδης Ν., Κεφαλά Ν., 1996)

Αυτή η νέα πολιτική θέλει να δώσει στο προσεχές μέλλον τη δυνατότητα στη μειονότητα να βελτιώσει τον τρόπο ζωής των μελών της σε όλους τους τομείς. Επίσης, θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι η πρόοδος της Θράκης είναι συνυφασμένη με την πρόοδο της μειονότητας. Το ελληνικό κράτος χαράσσοντας μια εσφαλμένη πολιτική για την περιφέρεια γενικότερα είχε παραμελήσει τη Θράκη, με αποτέλεσμα ο πληθυσμός να μεταναστεύει σε άλλες περιοχές της χώρας. Οι κάτοικοι της Θράκης δυσπιστούν ως προς την εφαρμογή των μέτρων που κατά καιρούς έχουν εξαγγελθεί αλλά ποτέ δεν εφαρμόστηκαν. Συνεπώς ένας από τους βασικότερους στόχους της νέας πολιτικής είναι να δημιουργήσει κλίμα εμπιστοσύνης στον πληθυσμό.

Η πολιτική της κυβέρνησης συνολικά για την περιφέρεια της Θράκης θέλει να εισάγει ένα «νέο πρότυπο ανάπτυξης» που στηρίζεται σε τέσσερις βασικούς άξονες:

- την ανάπτυξη των υποδομών, κυρίως τηλεπικοινωνιακών και οδικών,
- την αναβάθμιση των γενικών συνθηκών ποιότητας ζωής,
- τη βελτίωση της εκπαίδευσης με προγράμματα επαγγελματικής επανακατάρτισης, την αξιοποίηση του πανεπιστημίου με την ανάληψη πρωτοβουλιών πανθρακικής εμβέλειας, την προώθηση των μέτρων για τη μειονοτική εκπαίδευση και
- τη στήριξη επιχειρηματικών σχεδίων τα οποία θα ενταχθούν σε ένα πρόγραμμα μετατροπής της Θράκης σε πρότυπη περιοχή ανάπτυξης (Δαγκωνάκη Ζ., Κασμερίδης Ν., Κεφαλά Ν., 1996)

Είναι γεγονός ότι οι παραπάνω εξαγγελίες δεν έχουν εφαρμοστεί σε ικανοποιητικό βαθμό παρότι έχουν περάσει περίπου επτά χρόνια από τότε και η δυσπιστία των κατοίκων της Θράκης παραμένει ίσως σε μικρότερο βαθμό από ότι παλαιότερα. Σίγουρα η πολιτική του ελληνικού κράτους μέσω και των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης (Κ.Π.Σ.) έχει επαναπροσδιοριστεί και έχει επιφέρει κάποιες αλλαγές στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής η οποία δεν φαίνεται να διαχέεται ομοιόμορφα στο σύνολο του Θρακικού χώρου. Οι πλέον ευνοημένες περιοχές είναι κυρίως τα μεγάλα

αστικά κέντρα, οι οικισμοί που γειτνιάζουν με αυτά, οι παραθαλάσσιοι οικισμοί και λιγότερο οι ορεινοί οικισμοί που κατοικεί ένα μεγάλο μέρος της μειονότητας (κυρίως Πομάκοι). Βέβαια η αξιοποίηση των αναπτυξιακών σχεδίων σ' αυτές τις περιοχές δεν ήταν εύκολη αποστολή. Η κοινωνία των Πομάκων ήταν πολύ περισσότερο παλαιότερα και λιγότερο σήμερα εσωστρεφής και απομονωμένη. Η δυσπιστία για οτιδήποτε νέο είναι βαθιά ριζωμένη στην τοπική συμπεριφορά (Lalenis K., 2000). Ωστόσο αυτή η εσωστρέφεια των Πομάκων τα τελευταία χρόνια έχει αρχίσει να υποχωρεί, τα νέα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα τους ανάγκασαν να επαναπροσδιορίσουν τις απόψεις τους για την ανάπτυξη και την οικονομική ευημερία των περιοχών τους. (Συνέντευξη Φραγκόπουλου Γ.)

Έτσι παρά τις εν γένει αδυναμίες τους, οι μειονοτικές περιοχές εμφανίζουν δυναμικές, πολλές από τις οποίες μέχρι πρότινος δεν είχαν ανακαλυφθεί, και παραμένουν αναξιοποίητες ή δεν έχουν αναπτυχθεί σε ικανοποιητικό βαθμό. Σύμφωνα με τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν με τους κατοίκους των ορεινών μειονοτικών χωριών του Νομού Ροδόπης, διαπιστώθηκε ότι ενώ η κτηνοτροφία και η παραγωγή καπνών, που είναι οι κύριες απασχολήσεις τους, ακολουθούν φθίνουσα πορεία, η μελισσοουργία και η αμπελοουργία οι οποίες έχουν προοπτικές ανάπτυξης δεν έχουν αξιοποιηθεί ακόμα. Επίσης, φαίνεται ότι δεν έχουν εκμεταλλευτεί τις δυνατότητες που προσφέρει η Ε.Ε. σε ότι αφορά τη χρηματοδότηση αγροτικών προϊόντων κυρίως λόγω άγνοιας. Επίσης σε άλλη ορεινή περιοχή τέθηκε το ερώτημα για επιδότηση δημιουργίας τουριστικών εγκαταστάσεων. Από τα σημερινά δεδομένα και ύστερα από έρευνα, υπήρχε τέτοια δυνατότητα στην συγκεκριμένη περιοχή (Συνέντευξη Ευστρατιάδου Κ.) Από αυτό το γεγονός βγαίνει το συμπέρασμα ότι οι κάτοικοι αυτών των περιοχών αγνοούν βασικά κίνητρα και πολιτικές για την ανάπτυξή τους. Έτσι λοιπόν η δημιουργία Κέντρων Εξυπηρέτησης Πελατών στις συγκεκριμένες περιοχές θεωρείται αναγκαία, καθώς η παροχή ενημερωτικών και συμβουλευτικών υπηρεσιών κρίνεται ελλιπής.

Τα διάφορα ευρωπαϊκά προγράμματα όπως το URBAN, URBAN II, LEADER, LEADER II, κλπ., μπορούν να υποβοηθήσουν στην βελτίωση των οικονομικών και λοιπών συνθηκών σε πλήθος περιοχών. Πιο συγκεκριμένα τα έργα που προβλέπονται από το URBAN II της Κομοτηνής έχουν ως κύριο στόχο την κοινωνική και οικονομική

ένταξη της μειονότητας στο ευρύτερο σύνολο της πόλης καθώς και στην βελτίωση του αστικού τους περιβάλλοντος (Urban II, 2001). Τα προγράμματα LEADER, LEADER II, αφορούν ορεινές και ημιορεινές μειονοτικές περιοχές στις οποίες εντάσσονται πλήθος μειονοτικών περιοχών. Τα παραπάνω αποσκοπούν στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη των ορεινών αυτών περιοχών με βάση τα προγράμματα δράσης (Χριστοπούλου Ο., 1999).

Παράλληλα η ευημερία στους μειονοτικούς οικισμούς θα μπορέσει να επιτευχθεί μέσα από μία διττή διαδικασία ανάπτυξης σε τοπική και περιφερειακή κλίμακα. Στο τοπικό επίπεδο, κάθε περιοχή εμφανίζει ξεχωριστές δυνατότητες για αναδιάρθρωση μέσα από τις ιδιαίτερες παραγωγικές και κοινωνικές πρακτικές που έχουν αναπτυχθεί. Οι προοπτικές για κάθε μία, θα πρέπει να προκύψουν από εμπειριστατωμένη μελέτη των τοπικών χαρακτηριστικών και από επαφές με τους τοπικούς παράγοντες, που θα σέβεται και θα αξιοποιεί κοινωνικούς θεσμούς και διαπροσωπικές σχέσεις.

Τέλος η σύσταση πολλών νέων Καποδιστριακών Δήμων στο σύνολο του θρακικού χώρου σε συνδυασμό με την νέα πολεοδομική και αναπτυξιακή πολιτική της Ελλάδας ίσως βοηθήσουν την αναπτυξιακή διαδικασία των μειονοτικών περιοχών, δεδομένου ότι ο κάθε Δήμος στελεχωμένος με ειδικευμένο προσωπικό θα μπορεί να εκπονήσει Τοπικά Αναπτυξιακά Προγράμματα (Τ.Α.Π.), Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια (Γ.Π.Σ.) ή Σχέδια Χωρικής Οικιστικής Οργάνωσης Ανοιχτών Πόλεων (Σ.Χ.Ο.Ο.Α.Π.) ανάλογα με τον πληθυσμό (άνω ή κάτω των 2000 κατοίκων) του μεγαλύτερου οικισμού του Δήμου.

Η πιθανή εφαρμογή των παραπάνω σχεδίων στις μειονοτικές περιοχές που παρουσιάζουν πληθώρα προβλημάτων στην οργάνωσή τους, δύναται να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την επίλυσή τους. Για την εκπόνηση βέβαια όλων αυτών των πολεοδομικών σχεδίων απαραίτητη κρίνεται η οριοθέτηση του συνόλου των μειονοτικών οικισμών όσο το δυνατόν συντομότερα. Η πραγματοποίηση των παραπάνω διαδικασιών καθώς και οι διαφοροποιήσεις που εισάγει ο νέος πολεοδομικός Νόμος 2508/97 στο σχεδιασμό των ΓΠΣ και ΣΧΟΟΑΠ μπορούν να συμβάλουν θετικά στην πολεοδομική εξέλιξη αυτών των οικισμών και πιο συγκεκριμένα να εισάγουν μια χωροταξική διάσταση στον πολεοδομικό σχεδιασμό τους, να προσεγγίσουν σφαιρικά τον πολεοδομικό σχεδιασμό τους και να προωθήσουν τη λογική και την έννοια της

αειφόρου ανάπτυξης (προστασία του περιβάλλοντος – οικονομική ανάπτυξη) σ' αυτούς. Μέσα από αυτά τα πολεοδομικά σχέδια είναι δυνατό να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην οργάνωση του οικιστικού δικτύου, με κύριο στόχο την κάλυψη όλων των αναγκών του πληθυσμού, ανεξάρτητα από τον τόπο κατοικίας και εργασίας του. Αυτό σημαίνει την εξασφάλιση στον μη αστικό χώρο, όπου ανήκει η πλειοψηφία της μειονότητας, υπηρεσιών και εξυπηρετήσεων ίσης ποιότητας με εκείνες των αστικών κέντρων, που θα συνέβαλλε στην κατά το δυνατόν εξάλειψη των ανισοτήτων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αραβαντινός Α.,(1997). *Πολεοδομικός σχεδιασμός για μια βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου*. Αθήνα: Συμμετρία.
- Ακαδημία Αθηνών, (1994). *Η Ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και προοπτικές*. Αθήνα: Κέντρο Έρευνας της Ελληνικής Κοινωνίας.
- Βακαλόπουλος Κ., (1996). *Θράκη: Η ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού*. Θεσσαλονίκη- Αθήνα: Αφοί Κυριακίδη Α.Ε.
- Γεωργούλα Γ. & Γρυλλάκη Σ., (2000). «Η μουσουλμανική μειονότητα της δυτικής Θράκης». Βόλος. Φοιτητική εργασία στο μάθημα Ανάπτυξη Συνοριακών Περιοχών. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Γενική γραμματεία Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, (1994). «Θράκη». Θεσσαλονίκη.
- Γκάρτζος Κ. κ.α., (1984). «Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Κομοτηνής». Κομοτηνή.
- Δαμουλάκη Ε., Δούνια Ι., Πούλου Μ. & Ταμουρίδου Ε., (1998). «Η μουσουλμανική μειονότητα της δυτικής Θράκης». Βόλος. Φοιτητική εργασία στο μάθημα Ανάπτυξη Συνοριακών Περιοχών. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Δαγκωνάκη Ζ., Κασμερίδης Ν. & Κεφαλά Ν., (1996). «Η μουσουλμανική μειονότητα της δυτικής Θράκης». Βόλος. Φοιτητική εργασία στο μάθημα Ανάπτυξη Συνοριακών Περιοχών. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος, (διάφορες εκδόσεις και φυλλάδια).
- Ζεγκίνης Ευστράτιος, (1994). *Οι μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου Του Αίμου.
- Ζώνιου-Σιδέρη Α. & Χαράμης Π., (1997). *Πολύπολιτισμική Εκπαίδευση Προβληματισμοί και Προοπτικές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Θεοχάρη Σ. & Τσεκερίδου Σ., (1999). «Η μειονοτική εκπαίδευση στη Δυτική Θράκη». Μυτιλήνη. Φοιτητική εργασία στο μάθημα Πολιτική Γεωγραφία του Ελληνικού Χώρου. Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Θεοχαρίδης Π., (1992). *Οι Πομάκοι στην Ελλάδα*. Ξάνθη.
- Κανακίδου Ε., (1994). *Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κατσιμίγας Κ., (1984). «Αναζητώντας την αρχιτεκτονική φυσιογνωμία των αγροτικών οικισμών του Νομού Ροδόπης». *Θρακική Επετηρίδα*, 5^{ος} Τόμος.
- Κίζης Γ., (1990). *Θράκη, Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*. Αθήνα: Μέλισσα.
- Κοινοτική πρωτοβουλία Urban II, (2001). Πρόγραμμα: «Κομοτηνή: Βιώσιμη πόλη για όλους 2001 – 2006». Κομοτηνή.
- Κοττάκης Μ., (2000). *Θράκη: Η μειονότητα σήμερα*. Αθήνα: Νέα Σύνορα.
- Κυρκούδη Θ., (1995). «Πομάκοι Κιζιλμπάσηδες». *στο Θρακικά*, 7 (17) 125 – 126. Αθήνα: Θρακικό κέντρο – Εταιρία θρακικών μελετών.

- Λαμπριανίδης Λ., (1997). «Τοπική ανάπτυξη και περιοριστικές ρυθμίσεις: Η περίπτωση της επιτηρούμενης ζώνης στα χωριά των Πομάκων της Ξάνθης». *ΤΟΠΟΣ– Επιθεώρηση αστικών και περιφερειακών μελετών*, Τόμος 13. Αθήνα.
- Λιάπη Α., (1983). «Οι Πομάκοι μέσα στον χρόνο». *Θρακική Επετηρίδα*, Τ.4. Κομοτηνή: ΜΟΚ.
- Λιάπη Α., (1995α). «Η Θράκη μετά το 1920». *στο Θρακικά*, 6 (17) 93 – 123. Αθήνα: Θρακικό κέντρο – Εταιρία θρακικών μελετών.
- Λιάπη Α., (1995β). *Η υποθηκευμένη γλωσσική ιδιαιτερότητα των Πομάκων*. Κομοτηνή: Θρακική Εταιρία.
- Μαλάμης Α. κ.α., (1999). «Τοπικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Δήμου Ιάσμου». Θεσσαλονίκη.
- Μάρκου Γ., (1998). *Η πολυπολιτισμικότητα της Ελληνικής Κοινωνίας. Η διαδικασία διεθνοποίησης και η αναγκαιότητα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης*. Αθήνα: Εντύπωση.
- Πασσόπουλος Γ. κ.α., (2000). «Πολεοδομικό Σχέδιο Κομοτηνής, Β΄ Φάση». Κομοτηνή.
- Παπαχριστοδούλου Π., (1958). «Οι Πομάκοι» *Αρχείο του Θρακικού, Λαογραφικού και γλωσσικού θησαυρού*. Τόμος 23. Αθήνα.
- Παναγιωτίδης Ν., (1995). «Μουσουλμανική Μειονότητα και Εθνική Συνείδηση». Αλεξανδρούπολη: Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ν. Έβρου.
- Ράπτης Ν., (1997). «Η σχολική εκπαίδευση της μειονότητας της Θράκης». *Σύγχρονα Θέματα*, 15 (39) 54-60: LIBER.

- Ροδάκης Π. (1999). *Θράκη. Θράκες και Μουσουλμάνοι Θράκες*. Αθήνα: Γόρδιος.
- Σγουρίδης Π., (2000). *Θράκης προβληματισμοί στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Σκάγιανης Π., (2000). «Χωρική ανάπτυξη συνοριακών περιοχών». Βόλος: Σημειώσεις για το ομώνυμο μάθημα. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Τεντοκάλη Β., (1989). *Η οργάνωση του χώρου της δομής της κατοικίας ως έκφραση της δομής της οικογένειας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Τρέσου Ε., (1997). «Μειονοτική εκπαίδευση στη Θράκη: τα αίτια της αποτυχίας». *Σύγχρονα Θέματα*, 14 (39) 49-53: LIBER.
- Τσιτσελίκης Κ.& Χριστόπουλος Δ., (1997). *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα*. Αθήνα: Κρητική ΑΕ- ΚΕΜΟ.
- Υπερνομαρχία Ροδόπης – Έβρου, (διάφορες εκδόσεις και φυλλάδια).
- Υπουργείο Βιομηχανίας Έρευνας και Τεχνολογίας, (1994). «Αναπτυξιακή Μελέτη για την περιοχή της Θράκης». Νομοί Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου.
- Φραγκόπουλος Ι., (2003 υπό δημοσίευση). «Κοινωνικές, Πολιτισμικές και Πολιτικές Όψεις της Μετάβασης σε μια Ορεινή Πομάκικη Κοινότητα της Θράκης». *Στα πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου «Μειονότητες στην Ελλάδα»*.
- Φωτέας Π., (1977). «Οι Πομάκοι και το Βυζάντιο». *Τρίτο συμπόσιο Βυζαντινού Πολιτισμού*. Αθήνα: ΜΟΚ.

- Χρηστίδου- Λιονταράκη Σ., (1997). Μειονοτική εκπαίδευση: τα στερεότυπα τα αυτονόητα και τα παραλειπόμενα. *Σύγχρονα Θέματα*, **20** (39) 76-78: LIBER.
- Χριστοπούλου Ο., (1999). «Ανάπτυξη Αγροτικού Χώρου». Βόλος: Σημειώσεις για το ομώνυμο μάθημα. Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Ξενογλώσση

- Lalenis K., (2000). «Local development plans in the communities of Muslim Minority in northern Xanthi, Greece: Memories of underdevelopment?». Volos: ECPR & University Of Thesaly (Πρακτικά του Συνεδρίου των ECPR και Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, «Culture and Regional Economic Development – Cultural, Political and Social Perspectives»).
- Frangopoylos Y., (1996). *Une minorite musulmane en transition: Approche anthropologique des Pomaques grecs*. These de Doctorat, Universite Catholique de Louvain, Faculte des Sciences Econimiques, Sociales et Politiques, Nouvelle serie – No 273. Louvain – la – Neuve: CIACO (Με βάση σχεδιάσμα αδημοσίευτης μετάφρασης στα ελληνικά).

Πηγές από διευθύνσεις στο Internet

- http://thrace-net.gr/2o/greek/xarak_gr.htm (10/9/2003).
- <http://users.otenet.gr/%7Evambaki/istoria.htm> (10/9/2003).
- <http://www.auth.gr/edminorities/summary.htm> (25/8/2003).
- http://www.eled.auth.gr/reds/txt/exclusion/excl_ekp_ktt.htm (25/8/2003).
- http://www.greekhelsinki.gr/bhr/greek/articles/pr_02_09_01.html (25/8/2003).

- <http://www.kapatel.gr/matrix/users/gaia/pomak.htm> (10/9/2003).
- www.statistics.gr (10/6/2003).

Συνεντεύξεις

Ευστρατιάδου Κυριακή (νομική σύμβουλος της Αναπτυξιακής Ροδόπης), τον Σεπτέμβριο του 2003.

Κατσιμίγας Κωνσταντίνο (αρχιτέκτων πολεοδόμος στην Κομοτηνή), τον Ιανουάριο του 2003.

Κηπουρός Αλέξανδρος (κάτοικος Κομοτηνής), τον Ιούλιο του 2003.

Πετρίδης Γιώργος (διευθυντής του γραφείου URBAN T της Κομοτηνής), τον Μάιο του 2003.

Μουμίν Εκρέμ (κάτοικος του οικισμού Μίσχου), τον Μάιο του 2003.

Φραγκόπουλος Ιωάννης (Κοινωνιολόγος), τον Σεπτέμβριο του 2003.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

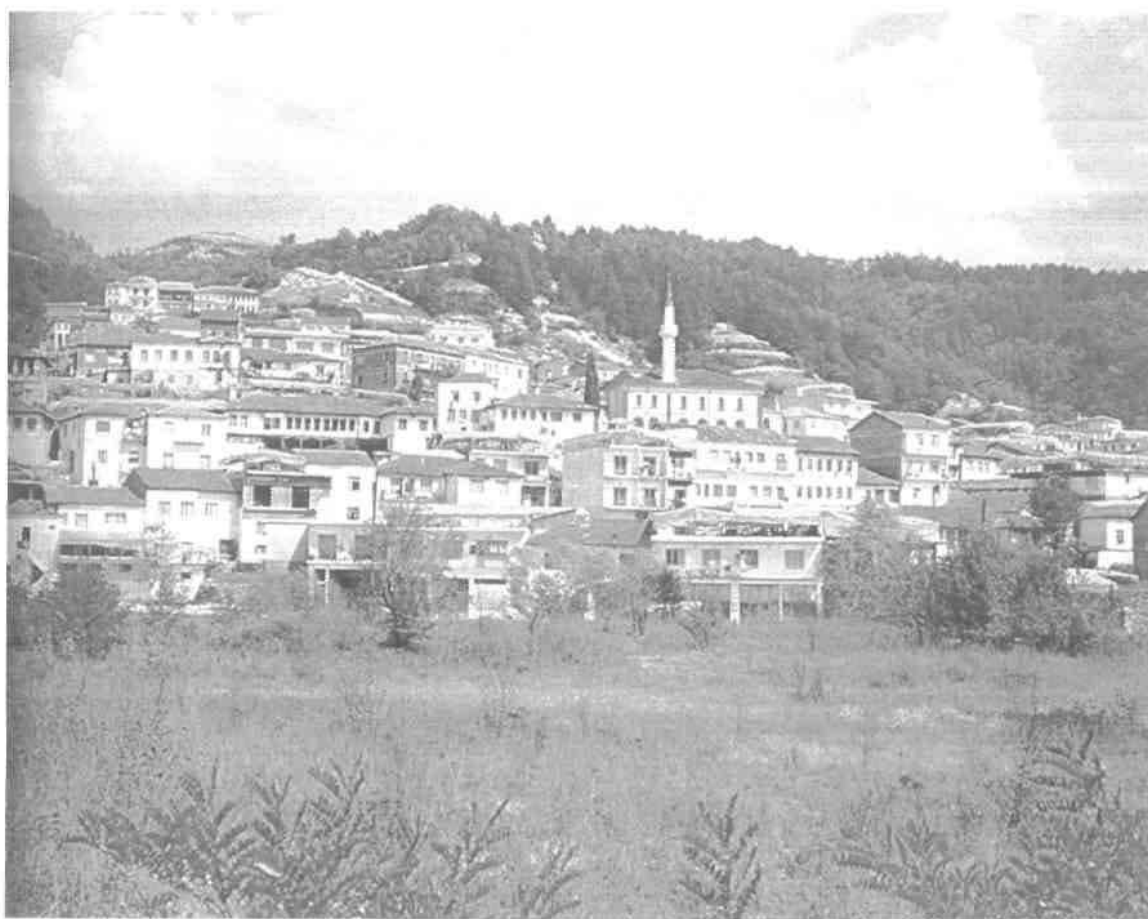
Εικόνα 1 : Νοικοκυρόσπιτο με σαγισί στον Ίασμο Ροδόπης

Εικόνα 2 : Μουσουλμανική συνοικία στις Σάπες Ροδόπης

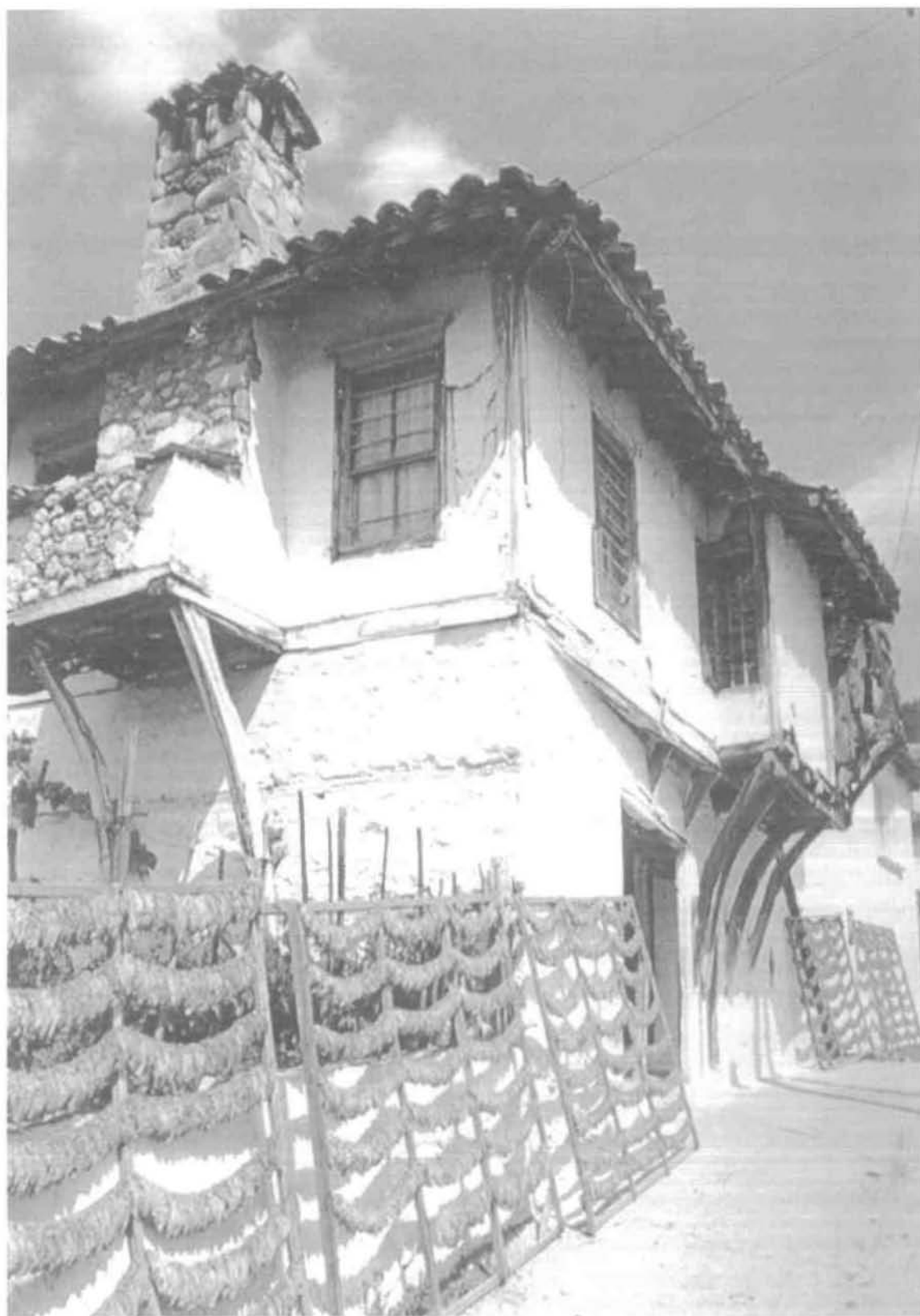
Εικόνα 3 : Ο Εζίνος το 1956

Εικόνα 4 : Ο Εζίνος το 1988

Εικόνα 5: Εχίνος «διαβατικό»

Εικόνα 6: Εχίνος, τυπικό σπίτι με ιδιότυπο Πομάκικο τζάκι και με σαχισί που εποπτεύει την αυλόπορτα

Εικόνα 7: Εχίνος, νοικοκυρόσπιτο του μέσου 19^{ου} αιώνα

Εικόνα 8: Καπνοχώραφο με αγροικία ανατολικά του Εχίνου

Εικόνα 9: Δρασιά Ροδόπης. Στο χαγιάτη καφασωτό, όπου από κάτω σταθμεύει ο αραμπάς

Εικόνα 10: Δρασιά Ροδόπης. Αγροικία στην οποία το Χαγιάτη προστατεύεται από πυκνά κάγκελα

Εικόνα 11: Οικογένεια Πομάκων μέσα στο χαγιάτι

Εικόνα 12: Νυμφαία Ροδόπης. Οι μαχαλάδες

Εικόνα 13: Δρανιά Ροδόπης. Τρεις τεχνικές στεγάσεως μαζί, βούρλα, πλάκες
κεραμίδια

Εικόνα 14: Μέδουσα Ξάνθης. Μεγάλα και ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής
φυσιογνωμίας σπίτια

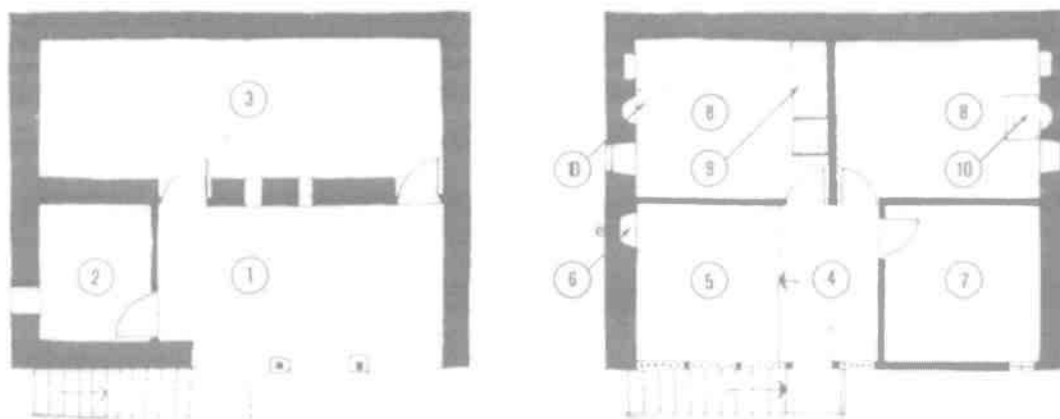
Εικόνα 15: Μέδουσα Ξάνθης. Αρχοντόσπιτο με Βορειοθρακικές επιδράσεις

Εικόνα 16: Σάτρες Ξάνθης. Καπνοπαραγωγικό Πομακοχώρι

Εικόνα 17: Δρασιά Ροδόπης: Δίχωρο σπίτι

Εικόνα 18: Κάτοψη του δίχωρου σπιτιού της παραπάνω εικόνας

Υπόμνημα:

1: Υπόστεγο (στάθμευσης αραμπά, αχυρώνας

2: Βοηθητικό νεότερο δωμάτιο

3: Στάβλος

4: Είσοδος – Χαγιάτι

5: Σοφάς

6: Νεροχύτης

7: Οντάς

8: Δωμάτιο

9: Μουσάντρα

10: Τζάκι

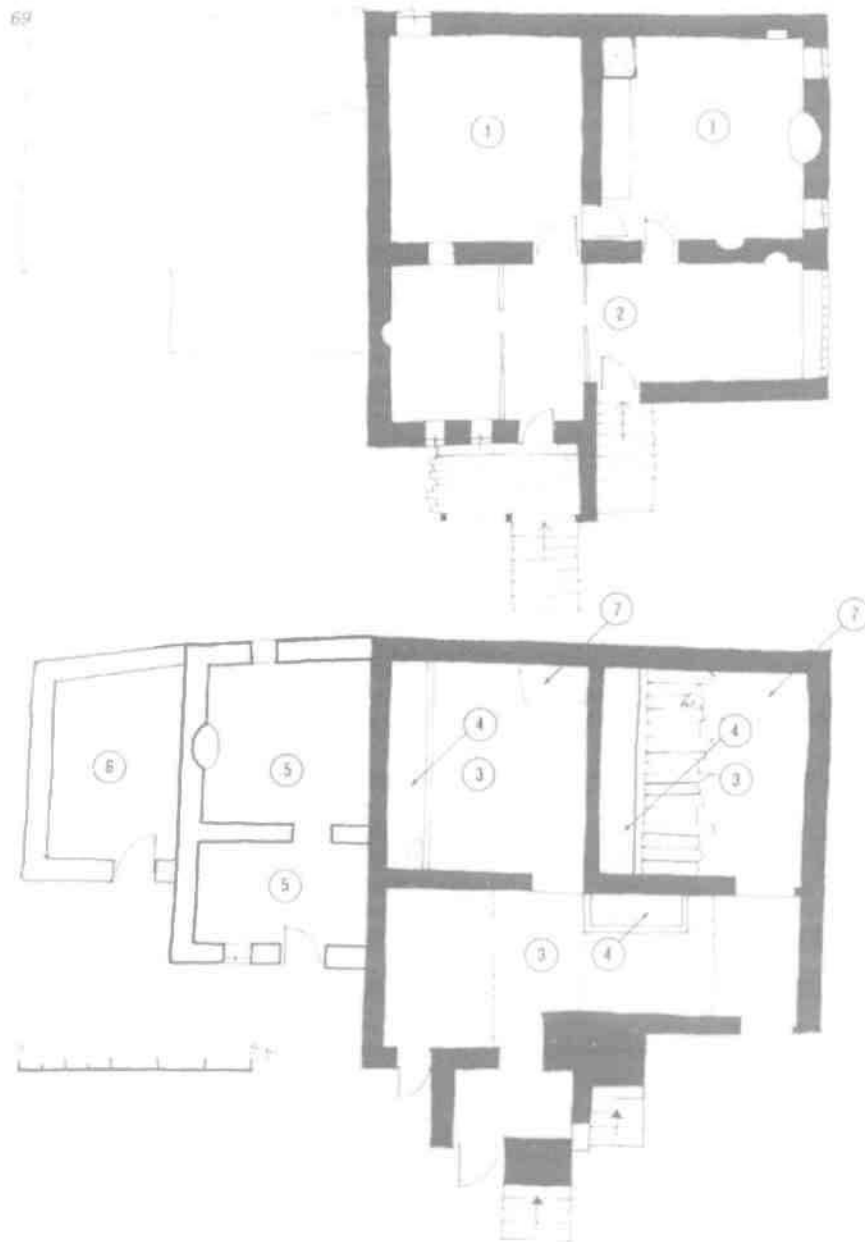
Πηγή: Κίζης Γ., 1990.

Εικόνα 19: Τρίχωρο σπίτι στις Σάτρες Ξάνθης

Εικόνα 20: Ανατολική όψη κονακίου στο Εχίνο Ξάνθης. Το σαχνίσι πάνω από την αυλόπορτα έχει αποκτήσει άμεση πρόσβαση με νεότερη σκάλα

Εικόνα 21: Σαρακηνή Ροδόπης, Κάτοψη σπιτιού κτηνοτρόφων

Υπόμνημα

1: Δωμάτιο

2: Είσοδος - χαγιάτι

3: Στάβλος

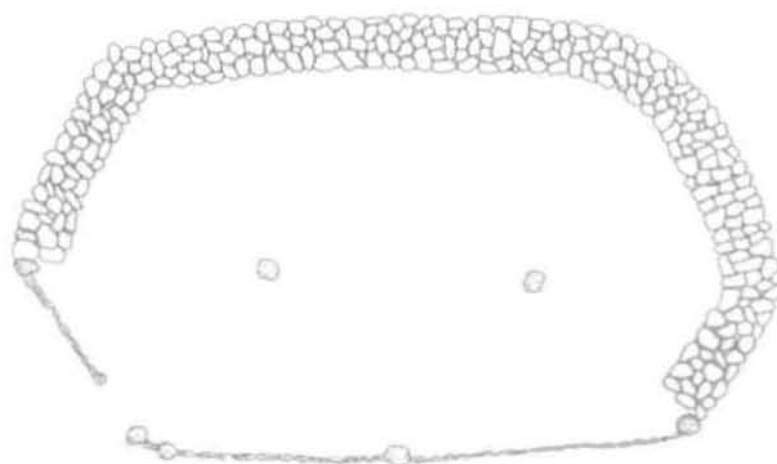
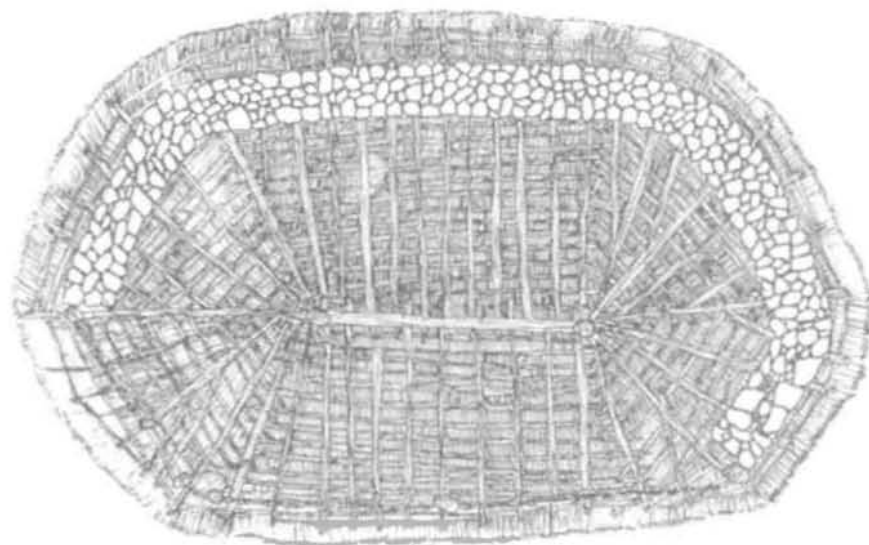
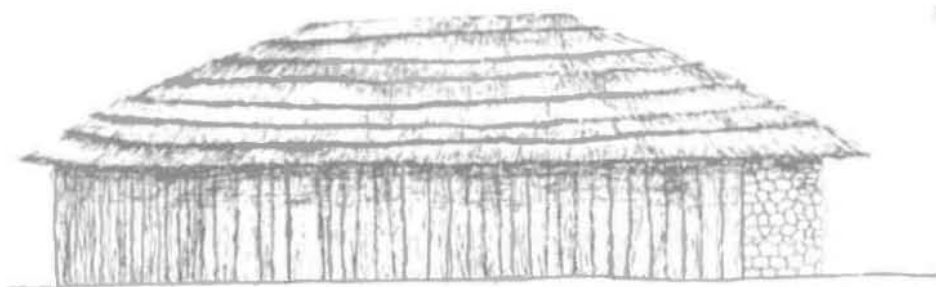
4: Παχί

5: Νεότερη επέκταση

6: Νεότερη αποθήκη

7: Χωρίσματα (μικρά εσωτερικά μαντριά)

Πηγή: Κίζης Γ., 1990.

Εικόνα 22: Καλύβα στη Σαρακηνή Ροδόπης. Από πάνω προς τα κάτω σκίτσα με την πρόσοψη, την άνωψη και την κάτοψη
Πηγή: Κίζης Γ., 1990.

Εικόνα 23: Κονάκι στο Εχίνο Ξάνθης

Εικόνα 24: Υπόστεγο στο κονάκι. Από την οροφή κρέμονται άγκιστρα για το κρέμασμα των καπνών

Εικόνα 25: Κάτοψη ισογείου και ορόφου του παραπάνω αρχοντόσπιτου

Υπόμνημα

1: Χαγιάτι	9: Πολεμίστρες
2: Οντάς	10: Υπόστεγο
3: Μουσαφίρ οντάς	11: Στάβλος- Αποθήκη
4: Μουσάντρα	12: Βοηθητικό δωμάτιο
5: Λουτρό	13: Κύρια είσοδος
6: Φεγγίτης στέγης	14: Νεότερο αποχωρητήριο
7: Τζάκι	15: Θέση παλιού αποχωρητηρίου
8: Πλευρική άνοδος	16: Νεροχύτης

Πηγή: Κίζης Γ., 1990.

Εικόνα 26: Μειονοτικό δημοτικό σχολείο Οργάνης

Εικόνα 27: Μειονοτικό γυμνάσιο Οργάνης

Εικόνα 28: Οι μαχαλάδες «Ντοστού» και «Ντοβάν Ντερέ» στην Οργάνη Ροδόπης κοντά στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα

Εικόνα 29: Πανοραμική άποψη του οικισμού Οργάνης στην οποία διακρίνονται δεξιά το τζαμί και στο βάθος ο «καρσικό» μαχαλάς

Εικόνα 30: Άποψη του στενού εσωτερικού οδικού δικτύου της Οργάνης Ροδόπης

Εικόνα 31: Ανακατασκευασμένο σπίτι στην Οργάνη με πρόσφατη κατασκευή ψηλού αυλόγυρου από τσιμεντόλιθους

Εικόνα 32: Το κέντρο της Οργάνης με το καφενείο αριστερά

Εικόνα 33: Τα καλοδιατηρημένα και πρόσφατα ανακαινισμένα σπίτια της Οργάνης στην κεντρική περιοχή της

Εικόνα 34: Πρόσφατα ανακαινισμένο σπίτι με αυλόπορτα στην Οργάνη

Εικόνα 35: Πανοραμική άποψη των μαχαλάδων στην Οργάνη

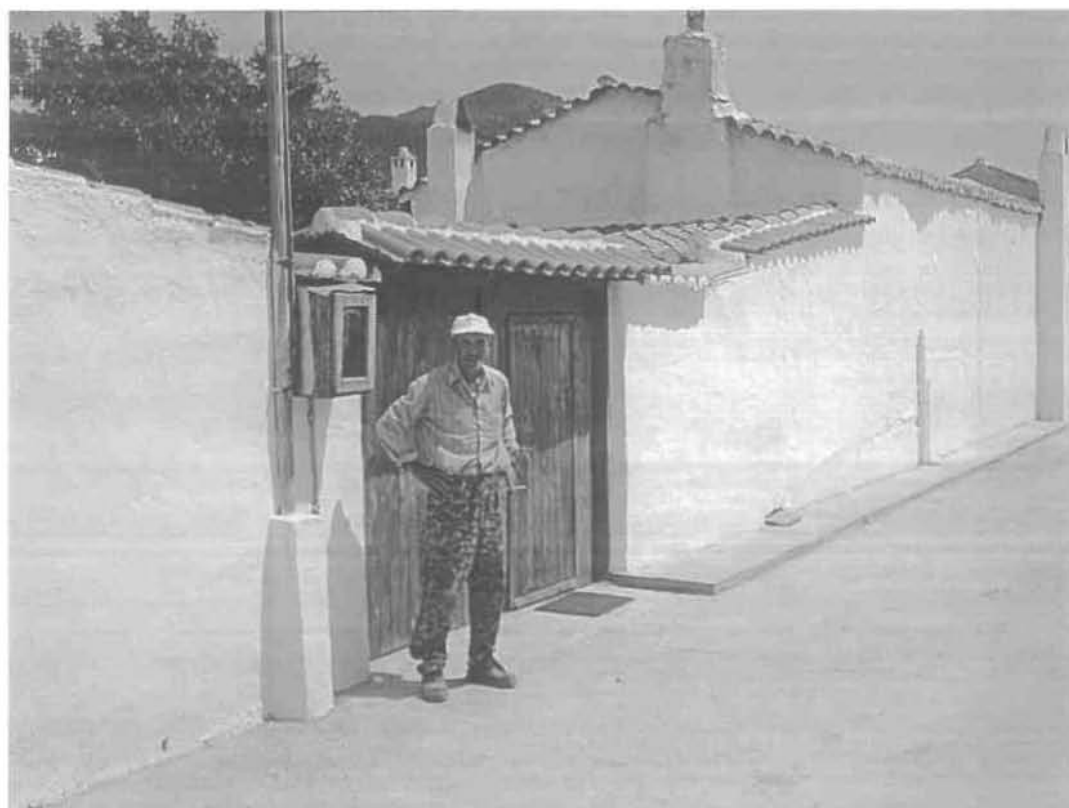
Εικόνα 36: Το τζαμί στην Οργάνη

**Εικόνα 37: Πέτρινο μονώροφο σπίτι με αυλόπορτα τουρκογενών μουσουλμάνων
στο Μίσχο Ροδόπης**

Εικόνα 38: Το κέντρο του χωριού Μίσχου στο Νομό Ροδόπης. Στο βάθος καλοδιατηρημένο σπίτι με αυλόγυρο

Εικόνα 39: Μονώροφη κατοικία σε σοκάκι του χωριού Μίσχου. Χαρακτηριστική η σκεπαστή δίφυλλη μεγάλη αυλόπορτα που επιτρέπει την είσοδο τροχοφόρων

Εικόνα 40: Η πρόσφατη ασφαλτόστρωση σε τμήμα του οδικού δικτύου στο χωριό Μίσχο

Εικόνα 41: Το τζαμί στο χωριό Μίσχο ακριβώς στην είσοδο του χωριού

Εικόνα 42: Είναι ευδιάκριτη η διάσπαρτη δόμηση και οι πολλοί ανοιχτοί χώροι που υπάρχουν στο χωριό Μίσχο

Εικόνα 43: Το μειονοτικό σχολείο στο χωριό Μίσχο Ροδόπης

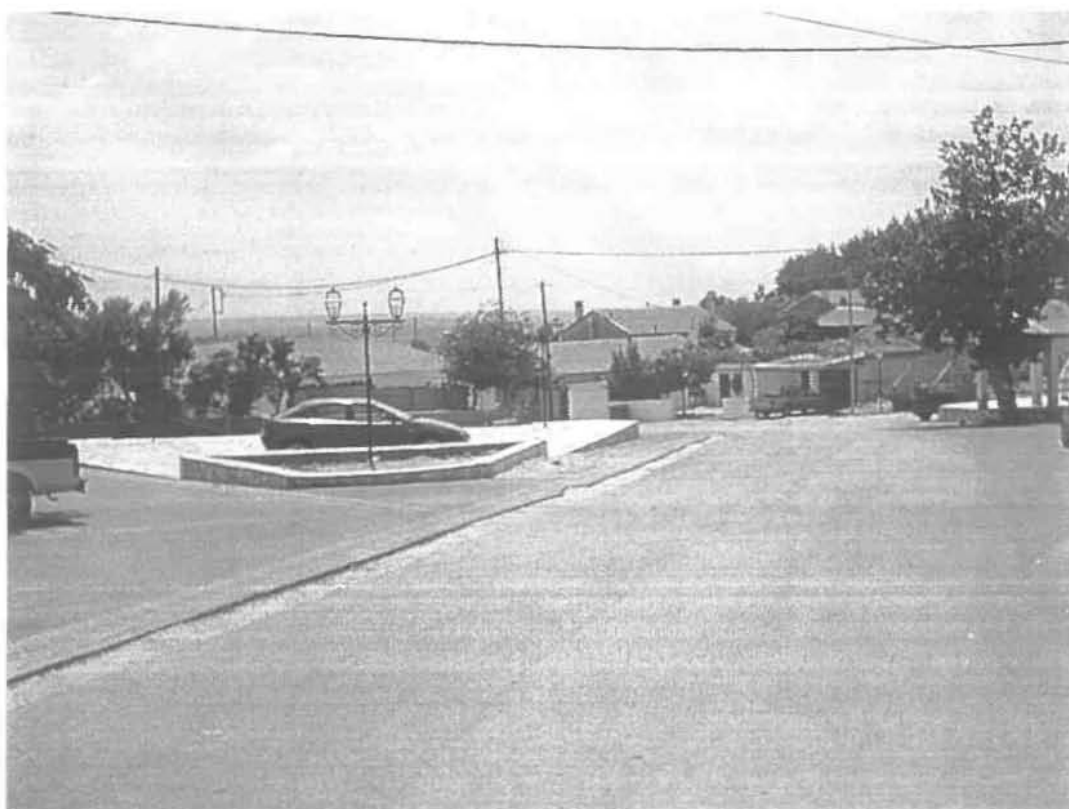
Εικόνα 44: Χαρακτηριστική η μεγάλη αυλόπορτα σε σπίτι τουρκογενών μουσουλμάνων στο χωριό Μέγα Πιστό της Ροδόπης. Εντύπωση δημιουργεί η έλλειψη σκέπαστρου όπως συνηθίζεται

Εικόνα 45: Τσιμεντόδρομος στο χωριό Μέγα Πιστό, γεγονός που συναντιέται έντονα στα χωριά των τουρκογενών μουσουλμάνων

Εικόνα 46: Μονώροφο σπίτι με αυλή και αυλόπορτα στο Μέγα Πιστό Ροδόπης

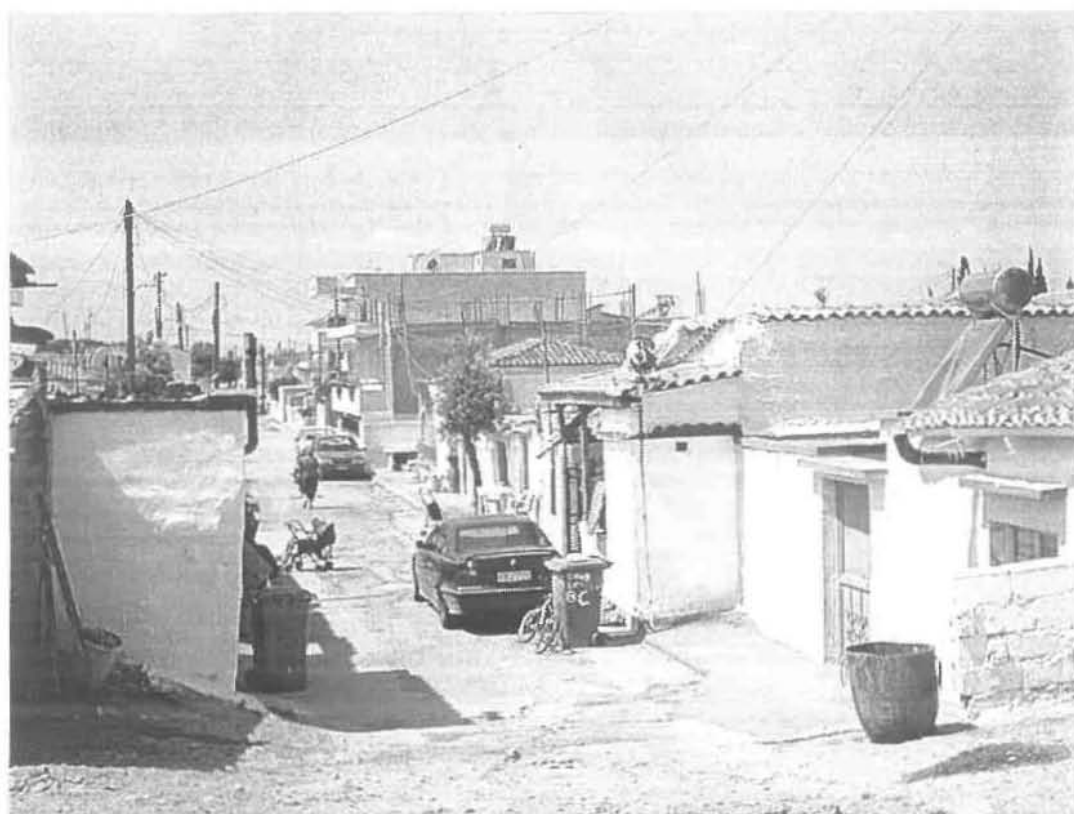
Εικόνα 47: Η πλατεία του χωριού Μέγα Πιστού. Ευκρινέστατα διακρίνεται η διάθεση μεγάλου χώρου για κοινόχρηστη χρήση

Εικόνα 48: Η έντονη διαφοροποίηση συγκεκριμένου σπιτιού στο Μέγα Πιστό από τα υπόλοιπα του Χωριού. Έντονη επίδραση από το σύγχρονο τρόπο δόμησης στα αστικά κέντρα.

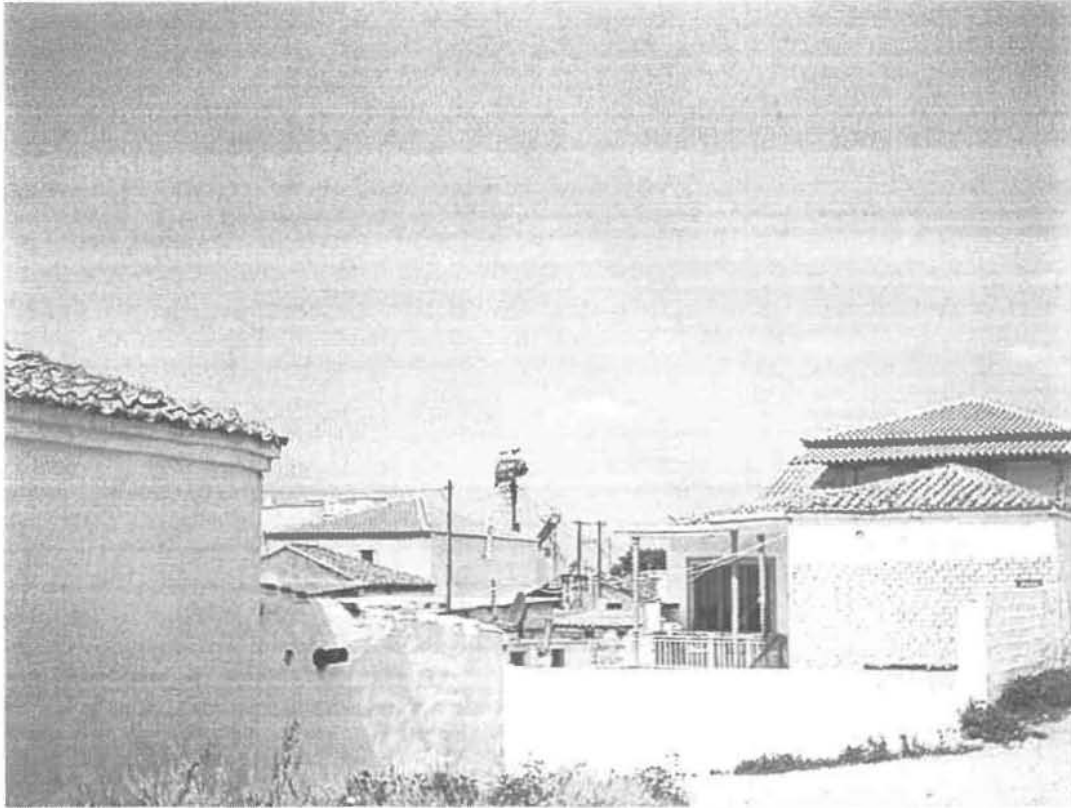
Εικόνα 49: Παραδοσιακό μονόροφο σπίτι με αυλή και στο Μέγα Πιστό Ροδόπης που πρόσφατα έχει ανακαινιστεί στο εσωτερικό του

**Εικόνα 50: Ήφαιστος Ροδόπης. Οικισμός Αθίγγανων δίπλα στην Κομοτηνή.
Έντονη πολυχρωμία**

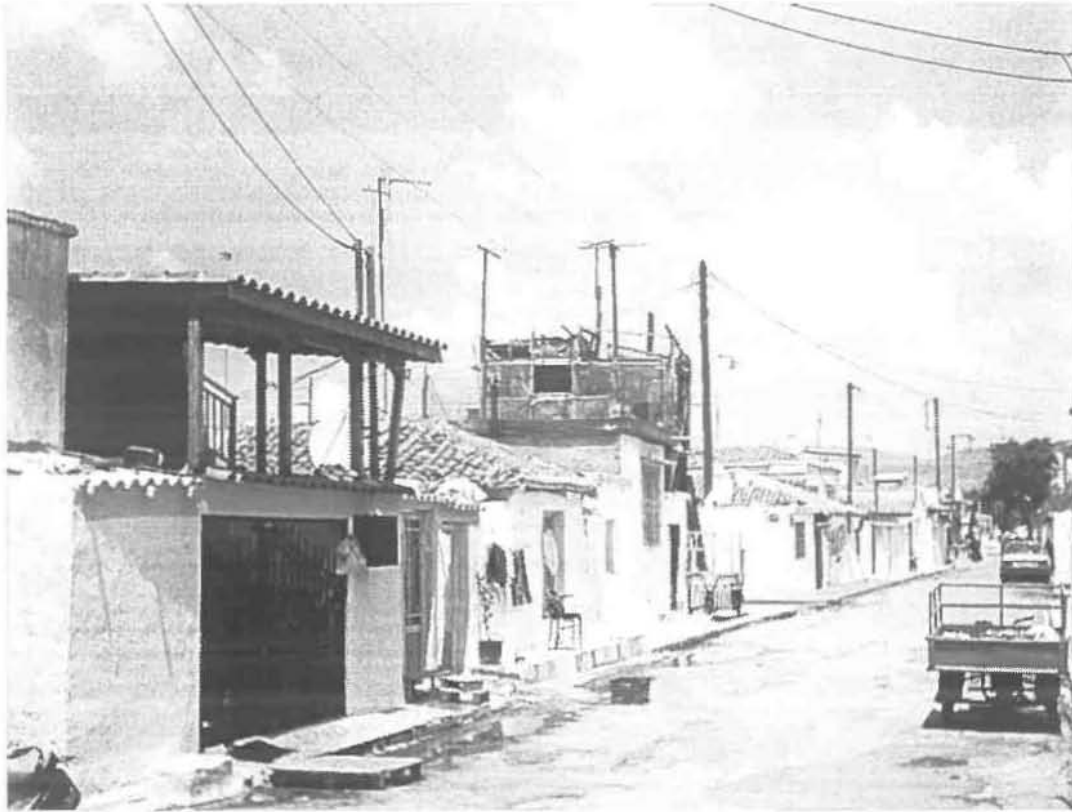
Εικόνα 51: Τσιμεντόδρομος στον Ήφαιστο Ροδόπης

Εικόνα 52: Ένα από τα πολλά μονόροφα σπίτια του Οικισμού Ηφαίστου Ροδόπης σε αρκετά καλή κατάσταση

Εικόνα 53: Ένα από τα διώροφα σπίτια του Ηφαίστου Ροδόπης. Έντονη πολυχρωμία

Εικόνα 54: Μια από τις οικιακές χρήσεις (πλύσιμο ρούχων) γίνονται ακόμα και στην είσοδο του σπιτιού

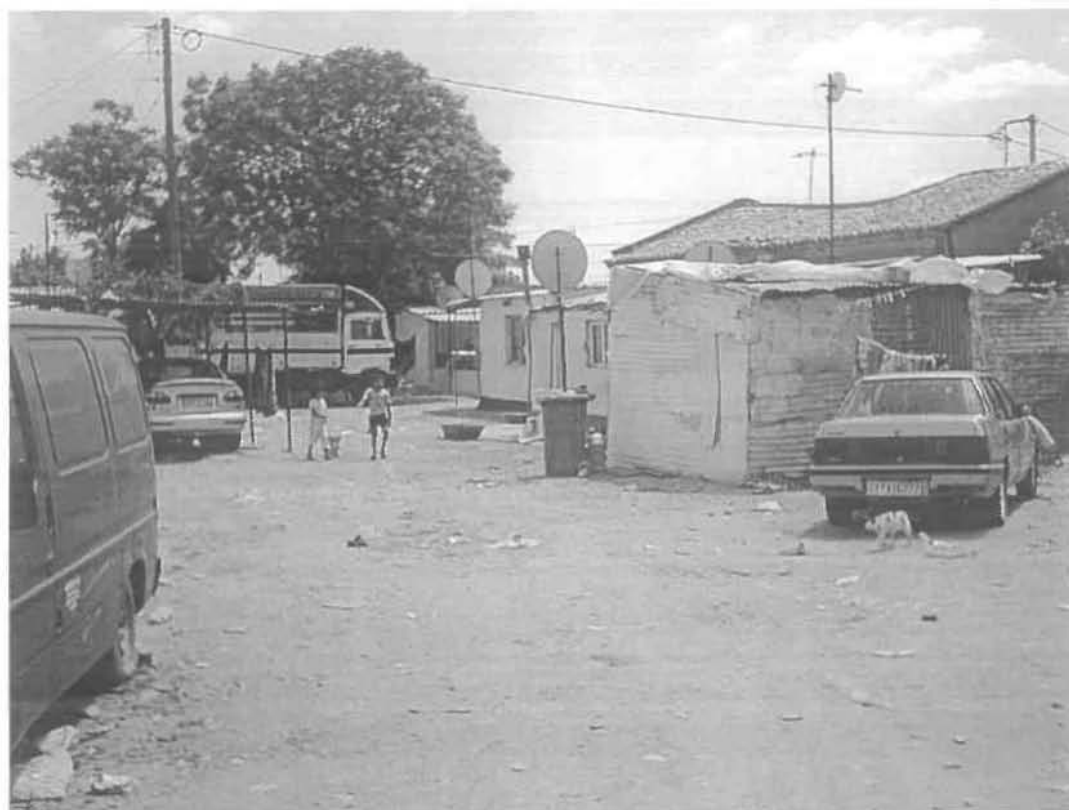
Εικόνα 55: Καλά διατηρημένη μονοκατοικία στον Ήφαιστο Ροδόπης

Εικόνα 56:. Παραπήγματα κατοικιών στη συνοικία Αλάν Κουγιού στην Κομοτηνή

Εικόνα 57: Κατοικίες στην ίδια συνοικία

Εικόνα 58: Παιδιά που παίζουν στους υπαίθριους χώρους της συνοικίας Αλάν Κουγιού

Εικόνα 59: Αποψη τμήματος της παραπάνω συνοικίας

Εικόνα 60: Κοινόχρηστοι και ιδιωτικοί χώροι που τέμνονται καθώς και δορυφορικές κεραίες για λήψη καναλιών άλλων χωρών

Εικόνα 61: Άποψη παλιάς μουσουλμανικής γειτονιάς στην Κομοτηνή

Εικόνα 62: Άποψη του νότιου μετώπου της εκκλησίας της Παναγίας στην Κομοτηνή

Εικόνα 63: Σοκάκι μουσουλμανικής γειτονιάς στην Κομοτηνή, αγάπη στην πολυχρωμία

Εικόνα 64: Παραδοσιακό σπίτι των αρχών του 20ου αιώνα στην Κομοτηνή

Εικόνα 65: Λαϊκό σπίτι του 1924 στην Κομοτηνή.

Εικόνα 66: Σπίτι των αρχών του 20^{ου} αιώνα ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής στην Κομοτηνή.

Εικόνα 67: Παλιά αγορά της Κομοτηνής με τα παραδοσιακά εμπορικά κτίρια

Εικόνα 68: Το παζάρι της Κομοτηνής που συγκεντρώνει πλήθος εμπόρων από όλη την Θράκη και όχι μόνο

Εικόνα 69: Καινούρια πολυκατοικία που ανεγέρθη με τη μέθοδο της αντιπαροχής σε ιδιοκτησία μουσουλμάνου σε μουσουλμανική συνοικία. Εύκολα διακρίνεται η παραδοσιακή μουσουλμανική μονοκατοικία στο βάθος

Εικόνα 70: Πολλά νέα έργα υποδομής στην ίδια περιοχή

Εικόνα 71: Ανακαινισμένη μουσουλμανική κατοικία στην ίδια περιοχή

Εικόνα 72: Παραδοσιακή μουσουλμανική συνοικία στην περιοχή του μειονοτικού γυμνασίου (Τζελάρ Μπαγιάρ)

Εικόνα 73: Συνοικία Πος Πος στην Κομοτηνή όπου διακρίνεται πολλές νέες οικοδομές

Εικόνα 74: Το πάρκο στην ίδια συνοικία και η μείξη παλαιών μονοόροφων και νέων πολυόροφων κτιρίων

Εικόνα 75: Άλλη άποψη της ίδιας περιοχής

Εικόνα 76: Παραδοσιακή μουσουλμανική γειτονιά στα ανατολικά της πόλης της Κομοτηνής

Εικόνα 77: Στενό σοκάκι χωρίς πεζοδρόμιο στο μεικτό οικισμό Ιάσμου

Εικόνα 78: Σταυροδρόμι με παραδοσιακά σπίτια στον Ίασμο

Εικόνα 79: Πανοραμική άποψη του οικισμού Ιάσμου όπου κατοικούν κυρίως Πομάκοι (Δυτική Περιοχή)

Εικόνα 80: Πανοραμική άποψη του οικισμού Ιάσμου όπου κατοικούν κυρίως Χριστιανοί(Ανατολική Περιοχή)

Εικόνα 81: Πανοραμική άποψη της κεντρικής περιοχής του οικισμού Ιάσμου

Εικόνα 82: Πομακόσπιτο στην περιοχή Ιάσμου όπου εντύπωση κάνει ο εξώστης του (Σαχνισί)

Εικόνα 83: Χαρακτηριστική φωτογραφία της εκκλησίας και του καμpanariού του Ιάσμου, όπου γίνεται εμφανής και η γενικότερη ποιότητα του τσιμεντόδρομου

Εικόνα 84: Το καλοδιατηρημένο τζαμί του Ιάσμου

Εικόνα 85: Χαρακτηριστικό πομακόσπιτο στο Ιάσμο, όπου διακρίνεται ο ψηλός μανδρότοιχος και το σαχίσι

Εικόνα 86: Γειτονιά του Ιάσμου όπου πολύ κοντά υπάρχουν παλαιά και καινούρια κτίσματα

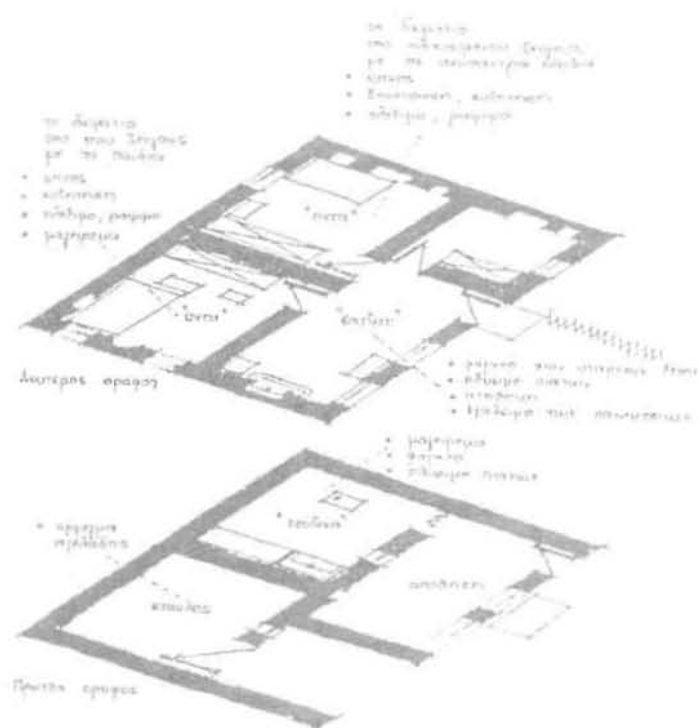
Εικόνα 87: Κεντρική πλατεία του Ιάσμου και διατηρητέο κτίριο ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής

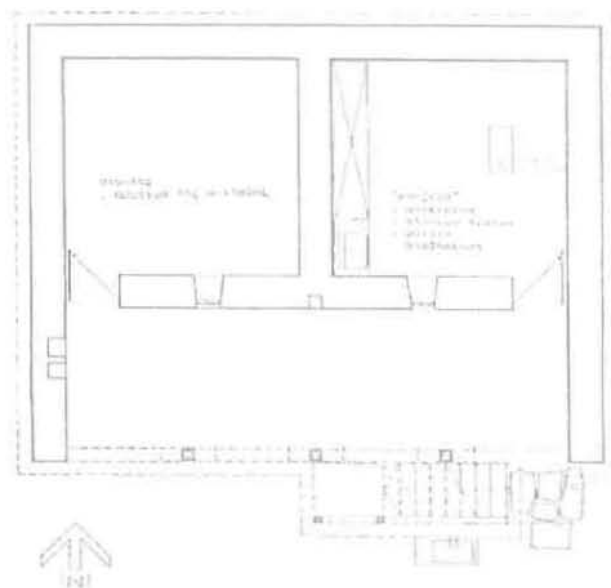
Εικόνα 88: Το Βυζαντινό τοίχος και η εβραϊκή συναγωγή

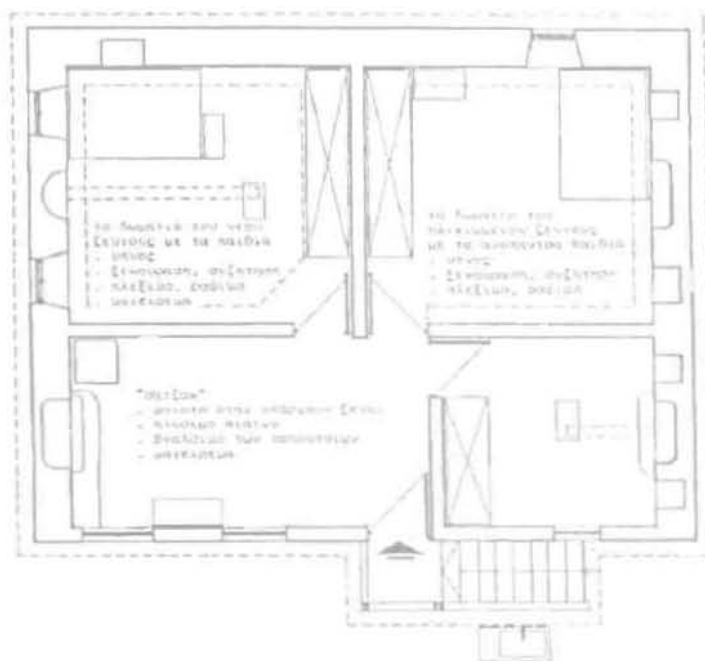
Εικόνα 89: Η θέση των κατοικιών που αποτυπώθηκαν στους μαχαλάδες
Πηγή: Τεντοκάλη Β., 1989.

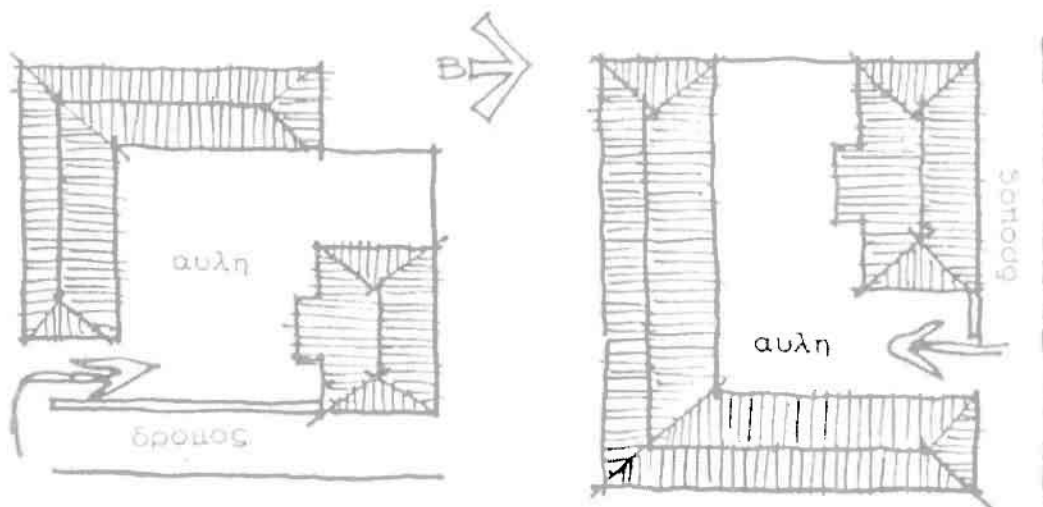
Εικόνα 90: Οι κατόψεις μιας κατοικίας της Οργάνης και οι λειτουργίες του κάθε χώρου
Πηγή: Τεντοκάλη Β., 1989.

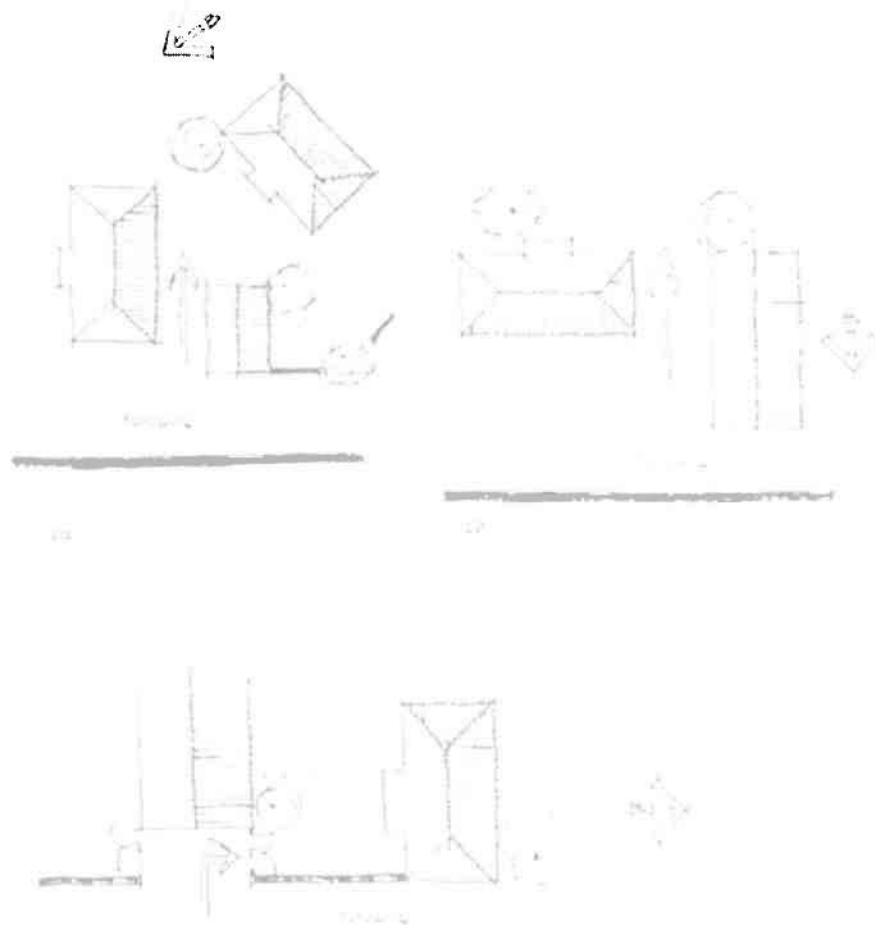
Εικόνα 91: Η κάτοψη του ισογείου μιας κατοικίας στον οικισμό της Οργάνης
Πηγή: Τεντοκάλη Β., 1989.

Εικόνα 92: Η κάτοψη του ορόφου μιας κατοικίας στον οικισμό της Οργάνης
Πηγή: Τεντοκάλη Β., 1989.

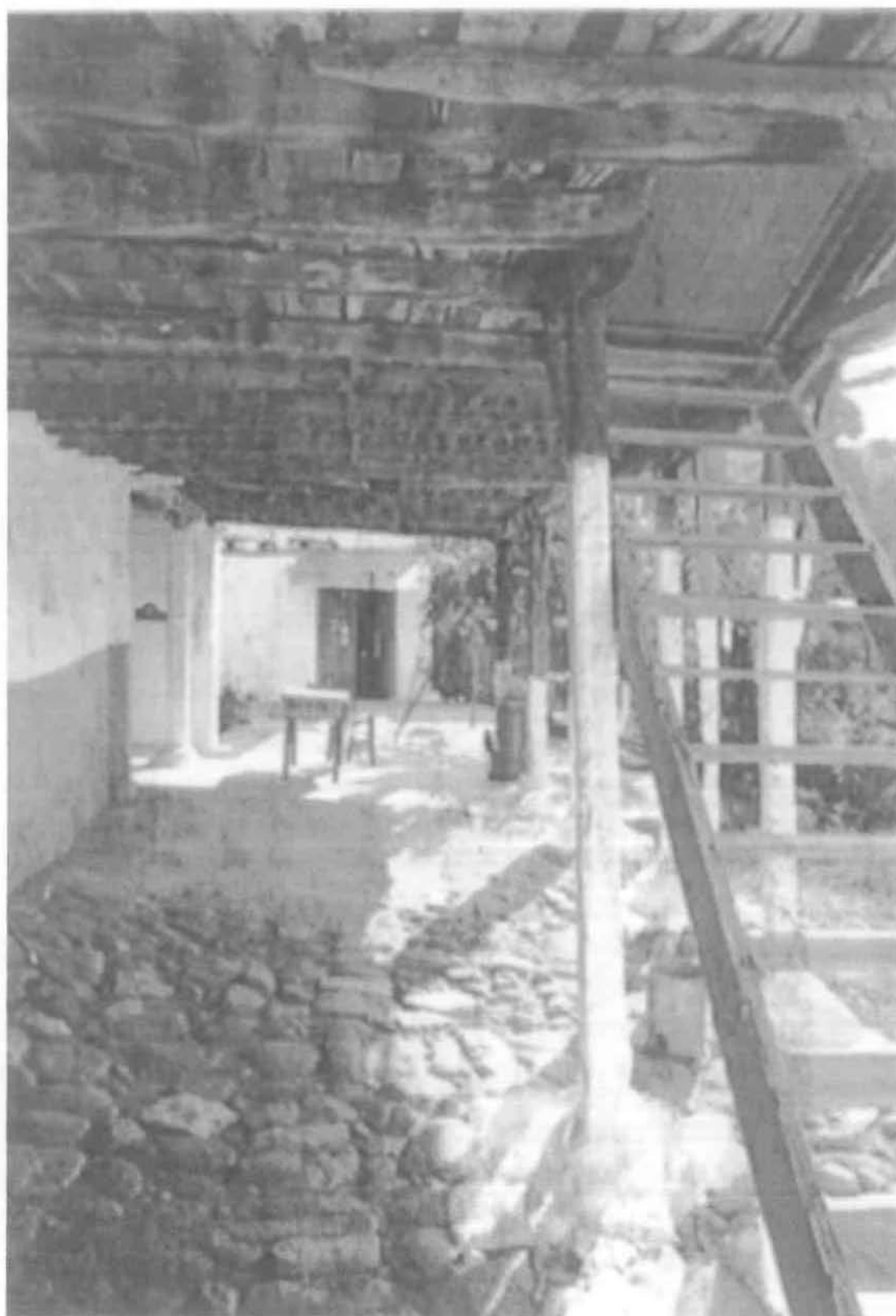
Εικόνα 93: Η διάταξη της κατοικίας της Οργάνης στην αυλή
Πηγή: Τεντοκάλη Β., 1989.

Εικόνα 94: Το μονοπάτι η καλύτερα αδιέξοδο μονοπάτι που οδηγεί στην κατοικία της Οργάνης
Πηγή: Τεντοκάλη Β., 1989.

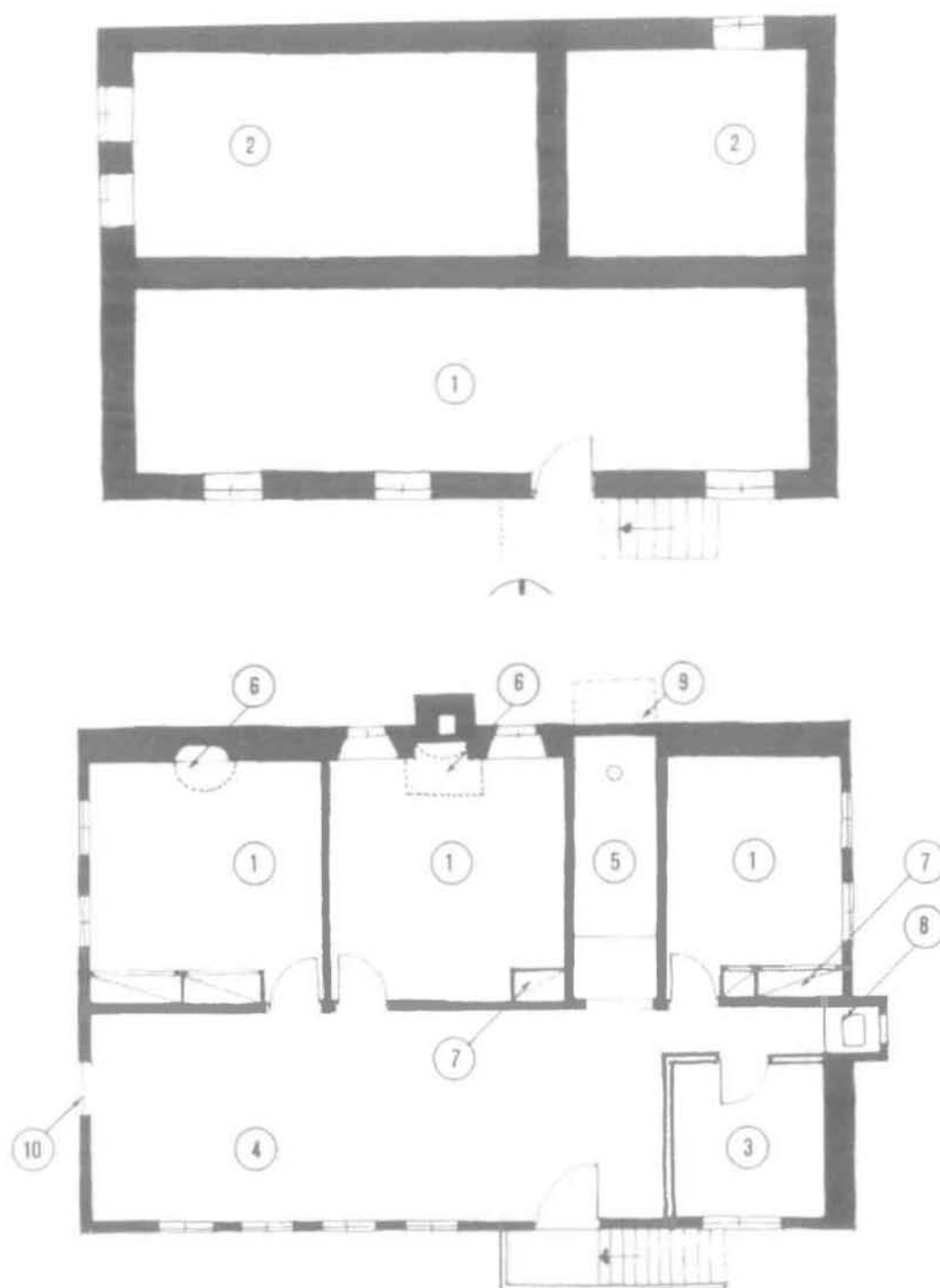

Εικόνα 95: Η «μουσάντρα» ή ντουλάπα σε ένα Πομάκικο χωριό της Θράκης

Εικόνα 96: Η αυλή κάτω από το χαγιάτι και η σκάλα που οδηγεί σ' αυτό

Εικόνα 97: Τρίχωρο σπίτι στις Σάτρες Ροδόπης

1: Δωμάτιο

2: Αποθήκη

3: Νεώτερο δωμάτιο

4: Χαγιάτι

5: Αποχωρητήριο

6: Τζάκι

7: Μουσάντρα

8: Νεροχύτης

9: Παλαιότερη προεξοχή

**10: Παλαιότερη έξοδος σε
διπλανό τσαρδάκι**

Πηγή: Κίξης Γ., 1990.

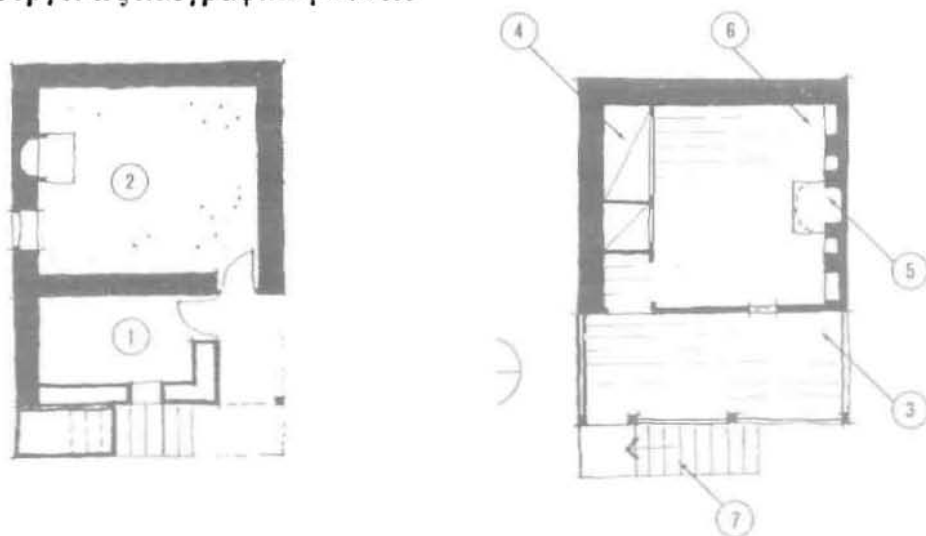
Εικόνα 98: Σπίτι Μουσουλμάνων

Εικόνα 99: Τα καφασωτά προφυλάσσουν την ιδιωτικότητα των γυναικών των μουσουλμάνων της Κομοτηνής

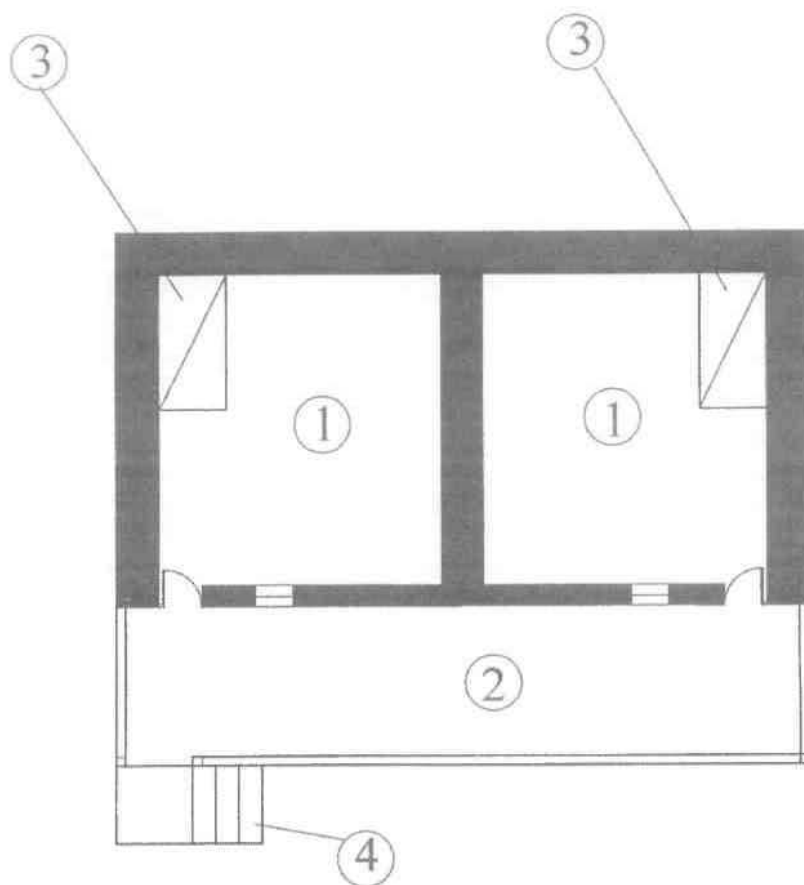
Εικόνα 100: Αρχοντόσπιτο Πεϊδη στην Κομοτηνή όπου εδώ και αρκετά χρόνια λειτουργεί ως λαογραφικό μουσείο

Εικόνα 101: Κάτοψη μονόχωρου χαμηλού διώροφου σπιτιού με χαγιάτι

1. Αποθήκη	5. Τζάκι
2. Κατώι	6. Σπίτι
3. Χαγιάτι	7. Εξωτερική σκάλα
4. Μουσάντρα	

Πηγή: Κίζης Γ., 1990.

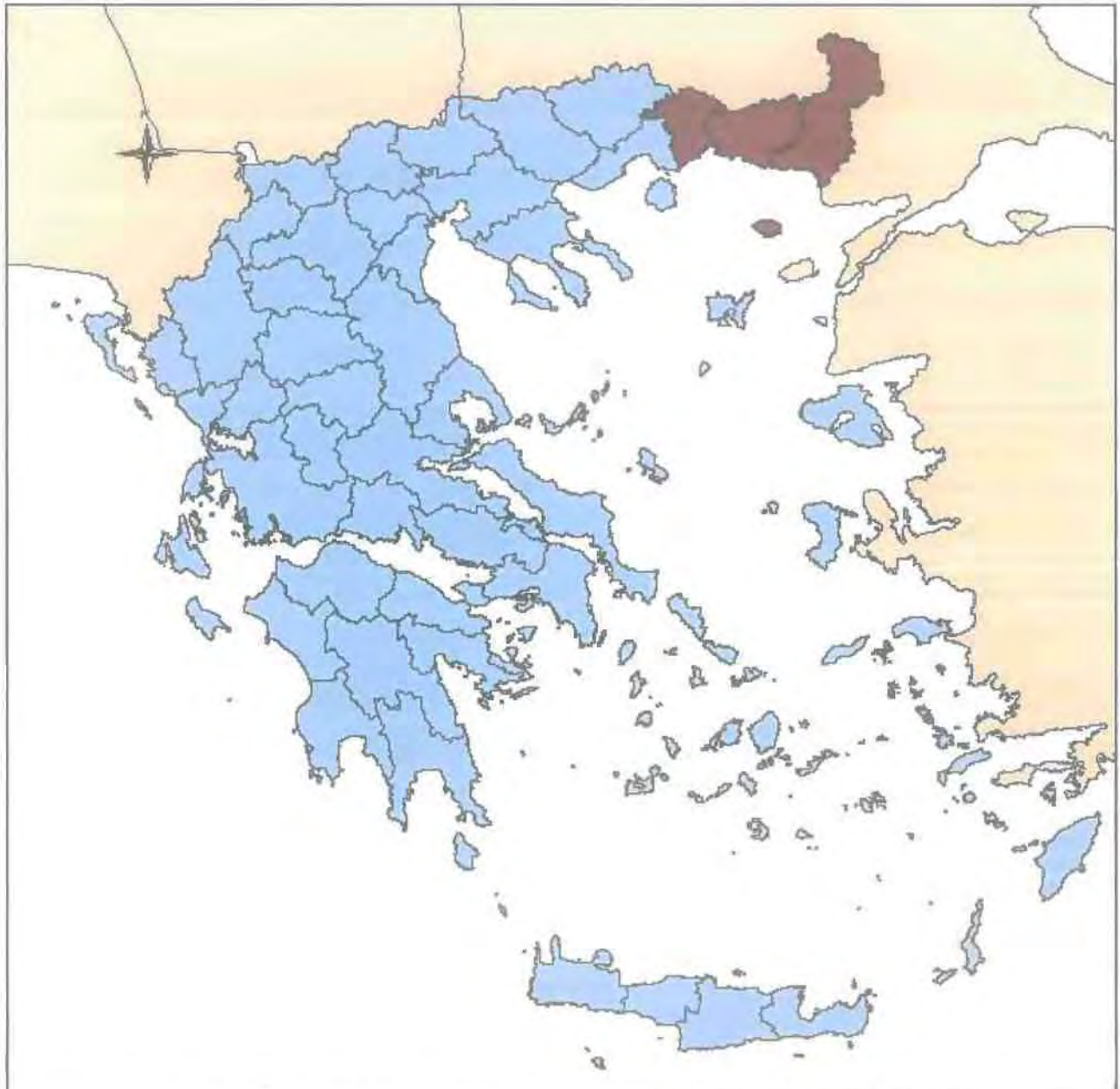
Εικόνα 102: Κάτοψη μονώροφου με δυο δωμάτια σπίτι με χαγιάτι

1. Δωμάτιο
2. Χαγιάτι
3. Μουσάντρα
4. Εξωτερική σκάλα

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Οι φωτογραφίες του παραρτήματος από 1- 25, 61- 68, 88, 95- 101, είναι από το βιβλίο Κίζης Γ., 1990.

Οι φωτογραφίες του παραρτήματος από 89- 94, είναι από το βιβλίο Τεντοκάλη Β., 1989.

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : Κοινωνικές συνιστώσες και πολεοδομική πραγματικότητα στους μειονοτικούς οικισμούς της Θράκης

Φοιτητές : Κηπουρός Στέφανος
Κιοσσές Ιωάννης

Επιβλέπων Καθηγητής : Λαλένης Κωνσταντίνος

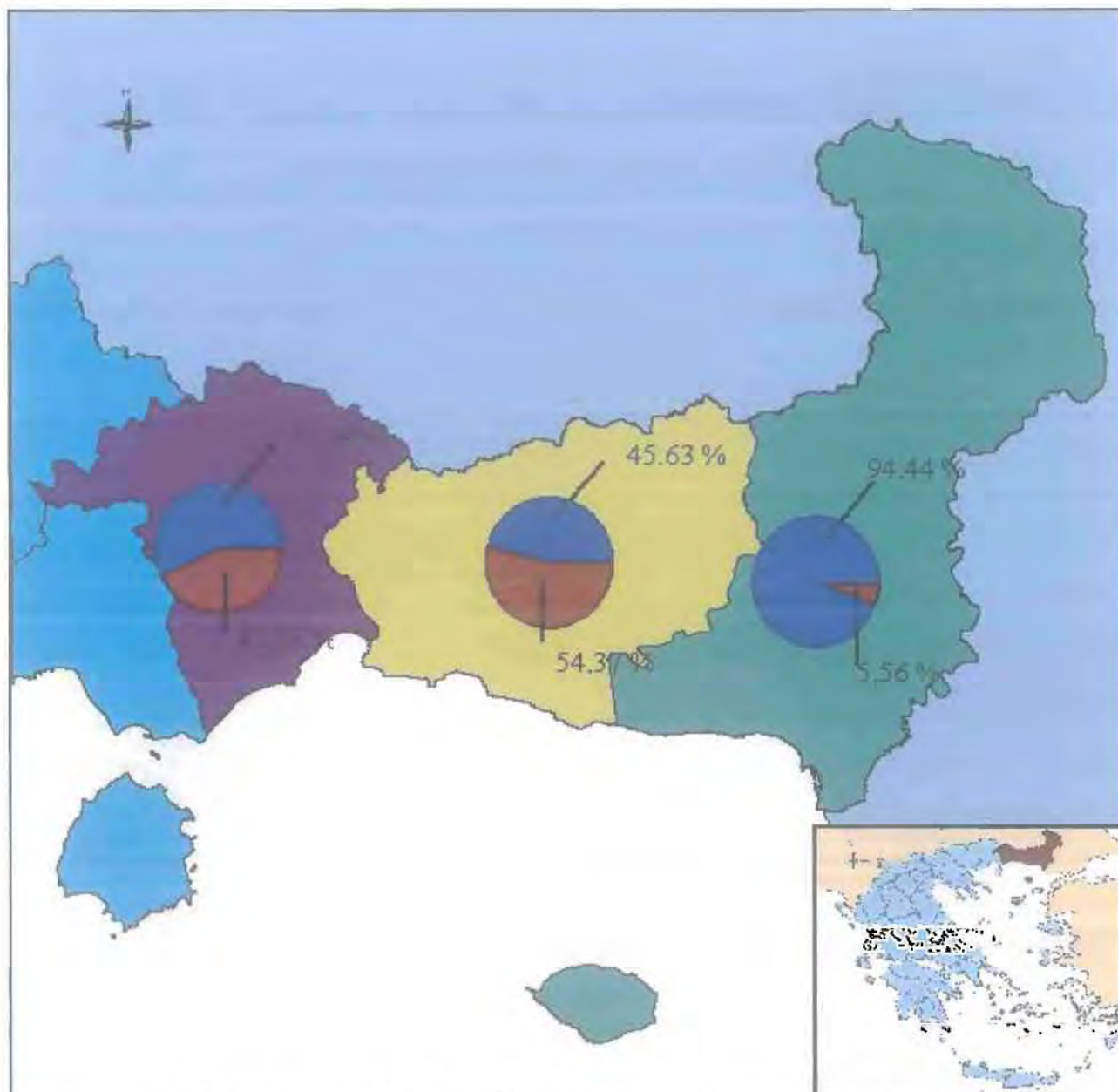
ΒΟΛΟΣ, Σεπτέμβριος 2003

ΧΑΡΤΗΣ 1:
Θέση της Θράκης σε σχέση με τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο και τις λοιπές χώρες

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Θράκη
- Υπόλοιπη Ελλάδα
- Λοιπές Χώρες

ΚΛΙΜΑΚΑ: 1 : 5.600.000

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : Κοινωνικές συνιστώσες και πολεοδομική πραγματικότητα στους μειονοτικούς οικισμούς της Θράκης

Φοιτητές : Κηπουρός Στέφανος
Κιοσσές Ιωάννης

Επιβλέπων Καθηγητής : Λαλένης Κωνσταντίνος

ΒΟΛΟΣ, Σεπτέμβριος 2003

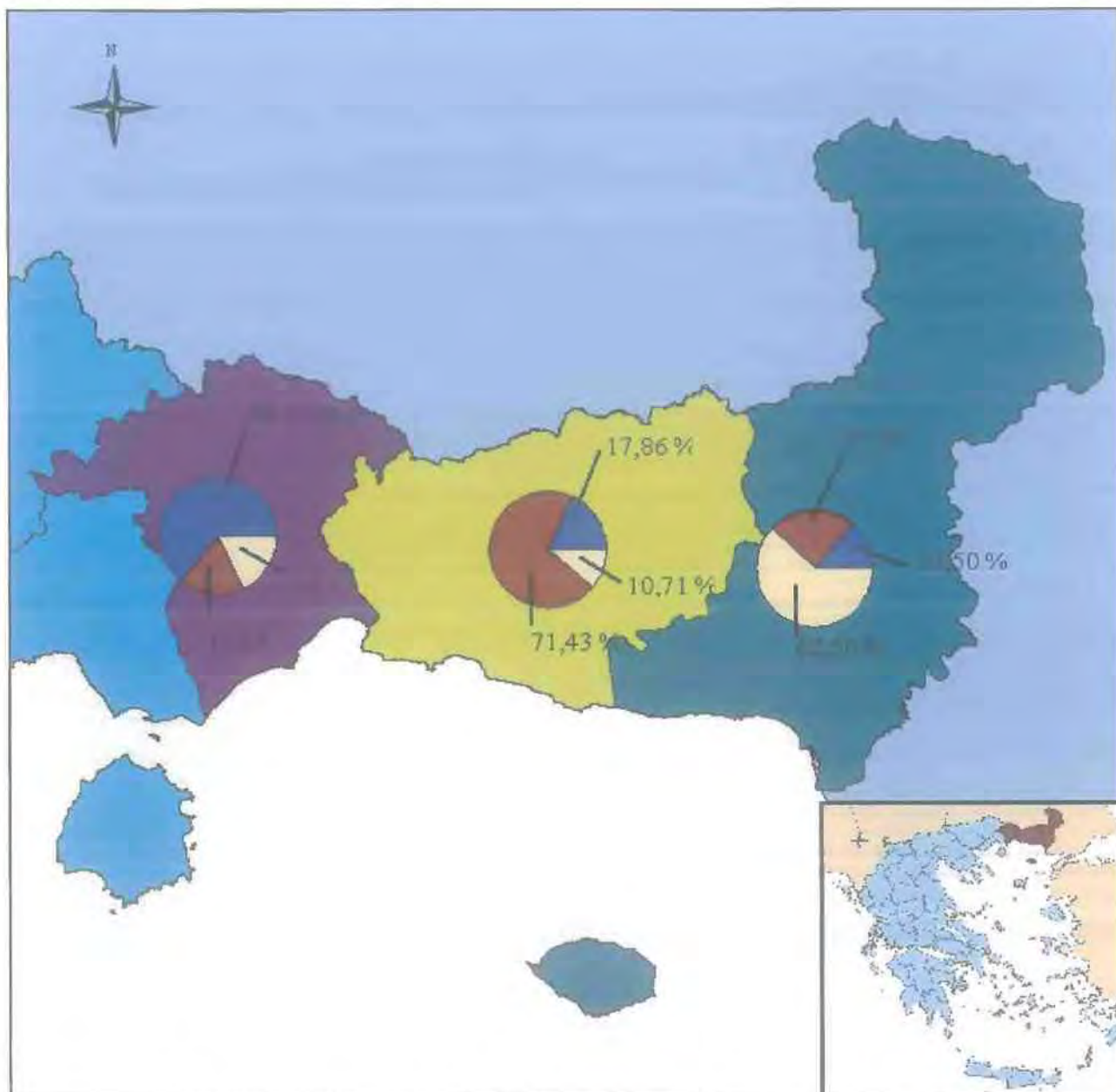
ΧΑΡΤΗΣ 2:

Εκτίμηση της κατανομής του πληθυσμού κατά θρήσκευμα στους τρεις Νομούς της Θράκης

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Ποσοστό χριστιανικού πληθυσμού στο Νομό
- Ποσοστό μουσουλμανικού πληθυσμού στο Νομό

ΚΛΙΜΑΚΑ: 1 : 1.300.000

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : Κοινωνικές συνιστώσες και πολεοδομική πραγματικότητα στους μειονοτικούς οικισμούς της Θράκης

Φοιτητές : Κηπουρός Στέφανος
Κιοσσές Ιωάννης

Επιβλέπων Καθηγητής : Λαλένης Κωνσταντίνος

ΒΟΛΟΣ, Σεπτέμβριος 2003

ΧΑΡΤΗΣ 3:

Εκτίμηση της κατανομής της μουσουλμανικής μειονότητας κατά εθνοτική ομάδα στους τρεις Νομούς της Θράκης

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Ποσοστό Πομάκων στο Νομό
- Ποσοστό τουρκογενών στο Νομό
- Ποσοστό αθίγγανων στο Νομό

ΚΛΙΜΑΚΑ: 1 : 1.300.000

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : Κοινωνικές συνιστώσες και πολεοδομική πραγματικότητα στους μειονοτικούς οικισμούς της Θράκης

Φοιτητές : Κηπουρός Στέφανος
Κιοσσές Ιωάννης

Επιβλέπων Καθηγητής : Λαλένης Κωνσταντίνος

ΒΟΛΟΣ, Σεπτέμβριος 2003

ΧΑΡΤΗΣ 4:

Ενδεικτική παρουσίαση των μειονοτικών, των χριστιανικών και των πολυπολιτισμικών οικισμών στο χώρο του Νομού Ροδόπης

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Πολυπολιτισμικοί οικισμοί
- Χριστιανικοί οικισμοί
- Πομάκικοι οικισμοί
- Οικισμοί Τουρκογενών

ΚΛΙΜΑΚΑ : 1 : 600.000

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : Κοινωνικές συνιστώσες και
πολεοδομική πραγματικότητα στους μειονοτικούς
οικισμούς της Θράκης

Φοιτητές : Κηπουρός Στέφανος
Κιοσσές Ιωάννης

Επιβλέπων Καθηγητής : Λαλένης Κωνσταντίνος

ΒΟΛΟΣ, Σεπτέμβριος 2003

ΧΑΡΤΗΣ 5:

Ενδεικτική παρουσίαση των
μειονοτικών, των χριστιανικών
και των πολυπολιτισμικών
οικισμών στο χώρο του Νομού
Ξάνθης

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Πολυπολιτισμικοί οικισμοί
- Χριστιανικοί οικισμοί
- Πομάκικοι οικισμοί
- Οικισμοί Τουρκογενών

ΚΛΙΜΑΚΑ: 1 : 600.000

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ : Κοινωνικές συνιστώσες και πολεοδομική πραγματικότητα στους μειονοτικούς οικισμούς της Θράκης

Φοιτητές : Κηπουρός Στέφανος
Κιοσσές Ιωάννης

Επιβλέπων Καθηγητής : Λαλένης Κωνσταντίνος

ΒΟΛΟΣ, Σεπτέμβριος 2003

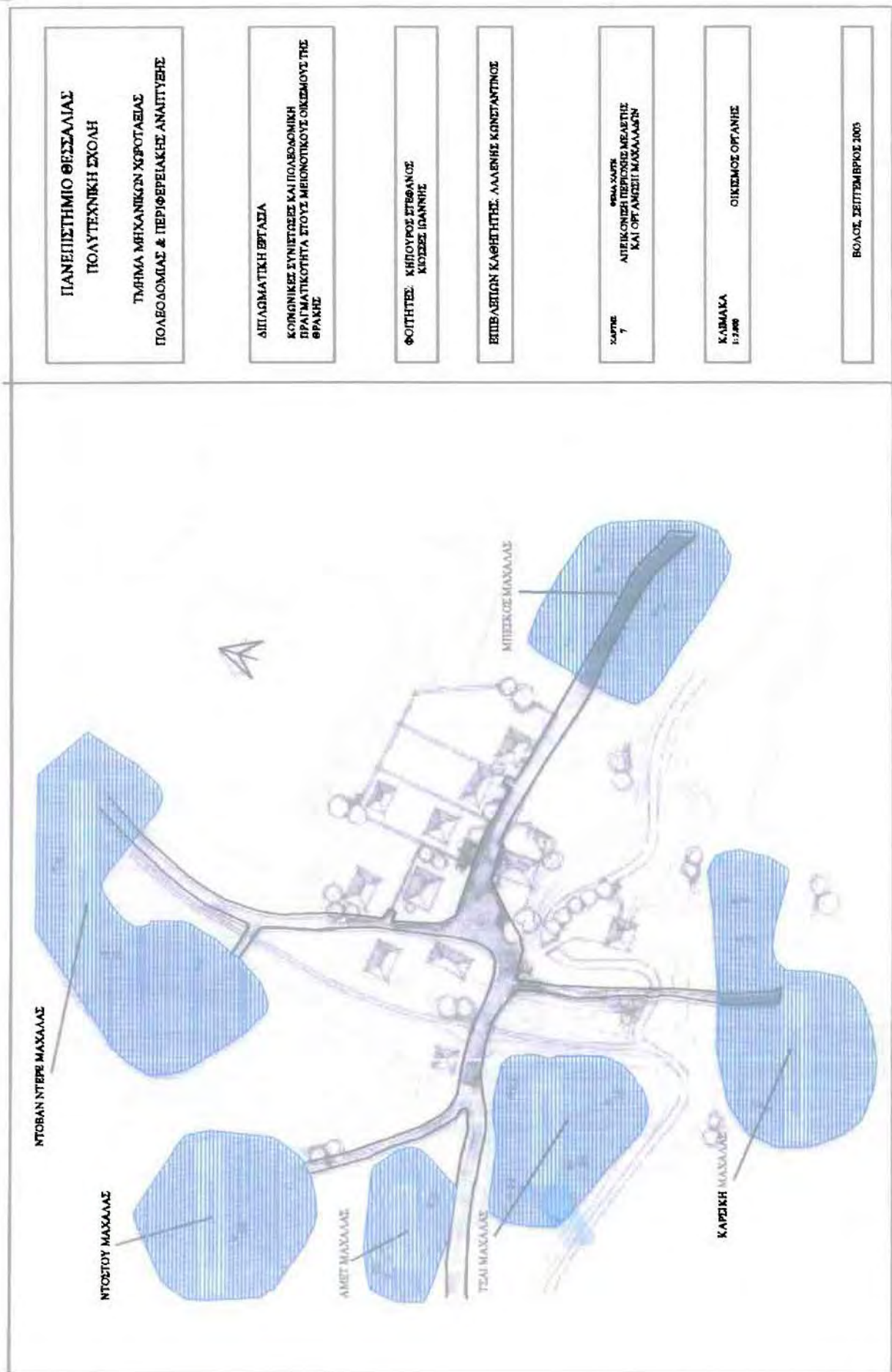
ΧΑΡΤΗΣ 6:

Ενδεικτική παρουσίαση των μειονοτικών, των χριστιανικών και των πολυπολιτισμικών οικισμών στο χώρο του Νομού Έβρου

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- Πολυπολιτισμικοί οικισμοί
- Χριστιανικοί οικισμοί
- Πομάκκοι οικισμοί
- Οικισμοί Τουρκογενών

ΚΑΙΤΑΚΑ: 1 : 900:000

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΥΝΗΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΟΥΣ ΜΕΣΟΤΑΚΤΙΚΟΥΣ ΟΙΚΟΤΥΠΟΥΣ ΤΗΣ
ΘΡΑΚΗΣ

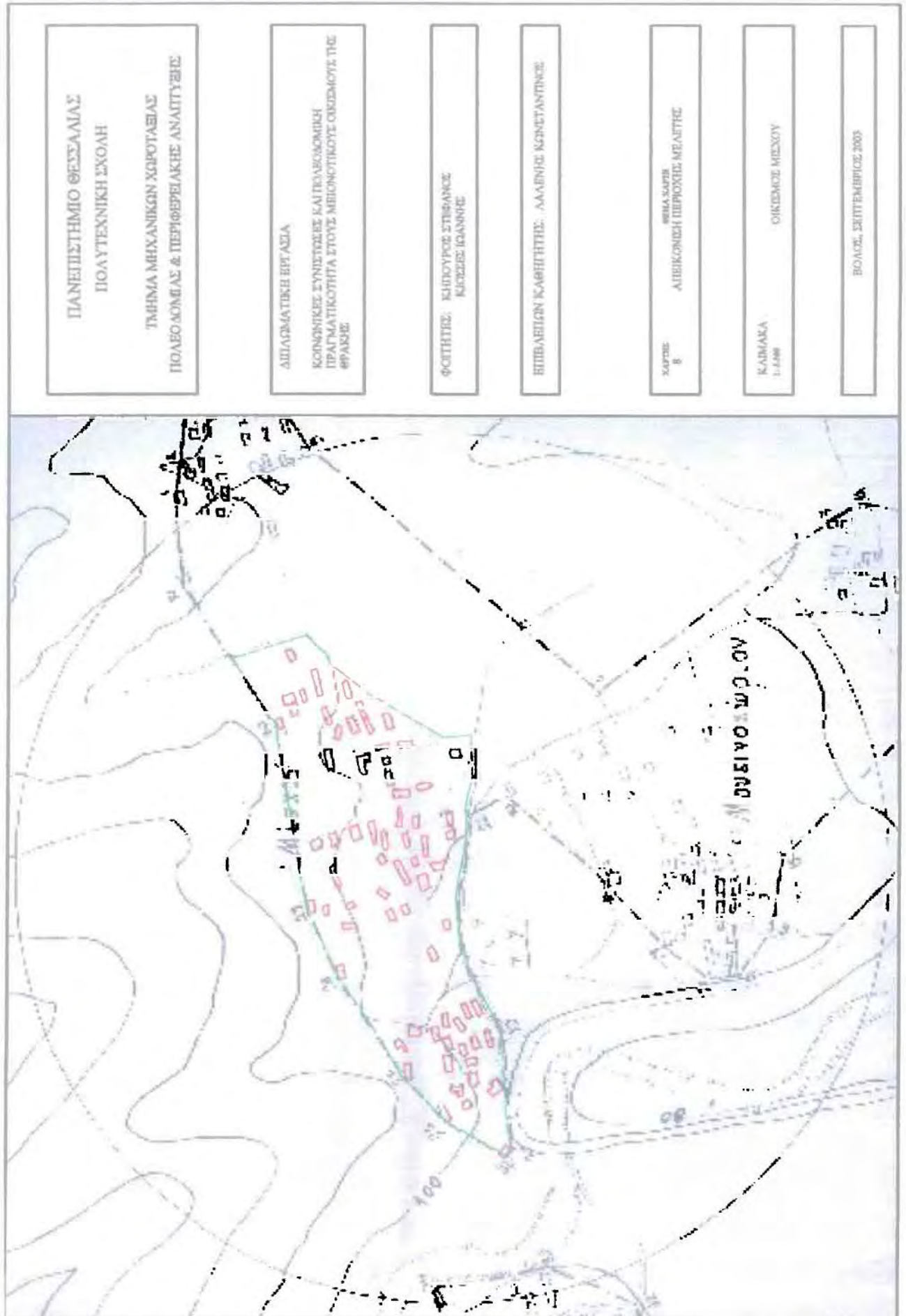
ΦΟΙΤΗΤΗΣ: ΚΗΠΟΥΡΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
ΚΙΟΣΣΕΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΤΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΛΛΕΛΗΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΚΑΡΤΕ
7
ΦΩΤΟ ΚΑΡΤΕ
ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΜΑΧΑΛΑΩΝ

ΚΑΔΜΑΚΑ
1:2.000
ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΟΡΓΑΝΗΣ

ΒΟΛΟΣ, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2005

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΓΡΑΦΕΙΟ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΥΝΕΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΟΥΣ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΟΥΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

ΦΟΙΤΗΤΗΣ ΚΗΠΟΥΡΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
ΚΙΟΣΣΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΛΛΕΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΧΑΡΤΗΣ
Φ
ΘΕΜΑ ΧΑΡΤΗΣ
ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΑΤΗΣ

ΚΑΙΜΑΚΑ
1:2.000
ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΗΦΑΕΣΤΟΥ

ΒΟΛΟΣ, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2003

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

ΝΟΤΙΑ ΣΥΝΟΡΙΑ	ΖΩΝΗ ΓΕΩΣΤΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΙΑΣ
ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΣΥΝΟΡΙΑ	ΖΩΝΗ ΒΙΟΤΕΧΝΟΛΟΓΟΥ ΠΑΡΚΟΥ
ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚΗ ΣΥΝΟΡΙΑ	ΜΕΤΥΧΗ ΖΩΝΗ ΚΟΜΜΑΡΤΙΜΕΣΟΥΡΟΥ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΣΥΝΟΡΙΑ	ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΥΝΟΡΙΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΥΝΕΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΟΥΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΥΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

ΦΟΙΤΗΤΕΣ: ΚΗΠΟΥΡΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
ΚΟΣΣΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΛΕΞΗΝΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΧΑΡΤΗΣ 10 **ΘΕΜΑ ΧΑΡΤΗ**
ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

ΚΑΛΥΜΑ **ΚΟΜΟΤΗΝΗ**
1:10000

ΒΟΛΟΣ, ΙΣΤΕΜΒΡΙΟΣ 2003

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΟΥΣ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΟΥΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

ΦΟΙΤΗΤΕΣ: ΚΗΠΟΥΡΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
ΚΙΟΣΣΕΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΛΛΑΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

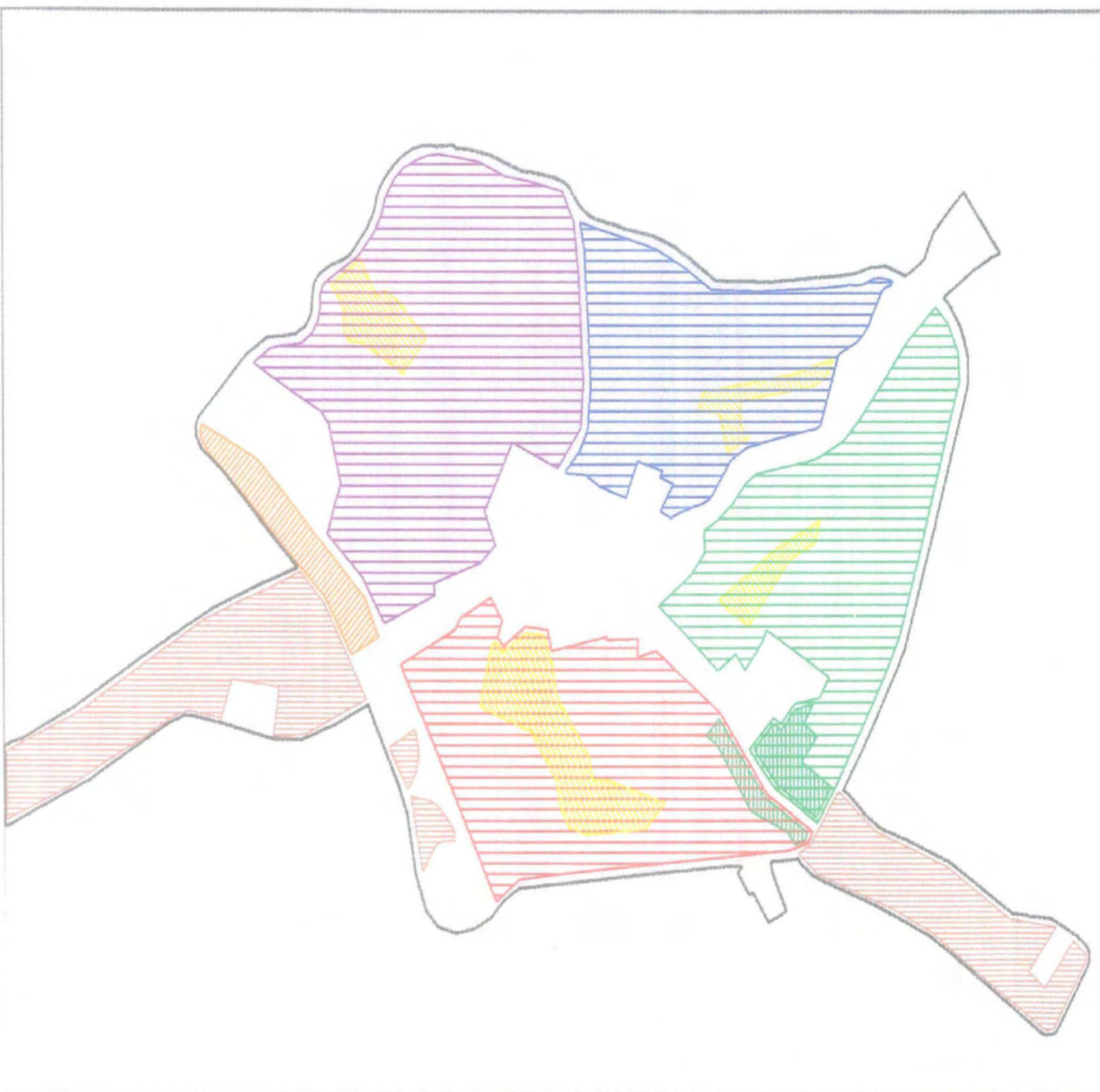
ΧΑΡΤΗΣ
11

ΘΕΜΑ ΧΑΡΤΗ
ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΖΩΝΩΝ

ΚΑΙΜΑΚΑ
1:10.000

ΚΟΜΟΤΗΝΗ

ΒΟΛΟΣ, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2003

Α΄ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ

Άρθ. 37

Η Τουρκία αναλαμβάνει την υποχρέωσιν όπως αι εν τοις άρθροις 38-44 περιεχόμεναι διατάξεις αναγνωρισθώσιν ως θεμελιώδεις νόμοι, όπως ουδείς νόμος ή κανονισμός ή επίσημός τις πράξις διατελώσιν εν αντιφάσει ή εν αντιθέσει προς τας διατάξεις ταύτας και όπως ουδείς νόμος ή κανονισμός ή επίσημός τις πράξις κατισχύωσιν αυτών.

Άρθ. 38

Η τουρκική κυβέρνησις αναλαμβάνει την υποχρέωσιν να παρέχη εις πάντας τους κατοίκους της Τουρκίας πλήρη και απόλυτον προστασίαν της ζωής και της ελευθερίας αυτών, αδιακρίτως γεννήσεως, εθνικότητας, γλώσσης, φυλής ή θρησκείας.

Πάντες οι κάτοικοι της Τουρκίας δικαιούνται να πρεσβευώσιν ελευθέρως, δημοσίᾳ τε και κατ' ιδίαν, πάσαν πίστιν, θρησκείαν ή δοξασίαν, ών η άσκησις δεν ήθελεν είναι ασυμβίβαστος προς την δημοσίαν τάξιν και τα χρηστά ήθη.

Αι μη μουσουλμανικαί μειονότητες θα απολαύωσι πλήρως της ελευθερίας κυκλοφορίας και μεταναστεύσεως υπό την επιφύλαξιν των εφαρμοζομένων εφ' όλου ή μέρους του εδάφους εις άπαντας τους Τούρκους υπηκόους μέτρων, άτινα ήθελον τυχόν ληφθή υπό της τουρκικής κυβερνήσεως χάριν της εθνικής αμύνης και της τηρήσεως της δημοσίας τάξεως.

Άρθ. 39

Οι ανήκοντες εις μη μουσουλμανικάς μειονότητας υπήκοοι Τούρκοι θα απολαύωσι των αυτών αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων, ων και οι Μουσουλμάνοι.

Πάντες οι κάτοικοι της Τουρκίας άνευ διακρίσεως θρησκευάματος θα ώσιν ίσοι απέναντι του νόμου.

Η διαφορά θρησκείας, δοξασίας ή πίστεως δεν οφείλει να αποτελέση κώλυμα δι' ουδένα Τούρκον υπήκοον ως προς την απόλαυσιν των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων και ιδία την παραδοχήν εις τας δημοσίας θέσεις, αξιώματα και τιμάς ή την εξάσκησιν διαφόρων επαγγελμάτων και βιομηχανιών.

Ουδείς περιορισμός θέλει επιβληθή κατά της ελευθέρας χρήσεως παρά παντός Τούρκου υπηκόου οιασδήποτε γλώσσης, είτε εν ταις ιδιωτικαίς ή εμπορικαίς σχέσεσιν, είτε ως προς την θρησκείαν, τον τύπον και πάσης φύσεως δημοσιεύματα, είτε εν ταις δημοσίαις συναθροίσεσιν.

Παρά την ύπαρξιν της επισήμου γλώσσης, θα παρέχωνται αι προσήκουσαι ευκολίαι εις τους Τούρκους υπηκόους, τους λαλούντας γλώσσαν άλλην ή την τουρκικήν, διά την προφορικήν χρήσιν της γλώσσης αυτών ενώπιον των δικαστηρίων.

Άρθ. 40

Οι Τούρκοι υπήκοοι, οι ανήκοντες εις μη μουσουλμανικάς μειονότητας, θα απολαύωσι νομικώς και πραγματικώς της αυτής προστασίας και των αυτών εγγυήσεων, ων απολαύουσι και οι λοιποί Τούρκοι υπήκοοι. Θα έχωσιν ιδίως ίσον δικαίωμα να συνιστώσι, διευθύνωσι και εποπτεύωσιν ιδίαις δαπάναις παντός είδους φιλανθρωπικά, θρησκευτικά ή κοινωφελή ιδρύματα, σχολεία και λοιπά εκπαιδευτήρια, μετά του δικαιώματος να ποιώνται ελευθέρως εν αυτοίς χρήσιν της γλώσσης των και να τελώσιν ελευθέρως τα της θρησκείας των.

Άρθ. 41

Εν ταις πόλεσι και περιφερείαις, ένθα διαμένει σημαντική αναλογία υπηκόων μη Μουσουλμάνων, η τουρκική κυβέρνησις θα παρέχη ως προς την δημοσίαν εκπαίδευσιν τας προσηκούσας ευκολίας προς εξασφάλισιν της εν τοις δημοτικοίς σχολείοις παροχής εν τη ιδία αυτών γλώσση της διδασκαλίας εις τα τέκνα των εν λόγω Τούρκων υπηκόων. Η διάταξις αυτή δεν κωλύει την τουρκικήν κυβέρνησιν να καταστήση υποχρεωτικήν την διδασκαλίαν της τουρκικής γλώσσης εν τοις ειρημένοις σχολείοις.

Εν ταις πόλεσι και περιφερείαις, ένθα υπάρχει σημαντική αναλογία Τούρκων υπηκόων, ανηκόντων εις μη μουσουλμανικάς μειονότητας, θέλει εξασφαλισθή εις τας μειονότητάς ταύτας δικαία συμμετοχή εις την διάθεσιν των χρηματικών ποσών, άτινα τυχόν θα εχορηγούντο εκ του δημοσίου χρήματος υπό του προϋπολογισμού του κράτους ή των δημοσίων και λοιπών προϋπολογισμών επί εκπαιδευτικώ, θρησκευτικώ ή φιλανθρωπικώ σκοπώ.

Τα ποσά ταύτα θα καταβάλλωνται εις τους αρμοδίους αντιπροσώπους των ενδιαφερομένων καθιδρυμάτων και οργανισμών.

Άρθ. 42

Η τουρκική κυβέρνησις δέχεται να λάβη απέναντι των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων όσον αφορά την οικογενειακήν ή προσωπικήν αυτών κατάστασιν πάντα τα κατάλληλα μέτρα, όπως τα ζητήματα κανονίζονται συμφώνως προς τα έθιμα των μειονοτήτων τούτων.

Τα μέτρα ταύτα θέλουσιν επεξεργασθή ειδικαί επιτροπαί, αποτελούμεναι εξ ίσου αριθμού αντιπροσώπων της τουρκικής κυβερνήσεως και μιας εκάστης

των ενδιαφερομένων μειονοτήτων. Εν περιπτώσει διαφωνίας η τουρκική κυβέρνηση και το Συμβούλιον της Κοινωνίας των Εθνών θέλουσι διορίσει από κοινού επιδιωκτητήν, εκλεγόμενον μεταξύ των Ευρωπαίων νομομαθών.

Η τουρκική κυβέρνηση υποχρεούται να παρέχη πάσαν προστασίαν εις τας εκκλησίας, συναγωγάς, νεκροταφεία και λοιπά θρησκευτικά καθιδρύματα των ειρημένων μειονοτήτων. Εις τα ευαγή καθιδρύματα, ως και τα θρησκευτικά και φιλανθρωπικά καταστήματα των αυτών μειονοτήτων, των ήδη ευρισκομένων εν Τουρκία, θα παρέχεται πάσα ευκολία και άδεια, η δε τουρκική κυβέρνηση, προκειμένου περί ιδρύσεως νέων θρησκευτικών και φιλανθρωπικών καθιδρυμάτων, ουδεμίαν θέλει αρνηθή εκ των αναγκαίων ευκολιών, αίτινες έχουσιν εξασφαλισθή εις τα λοιπά ιδιωτικά καθιδρύματα ομοίας φύσεως.

Άρθ. 43

Οι εις τας μη μουσουλμανικάς μειονότητας ανήκοντες Τούρκοι υπήκοοι δεν θα ώσιν υποχρεωμένοι να εκτελώσι πράξεις, αποτελούσας παράβασιν της πίστεως ή των θρησκευτικών των εθίμων, ούτε θα περιπίπτωσιν εις ανικανότητά τινα, αρνούμενοι να παραστήσιν ενώπιον των δικαστηρίων ή να εκτελέσωσι νόμιμόν τινα πράξιν κατά την ημέραν της εβδομαδιαίας των αναπαύσεως.

Ούχ ήττον η διάταξις αυτή δεν απαλλάσσει τους Τούρκους τούτους υπηκόους των υποχρεώσεων, αίτινες επιβάλλονται εις πάντας τους λοιπούς Τούρκους υπηκόους προς τήρησιν της δημοσίας τάξεως.

Άρθ. 44

Η Τουρκία παραδέχεται όπως αι διατάξεις των προηγουμένων άρθρων του παρόντος τμήματος, εφ' όσον αφορώσιν εις τους μη Μουσουλμάνους υπηκόους της Τουρκίας, αποτελέσωσιν υποχρεώσεις διεθνούς συμφέροντος και τεθώσιν υπό την εγγύησιν της Κοινωνίας των Εθνών. Αι διατάξεις αύται δεν δύνανται να τροποποιηθώσιν άνευ της συγκαταθέσεως της πλειοψηφίας του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών.

Άρθ. 45

Τα αναγνωρισθέντα διά των διατάξεων του παρόντος τμήματος δικαιώματα εις τας εν Τουρκία μη μουσουλμανικάς μειονότητας αναγνωρίζονται επίσης υπό της Ελλάδος εις τας εν τω εδάφει αυτής ευρισκομένας μουσουλμανικάς μειονότητας.

Β' ΕΙΔΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΔΙΑ ΤΑΣ ΝΗΣΟΥΣ ΙΜΒΡΟ ΚΑΙ ΤΕΝΕΔΟ

Άρθ. 14

Αι νήσοι Ίμβρος και Τένεδος, παραμένουσαι υπό την τουρκικήν κυριαρχίαν, θα απολαύωσιν ειδικής διοικητικής οργανώσεως, αποτελουμένης εκ τοπικών στοιχείων και παρεχούσης πάσαν εγγύησιν εις τον μη μουσουλμανικόν ιθαγενή πληθυσμόν δι' ό,τι αφορά εις την τοπικήν διοίκησιν και την προστασίαν των προσώπων και των περιουσιών. Η διατήρησις της τάξεως θα εξασφαλίζεται εν αυταίς δι' αστυνομίας στρατολογουμένης μεταξύ του ιθαγενούς πληθυσμού, τη φροντίδι της ως άνω προβλεπομένης τοπικής διοικήσεως υπό τας διαταγάς της οποίας θα διατελή. Αι συνομολογηθείσαι ή συνομολογηθησόμεναι μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας συμφωνίαι, αι αφορώσαι την ανταλλαγήν των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών, δεν θα εφαρμοσθώσιν εις τους κατοίκους Ίμβρου και Τενέδου.

Άρθ. 15

Η Τουρκία παραιτείται υπέρ της Ιταλίας παντός δικαιώματος και τίτλου επί των κάτωθι αριθμουμένων νήσων, τουτέστιν της Αστυπαλαίας, Ρόδου, Χάλκης, Καρπάθου, Κάσσου, Τήλου, Νισύρου, Καλύμνου, Λέρου, Πάτμου, Λειψούς, Σύμης και Κω, των κατεχομένων νυν υπό της Ιταλίας και των νησίδων των εξ αυτών εξαρτωμένων, ως και της νήσου Καστελλορίζου (όρα χάρτην υπ' αριθμού 2).

Άρθ. 16

Η Τουρκία δηλοί ότι παραιτείται παντός τίτλου και δικαιώματος πάσης φύσεως επί των εδαφών ή εν σχέσει προς τα εδάφη άτινα κείνται πέραν των προβλεπομένων υπό της παρούσης Συνθήκης ορίων, ως και επί των νήσων, εκτός εκείνων ων η κυριαρχία έχει αναγνωρισθή αυτή διά της παρούσης Συνθήκης, της τύχης των εδαφών και των νήσων τούτων κανονισθείσης ή κανονισθησομένης μεταξύ των ενδιαφερομένων. Αι διατάξεις του παρόντος άρθρου δεν θίγουσι τας συνομολογηθείσας ή συνομολογηθησομένης ιδιαιτέρας συμφωνίας μεταξύ της Τουρκίας και των ομόρων χωρών λόγω της γειτνιάσεως αυτών.

**Γ' ΣΥΜΒΑΣΙΣ ΠΕΡΙ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΩΝ**
(Υπογραφέντα τη 30-1-1923)

Η Κυβέρνησις της Μεγάλης Εθνοσυνελεύσεως της Τουρκίας και η ελληνική Κυβέρνησις, συνεφώνησαν επί των ακολούθων όρων:

Άρθ. 1

Από της 1ης Μαΐου 1923, θέλει διενεργηθή η υποχρεωτική ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων, ελληνικού ορθοδόξου θρησκειύματος, των εγκατεστημένων επί των τουρκικών εδαφών και των Ελλήνων υπηκόων, μουσουλμανικού θρησκειύματος, των εγκατεστημένων επί των ελληνικών εδαφών. Τα πρόσωπα ταύτα δεν δύναται να έλθωσιν ίνα εγκατασταθώσιν εκ νέου εν Τουρκία ή αντιστοιχώς εν Ελλάδα, άνευ της αδείας της τουρκικής Κυβερνήσεως ή αντιστοιχώς της ελληνικής Κυβερνήσεως.

Άρθ. 2

Δεν θα περιληφθώσιν εις την εν τω πρώτω άρθρω προβλεπομένην ανταλλαγήν:

- α) οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως
- β) οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δ. Θράκης

Θέλουσι θεωρηθή ως Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως, πάντες οι Έλληνες οι εγκατεστημένοι ήδη προ της 30ής Οκτωβρίου 1918, εν τη περιφερεία της Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως, ως αυτή καθορίζεται διά του νόμου του 1912. Θέλουσι θεωρηθή ως μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δ. Θράκης, πάντες οι μουσουλμάνοι οι εγκατεστημένοι εν τη περιοχή ανατολικώς της μεθορίου γραμμής της καθορισθείσης τω 1913 διά της Συνθήκης του Βουκουρεστίου.

Άρθ. 3

Οι Έλληνες και οι μουσουλμάνοι οι εγκαταλείψαντες ήδη από της 18ης Οκτωβρίου 1912 τα εδάφη των οι Έλληνες και οι Τούρκοι κάτοικοι θέλουσιν αμοιβαίως ανταλλαγή, θα θεωρηθώσι περιλαμβανόμενοι εν τη ανταλλαγή τη προβλεπομένη εν τω 1 άρθρω. Η έκφρασις «μετανάστης» εν τη παρούση Συμβάσει περιλαμβάνει πάντα τα φυσικά και νομικά πρόσωπα τα μέλλοντα να μεταναστεύωσι ή έχοντα μεταναστεύσει από της 18ης Οκτωβρίου 1912.

Άρθ. 4

Πάντες οι ικανοί άρρηνες (HOMMES VALIDES), οι ανήκοντες εις τον

ελληνικόν πληθυσμόν, ων αι οικογένειαι εγκατέλειψαν ήδη το τουρκικόν έδαφος, οι κρατούμενοι νυν εν Τουρκία, θα αποτελέσωσι το πρώτον τμήμα εξ Ελλήνων, οτινες θα σταλώσιν εις την Ελλάδα συμφώνως τη παρούση Συμβάσει.

Άρθ. 5

Υπό την επιφύλαξιν των διατάξεων των άρθρων 9 και 10 της παρούσης Συμβάσεως, τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και αι απαιτήσεις των εν Τουρκία Ελλήνων ή των εν Ελλάδι μουσουλμάνων ουδόλως θέλουσι θιγή συνεπεία της γενησομένης δυνάμει της παρούσης Συμβάσεως ανταλλαγής.

Άρθ. 6

Ουδέν κώλυμα θέλει παρεμβληθή δι' οποιαδήποτε αιτίαν, ως προς την αναχώρησιν προσώπων ανηκόντων εις τους ανταλλακτέους πληθυσμούς. Εν περιπτώσει τελεσιδίκου καταδίκης εις επανορθωτικήν ποινήν και εν περιπτώσει μη οριστικής καταδίκης ή ποινικής διώξεως κατά μετανάστου, ο τελευταίος ούτος θέλει παραδοθή υπό των Αρχών της διωκούσης χώρας, εις τας Αρχάς της εις ην μεταβαίνει χώραν ίνα εκτίση την ποινήν του ή δικασθή.

Άρθ. 7

Οι μετανάσται θέλουσιν αποβάλη την ιθαγένειαν της εγκαταλειπομένης παρ' αυτών χώρας και αποκτήση την της χώρας προς ην κατευθύνονται, άμα τη αφίξει των εις το έδαφος αυτής. Οι μετανάσται, οι εγκαταλείψαντες ήδη την μεν ή την ετέραν των δύο χωρών και μη αποκτήσαντες εισέτι την νέαν αυτών υπηκοότητα, θέλουσιν αποκτήση την υπηκοότητα ταύτην κατά την χρονολογίαν της υπογραφής της παρούσης Συμβάσεως.

Άρθ. 8

Οι μετανάσται θα ώσιν ελεύθεροι να συναποκομίσωσιν ή να μεταφέρωσι την πάσης φύσεως κινητήν αυτών περιουσίαν χωρίς δια τον λόγον τούτον να τοις επιβληθή τέλος τι εξαγωγικό ή εισαγωγικόν ούτε άλλος τις φόρος. Ομοίως τα τέλη πάσης κοινότητας (περιλαμβανομένου και προσωπικού των τεμενών (τζαμιών), εκκλησιών, μοναστηριών (τεκκέ), ιερατικών σχολών (μενδρεσέ), σχολείων, νοσοκομείων, εταιρειών, συνεταιρισμών και νομικών προσώπων ή άλλων ιδρυμάτων οιασδήποτε φύσεως) ήτις θέλει εγκαταλείψη το έδαφος ενός των συμβαλλομένων Κρατών, δυνάμει της παρούσης Συμβάσεως, θα έχωσι το δικαίωμα να συναποκομίσωσιν ελευθέρως ή να μεταφέρωσι την εις την εαυτών κοινότητα ανήκουσα κινητήν αυτών περιουσίαν. Υπό των Αρχών

των δύο χωρών θέλει παρασχεθή πάσα ευκολία μεταφοράς τη συστάσει της Μικτής Επιτροπής, της προβλεπομένης υπό του άρθρου II. Οι μετανάσται οίτινες δεν ήθελον δυνηθή να προσκομίσωσιν πάσαν ή μέρος της κινητής αυτών περιουσίας δύνανται να αφήσωσι ταύτην επί τόπου. Εν τη περιπτώσει ταύτη, αι τοπικαί αρχαί υποχρεούνται να καθορίσωσι, παρισταμένου και του μετανάστου, την αξίαν της παρ' αυτών εγκαταλειπομένης κινητής περιουσίας. Τα πρωτόκολλα, περιέχοντα τον κατάλογον και την αξίαν της υπό του μετανάστου εγκαταλειπομένης κινητής περιουσίας, θα συντάσσωνται εις 4 αντίτυπα, ως εξής: το ένα θα φυλάσσηται παρά των τοπικών Αρχών, το δεύτερο θα παραδίδηται εις την εν τω άρθρω II προβλεπομένην Μικτήν Επιτροπήν, ίνα χρησιμεύση ως βάσις διά την εν τω άρθρω 9 προβλεπομένην εκκαθάρισιν, το τρίτον αντίτυπον θα παραδίδηται εις την Κυβέρνησιν της εις ην μεταναστεύει χώρας και το τέταρτον εις τον μετανάστην.

Άρθ. 9

Η ακίνητος αγροτική ή αστική περιουσία, η ανήκουσα εις τους μετανάστας, εις τας εν τω άρθρω 9 αναφερομένας κοινότητας, ως και η παρά των μεταναστών ή των κοινοτήτων εγκαταλειπομένη κινητή περιουσία, θέλουσιν εκκαθαρισθή συμφώνως προς τας κατωτέρω διατάξεις υπό των μικτών επιτροπών των προβλεπομένων εν άρθρω II. Αι περιουσίαι αι κείμεναι εις τα εδάφη τα υπαγόμενα εις την υποχρεωτικήν ανταλλαγήν, ανήκουσαι δε εις εκκλησιαστικά ή ευαγή καθιδρύματα κοινοτήτων εγκατεστημένων εις έδαφος μη υπαγόμενον εις ανταλλαγήν, θέλουσιν ομοίως εκκαθαρισθή υπό τους αυτούς όρους.

Άρθ. 10

Η εκκαθάρισις της κινητής και ακινήτου περιουσίας της ανηκούσης εις πρόσωπα, εγκαταλείψαντα ήδη τα εδάφη των Υψηλών Συμβαλλομένων Μερών, θεωρούμενα δε δυνάμει του άρθρου 3 της παρούσης Συμβάσεως ως υπαγόμενα εις την ανταλλαγήν των πληθυσμών, θέλει συντελεσθή συμφώνως προς το άρθρο 9 και ανεξαρτήτως παντός μέτρου οιοδήποτε χαρακτήρος, όπερ, συμφώνως προς τους νόμους ή άλλα διοικητικά μέτρα πάσης φύσεως, θεσπισθέντων από της 18ης Οκτωβρίου 1912 εν Ελλάδι ή εν Τουρκία ή καθ' οιοδήποτε άλλον τρόπον, έσχεν ως αποτέλεσμα οιοδήποτε περιορισμόν του δικαιώματος της ιδιοκτησίας επί της περιουσίας ταύτης, οίον κατάσχεσις, αναγκαστική πώλησις και άλλα. Όσον αφορά τας απαλλοτριωθείσας περιουσίας, η Μικτή Επιτροπή θέλει προβή εις νέαν εκτίμησιν των από της 18ης Οκτωβρίου 1912 απαλλοτριωθείσών τούτων περιουσιών, αίτινες ανήκον εις πρόσωπα υποκείμε-

να εις την ανταλλαγήν των δύο χωρών και αίτινες κείνται εις τα υποκείμενα εις την ανταλλαγήν εδάφη. Η Επιτροπή θα καθορίση υπέρ των ιδιοκτητών αντιστάθμισμα προς επανόρθωσιν της ζημίας, ην θέλει βεβαιώση. Το ποσόν του αντισταθμίματος τούτου θέλει αχθή εις πίστωσιν των ιδιοκτητών τούτων και εις την χρέωσιν της Κυβερνήσεως, επί του εδάφους της οποίας ευρίσκονται τα απαλλοτριωθέντα ακίνητα. Εις ην περίπτωσιν τα εν τοις άρθροις 8 και 9 αναφερόμενα πρόσωπα δεν ήθελον εισπράξη το εισόδημα των περιουσιών της καρπώσεως των οποίων είχαν κατά τον ένα ή τον άλλον τρόπον στερηθή, η ανταπόδοσις της αξίας των εισοδημάτων θέλει τοις εξασφαλισθή επί τη βάσει της μέσης προπολεμικής αποδόσεως, καθ' όν τρόπον θέλει ορίση η Μικτή Επιτροπή. Η εν τω άρθρω II προβλεπόμενη Μικτή Επιτροπή κατά την εκκαθάρισιν των εν Ελλάδι περιουσιών των Βακουφίων και των εκείθεν απορρεόντων δικαιωμάτων και συμφερόντων ως και των αναλόγων ιδρυμάτων των ανηκόντων εις Έλληνας εν Τουρκία θέλει εμπνευσθή εκ των καθιερωθεισών αρχών εις τας προηγουμένας Συνθήκας, όπως εξασφαλίση πλήρως τα δικαιώματα και συμφέροντα των ιδρυμάτων τούτων και των ιδιωτών των εχόντων σχετικά συμφέροντα.

ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΟΠΟΙΟΥΣ ΒΡΕΘΗΚΕ Η ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΗΡΟΥΜΕΝΗΣ ΖΩΝΗΣ (Ε.Ζ.)

Η Ε.Ζ. εισήχθη το 1936 από τη στρατιωτική δικτατορία εκείνης της περιόδου. Έκτοτε υπήρξαν πολλές αλλαγές στη Νομοθεσία που αφορά στην Ε.Ζ. η οποία όμως πλέον δεν ισχύει. Η Ε.Ζ. σήμαινε ότι μια αρκετά μεγάλη περιοχή, που ήταν ενσωματωμένη στην οικονομία της χώρας, τέθηκε ξαφνικά κάτω από σημαντικούς περιορισμούς, οι σημαντικότεροι από τους οποίους είναι οι εξής:

- Χρειαζόταν άδεια εισόδου από την Αστυνομία προκειμένου κάποιος να εισέλθει στην Ε.Ζ.. Αυτή η άδεια ήταν ένα είδος «διαβατηρίου για εσωτερική χρήση» μόνο, που επιδεικνυόταν στα σημεία ελέγχου (μπάρες), τα οποία ελέγχονταν από το στρατό.
- Οι κάτοικοι της Ε.Ζ. είχαν μια ειδική ταυτότητα, που έπρεπε να ανανεώνεται κάθε εξάμηνο.
- Κανένας δεν επιτρεπόταν να μεταναστεύσει μέσα στην Ε.Ζ. ή από ένα χωριό της Ε.Ζ. σε άλλο, εκτός αν είχε άδεια από τη Νομαρχία της περιοχής, η οποία την χορηγούσε, αφού πρώτα είχε συμβουλευτεί την Επιτροπή Στρατιωτικής Ασφάλειας (ΕΣΑ).
- Κανένας μη κάτοικος της Ε.Ζ. δεν επιτρεπόταν να ασκήσει οποιοδήποτε επάγγελμα μέσα σ' αυτήν, εκτός κι αν είχε προμηθευτεί ειδική άδεια από την ΕΣΑ.
- Η ΕΣΑ μπορούσε να εκτοπίσει από την Ε.Ζ. μέχρι 5 χρόνια καθέναν που θεωρούνταν ύποπτος για την υπονόμευση της ασφάλειας της περιοχής.
- Όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι ήταν υποχρεωμένοι να συνεργάζονται στενά με την ΕΣΑ. Σε αντίθετη περίπτωση μπορεί ακόμη και να αποκλείονταν.
- Κανένας δεν επιτρεπόταν να εισέρχεται και να εξέρχεται από την Ε.Ζ. ή να μετακινείται από το ένα χωριό της Ε.Ζ. στο άλλο από τις 12 το βράδυ μέχρι τις 5 το πρωί.
- Οι φυσικοί πόροι (δάση, αμπέλια, αγροί, κλπ.) που βρίσκονταν μέσα στην Ε.Ζ. και που ανήκαν στο δημόσιο ή περιήλθαν στην κυριότητά του, ήταν κάτω από την αποκλειστική διαχείριση της ΕΣΑ. Για την διαχείρισή τους δεν ίσχυαν οι σχετικές διατάξεις της νομοθεσίας που αφορά τη Διοίκηση Δημοσίων

Κτημάτων, τον Δασικό Κώδικα και το Δημόσιο Λογιστικό. Επιτρεπόταν η εκμίσθωσή τους χωρίς δημοπρασία.

ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΜΟΥΦΤΗ ΚΑΙ Η ΔΙΑΜΑΧΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΕΚΛΟΓΗΣ ΤΟΥ

Είναι γεγονός πως ο ρόλος που διαδραματίζει ο μουφτής στην καθημερινότητα των ελλήνων μουσουλμάνων στην Θράκη είναι πολύ σημαντικός. Από αυτά που αναφέρθηκαν στο κεφάλαιο 4.2., έγινε φανερό ότι οι αρμοδιότητες που του έχουν δοθεί και που είναι ακόμη μεγαλύτερες από τις αρμοδιότητες των αντίστοιχων μουφτήδων στην Τουρκία, που είναι μία καθαρά ισλαμική χώρα, προσδίδουν στο πρόσωπο του βαρύνουσα σημασία. Ο λόγος του θεωρείται νόμος και είναι σεβαστός από όλους και για αυτό τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί έντονη διαμάχη μεταξύ των σκληροπυρηνικών μουσουλμάνων, με «έξωθεν» καθοδήγηση, και των υπολοίπων.

Πιο συγκεκριμένα η όλη επιχειρηματολογία των σκληροπυρηνικών αφορούσε το γεγονός του διορισμού των μουφτήδων, και συνεπώς της μη επιλογής του μέσω εκλογών (ο Ν. 2345/20 προέβλεπε και την περίπτωση επιλογής των μουφτήδων μέσω εκλογών). Βέβαια κάτι τέτοιο είναι έωλο καθώς αποδεικνύεται ότι:

- α) ο ισλαμικός νόμος αναγνωρίζει το δικαίωμα του διορισμού του μουφτή σε μη μουσουλμανικές χώρες,
- β) σε όλα τα μουσουλμανικά και χριστιανικά κράτη του κόσμου ο μουφτής διορίζεται,
- γ) οι ίδιοι οι μουσουλμάνοι της Θράκης, από το 1923 έως και σήμερα δεν αμφισβήτησαν το θρησκευτικό τους ηγέτη επειδή διορίζεται,
- δ) ο ν 2345/20 που αφορά τον τρόπο εκλογής του μουφτή ψηφίστηκε πριν την ανταλλαγή των πληθυσμών του 1923, περίοδο κατά την οποία ζούσαν στην Ελλάδα περίπου 700.000 μουσουλμάνοι,
- ε) στην Ελλάδα δεν εκλέγονται ούτε οι δικαστές ούτε οι ανώτατοι λειτουργοί της δημόσιας διοίκησης και έτσι κάτι τέτοιο θα αποτελούσε εξαίρεση (Κοττάκης Μ., 2000, Σγουρίδης Π., 2000).

Οι αμφισβητήσεις ξεκίνησαν το 1985, όταν ανέλαβε τοποτηρητής της μουφτείας ο Μέτσο Τσεμαλί ο οποίος σε δήλωσή τότε είπε: «Εδώ και εξήντα χρόνια οι μουφτήδες

ανέλαβαν υπηρεσία με διορισμό. Μέχρι την ημέρα του δικού μου διορισμού δεν διαμαρτυρήθηκε κανείς». Η διαδικασία που ακολουθείται είναι ο αρχικός διορισμός του μουφτή και στη συνέχεια η αποδοχή των μουφτήδων από το σύνολο της μειονότητας. Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφέρουμε το άρθρο του Χ. Τατίπογλου (πρώην βουλευτής) στην Ακίν (φ826/23-12-1983), όπου καλούσε τους Ξανθιώτες «ομοεθνείς» να συσπειρωθούν γύρω από τον μουφτή και χαρακτήρισε όλους όσους γράφουν επικριτικά κείμενα εναντίον των μουφτήδων ως προδότες της μειονότητας (Κοττάκης Μ., 2000).

Ωστόσο κάποια χρόνια αργότερα οι ίδιοι άνθρωποι που επιδοκίμαζαν την όλη διαδικασία διορισμού των μουφτήδων, έφτασαν στο σημείο να εκλέξουν ψευδομουφτή χωρίς «νόμιμες» διαδικασίες με αποτέλεσμα να εκτεθούν και συγκεκριμένα γιατί :

α) Όταν αμφισβητείται σοβαρά ο διορισμός του μουφτή από το κράτος, με το επιχείρημα ότι οι χριστιανοί δεν μπορούν να επιλέγουν μουσουλμάνους και να αναμειγνύονται στα θρησκευτικά ζητήματα της μειονότητας, δεν πρέπει να υποστηρίζουν υποψηφίους για την θέση του μουφτή ανθρώπους με πολύ λιγότερα προσόντα και ικανότητες.

β) Οι εκλογές που πραγματοποιήθηκαν για την θέση του ψευτομουφτή από τους σκληροπυρηνικούς, έγιναν με ανάταση της χειρός, γεγονός που δεν συμβαίνει σήμερα σε κανένα πολιτισμένο κράτος του κόσμου.

γ) Οι εκλογές που έγιναν στα τεμένη στις 17-8-1990 δεν ήταν αντιπροσωπευτικές, διότι η όλη διαδικασία που ακολουθήθηκε δεν μπορούσε να οδηγήσει σε ένα αντικειμενικό αποτέλεσμα. Πιο συγκεκριμένα στις εκλογές αυτές δεν υπήρχαν ψηφοδέλτια, κάλπες καθώς και επιτροπές. Επιπλέον η άτυπη ηγεσία τους ανακοίνωσε τα αποτελέσματα φέρνοντας στην θέση του νικητή των Αγκά με 6.000 ψήφους, την στιγμή που οι μουσουλμάνοι ψηφοφόροι είναι περισσότεροι από 25.000 (Κοττάκης Μ., 2000).

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι οι πραγματικές βλέψεις αυτών των μελών της μειονότητας είναι όχι τόσο ο τρόπος εκλογής του μουφτή, αλλά ο έλεγχος του. Συνεπώς πρέπει να καταστεί σαφές ότι οι όποιες διεκδικήσεις ή οποία αιτήματα τους πρέπει να γίνονται με νόμιμο τρόπο. Η ελληνική δικαιοσύνη λειτουργώντας σωστά καταδίκασε αυτές τις αυθαιρεσίες και σε καμία περίπτωση δεν είναι υπόλογη για την καταδικαστική απόφαση (10 μήνες φυλάκιση, εξαγοράσιμη) εναντίον των ψευτομουφτήδων, για

«αντιποίηση αρχής». Κατέστησε σαφές ότι παρόμοιες ενέργειες στο μέλλον θα έχουν την ίδια κατάληξη και σε κάθε περίπτωση είναι καταδικαστέες (Κοττάκης Μ., 2000).

ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

Με μια σύντομη αναδρομή στους ορισμούς της κατοικίας, διαπιστώνουμε ότι η κατοικία της Οργάνης βρίσκεται έξω από αυτούς ή τουλάχιστον στους περισσότερους από αυτούς. Έτσι «κατοικία (house) είναι ένα κτίριο στο οποίο ζουν ανθρώπινα όντα, και «Κατοικία (house) είναι ένα κτίριο, το οποίο αποτελεί συνηθισμένο τόπο διαμονής μιας οικογένειας», και «κατοικία (habitat) είναι ο τόπος στον οποίο ένα φυτό ή ζώο φυσικά μεγαλώνει ή ζει», και «Κατοικία (habitat) είναι ένα περιβάλλον δομημένο από τον άνθρωπο για δικούς του σκοπούς», και «Ως Κατοικία θεωρείται ένα λειτουργικό σύστημα, που διευκολύνει την βιολογική, κοινωνική και ψυχολογική ένταξη και ακεραιότητα του ανθρώπου μέσα στο περιβάλλον», και «Κατοικία είναι ο δομημένος χώρος, ο οποίος προσφέρει προστασία από αντίξοες καιρικές συνθήκες και συγχρόνως είναι το υλικό κέλυφος για τις βιο-κοινωνικές δραστηριότητες που συνεπάγεται η οικογενειακή ζωή. Δραστηριότητες που πραγματοποιούνται κυρίως στην κατοικία είναι εργασία, εκπαίδευση, ψυχαγωγία, πολιτισμός, κοινωνική επαφή». Επίσης «Κατοικία σημαίνει κάτι περισσότερο από μια στέγη πάνω από το κεφάλι μας και από ένα συγκεκριμένο αριθμό τετραγωνικών μέτρων στη διάθεσή μας. Πρώτον, σημαίνει τη συνάντηση με άλλους για ανταλλαγή αγαθών, ιδεών και συναισθημάτων, δηλαδή την εμπειρία ζωής ως πολλαπλότητα δυνατοτήτων. Δεύτερον, σημαίνει την συμφωνία με άλλους δηλαδή την αποδοχή ενός συνόλου κοινών αξιών. Τρίτον, σημαίνει να είμαστε με τον εαυτό μας, δηλαδή έχοντας επιλέξει έναν μικρό κόσμο για μας. Τέλος, σημαίνει την εξοικείωσή μας με τον φυσικό τόπο».

Κύριο χαρακτηριστικό τους (εκτός από τον προτελευταίο) είναι η αποφυγή του προσδιορισμού, πρώτον των λειτουργιών που επιτελούνται στην κατοικία και δεύτερον του υποκειμένου, στο οποίο αναφέρονται (κοινωνικής ομάδας ή οικογένειας). Η απουσία μνείας στον παραγωγικό ρόλο της κατοικίας από τους ορισμούς που αναφέρθηκαν είναι και ευλογοφανής και εξηγήσιμη, διότι όλοι αυτοί οι ορισμοί αναφέρονται στην κατοικία μετά την απόσχιση από την οικογένεια του παραγωγικού της ρόλου, η οποία αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες κοινωνικές συνέπειες της

βιομηχανικής επανάστασης (Τεντοκάλη Β., 1989), Σελ 76.

Βασικό λεξιλόγιο που αφορά την κατοικία της μουσουλμανικής μειονότητας

γίκους ή γιούκος	— στοίβα κλινοσκεπασμάτων.
γίσμπα	— κατώ.
θυρίδα	— κόγχη στο πάχος του τοίχου.
καλός όντάς	— δωμάτιο υποδοχής, διακοσμημένο.
καμαρούδι	— δωματιάκι ανάμεσα σε δύο κύρια δωμάτια.
κανάτι	— συμπαγές παραθυρόφυλλο, παντζούρι.
κιλλάρι(ι)	— κελλάρι, αποθήκη τροφίμων.
κιόσκι	— υπερυψωμένο δωμάτιο με συνεχόμενα παράθυρα.
κονάκι	— πλουσιόσπιτο Όθωμανου γαιοκτήμονα ή διοικητή.
κουκουλόσπιτο	— κτίριο σηροτροφίας.
κρεββάτα ή κρεββάτι	-- πατάρι όπου αναπτύσσονται οι μεταξοσκώληκες.
λαγινοκάμαρα	— τοξωτή θυρίδα για τις στάμνες του νερού.
λιακωτό	— προσηλιακό χαγιάτι, τζαμωτό σαλόνι.
μαξιλάρι	— επίκρανο σύλου, κεφαλοκόλονο.
μιντέρι	— σταθερό ξύλινο καθιστικό.
μουσάντρα	— εντοιχισμένο σύνθετο ντουλάπι για τὰ στρωσίδια και τήν οίκοσσκευή.
μουσαφίρ όντάς	— δωμάτιο υποδοχής.
μουχτάρης	— θρησκευτικός αρχηγός μουσουλμανικής κοινότητας.
μπαγδατί	— πηχάκια με σοβά για τήν επένδυση ξύλινου σκελετού.
μπατζατζίκος	— φεγγίτης, φωτιστική θυρίδα στέγης.
μπεζεστενι	— σκεπαστή αγορά.
ντάμ(ι)	— αποθήκη.
ντερέκια	— υποστρώματα
ντούμλιτσα	— φωτιστική θυρίδα οροφής.
όντάς	— δωμάτιο.
όντουόδι	— δωματιάκι, συνήθως στο τέρμα του χαγιάτιου.
πανώθρα	— τοξωτή κόγχη πάνω από τήν εξώθυρα του σπιτιού.
παρασιά	— ή βάση του τζακιού, όπου καίει ή φωτιά. Έστία.
πλοκαριά	— πλεγμένα κλαδιά και χωματόλασπη για τό γέμισμα του ξύλινου σκελετού.
ράχτι	— ράφι.
σαράι - σαράγια	— ανάκτορο, μεγάλο άρχοντόσπιτο Όθωμανού αξιωματούχου.
σατσάκι	— γείσο, προεξοχή στέγης. Κατά συνεκδοχή, υπόστεγο.
σαχνισί	— κλειστός εξώστης.
σοφάς	— υπερυψωμένη περιοχή δαπέδου, καθιστικό.
σπίτι	— ό χώρος της κυρίως κατοικίας, τό δωμάτιο.
τσατμάς	— τοίχος από ξύλινο σκελετό γεμισμένο από πέτρες, τουβλα ή λάσπη.
τσικμάς - τσικμάδες	— κλειστοί εξώστες, σαχνισιά.
χαγιάτι	— υπόστεγο στον όροφο ή υπόστυλη προέκταση της αύλης.

Πηγή: Κίζης Γ., 1990